

**T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**OSMANLI ÖNCESİ DÖNEMDE
TRABZON ŞEHİRİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Abdulhalik BAKIR

HAZIRLAYAN
Fatih AKSOY

ELAZIĞ 2009

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

OSMANLI DÖNEMİ ÖNCESİNDE TRABZON ŞEHİRİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bu tez / / tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Danışman	Üye	Üye
Prof. Dr. Abdulhalik BAKIR	Doç. Dr. Aylin ÇELİK	Doç. Dr. Zahir KIZMAZ

Bu tezin kabulü, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun / / tarih ve sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Doç. Dr. Erdal AÇIKSES
ENSTİTÜ MÜDÜRÜ

ÖZET**Yüksek Lisans Tezi****Osmanlı Öncesi Dönemde Trabzon Şehri****Fatih AKSOY**

**Fırat Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı
2009; Sayfa : XIII + 219**

Osmanlı Öncesi Dönemde Trabzon Şehri adlı tez çalışmamızda, Trabzon şehrinin Fatih Sultan Mehmet tarafından Osmanlı Devleti sınırlarına katılmasına kadar geçen dönemdeki iktisadi ve siyasi hayatına dair tarihi malumatlar aktarılmaya çalışılırken ağırlıklı olarak 11. yüzyıl ve sonrası dönem ele alınmıştır.

Ticaret merkezi olma vasfını her zaman koruyan Trabzon, Bizans Devletinin sınırları içinde olduğu zamanlarda askeri üs kimliği de kazanmıştır. Coğrafyanın da verdiği avantajla zaman zaman bağımsız hareket eden valilerce idare edilen şehir, IV. Haçlı Seferinin ardından kurulan Trabzon Devleti zamanında Selçuklu, Moğol, Akkoyunlu, Timur ve Anadolu'ya yerleşmiş Türk Beylikleri ile beraber Osmanlı gibi güç odaklarıyla da bir devlet merkezi olarak irtibat halinde olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Trabzon, Karadeniz, Komnenos, Bizans, Gabras, Ticaret, Akkoyunlu.

ABSTRACT**Master Thesis****‘Trabzon City’ Before The Ottoman Era****Fatih AKSOY**

**The University Of Firat
The Institute Of Social Science
The Department of History
2009; Page; XIII + 219**

In this thesis work called ‘Trabzon City’ Before The Ottoman Era, while the information about the economic and political life of Trabzon until it was put into Ottoman Empire’s boundary is being stated, mainly 11th and post 11th century period has been taken into consideration.

Trabzon, which has always kept its qualification as a trade centre, gained a military base identification while it was in the borders of Byzantine Empire. The city, which was ruled by the freelance governors from time to time with the help of advantage given by the geography, was in contact with some powers like Seljuks, Mongol, Aqqyunlu, Timurids, Turkish provinces having settled in Anatolia along with Ottomans during the Trabzon State founded after the 4th Crusades.

Key Words: Trabzon, Blacksea, Kommenos, Byzantine, Gabras, Trade, Aqqyunlu

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
İÇİNDEKİLER	III
HARİTA VE RESİMLER LİSTESİ	VII
ÖNSÖZ	VIII
KISALTMALAR	X
KONU VE KAYNAKLAR	XI
GİRİŞ	1
1. Şehre Verilen Bir İsim “Trabzon”	1
2. Trabzon’un İlkçağ Tarihi	3
2.1. Trabzon’un Kuruluşu Hakkındaki Malumatlar	3
2.2. M.Ö. 756: Başlangıç mı Kaldığı Yerden Devam mı?	5
2.3. Tarih İçinde Trabzon (MÖ. 756’ya Gelirken)	6
2.4. Milet Kolonizasyon Hareketi	13
2.5. Karadeniz’de Milet Koloni Sistemi ve Bağlı Koloni Şehirler	14
2.6. Kimmer Saldırıları	14
2.7. Milet İkinci Kolonizasyon Hareketi	15
2.8. M.Ö. 600 ve Sonrası Dönem – Pers Hakimiyetinin Ayak Sesleri	16
2.9. Trabzon’a Dair İlk Kayıt – Ksenophon ve Onbinlerin Dönüşü	16
2.10. Yeniden Persler	17
2.11. Büyük İskender ve Ordusu Anadolu’da	18
2.12. Pontus Krallığı ve Yıkılışı	18
2.13. Roma İdaresinde Trabzon - Pontus Polemoniacus	22
3. Trabzon’un Coğrafyası	25

BİRİNCİ BÖLÜM

BİZANS İDARESİNDE TRABZON VE ŞEHRİN YAPISINDAKİ DEĞİŞİMLER

1. I. Justinianus Dönemi (527-565)	29
2. İmparator Herakleios Dönemi Trabzon (610-641)	31

3.	II. Justinianus Dönemi (705-711)	32
4.	XI. Asır'dan İtibaren Trabzon'da Siyasi Gelişmeler	34
	4.1. Selçuklu Akınları	34
	4.2. "Gabras" İdaresinde Trabzon ve Türklerle Münasebetleri	36
	4.3. Selçuklular Karadeniz'e Kapı Açarken	42
5.	XI. Asır'dan İtibaren Trabzon'da İktisadi Gelişmeler	44
	5.1. Ticaret Kavşağı Trabzon	44
	5.2. Eski Roller Yeni Oyuncuların Elinde - Müslüman Tüccarlar	46

İKİNCİ BÖLÜM

TRABZON DEVLETİNİN KURULUŞU VE ÖNEMLİ GELİŞMELER

1.	Trabzon Devletinin Kurulması Öncesi Gelişmeler	51
2.	IV. Haçlı Seferi Sonrası Siyasi Gelişmeler ve Trabzon Devletinin İlk Dönemleri	53
3.	Selçukluların Trabzon Devleti Hudutlarındaki Faaliyetleri	58
4.	1261 Sonrası Trabzon Devleti ve Bizans Devletinin Trabzon Üzerinde Etkin Olma Mücadelesi	65
5.	Siyasal Alanda Mücadeleler ve Trabzon Siyasetinde Akkoyunlu Tesirinin Başlangıcı	71
6.	Akkoyunlu Devleti ile İlk İrtibatlar	72
7.	Trabzon'da İktidar Mücadeleleri ve Akkoyunlu Devleti	73
8.	III. Aleksios Dönemi Trabzon ve Akkoyunlular ile Dostluk İlişkilerinin Tesis	80
9.	III. Aleksios Dönemi İç Gelişmeler ve Evlilik Siyaseti	86

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TRABZON DEVLETİ ZAMANINDA KARADENİZ TİCARETİ VE TRABZON'DA İKTİSADİ GELİŞMELER

1.	IV. Haçlı Seferinin Trabzon'a İktisadi Etkisi	93
2.	Selçukluların Karadeniz ve Trabzon Hamleleri	95
3.	Selçuklu – Komnenos Ekseninde Karadeniz Ticareti	97

4.	1204 Sonrası Karadeniz Ticaretinde Selçuklu Etkisi	101
5.	Moğolların Karadeniz Coğrafyasındaki Varlıkları ve İktisadi Etkileri	106
6.	Bizans, Venedik ve Ceneviz Etkisinde Karadeniz Ticareti ve Trabzon Devleti	115

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TRABZON'UN OSMANLI DEVLETİ SINIRLARINA

KATILMASI

1.	III. Aleksios Sonrası Trabzon Devletinde Siyasi Gelişmeler	138
2.	Fatih Sultan Mehmet'in Hedefindeki Şehir; Trabzon	143
3.	Trabzon'u Osmanlı Fethine Götüren Süreç	146
4.	Trabzon Devleti'nin Osmanlı Yükselişine Karşı İttifak Girişimleri	149
5.	Avrupa ile Haçlı Birliği Oluşturulması İçin Kurulan Temaslar	152
6.	Sultan Fatih'in Trabzon'a İlerleyişi	157
7.	Trabzon'un Teslim Alınması	164

BEŞİNCİ BÖLÜM

TRABZON'UN TARİHİ MİMARİSİ

1.	Surlar	171
2.	Ayasofya (Haghia Sophia)	175
3.	Panaghia Crysocephalos Kilisesi (Orta Hisar - Fatih Camii)	178
4.	Azize Anne Kilisesi (Küçük Ayvasıl)	180
5.	Saint Eugenios Kilisesi (Yeni Cuma Camii)	181
6.	Saint Andrea Kilisesi (Nakip Camii)	183
7.	Aziz Philippe Kilisesi (Kudrettin Camii)	184
8.	Kızlar Manastırı (Panagia Theoskepastos)	185
9.	Sümela Manastırı	186
10.	Diğer Tarihi Eserler	190
	10.1. Kaymaklı Manastırı	190
	10.2. Fatih Küçük Camii	190
	10.3. Karabaş Camii	191

10.4. Kemer kaya Camii	191
10.5. Çömlekçi Kilisesi	191
10.6. Kuştul – Hızır İlyas Manastırı (Saint Gregorius Peristera)	191
10.7. Vazelon Manastırı (Saint John)	193
10.8. Sotha Kilisesi (Saint John Kilisesi)	193
10.9. Hüsnü Paşa Camii	194
10.10. Asduadzadzin Kilisesi	194
10.11. Çarhapan Kilisesi (Surp Stepanos)	195
10.12. Surp Oksent (Sulu Manastır) Kilisesi	195
10.13. Aya Pondi Kilisesi	195
10.14. Tarihi Hamamlar	195
10.15. İrene Kulesi (Fatih Kulesi)	196
10.16. Su Kemerleri	197
 SONUÇ	 198
KAYNAKLAR	201
EKLER	215
ÖZGEÇMİŞ	218

HARİTA ve RESİMLER LİSTESİ

Harita 1	XII-XIII. YY. Anadolu Selçuklu Dönemi Siyasal - İdari Örgütlenme	43
Harita 2	Latin Krallığı – Trabzon Devleti – İznik Devleti – Epiros Devleti	56
Harita 3	Trabzon Devleti Döneminde Doğu Karadeniz Coğrafyası	82
Harita 4	XII-XIII. YY. Anadolu Selçuklu Dönemi Ulaşım Sistemi ve Kervansaray Ağı	100
Harita 5	Bizans İmparatorluğu Zamanında Karadeniz’de Önemli Limanlar	119
Resim 1	Marmor Kroniği’nin Yazılı Olduğu Tablet	9
Resim 2	I. Mithridates Ktistes	19
Resim 3	VI. Mithridates Eupator	20
Resim 4	Trabzon Hükümdarı I. Manuel’e ait Sikke	110
Resim 5	Aslanlı Kale – Leoncastron – Ganita	127
Resim 6	Trabzon Hükümdarı III. Manuel’e ait Sikke	138
Resim 7	Komnenos Hanedanı Döneminde Trabzon Limanı ve Trabzon Kalesi	172
Resim 8	Yukarı Hisar Bölümü	174
Resim 9	Surların Batıda Yer Alan Bölümünden Bir Görünüm	175
Resim 10	Ayasofya İçerden Görünüş	176
Resim 11	Ayasofya – Çan kulesi ile Beraber Genel Görünüm	177
Resim 12	Panaghia Crysocephalos Kilisesi (Orta Hisar - Fatih Camii)	179
Resim 13	Azize Anne Kilisesi (Küçük Ayvasıl)	180
Resim 14	Yenicuma Camii (Saint Eugenius)	182
Resim 15	Saint Andrea Kilisesi (Nakip Camii)	183
Resim 16	Aziz Philippe Kilisesi (Kudrettin Camii)	184
Resim 17	Kızlar Manastırı (Panagia Theoskepastos)	185
Resim 18	Sümela Manastırı (Vadiden Görünümü)	188
Resim 19	Sümela Manastırı İçeriden Görünüm	189
Resim 20	Kaymaklı Manastırı	190
Resim 21	Kuştul Manastırına ait renklendirilmiş, orjinaline yakın fotoğrafı	192
Resim 22	Kuştul Manastırının Günümüzdeki Vaziyeti	192
Resim 23	Vazelon Manastırı	193
Resim 24	Sotha Kilisesi (Saint John Kilisesi)	194
Resim 25	İrene Kulesi (Fatih Kulesi)	197

ÖNSÖZ

İnsanoğlu tarihin bilinebilen dönemlerinden beri pek çok şehre emeği ile can vermiş, beslemiş, büyötmüş, bazılarının birer medeniyet merkezi haline gelişini görmüş ve bu yolda iz bırakabilmesine ön ayak olmuş, bazılarının ise gerek kendi hırslarının neticesi olarak savaşlar, baskınlar gibi olaylarla, bazen de çeşitli tabiat olayları ile yıkılışına tanıklık etmiştir.

Şehirleşme yeni bir olgu değildir, fakat boyut değıştiren bir olgudur. Keza sanayileşme ve beraberinde sanayi devri ile kurulan kentlerin kurulmasına neden olan olguların yanında günümüzde artık teknoloji yahut turizm için yeni kentler kurulmakta, kurulu küçük kentler hızla genişlemekte veya genişleme amacına uygun olarak yeniden dizayn edilmektedir. Tabii olarak olayları bulundukları dönem içinde değerlendirmek tarih bilimi açısından son derece önemli iken, geçmişte kentlerin kurulmasına neden olan ancak bugün için eskisi kadar önemli görülmeyen nedenlerin yok addedilmesi düşünölemez. Örneğin bir İpek Yolu önemini kaybetmiş, üzerinde kurulan pek çok şehir yok olmuş yada eski değerini yitirmiş olsa dahi tarih bilimi açısından İpek Yolu her zaman var ve her zaman önemli olacaktır.

Bir şehrin isminin medeniyet sahnesinde hala geçmesi isteniyorsa çağın gereklerine uygun dönüşömler mutlaka yapılabilmeli, gelişmenin önü açık tutulmalıdır. Bunlarla beraber tarihte kaç şehre kurulduğı zamanlarda değerini veren olgu bugünde değerini muhafaza etmesinin nedenidir? Bilinen en eski zamanlardan Endüstri Devriminin başlangıcına kadar bir şehrin kurulması için başlıca iki etken önemli rol oynamakta idi. Savaşlar ve Ticaret. Trabzon'un kurulmasında ve gelişmesinde bu iki faktörden "ticaret" esas mevkie teşkil etmiştir.

Trabzon şehri açısından tarihsel gelişim hususunu kavrayabilmek için yalnız Trabzon şehrinde geçen olaylardan ibaret bir tarih yazmak yerine, konuyu açıklayabilmek, anlayabilmek ve anlatabilmek için çevresinde gelişen olayları da irdeleyerek araştırma konusuna malzeme etmek tabi olarak daha doğru bir yol olarak görölmelidir. Bu bakımdan Trabzon tarihi sadece bir şehir tarihi olmaktan çıkmaktadır. İsmine verdiği bir devlete başkentlik yapmış bir şehir

olması bakımından devletler tarihinde de yeri vardır. Yine daha eski devirlerde Pontus, Roma ve Bizans gibi devletlerin siyasal organizasyonları içerisinde yer almıştır ve ve “Son Roma İmparatorluğu” yada “Son Bizans İmparatorluğu” gibi nitelermelerle Trabzon tarihi ayrı bir ilgiye mashar olmaktadır. Bu zamanlarda Çin’den Avrupa’ya, Sibirya’dan Ortadoğu’ya kadar geniş bir coğrafyada önemli bir ticaret şehri olması konumunu muhafaza etmiştir. Eldeki bilgiler ışığında çok yönlü bir tarihi aktarmak Trabzon Şehri açısından mecburi hale gelmektedir.

Bu çalışmanın ortaya konulmasında yardım ve desteklerini esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Abdulhalik BAKIR beyefendiye ve gerek hazırlık, gerekse araştırma ve değerlendirme sürecindeki katkılarından ötürü Hakan AKSOY’a, Aslıhan AKSOY’a, Özkan KART’a ve Mustafa Alp ASLAN’a teşekkürü bir borç bilirim.

Elazığ 2009

Fatih AKSOY

KISALTMALAR

A.B.H.A	Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar
a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
bkz.	Bakınız
FSMUHRTM	Fatih Sultan Mehmet – Uzun Hasan Rekabetinde Trabzon Meselesi
MDK	Mitolojide Doğu Karadeniz
PKSÜYBY	Perikles’in Karadeniz Seferi Üzerine Yeni Bir Yorum
s.	Sayfa
STVDT	Selçuk Türkiye’si ve Dünya Ticareti
SZT	Selçuklular Zamanında Türkiye
TiY	Trabzon İl Yıllığı
TBKY	Trabzon Belediyesi Kùltür Yayınları
TSİGİKTY	Türkiye Selçuklu İktisadi Gelişimi İçinde Karadeniz Ticaret Yolu
UHOKKMHOAHB	Uzun Hasan’ın Osmanlılara Karşı Katî Mücadeleye Hazırlıkları ve Osmanlı Akkoyunlu Harbinin Başlaması

KONU VE KAYNAKLAR

Şehir tarihçiliğinin, genel tarihi anlamada, açıklamada ve anlatmada büyük bir etkisinin olduğunu ortadadır. Ayrıca belli bir dönem içerisinde bir şehrin sosyal, kültürel, siyasal, askeri vs. değişimlerini izleme ve neticede bunları açığa kavuşturma çabasının, şehrin bulunduğu çevre bölgenin ve hatta daha uzak bölgelerin tarihini izah için de faydalı bir yöntem olduğu açıkça görülmektedir.

Tezimize konu olan Trabzon Şehri, tarihte başkentliğini yaptığı bir devlete ismini veren bir şehir olma özelliği ve Karadeniz kıyısında bulunduğu konum nedeniyle ayrıca bir önem arz etmektedir. Trabzon'un isminin kaynağı, coğrafyası ve ilkçağ tarihi konularını ele aldığımız giriş bölümünde çeşitli kaynaklardan yararlanılmakla beraber, bu bölümde ilkçağ tarihi ele alınırken özellikle şehrin tarihinin hangi noktadan itibaren başlatılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Yararlanılan kaynaklar arasında Trabzon'a bir tarihi eserde ilk kez yer veren Ksenophon'a ait Anabasis (Onbinlerin Dönüşü), Şakir Şevket'in "Trabzon Tarihi", Minas Bijikşkyan'ın yazdığı "Pontus Tarihi", Mahmut Goloğlu'nun yazdığı "Pontus Tarihi (Anadolu'nun Milli Devleti Pontus)", Jacop Phillip Falmerayer'in Trabzon tarihine dair yazdığı "Geschichte des Kaiserthums Trapezunt (Trabzon Tarihi)" adlı eserin Ahmet Cevat Eren tarafından çevirisi yapılmış ve basımı yapılmamış nüshası, Mehmet Özsait'e ait "İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi" adlı bildiri, D. M. Robinson'un "Eski Sinop" isimli makalesi, İslam Ansiklopedisinde Şehabeddin Tekindağ tarafından kaleme alınmış ve tezimin ilerleyen bölümlerinde de faydalanılan Trabzon maddesi ve bunlara binaen konusuna göre değişik makale ve tezler kullanılmıştır.

Bizans ve Selçuklu tarihinin Trabzon ile olan ticari ve siyasi bağlarını inceleyebilmek amacıyla yeri geldiğinde bu devletlerin tarihini ele alan kaynaklar kullanılmıştır. Bu kaynaklar arasında G. Ostrogorsky'e ait Bizans Devleti Tarihi, David McNicol'un "Bizans ve Venedik", Osman Turan'a ait "Selçuklular Zamanında Türkiye" eseri, "Selçuk Türkiye'si ve Dünya Ticareti" makalesi, Salim Koca'nın "Sultan İzzettin Keykavus", Emine Uyumaz'ın "Sultan I. Alaeddin Keykubat Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi (1220 – 1237),

gibi kaynakların yanında Bilge Umar tarafından kaleme alınan "Karadeniz Kappadokia'sı (Pontos)", A. Yakubovski'nin "Altın Ordu ve Çöküşü", W. Heyd'e ait "Yakın-Doğu Ticaret Tarihi" gibi eserler ve diğer eser ve makalelerden de azami ölçüde faydalanılmaya çalışılmıştır. Trabzon'a yer veren Arap İslam Tarihi kaynaklarından İbnü'l Esir'in, "el-Kamil fi't Tarih", İbn Battuta'nın, "Büyük Dünya Seyahatnamesi", Belazuri'ye ait, "Futuhu'l Buldan", Mesudi'nin, "Murûc Ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)" adlı eserlerde yer alan Trabzon tarihine dair ince detaylar gözden geçirilmiş ve bunlara ek olarak Mehmet Ak tarafından "Trabzon Tarihi Sempozyumu"na sunulan "İslam Coğrafyacılarına Göre Trabzon" adlı bildiride bulunan bilgilerden tezimizde faydalanılmıştır.

Trabzon Devletinin iç ve dış siyasetini konu edindiğimiz bölümlerde Enver Uzun tarafından çevirisi yapılan "Panaret'in Trabzon Tarihi" ve William Miller tarafından kaleme alınan "Son Trabzon İmparatorluğu" ve adlı eserlerden oldukça faydalanılmıştır. Özellikle Trabzon Devletinin saray tarihçisi olan Panaret tarafından dönemin önemli olaylarının aktarıldığı "Panaret'in Trabzon Tarihi" adlı eser tezimiz açısından oldukça büyük değer ihtiva etmektedir. Bu eser vasıtası ile Komnenos hanedanının devletin idari hayatındaki durumu ve siyasi çekişmelerde rol alan yer alan diğer bazı aktörler hakkında bilgi sahibi olmaktayız. Bunların yanında konu ile alakalı Bizans, Selçuklu ve Karadeniz tarihine ait kaynaklardan faydalanılmaya çalışılmıştır.

Trabzon Devletinin iktisadi vaziyetini incelemek için daha geniş bir coğrafyayı göz önünde tutmak zaruri bulunmaktadır. Keza Trabzon iktisadının temelini, şehrin ticari bağlantı noktası olması hali teşkil etmekte ve bu ticaret Karadeniz temelli olarak işlemektedir. Bu bağlamda Trabzon ticaretine şekil veren Bizans, Venedik, Ceneviz, Selçuklu, Moğol, Akkoyunlu Devletleri ile olan ilişkiler irdelenmiştir. Donald M. Nicol'e ait "Bizans ve Venedik", Mustafa Daş'ın "Bizans'ın Düşüşü", Kazım Paydaş'ın, "Akkoyunlular Döneminde Ticaret" yararlanılan kaynaklar arasında yer almakla beraber, A. Yakubovski'nin "Altın Ordu ve Çöküşü", W. Heyd'e ait "Yakın-Doğu Ticaret Tarihi", William Miller'in "Son Trabzon İmparatorluğu" adlı eserlerden de tekrar faydalanılmıştır.

Şehrin Osmanlı sınırlarına dahil oluş sürecini aktardığımız bölümde ise Bekir Sıtkı Baykal'a ait, "Fatih Sultan Mehmet – Uzun Hasan Rekabetinde Trabzon Meselesi" ve "Uzun Hasan'ın Osmanlılara Karşı Katî Mücadeleye Hazırlıkları ve Osmanlı Akkoyunlu Harbinin Başlaması" adlı makaleler, Hasan-ı Rumlu'nun "Ansenü't-Tevarih", I. Uspenski'nin "Trabzon Tarihi", W. Hinz'in "Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyt" adlı eserleri ile Yaşar Yücel tarafından kaleme alınmış olan "Fatih'in Trabzon'u Fethi Öncesinde Osmanlı – Trabzon – Akkoyunlu İlişkileri" adlı makaleler tezimizin kaynaklar arasında gösterilmiştir. Bunlara ek olarak tezimizin genelinde bazı eserler ve makaleler, seyahatler konuları anlatıma yardımcı olabilmek ve konu bütünlüğünü sağlamak bakımlarından yer yer tezimizde kullanılmışlardır.

Trabzon'a ait kültürel değerlere ait bilgileri aktarmaya gayret gösterdiğimiz son bölümümüzde bu mevzulara ilişkin bilgiler veren Mükerrrem Anabolu tarafından kaleme alınmış olan "Trabzon'daki Bizans Çağı Yapıları", Şamil Horuloğlu'na ait "Tarihi Eserleri İle Trabzon", Volkan Canalıoğlu tarafından hazırlanmış olan Tarih ve Kültür Kenti Trabzon", Haşim Karpuz tarafından kaleme alınan ve Kültür Bakanlığınca neşredilen "Trabzon", Trabzon Belediyesinde yayımlanmış kitaplar, tezler ve makaleler kullanılmıştır. Hakkında malumatlar aktarılan tarihi eserlerin tarihleri ile beraber mimari durumları hakkında da bilgiler sunulmuştur.

GİRİŞ

1. Şehre Verilen Bir İsim; “Trabzon” :

Bir şehrin tarihi hakkında bilgi sahibi olmak isterken, o şehrin isminin manasını ve mananın kaynağını tetkik etmek son derece doğal olacaktır. Tarih bize pek çok şehrin isminin zaman içerisinde bazen çeşitli şive ve ağız özelliklerine göre değiştiğini, bazen de bilinçli olarak değiştirildiğini göstermektedir. Zaman sonra bir devlet merkezi olarak, merkezi olduğu bu devlete adını da verecek olan konumuz Trabzon şehrinin ismi ise çeşitli kullanım şekilleri göstermesine rağmen asıl kökünü muhafaza etmiştir.

Trabzon ilk olarak “Anabasis” adlı eserinde Ksenophon’un kalemine düşmüştür ve bu eserde Trabzon, daha sonraları Roma İmparatoru *Hadrianus* adına Karadeniz’deki Roma garnizonlarını denetlemeye gelen *Arrianus*’un da belirttiği gibi Sinop’un bir kolonisi olarak belirtilmektedir¹. Lakin konu içerisinde de bahsedeceğimiz gibi daha evvelki tarihlerin müelliflerince belirtilmemiş olması Trabzon’un bu tarihlerden evvel varolmadığı manasına gelmeyecektir.

Şehir coğrafyasının en önemli unsuru olan Karadeniz’in adına dair ise *Strabon* tarafından düşülen bir notu da burada aktarmak istiyoruz. *Strabon* eski zamanlarda Karadeniz’e doğasının hırçınlığı ve etrafındaki kabilelerin vahşiliği nedeniyle yabancı sevmeyen deniz manasında “*Aksenos*” denirken, daha sonraları bu tabirin konuksever deniz manasına gelen “*Euxenios*”a dönüştüğünü belirtmiştir².

İlkçağlarda şehre Trapezus, Trapeza³ gibi isimler verilmek ile beraber bu ismin “Trapez” kökünden türediği aşikârdır⁴. Trapez kelimesinin de masa anlamına geldiği ve Trabzon kalesinin bir tepenin üstünde ve bir masa gibi dört köşeli biçimine bakılarak verilmiş olması ihtimali tarihçiler tarafından

¹ Ksenophon, “*Anabasis*”, çev.Tanju Gökçöl, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1998, Dördüncü Kitap, VII, s. 136-140; *Arrianus’un Karadeniz Seyahati*, çev. Murat Arslan, Odin Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 3.

² Ascherson, N., *Karadeniz*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001, s. 13.

³ Tekindağ, Ş., “Trabzon”, *İA*, C.XII/I, İstanbul, 1979, s. 456.

⁴ Karagöz, İ., “*Tarihsel Süreçte Trabzon Halkı*”, Derya Kitabevi, Trabzon, 1998, s. 48.

belirtilmiştir⁵. Şehrin “masa” biçiminde olduğunu belirtilmesine karşılık, bu tabir yerine “sofra” biçiminde olduğunu söyleyenler de olmuştur⁶. Buna göre Trabzon kalesi şimdiki yerinde Yafes ırkından, Yafes adlı bir kişi tarafından sofraya şeklinde yaptırılmıştır⁷. Buna ek olarak Trabzon Tarihi yazarı Şakir Şevket, buraya gelen ailelerin Trabzon’da sofraya şeklinde büyük taşlar gördüklerinden ve Yunanca’da sofraya “trapeza” denilmesinden dolayı şehre bu ismin verildiğini belirtir⁸. Yine bir halk hikayesi olarak anlatılagelen “Tuğraboza” ve Evliya Çelebi tarafından zikredilen “Tarab-efsun” namı da vardır ki⁹ biz bunlara sadece değinmekle yetineceğiz.

Ancak bu açıklama bahsedilen mevkiinin masaya benzer bir görüntüsü olmamakla beraber Trabzon arazisinin engebeli olduğu göze çarpmaktadır¹⁰. Masa tabiri doğru ise, ihtimaldir ki şehrin bu manaya izafeten anılması sadece kale mevkiinin bulunduğu yere bakılarak gerçekleşmiş olabilir. Burada özellikle kalenin “Aşağıhisar” bölümünün konumu göz önüne alınmış olmalıdır. Ayrıca şehre ait en eski paralardan birisinde yer alan masa figürü, bu görüşü destekler mahiyettedir¹¹.

Müslüman coğrafyacıların eserlerinde de Trabzon adına rastlanılmaktadır. Bu coğrafyacılar Belazuri “Tarabuzun”, Mesudî “Trâbzunde”, Mukaddesi “Atrabezund”, İdrisi “Trabezunde” veya “Atrabezuni” gibi ifadeler kullanmaktadırlar. Ortaçağ’a dair batılı kaynaklarda ise şehrin adı *Trabezonda*, *Trebexonda*, *Trebezonda*, *Trebisond*, *Trapezunt*, *Tarabison* gibi çeşitli şekillerde yer almakla beraber, manasının *Kum şeklinde iki başlı gümüş kartal yuvası*

⁵ Peker, K., “Tarihi Trabzon (Yunan – Roma – Bizans – Komnen ve Türk Devirleri”, *İktisadi Yürüyüş*, Yıl:20, Sayı:379, İstanbul, 1959, s. 15; Bijikşkyan, M., *Pontos Tarihi (Tarihin Horona Durduğu Yer Karadeniz)*, Çiviyazıları, İstanbul, 1998, s. 90.

⁶ Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Atlas Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 47.

⁷ Bijikşkyan, M., a.g.e., s. 90; Şakir Şevket, a.g.e., s. 47.

⁸ Şakir Şevket, a.g.e., s. 47.

⁹ Karagöz, İ., a.g.e., s. 48.

¹⁰ Tekindağ, Ş., a.g.m., s. 455.

¹¹ Öksüz, M., *1746 – 1789 Tarihleri Arasında Trabzon’da Sosyal ve Ekonomik Hayat*, (Ankara Üniversitesi Sos.Bil.Ens.Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2004, s. 15.

olduğunu belirtilir¹². Minas Bijikşkyan “Ozinis” diye çok daha farklı bir kullanımdan da bahseder¹³.

Minas Bijikşkyan, tarih içinde bir isim olarak nitelenmese dahi lakap olarak “Tabur bozan” şeklinde de adlandırılmıştır. Bu adlandırma Türkler tarafından yapılmıştır ve bunda maksat Grek askerlerinin bozguna uğratılmasıdır¹⁴.

Ayrıca Trabzon’a şehirde yaşayan halka dair bir adlandırma yapılmış olabileceği de üzerinde durulan bir başka ihtimal olarak karşımıza çıkar. Buna göre Trabzon kelimesi birleşik bir kelimedir ve başta gelen “Trab” kelimesi ile bu yörede yaşamış olan Orta Asya kökenli Trab, Tibar (Tibaren) ve Şilaplar kastedilirken, kelime eki olan “zon”un ise mekan bildiren bir ek olarak birleşik halde şehre “Trabların Ülkesi” manası kazandıran adın takıldığı kaydedilir¹⁵.

Trabzon adının kaynağı hakkındaki rivayetlerin çeşitlilik arz ettiği ortadadır. Şehrin coğrafi durumu nedeni ile “trapez” kelimesinden hareketle şehre bilinen isminin takılmış olması ihtimali daha ağır bassa da, bu durum diğer ihtimalleri gözden kaçıracağımız manasına gelmemelidir.

2. Trabzon’un İlkçağ Tarihi :

2.1. Trabzon’un Kuruluşu Hakkındaki Malumatlar :

Trabzon’un kuruluşu hakkında pek çok müellif tarafından bazı tarihler ortaya atılmıştır. Akıllarda kuruluş hakkında belli bir tarih vermenin yersizliği hakkında bir fikir uyandırma gayesi ile en başta özet olarak bu malumatların bazılarını zikredip konuya girmek daha uygun olacaktır. Belirtilen zamanların daha derin incelemesine geçilecek olan sonra ki bölümlerde ise konuyla ilgili bilgi veren kaynakların doğruluğu yada yanlışlığı hakkında kesin kanıya varılmaksızın malumatlar aktarılacak ve bunlar hakkındaki görüşlerimizle

¹² Ak, M., İslam Coğrafyacılarına Göre Trabzon, Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri, 6-8 Kasım 1998, Trabzon, 2000, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, s. 28-29.

¹³ Bijikşkyan, M., a.g.e., s. 90; Karagöz, İ., *Mitolojide Doğu Karadeniz*, Derya Kitapevi, Trabzon, 2007, 142.

¹⁴ Bijikşkyan, M., a.g.e., s. 99.

¹⁵ Yılmazçelik, İ., “XVIII. Yüzyılda Trabzon’un Sosyal Durumu”, Trabzon Tarihi Sempozyumu, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon, 1999, s. 253.

beraber verilen bilgilerin aksini iddia eden veya mevzu üzerinde hemfikir olan müellifler ve eserleri birbirleri ile kıyaslanarak izah edilmeye çalışılacaktır.

Trabzon'un ilk kurulduğu döneme ait bilgilerden MÖ. 756'yı göstereni öne çıkmaktadır. Bu tarih Eusebius tarafından kaydedilmiştir¹⁶. Ancak verilen bu tarih daha önce burada bir yerleşim olmadığı manasına gelmez. Bununla beraber bir yerleşimden öte Trabzon şehrinin daha önce de var olduğunu belirten yazarlar da olmuştur. Keza Cemil Özalp tarafından 1936 tarihinde kaleme alınan makalede MÖ. 1226'da Yunanlı "Palazipi" (Pelasgos - Palazi – Palaj – Palaş) kabilesinden bazı seyyahların boğazları geçerek Karadeniz'e açıldıklarından, Trabzon'a varan bu kişilerin o dönemin kralı ile görüştüklerinden ve yaptıkları anlaşma neticesinde bu tarihlerden itibaren Karadeniz'e göçmenlerin gelmeye başladığından bahsedilir¹⁷. Böylece üzerinde daha çok durulan MÖ. 756 tarihinden daha eski bir zamana Trabzon tarihi konumlanır.

Bu bilgiler ile beraber Alman Arkeoloji Bilgini Jakob Philipp Falmerayer "Geschichte Kaiserturm Trapezont" adlı eserinin tercümesinde Trabzon'un kuruluşunun M.Ö. 2000'lere kadar dayanabileceğinden bahsederken¹⁸, Prof. Dr. Kılıç Kökten'in çalışmaları neticesinde ise bölgede MÖ. 7000 yılına kadar uzanan bir yerleşme tarihinin varlığı ortaya çıkar¹⁹.

Anlaşılabileceği üzere net bir tarih verilerek "Trabzon şu tarihte kurulmuştur" demek kolay değildir. Ancak şehirde dönüşüme neden olan bazı tarihler üzerinde durmakta fayda vardır. Öncelikle Trabzon'un kuruluş tarihi olarak daha fazla zikredilen MÖ. 756 tarihine bakmak gerekmektedir. Bu noktadan hareketle daha önceki ve daha sonraki tarihlere bakılacaktır.

¹⁶ Miller, W., "Son Trabzon İmparatorluğu", Heyamola Yayınları, İstanbul, 2007, s. 8; Sümer F., a.g.e., s. 2.

¹⁷ Özalp, A.C., "Sinop Tarihi Hakkında Bir Mütalea", *Dıranaz*, Sayı 5, 1936, s. 6 .

¹⁸ Falmerayer, J. P., "Geschichte des Kaiserthums Trapezunt" (Trabzon Tarihi), Basımı yapılmamış nüsha, çev. Ahmet Cevat Eren, s. 5.

¹⁹ Trabzon, TBKY, s. 6; Ayrıntılı bilgi için bkz; Kökten, İ. K., "Orta, Doğu ve Kuzey Anadolu'da yapılan Tarih Öncesi Araştırmaları", *Belleten*, VIII/32, 1944, s. 659-680; Kökten, K., "Anadolu Ünye'de Eskitaş Devrine (Paleolitik) Ait Yeni Buluntular", *AÜDTCFD*, c.20, s. 3-4, Ankara, 1963, s. 275-276.

2.2. M.Ö. 756 : Başlangıç mı, Kaldığı Yerden Devam mı?

Trabzon şehrinin kuruluş tarihi hakkında öncelikle üzerinde fazlaca durulan MÖ. 756 yılı hakkındaki malumatları ve düşüncelerimizi aktardıktan sonra, bu tarihten önceki muhtemel Trabzon tarihini araştıracağız.

Yukarda belirtildiği gibi Eusebius Trabzon'un MÖ. 756 yılında kurulduğunu yazmıştır. Lakin bu bilgi ne denli güvenilir bir bilgidir? Keza Eusebius bir Roma dönemi tarihçisidir ve yaşadığı dönem M.S. IV. yüzyıla tekabül etmektedir²⁰. Bu durumda tarihi bir veri olarak önümüze sunulan ve genelde doğru olarak kabul gören bu bilgi yalnızca bir tahminden ibaret olabileceği yönünde bir şüphe duymamıza neden olacaktır. Bununla beraber bu bilginin şehrin kuruluşu olarak belirtilen tarihten neredeyse bin yılı aşkın bir süre sonra kayda düşülmesi şüphelerimizi artıracaktır. Lakin çeşitli müelliflerce üzerinde önemle durulan bu dönemi kısaca zikretmekte fayda vardır.

Bu tarihe ait bilgiler esas mevkileri Ege kıyıları olan Miletlilerin Karadeniz' yönelmeleri ile ilişkilendirilmiştir. Miletlilerin Karadeniz seyahatleri MÖ. 8. yüzyılda keşif hareketleri şeklinde başlamıştır²¹.

Kendine bağlı koloni devletlerinden müteşekkil muhteşem bir güce ulaşan Milet için bu durum Pers istilasına kadar sürecektir. Pers istilas ile beraber Karadeniz'deki ve tabi ki Trabzon'daki tarihin, başta Miletliler olmak üzere Ege şehir devletlerinin kolonizasyon hareketi ile Helen kültür çemberine girmeye başladığı bir dönemden, Asya kökenli bir başka kültür çemberine doğru ilerlediği görülmektedir. Peki Asya kökenli veya doğu kökenli bir kültür daha önce Karadeniz coğrafyasında hiç görülmemiş midir? Zaten Asya'da yer alan Trabzon için tarih Miletlilerin bölgeye yerleşmesi ile mi başlamıştır? İşte daha önce de bahsettiğimiz ve Trabzon tarihinin başlangıcı açısından belirleyici olan nokta buradadır. Bu noktadan sonraki konumuzda Trabzon tarihi için çoğunlukla başlangıç olarak kabul edilen Milet kolonizasyonu öncesi dönemler hakkındaki malumatları irdelleyeceğiz.

²⁰ Sümer F., a.g.e., s. 2.

²¹ Özsait, M., *İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi*, Trabzon Tarihi Sempozyumu, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon, 1999, s. 37.

2.3. Tarih İçinde Trabzon (MÖ. 756'ya Gelirken) :

Trabzon'un kuruluşu veya şehirde yerleşimin başlaması hakkında çeşitli kayıtlar bulunmaktadır. Trabzon'un kuruluşuna dair verilen MÖ. 756 tarihi hakikaten bir yerleşim yerinin vücuda geldiği tarih midir, yoksa Miletlilerin bölgeye gelip yerleştikleri yada yerleşmeye başladıkları tarih midir? Bu tarihten evvel aynı yörede bir şehir yok mudur? Şehir yoksa dahi bir yerleşim birimi de mi yoktur? Hatta bir yerleşim biriminden ziyade o dönem açısından bir şehrin varlığından söz edebilmek için ne olması gereklidir?

Bu son soruya bir kalenin varlığını aramanın gerekli olduğunu düşünmenin boşuna olmayacağı kanaatindeyim. Savaşlardan ziyade ticaret sayesinde varlığını koruduğu anlaşılan Trabzon'da, şehrin muhkimleri tarafından özellikle bu ticaretin güvenliğini sağlamak amaçlı olarak yapılmış olması muhtemel kale, yörede şehirleşmenin başlaması açısından Trabzon tarihinin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Bu husus hakkında Cemil Özalp, MÖ. 1226 tarihinde (ki bu tarihe ait kaynağı belirtmemiştir) bölgeye Pelasgoslar'dan olan seyyahların, Trabzon'a gitmek için boğazlardan geçerek Sinop üzerinden bu bölgeye hareket ettiklerini ve bu tarihten itibaren bölgeye Ege kıyılarından göçmenler gelmeye başladığını kaydeder. Bu kabilenin büyük taşlarla kaleler yaptıklarını ve bu şekilde şehirler oluşturduklarını belirtir. Ayrıca yine aynı yerde bu göçmenlerin "*Argonaut*" olarak anıldıklarından bahisle bir efsaneye parmak basıyor²².

Buradan hareketle zannımca Trabzon'da bir kale inşasının Argonaut denilen bu kimselerin şehre intikali ile meydana gelmiş olabileceği ve o dönemde bir şehirden bahsedebilmek için bir kalenin var olması gerektiğine dair görüş kabul edilirse, Trabzon şehrinin de bu dönemde kurulduğunun kabul edilmesi gerekliliği icap eder.

Buna göre Rodoslu Apollonigos tarafından yazılan eserde Argonautlar efsanevi "Altın Post"u bulabilmek için çıktıkları seferlerinde Güney Kareniz sahilinde sırayla Sinope, Trapezos üzerinden Kolkhis ve Phasis'e kadar ilerleyeceklerdir. Anlaşılmaktadır ki Miletli kolonizatörler gelmeden evvel dahi bu

²² Özalp, A.C., "Sinop Tarihi Hakkında Bir Mütalea", *Dıranaz*, Sayı 7, 1936, s. 3.

yörelerde yerleşim vardır²³ ve doğrudan Trabzon şehrinin kuruluşu ile alakalı olmasa dahi Grekler'in gelişinden önce de yörede yerleşim olduğu savı yabana atılacak bir iddia değildir.

Bunların ötesinde Jakob Philipp Falmerayer'in Trabzon'un kuruluşu hakkındaki düşünceleri bizi bambaşka bir yöne sevketmektedir. Falmerayer Argonautlar ile alakalı olarak, Helen neslinin Kolkhis dolaylarına ilk keşif seyahati olarak bahseder²⁴.

Falmerayer, Helenli göçmenlerin ve beraberlerinde getirdikleri kültürlerinin bölgeye yerleşmesinden yıllar önce Trabzon'dan ve Kafkasya ard bölgesinden Ege sahillerine doğru bir hareket olduğunu izah etmeye çalışmaktadır. Buna göre Miletlilerin bahsedilen kolonizasyon hareketinden çok daha uzun yıllar önce Trabzon, başka topluluklar tarafından bir koloni şehir haline getirilmesi iddiasının aksine, başka devletlere koloni kavimler göndermiştir. Falmerayer, aktardığı bilgiler ışığında Trabzon tarihinin MÖ. 2000'lere kadar uzandığını belirtmektedir²⁵. Bu bakımdan şehir çok daha eski tarihlerde vardır ve burada bu mevcudiyetin temelinde Orta Asya'dan gelen *Gas/Kas* ve *Gud/Gutiler*'in bulunduğu dair bilgiler olduğunu nakletmekte de fayda görülmektedir²⁶.

Falmerayer, antikçağ yazarı Pausanias'ın "*Periegesis tes Hellados (Description of Greece – Yunanistan'ın Tasviri)*" adlı eserinden alıntılar yaparak, esas Trabzon olarak nitelendirdiği Kolkhis'deki konumuz olan Trabzon'dan Kırım'daki Kersones'in (Cherson) yükseklerine, Çanakkale Boğazı yakınlarına ve Arkadia'ya göç eden Trabzonluların aynı isimle beraber şehir kurduklarını kaydediyor²⁷. Ancak bu iddiasını doğrulayacak kanıt göstermenin zorluğunu da bilahare belirtiyor²⁸. Buna rağmen iddiasında ısrarcı olmaktan çekinmiyor ve

²³ Özsait, M., a.g.m., s. 37.

²⁴ Falmerayer, J. P., a.g.e., s. 4/n.

²⁵ Falmerayer, J. P., a.g.e., s. 2-5, 2/n.

²⁶ Bostan, H., *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağı'nda Sosyal ve İktisadi Hayat*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2002, s. 1; Ayrıntılı bilgi için bkz: Karagöz, İ., *MDK*, s. 47-50.

²⁷ Falmerayer, J. P., a.g.e., s. 3.

²⁸ Falmerayer, J. P., a.g.e., s. 3/n.

Kolkhis'teki Trabzon'un Arkadia'daki Trabzon'daki daha eski olduğu üzerinde durduktan sonra şu açıklamaları yapıyor :

“..... Arkadia menkıbelerine nazaran meskun olamayan memlekete gelen ilk yabancı Pelasgus adı ile anılır. Kutsal kitaplardaki Elam, Jesubi, Hevi gibi bunun da kolektif bir isim olması muhtemeldir. Yine Arkadia menkıbesi diyor ki, Pelasgus'dan üç nesil sonra Nyctimus devrinde, bu sahada nüfus oldukça çoğalmış, ziraat yapılmış, muhtelif mevkiler kurulmuş ve bunlar arasında Trabzon (Trapezeus)'da varmış. Fakat Nyctimus, Deukalion Tufanı zamanında saltanat sürüyordu. Ve yine Paria Marmor kroniğinin verdiği malumata göre bu tufan MÖ. 1521 yılları zarfında bütün kuzey Yunanistan'ı mahvetmiştir. Eğer biz bütün bu varsayımlardan sonra Kafkas Trabzon'unun Atina ve Argos'dan ve Finike şehirleri Sayda ve Sur'dan daha eski ve MÖ. 2000 sene evvel kurulmuş olduğunu iddia edersek hiç kimse bizi hayali ve pek az tarihi imkanı olan bir iddiaya kalkıştık diye mesul edemez²⁹.”

Gerçektende Pausanias eserinde bu hususlara değinmiştir. Pelasgus ve Nyctimus'dan eserinde bahsetmiş ve bunlarla beraber Trabzon adının nereden geldiğine ilişkin rivayetlere kaynak teşkil edecek şekilde Trapezus'un Lycaon'un oğlu olarak anıldığını belirtmiştir³⁰.

Tüm bunlarla beraber Falmerayer, bu olanların Argonaut seferinden de önce gerçekleştiğini zaten belirtiyor.

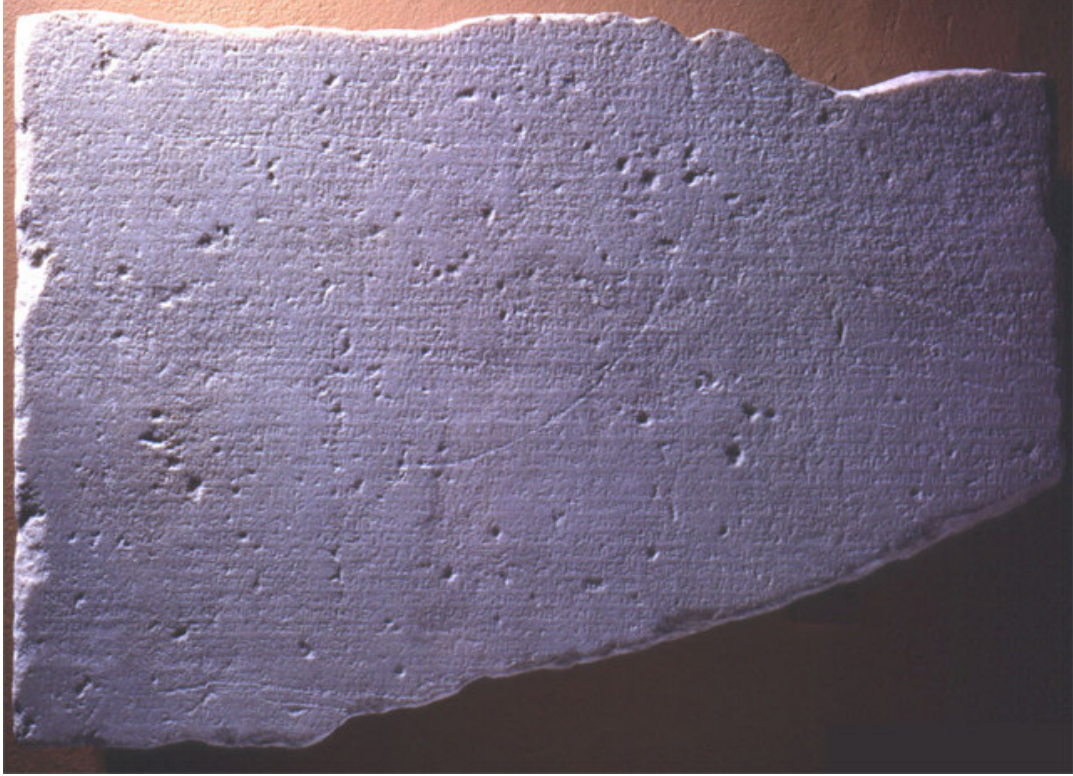
Falmerayer'in Deukalion Tufanı³¹ ve buna bağlı olarak Marmor Kroniğine (resim 1)³² dayandırarak ulaştığı netice ile Trabzon'un MÖ. 2000'li

²⁹ Falmerayer, J. P., a.g.e., s. 5.

³⁰ Pausanias, “Description Of Greece”, İng. Çev. J. R. Frazer, Macmillan and Co. Limited, London, 1898, (Book Eight - Arkadia), II-III, s. 374-375; Karagöz, İ., MDK., s. 27-30.

³¹ **Deukalion Tufanı** : Bu efsaneye göre "Tanrı" Zeus, sadece kendilerini düşünen, Tanrılara hiç saygısı kalmayan ve gün geçtikçe daha günahkar olan insanlara çok sinirlenir. İnsanları bir tufanla yok etmeye karar verir. Bu tufandan yalnızca Deukalion ile Pandora'nın kızı olan eşi Pyrrha kurtulurlar. Çünkü Deukalion'un babası “Yaratıcı Tanrı Prometheus” geleceği görebiliyordu. Ölümlü olan oğluna rüyasında babası bir tekne yapmasını öğütler. Karı-koca bindikleri bu teknede dokuz gün dokuz gece yolculuk ettiler. Parnassos Dağı'na ayak bastıklarında kendileri haricindeki bütün insanlar boğulmuştu. Bu efsane Nuh Tufanı'nın Yunan Mitolojisindeki versiyonudur.

yıllarda sadece bir yerleşim birimi olarak değil, muntazam bir şehir olarak tarih sahnesinde bulunduğu, bununla beraber MÖ. 9. – 8. – 7. yıllarda Miletliiler tarafından gerçekleştirilecek olan, kendi asli yerleşim bölgelerine göre doğuya göç ve koloni şehirler kurma faaliyetinden çok daha eski tarihlerde ve tersi istikamette bir kolonizasyon hareketinin gerçekleştirildiği sonucuna erişmek mümkün görülmektedir.

resim 1 : Marmor Kroniği'nin Yazılı Olduğu Tablet³³

Ancak Falmerayer'in de belirttiği gibi, bu neticelere ulaşabilmek için kâfi derecede kaynak bulmak zordur. Dayandırılan Deukalion Tufanı vakasının “efsanevi” bir olay olması şüphelerimizi artıracaktır. Değişik eserler de tetkik

³² Marmor Kroniği (Parian Chronicle - The Parian Marble) Deukalion Tufanı'ndan bahseder. Buna göre Deukalion Tufanı MÖ. 1529 tarihinde Gerçekleşmiştir (Fallmarayer 1521'den bahsetmiştir); The Parian Marble (Marmor Kroniği), <http://www.ashmolean.museum/ash/faqs/q004/q004001a.html>; 03 Haziran 2007.

³³ The Parian Marble (Marmor Kroniği), <http://www.ashmolean.museum/ash/faqs/q004/q004001a.html>; 03 Haziran 2007.

edildiğinde ulaşılan bu sonuca karşı eleştirilerle karşılaşılabilir. Örneğin R. Drews, Ömer Çapar tarafından tercümesi yapılan “Karadeniz’de En Eski Grek Yerleşmeleri” adlı makalesinde Falmerayer’in izah ettiğimiz Trabzon’un tarihini MÖ. 2000’lere kadar götüren iddialarının doğruluğuna alaycı bir şüphe ile bakmaktadır³⁴.

Bu makalesinde Drews; Falmerayer’in Pausanias’a izafeten Arkadia’da meskun Trapezus kentinin Kolkhis’deki Trabzon kentinden göç edenler tarafından koloni şehri olarak kurulduğuna ve bu şehrin Deukalion tufanı zamanında yaşayan Nichlimus döneminde imar edildiğinden bahisle, Marmor kroniğine göre bu tufanın MÖ. 1521’de (Kronikte MÖ. 1529) gerçekleşmesinden ötürü Kolkhis’deki esas Trabzon’un bu tarihten de önce kurulmuş olması gerektiği iddiasına karşın, yine Pausanias’ın “Dechcripte of Greece” adlı eserinde belirttiği Arkadia Trabzonlularının Kolkhis’e göç etmesi olayından hareketle farklı bir bilgi sunmaktadır. Evvela Pausanias’ın eserinde geçen malumatı aktaralım :

“..... Alttaki şehirler Arkadialıların Lakedaimonialıların nefretinden dolayı, terk etmeye ikna edildikleri şehirlerdir. Her şeye rağmen bu şehirler onların evleriydi. Alea, Pallantium, Eutea, Sumateum, lasaea, Peraethenses, Helisson, Oresthasium, Dipaea, Lycaea; bunların hepsi Maenalus’daydı Arkadialılar çoğunlukla genel kararlılığa itaat ederlerdi. Derhal Megalopolis’de toplandılar. Fakat Lycaea, Trikoloni, Lykosura ve Trapezus insanları (diğer Arkadialılar hariç) pişman oldular. Eskiden beri sahip oldukları şehirleri terk etmeye hazır değillerdi. Geçmişte bir istisna vardı. Onların azimlerine karşı Megalopolis’in alınması. Trapezus halkı hep beraber Pelponnese’den ayrılırken orada kalanlar yavaş yavaş gözü dönmüş Arkadialılar tarafından katledildiler. Karadeniz’e yelken açtılar ve Karadeniz Trapezus’unun halkı tarafından

³⁴ Drews, R., “Karadeniz’de En Eski Grek Yerleşmeleri”, çev. Ömer Çapar, AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, XVI/26, 1991, s. 316 – 316/n.

aynı ismi taşıyan ve kardeş anakentliler olarak içtenlikle karşılandılar³⁵.....”

Drews, Pausanias'ın kaydettiği Arkadia Trabzon'undan Kolkhis Trabzon'una göç olayının gerçekleştiğini aktaran bu bilgiye inanılmaması gerektiğini belirtmiştir. Çünkü Drews, Arkadia'daki küçük bir köy halkının Karadeniz'e giderek Trapezus'un kurmuş olması imkan dahilinde görmemektedir³⁶. Ancak Pausanias zaten böyle bir şeyi iddia etmemiştir. Mevzu, Arkadia Trabzon'u halkının konumuz olan Kolkhis Trabzon'unu kurmuş olabilmesi değil, Arkadia'daki Trabzonluların zaten kurulmuş ve halkı tarafından meskun olunmuş bir Trabzon şehrine göçüdür. Drews, Falmerayer'in Marmor Kroniği ve buna bağlı olarak Deukalion tufanına atıf yapması gibi herhangi bir çıkarımda bulunmayarak doğrudan göç hadisesinin gerçekleştiği MÖ. 360 tarihini vermekte ve buna riayet edilmemesi gerektiğini belirtmektedir. Burada Drews'in belirttiği MÖ. 360 tarihi haricinde yaptığı değerlendirmede hata yapmış olabilme ihtimalini göz önünde bulundurmamız. Keza Pausanias'ın aktardığı bilgiye neden inanılmaması gerektiğine dair bir gerekçe sunmamıştır.

Bu noktada Falmerayer Kolkhis Trabzon'unun Arkadia Trabzonluları tarafından çok önceden bilindiğini, hatta Arkadia'daki Trabzon'un esas Trabzon olarak gördüğü Kolkhis Trabzon'unun bir kolonisi olarak kurulduğunu belirtiyor. Pausanias'ı kaynak göstererek Deukalion Tufanı zamanında yaşayan Nyctimus döneminde Arkadia Trabzon'unun var olduğunu belirten Falmerayer, Kolkhis Trabzon'unun kolonizatör bir şehir olarak koloni şehri Arkadia Trabzon'undan daha evvel kurulmuş olması gerektiği gibi doğal bir çıkarımda bulunuyor. Deukalion Tufanı MÖ. 1521'de olduğuna göre (Marmor kroniğine göre MÖ. 1529 olduğunu tekrar belirtelim), Trabzon şehri de mutlaka bu tarihten daha eski zamanlarda kurulmuş olması gerekliliğini açıklamaya gayret ediyor. Trabzon'un kurulma tarihinin böylesi efsanevi bir olayla ilişkilendirilmesi tarihi malumat hakkında şüphe duymamıza neden olmakta iken Falmerayer'in izahatlarından şüphe duymamıza neden olabilecek bir diğer nokta ise konumuz

³⁵ Pausanias, *a.g.e.*, XXVII, s. 408; Işık, A., “*Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi*”, TTK Yayınları (VI. Dizi – Sa. 60), Ankara, 2001, s. 105.

³⁶ Drews, R., *a.g.m.*, s. 316.

olan Kolkhis Trabzon'unun kolonizatör bir ana şehir olması hakkında kaydettiklerinden kaynaklanmaktadır. Falmerayer eserinde şöyle bir açıklamada bulunuyor :

“..... ya Pelponnese’li Trabzonlular Kolkhisliler’den, yahut Kolkhisliler Pelponnese’den meydana gelmişlerdir. Zira böyle olmamış olsaydı Arkadia’daki küçük bir dağ şehrinin sakinleri komşularından yardım istemeyip de, ta Kafkasya’nın eteklerinde ve o zamanlar Helen aleminde tanınmış olan bir şehre iltica etmiş olmaları nasıl olurdu? Bize öyle geliyor ki Pausanias’ın sözlerine başka izahat vermeden Arkadia’daki Trabzon’un ana şehri Kolkhis’teki Trabzon olmuştur³⁷.”

Falmerayer eserinde “ana kent” olarak Karadeniz Trabzon’u gösterirken, bu düşüncesine Pausanias’ı kaynak edindiğini belirtmektedir. Ancak yukarıda da bahsedildiği üzere Pausanias : “*Arkadia Trabzon’unun anakentliler olarak Karadeniz Trabzon’unda iyi bir şekilde karşılandıklarından*” bahsetmektedir. Velhasıl Pausanias’ın, Falmerayer’in belirttiğinin aksine ana kent olarak Arkadia Trabzon’unu göstermektedir. Bu durum Falmerayer’in savına karşı takınabileceğimiz şüphecî tavrı artıracaktır. Lakin Trabzon tarihinin başlangıcı araştırılırken üzerinde durulması gereken önemli bir konu olduğu yadsınamaz.

MÖ. 756’dan daha evvel de Trabzon şehrinin yine aynı yörede varolmuş olabileceğine dair aktardığımız bu malumatların doğruluğuna kesin kanaat getirmenin yada tamamen reddetmenin zorluğunu izah edebildik zannındayım. Keza antikçağlarla alakalı olarak belirttiğimiz kaynakların bazılarının efsanelerle iç içe girmiş şekildeki anlatım tarzı, bizi tarih bilimi açısından doğru bir yönelime, mevcut malumat karşısında şüphecî bir tavra doğru gitmekte zorunlu kılmaktadır. En azından buraya kadar yapılan açıklamalardan Trabzon’un kuruluşu hakkında şu sonuca ulaşabilmek olası görünmektedir : MÖ. 756 tarihinde Trabzon şehri bugünkü mevkiinde bulunmakta ve Karadeniz, Ege, Anadolu, Kafkasya ve eski dünyanın diğer bazı bölümlerinde bilinmektedir. Dolayısıyla şehrin kuruluşu bu tarihten de evvelki zamanlara rastlamakla beraber, bu zamanlardaki Trabzon’un Karadeniz’in doğusunda yalnız bir

³⁷ Falmerayer, J. P., a.g.e., s. 4.

yerleşim birimi mahiyeti mi taşıdığı yoksa yerleşim birimi olmasına binaen; limanı, ticari kapasitesi, ulaşım ağı, güvenliği vs. özellikleri ile, dönemine göre şehirleşmesini tamamlamış, muntazam bir şehir mi olduğu veya tam olarak şehirleşmesini ne zaman gerçekleştirmiş olduğu hususları açık değildir.

MÖ. 756 tarihi öncesi Trabzon şehrinin tarihini araştırdığımız bu bölümü takiben, Milet kolonizasyon hareketi dönemini irdelemeye devam edebiliriz.

2.4. Milet Kolonizasyon Hareketi :

Miletlilerin Karadeniz bölgesine koloniler kurmak amaçlı keşif hareketleri düzenlemeye başladıkları yıllardaki kolonizasyon hareketinin amacının başlangıçta ticaret olduğu görülüyor³⁸. Milet şehir devleti de yine ticaret amaçlı olarak Karadeniz kıyılarına yöneltir ve Karadeniz'de doğal bir limana sahip olan Sinop'ta bir koloni şehri kurarlar³⁹.

Sinop'u ele geçiren Miletliler Sinop'u kendilerine merkez yaparak, Karadeniz'in ticaret için elverişli gördükleri her noktasına yayılmışlardır. Sinop bu dönemde mevkii itibarı ile değer kazanmış görünüyor. Kırım üzerinden gelerek İskenderun'a doğru güney yönünde devam eden yol ile doğudan gelerek Karadeniz ile Basra Körfezi arasındaki transit yol ortasında bir kavşak vazifesi görmekteydi⁴⁰. Bu bakımlardan ilk koloni şehrinin veya o dönemde Miletlilerin Karadeniz'deki en büyük koloni merkezinin Sinop olması anlaşılabilir bir durumdur. O dönemin şartları Sinop'u doğudan gelen kervanların son noktası ve buradan kuzeyde Kırım'a ve batıda Yunan şehirlerine yapılan ticaretin başlangıcı haline getirmiştir⁴¹.

³⁸ Goloğlu, M., *Anadolu'nun Milli Devleti Pontos*, Goloğlu Yayınları, Ankara, 1973, s. 13.

³⁹ Sümer F., a.g.e., s. 2.

⁴⁰ Üstün, G., "Anadolu'dan Geçen Kadim Transit Yolları", *Dıranaz*, Sayı 18, 1937, s. 4-5; Robinson, D.M., "Eski Sinop (Üçüncü Bab – Sinop'un Ticareti)", çev. Nazlı Tengirşenk, *Dıranaz*, Sayı 15, 1937, s. 5-6; (Müsait havalarda mesafe de açık ise Kırım Yarımadası ile Sinop Yarımadası arasında tam ortada durulduğunda her iki karayı da görebilmek imkanı mevcut olur. Kara kaybedilmeden karşıdan karşıya Karadeniz geçebilmektedir (Denizde görülen uzaklık, 144.4 Km.dir. Kırım- Sinop arası 280 Km.dir).

⁴¹ Ramsey, W., "Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası (Devlet Yolu)", *Dıranaz*, Sayı 17, 1937, s. 5.

2.5. Karadeniz’de Milet Koloni Sistemi ve Bağlı Koloni Şehirler:

Her ne amaçla olursa olsun Miletliler yalnız Karadeniz’e değil Akdeniz ve Ege’de de bu amaçlarla ticari faaliyetlerde bulunmuşlardır⁴². Miletliler, Sinop’a yerleştikten kısa bir süre sonra Ordu ve Giresun ile birlikte, daha önce kurulmuş olan Trabzon’a da gitmişler ve bu şehre de yerleşmişlerdir⁴³.

Doğuda Urartu Devletinin çok güçlü olduğu bu zamanlarda, bu devlet Trabzon vasıtasıyla ticari ilişkiler kurmuştur. Urartu ülkesinden gelerek Diauehi arazisinden geçen ticari emtia Trabzon’a gelmekte ve buradan deniz yolu ile diğer ülkelere taşınmaktaydı. Bu bölgelerden gümüş, bakır⁴⁴ ve demir madenlerinin çıkarıldığına dair kayıtlara da rastlanılabilmektedir⁴⁵. Urartuların, kralları 1. Argişti (MÖ. 786 – 764) zamanında ele geçirildiği anlaşılan Diauehi ülkesinden Trabzon’a yönelen bir ticaret yolu vardır. *Van*’da başlayan bu yolun devamında *Muradiye – Erçiş – Patnos – Ağrı – Eleşkirt – Horasan* üzerinden *Diauehi topraklarına* ve buradan da *Bayburt – Gümüşhane üzerinden Trabzon’a* varılmakta idi⁴⁶. Özsait de, Grek kolonilerinden olan Trapezos da bir ticaretin sürdürüldüğünü ve kaliteli gemi kerestesi, balık, tahıl gibi malların bu ticarete konu olduğunu belirtir⁴⁷.

2.6. Kimmer Saldırıları⁴⁸:

Yapılan Kazılar neticesinde elde edilen bulgulardan Sinop’ta MÖ. 756’da başlayan Milet kolonizasyon hareketinin, ikinci koloni grubunun yerleşim tarihi olan MÖ. 630 yılına kadar geçen süre içinde bir dönem kesintiye uğradığı

⁴² Goloğlu, M., *Trabzon Tarihi*, Kalite Matbaası, Ankara, 1975, s. 1.

⁴³ Özsait, M., a.g.m., s. 37.

⁴⁴ Çiğdem, S., “*Urartu Krallığı’nın Doğu Karadeniz İlişkilerinde Diauehi Ülkesinin Rolü*”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Erzurum, 2006, s. 98-99; Diauehi Ülkesi : Süleyman Çiğdem’in makalesinden özetle Batısında Erzurum ve Fırat kaynağının bulunduğu ve Sarıkamış, Kars, Ardahan, Aşkale, Tercan ve çevresi yerleşim yerlerini içine alan bölge.

⁴⁵ Bakır, A., “*Ortaçağ İslam Dünyasında Madencilik ve Maden Sanayi*”, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2002, s. 35; Çiğdem, S., a.g.m., s. 98-99.

⁴⁶ Çiğdem, S., a.g.m., s. 102.

⁴⁷ Özsait, M., a.g.m., s. 38-39.

⁴⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz: Tarhan, T., “Eskiçağ’da Kimmerler Problemi”, Türk Tarih Kurumu, VIII. Türk Tarih Kongresi, Cilt:1, (11-15 Ekim 1995 - Ankara), Ankara 1979, s. 355-368; Ayrıntılı bilgi için bkz: Demirağ, Y., *Önasya Dünyasında Kimmer ve İskitler*, (Gazi Üniversitesi Sos.Bil.Ens.Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2003; Ayrıntılı bilgi için bkz: Durmuş, İ., “Anadolu’da Kimmerler ve İskitler”, *Belleten*, cilt.61, sayı:31, Ankara, 1997, s. 273-286.

anlaşılmaktadır⁴⁹. Bu dönemde Kırım'da yerleşmiş olan Kimmerler İskitler tarafından baskı altına alınınca bölgelerinden göç etmeye mecbur kalırlar⁵⁰. Böylece kuzeyden gelmeye başlayan Kimmerler Anadolu'ya doğru hareketlenmeye başlarlar. Karadeniz sahil kesiminde aralarında Trabzon'unda bulunduğu şehirlerde bir dizi istila hareketine girişmişlerdir⁵¹.

Kimmerlerin Kuzey Anadolu bölgesinde yayıldıkları dönemde Helen Kolonilerini tamamen ortadan kaldırdıklarına dair bir bilgi⁵² bize oldukça sağlıklı görünmektedir. Keza bu durum bir sonraki konumuzda bahsedeceğimiz 2. Milet Kolonizasyon hareketine gerekçe teşkil edecektir

2.7. Milet İkinci Kolonizasyon Hareketi :

Bölgedeki Kimmer saldırıları ile başlayan karmaşa dönemi sona erip sular durulmaya başlayınca Karadeniz'de yeniden canlanma meydana gelmeye başlar. Daha önceden bölgede bir dizi faaliyette bulunan Ege kökenli şehir devletleri (başta Milet olmak üzere) için bölge çekiciliğini korumaktaydı. Bu dönemde Kimmer ilerleyişinden önce yöreye gerçekleştirilen kolonizasyon hareketleri ile gelenler, yeni gerçekleşecek olan hareketleri kolaylaştırmış olmalılar.

Anadolu'da en önemli bilim, kültür ve ticaret merkezi olan Milet, Karadeniz sahil kesiminde, Trabzon ve Sinop'un da içinde olduğu 90 adet koloni kenti kurmuştur⁵³. Bu zamanlarda Kuzey Anadolu'da Kimmerlerin yerini alan İskitlerin de Miletli ile dostane ilişkiler kurmaları, 2. Milet kolonizasyon hareketine zemin hazırlamış olmalıdır⁵⁴. Bu 2. kolonizasyon hareketi M.Ö. 670'li yıllardan itibaren gerçekleşmekle başlamakla beraber, Trabzon merkez Sinop'a bağlı bir koloni hüviyeti elde edebilmiştir⁵⁵.

⁴⁹ Özsaıt, M., a.g.m., s. 37.

⁵⁰ Makridi, "Milattan Evvel Sinop", *Dıranaz*, Sayı 48, 1941, s. 1.

⁵¹ Özalp, A.C., a.g.m., s. 6; Bilgin, M., a.g.e., s. 39.

⁵² Bilgin, M., a.g.e., s. 49.

⁵³ Özsaıt, M., a.g.m., s. 38; Makridi, a.g.m., s. 1; Tarkan, H., "Tarihte Sinop", *Dıranaz*, Sayı 49, 1941, s. 5.

⁵⁴ Bilgin, M., a.g.e., s. 49.

⁵⁵ Goloğlu, M., a.g.e., s. 26.

2.8. MÖ. 600 ve Sonrası Dönem – Pers Hakimiyetinin Ayak Sesleri :

Kimmer Anadolu'ya hareketi ve devamı ikinci Milet Kolonizasyon hareketi dönemi sonrasında Trabzon ve yöre ile ilgili malumatlar yetersizdir. Lakin bilinen şu ki Anadolu'nun genelinde bir Pers etkisi bariz şekilde hissedilmeye başlamıştır.

Persler MÖ. 6. YY'da (MÖ. 546'dan itibaren) bu Karadeniz kıyılarını tümüyle ve Anadolu'yu hakimiyetleri altına almışlardır⁵⁶. Goloğlu, Doğu Karadeniz'in bütünüyle Pers hakimiyetine geçtiği yıl olarak M.Ö. 521'i vermektedir. Persler ellerindeki bölgeleri eyaletlere ayırmakta ve bu eyaletlerin başına da "Satrap" adı verile idareciler tayin etmekteydiler. Trabzon da, diğer Doğu Karadeniz şehirleri gibi oluşturulan "Kapadokya Satraplığı" içinde bir idari bölüşüme tabi tutulmuştur. Doğu Karadeniz bilahare "Pont Satraplığı" olarak ayrılacaktır⁵⁷. Bu aşamadan itibaren İran üzerinden gelen ticaret yolları Trabzon'a kadar uzanmaya başlamıştır⁵⁸. Bu bilgi daha önceden Trabzon'a İran üzerinden gelen ticaretin gelmediği şeklinde yorumlanmamalıdır. Bölgede ve Lidya dahil Anadolu'da Pers hakimiyetinin sağlanması, Trabzon üzerine Pers coğrafyasından gelen ticaretin işlerliğine olumlu katkı yapmış olmalıdır.

2.9. Trabzon'a Dair İlk Kayıt – Ksenophon ve Onbinlerin Dönüşü :

Muhtemelen MÖ. 436/5 tarihlerinde Atinalıların Perikles ile bir sefer düzenledikleri⁵⁹ Karadeniz'e, bu seferden sonra altı yüz kişilik bir yeni koloniyi gönderilmiştir⁶⁰.

Tahminen MÖ. 400 yıllarında ise Trabzon'un tarih kayıtlarına ilk defa düşmesine neden olacak hadise gerçekleşmiştir. Persler arasında cereyan

⁵⁶ Karpuz, H., "Trabzon", Kültür Bakanlığı Yayınları / 1127 (34), Ankara, 1990, s. 6.

⁵⁷ Bilgin, M., *Doğu Karadeniz (Tarih – Kültür – İnsan)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007, s. 29-31

⁵⁸ Peker, K., a.g.m., s. 15.

⁵⁹ Demir, M., "Perikles'in Karadeniz Seferi Üzerine Yeni Bir Yorum", *Bellefen* LXV, s. 243 (Ağustos 2001), Ankara, 2002, s. 530.

⁶⁰ Robinson, D.M., a.g.m., s. 11; Muzaffer Demir, bir defalık ve kısa süreli olan bu seferin Karadeniz'de korsanlığı engelleyebilmek için düzenlenmiş olduğu sonucu çıkarmamız gerektiğini belirtmektedir; Demir, M., "PKSÜBY", s. 534.

eden bir savaşa katılan ve “Onbinler” namı ile anılan Yunan ordusu geri dönüş güzergahında bazı Karadeniz şehirleri ile beraber Trabzon’a da uğramışlardır⁶¹.

Bazı kabilelere ve zorlu doğa koşullarına karşı mücadele Trabzon’a ulaşan Ksenophon Trabzon hakkında şu kaydı düşer:

“..... İki günde yedi fersenk aşır deniz kıyısında Yunan şehri Trapezos’a ulaşılar. Pontos Eukseinos kıyısındaki bu şehir Sinope’nin Kolkh ülkesindeki kolonisidir. Orda otuz gün kadar Kolkh köylerinde kaldılar⁶².”

Ksenophon burada Trabzon’un bir Sinop kolonisi olduğunu belirtiyor. Anlaşılan Miletlilerin daha çok etkili olduğu dönemden MÖ. 400’lü yılların kaydı düşülen bu dönemlere kadar Anadolu Yarımadası’nın kuzey kıyılarında Sinop şehri en önemli metropol kent olma özelliğini korumuştur.

Anabasis’ten hareketle bu dönemde Trabzon çevresinde Kolkhlar’ın⁶³ Kerasos ile Trapezos arasında Tibarenler ve Mosynoikler’in, Trabzon’un güneyinde Makronlar ve Sanniler ile daha güneyde Kolkhisler’in, doğu ve kuzeydoğusunda Byzerler ve Moskhiler’in yaşadığını öğreniyoruz⁶⁴.

2.10. Yeniden Persler :

I. Darius döneminde gerçekleşen idari bölümlenme ile Anadolu satraplıklara ayrılmıştı⁶⁵. Bu satraplıkların başında bulunan satraplar zaman zaman Pers kralına dahi baş kaldıracak güce ulaşacaklardır. Herodot Doğu Karadeniz’deki satraplığın zikredildiği bölümde yöre halklarını sayarken bu bölgeden merkeze gidecek vergi miktarını da belirtiyordu (üç yüz talant)⁶⁶.

⁶¹ Başoğlu, B., *Sinop İli Tarihi*, Ayyıldız Matbaası A.Ş., Ankara, 1978, s. 31-32; Ksenophon, *a.g.e.*, 7-8.

⁶² Ksenophon, *a.g.e.*, s. 143-144.

⁶³ Ksenophon, *a.g.e.*, s. 143; **Fersenk**: Perslerin yol ölçü birimidir. Yaklaşık 5,5 km.’ye tekabül eder.

⁶⁴ Özsait, M., *a.g.m.*, s. 38.

⁶⁵ Öksüz, M., *a.g.e.*, s. 22.

⁶⁶ Herodotos, “*Herodot Tarihi*”, çev. Müntekim Ökmen, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1991, III.94, s. 173-174.

Heredot bu dönemde Trabzon çevresinde yaşayan Tibarenler, Makronlar ve Mossinoikler gibi halkları on dokuzuncu satraplık içinde sayar⁶⁷. Görülüyor ki zamanının Doğu Karadeniz halkları Pers devleti için hem vergi veren hem de savaş zamanı orduya katılan bir tebaa konumundaydılar.

2.11. Büyük İskender ve Ordusu Anadolu’da

M.Ö. 334 tarihinde Çanakkale Boğazından Anadolu’ya geçen İskender Trabzon’a bir ordu göndermemiştir. Fallmarayer’in tabiri ile dalgalı denizlerle ve sarp dağların arasında kurulu Trabzon adeta bölgesinde saklı kalmıştır. Bu nedenle olmalı ki eski zaman eserlerinde ismine az rastlanılmaktadır⁶⁸.

İskender’in ölümü’nün sahip olduğu topraklar komutanları arasında paylaştırılır ve zaten İskender zamanında da durumunda bir değişiklik olmadığı anlaşılan Trabzon ve içinde bulunduğu bölge Eumenes’e düşer⁶⁹.

Ancak bölgede otorite boşluğu yaşanacaktır ve bu otorite boşluğu Trabzon Tarihi denince akla ilk gelen öğelerden olan ancak bilinenin aksine merkezi Sinop olan Pontus Devleti’nin kurulmasına giden yolu açacaktır.

2.12. Pontus Krallığı ve Yıkılışı :

İskender’in komutanları tarafından Kral Naibliğine getirilen Antigonos, öldürülen Kuzey Kapadokya Satrabı I. Ariantes’in oğlu olan II. Ariantes ile beraber hareket ederek isyan eden satraplara karşı harekete geçerler. Ancak Antigonos, II. Ariantes’i düşmanları ile işbirliği yapması gerekçesiyle öldürtür. Bu sırada II. Ariantes’in oğlu olan Mithridates Ktistes (resim 2) Antigonos’un sarayındadır. Durumu öğrenen Mithridates yanına birkaç adamını da alıp saraydan kaçar ve Ilgaz dağlarından⁷⁰ gelerek halkı örgütler ve Pontus Devletini kurar (MÖ. 298)⁷¹.

⁶⁷ Heredot, VII.78, s. 347.

⁶⁸ Fallmerayer, s. 9.

⁶⁹ Öksüz, M., *a.g.e.*, s. 23.

⁷⁰ Robinson, D.M., “Eski Sinop (Yedinci Bab – Sinop ve Pontus Kralları)”, çev. Nazlı Tengirşenk, *Dıranaz*, Sayı 24, 1938, s. 5: Rivayete göre Mithridates Antigonos’un sarayında iken Antigonos

Bu zamandan sonra soy kökleri Perslere dayanan Mithridates ailesi bölgede idareyi ellerine alacaklardır⁷².

resim 2 : I. Mithridates Ktistes⁷³

MÖ. 185'de ise I. Pharnakes tahta geçer ve dedesinin yarım bıraktığı işi tamamlamak için Sinop'a yönelir ve MÖ. 183 tarihinde şehri ele geçirir⁷⁴. Başkent Sinop yapılır⁷⁵.

Devletin en güçlü olduğu dönem VI. Mithridates Eupator (resim 3) dönemidir. Ordusunu güçlendiren Eupator⁷⁶ önce Kırım'ı⁷⁷ sonra da Anadolu'ya yönelerek Kolkhid bölgesini ve Ermenistan'ı, Bitinya Kralı Nikomed ile anlaşarak Paflagonya ve Galatya'yı, M.Ö. 102-99 yılları arasında Kapadokya'yı alarak

rüyasında bir tarlaya altın ektiğini görür. Ancak mahsulü Mithridates alıp kaçır; Ktistes, kurucu manasına gelmektedir.

⁷¹ Goloğlu, M., a.g.e., s. 53.

⁷² Başoğlu, B., a.g.e., s. 46; Goloğlu, M., a.g.e., s. 3.

⁷³ Sinop'un Başkent Olduğu Yıllar, http://www.boyabatgazetesi.com/?subaction=showfull&id=1185598597&archive=&start_from=&ucat=13&; 11 Kasım 2006.

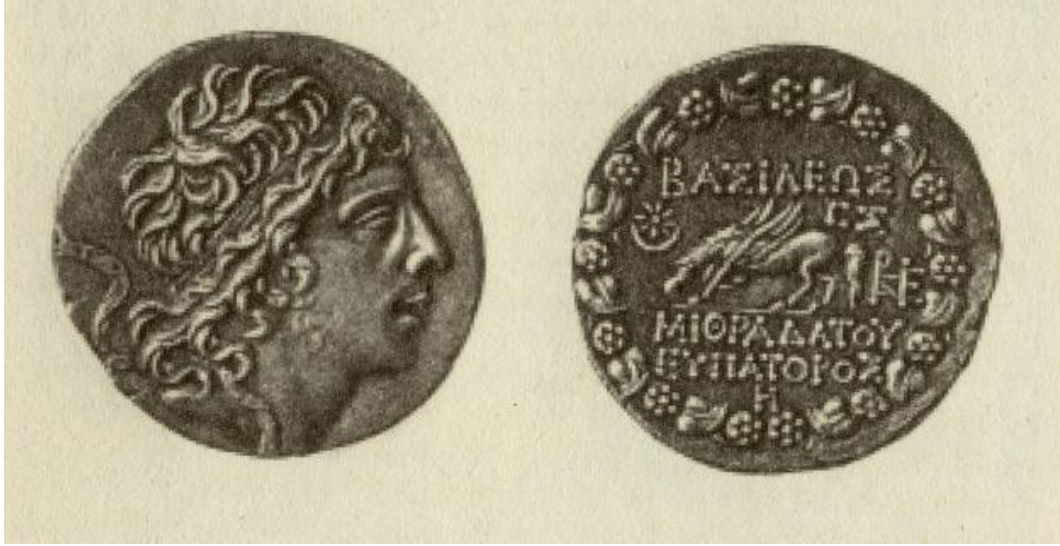
⁷⁴ Robinson, D.M., a.g.m., 1938, s. 6; Umar, B., *Karadeniz Kappadokia'sı (Pontos)*, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 2000, s. 36.

⁷⁵ Özsait, M., a.g.m., s. 40.

⁷⁶ Umar, B., a.g.e., s. 37.

⁷⁷ Başoğlu, B., a.g.e., s. 49; Goloğlu, M., a.g.e., s. 64.

oldukça geniş bir araziye sahip devlet oldu. Karadeniz adeta Pontus Devleti'nin bir gölü haline gelir⁷⁸. Bu fetih hareketlerine karşın Trabzon'un halen daha Pontus Devleti'nin hakimiyetini tanıdığına dair bir delil yoktur. Hatta Eupator bazı şehirlerden gümrük vergisi alabildiği halde Trabzon'dan alamamaktadır⁷⁹.

resim 3 : VI. Mithridates Eupator Dönemine Ait, Bir Tarafında Kendi Tasvirinin, Diğer Tarafında ise İsmi ve Devletin Arması Olan Ay Yıldızın Bulunduğu Sikke⁸⁰

Bu noktada yaklaşık 1400 yıl sonra kurulacak olan Trabzon Devleti ile bu Pontus Krallığı arasındaki alakaya değinmekte fayda var. Keza her iki devlet de çoğunlukla “Pontus Devleti” olarak adlandırılmaktadır. Pontus Krallığı hakkında bilgi sahibi olmamak Trabzon Devletinin hatalı bir şekilde Pontus Krallığı olarak algılanmasına neden olmakla beraber, diğer bir yanılgı da bu devletleri birbirlerinin devamı olarak görmektir. Herşeyden önce her iki devletin de sahip oldukları coğrafya aşağı yukarı aynıdır ve iki devlette “Pontus” adı ile bilinen Karadeniz kıyısında kurulmuş devletlerdir. Yani bu devletler herhangi bir siyasi, idari, kültürel, dini, milli ortak özellik nedeni ile değil bulundukları coğrafya ve bu coğrafyanın en önemli unsuru olan Karadeniz nedeniyle Pontus olarak

⁷⁸ Goloğlu, M., a.g.e., s. 64; Umar, B., a.g.e., s. 37.

⁷⁹ Goloğlu, M., a.g.e., s. 64.

⁸⁰ Sinop'un Başkent Olduğu Yıllar, http://www.boyabatgazetesi.com/?subaction=showfull&id=1185598597&archive=&start_from=&ucat=13&; 11 Kasım 2006.

nitelenmektedirler. Doğrudan Trabzon şehrini Pontus olarak niteleyen kaynaklara da rastlamak mümkün. İki devlet arasında bu benzerlik haricinde başka bir ortak özelliğe rastlamak güç görünüyor. M.Ö. 200 yıllarında kurulan Pontus krallığının yönetici hanedanı Pers asıllı iken, 1204 yılında kurulacak olan Trabzon Devletinin başındaki hanedan Bizans asıllıdır. Pontus Krallığının merkezi Amasya, sonradan Sinop ve kısa bir süre Bergama iken, Trabzon Devletine bu devlete ismini veren Trabzon şehri başkentlik yapmaktadır. Trabzon, Pontus Krallığında doğu sınırlarının ucunda bir yerleşim birimi olarak görünmektedir ve krallığın merkezine idari bağlılığına dair yeterli bilgi yoktur. Devletin merkezi olan Sinop ile bağın Miletliiler tarafından tesis edilen koloni düzeni sayesinde sağlandığı görülürken, Pontus krallığının zamanında bu bağın zayıflamış olduğu görülüyor. En azından Pontus Krallığı idarecilerinin Trabzon'a yönelik doğrudan bir siyasi girişimine rastlayamıyoruz. Bu durum Pontus idarecilerinin doğu sınırlarını güvende görüyor olmalarından kaynaklanabilir. Örneğin VI. Mithradates Eupator zamanında Ermeni Kralı Tigran'ın ülkesi Trabzon'la sınırdır ve kurulan iyi ilişkilerinde verdiği güvenden olsa gerek devlet genellikle batı yönünde genişleme eğiliminde olmuştur. Trabzon'un coğrafi mevkisinde şehrin Sinop merkezli bir idareye bağımlılığı oldukça zayıf olmalıdır.

Pontus Devleti, Roma Devletinin Anadolu'yu hakimiyeti altına aldığı inkişaf döneminde bu devlet ile çatışmalar yaşayacaktır. Eupator ordusu ile beraber Atina'ya kadar gidip buraları da almasına karşın Roma'nın yeni bir saldırısı ile Pontus'a kadar geri çekilecektir⁸¹.

Bu zamandan sonra Pontus Devleti çöküşe geçecektir. IV. Mithridates kaçarak önce Ermenistan'a gider. Orada Ermeni kralı Tigran'dan destek görmesine⁸² rağmen Kırım'a yanına gittiği oğlu II. Pharnakes'in Romalılara yardım etmesi ile öldürülür⁸³.

⁸¹ Umar, B., *a.g.e*, s. 38-41.

⁸² Umar, B., *a.g.e*, s. 51-52.

⁸³ Robinson, D.M., "Eski Sinop (Sekizinci Bab – Romalılar İdaresinde Sinop)", çev. Nazlı Tengirşenk, *Dıranaz*, Sayı 25, 1938, s. 12.

2.13. Roma İdaresinde Trabzon - Pontus Polemoniacus :

M.Ö. 26'da Roma İmparatoru Augustus, Pontus ülkesine eyalete ismini verecek olan Polemon'u kral olarak tayin eder⁸⁴.

Roma çağının bu dönemine kadar bölge tarihi hakkındaki malumatlara rağmen Trabzon özelinde bir bilgiye rastlamak zordur. Ancak İmparator Nero (M.S. 54-58) zamanında M.S. 58 yılında Partlara düzenlenen seferde Trabzon'un Romalıların ikmal üssü olduğunu öğreniyoruz⁸⁵.

Bundan 5 yıl sonra M.S. 63 yılında ise I. Polemon'un yerine tahta geçen oğlu II. Polemon da ölmüş ve yine aynı yıl İmparator Nero tüm Pontus bölgesini Roma'ya bağlamıştır⁸⁶. Artık Trabzon'da Roma hakimiyeti tamamen gerçekleşecektir. Bu dönemde Trabzon sikkeleri üzerinde "ERA" yazılmaya başlanacaktır.

İmparator Vespasianus'un (M.S. 69-79) döneminde ise şehre "Serbest Şehir" payesi verilmiştir. Bu dönemde şehrin pek çok şehre oranla kendi kendisini idame ettirebildiğini düşünüyoruz. Bu zamana kadar Trabzon'un varoluşunun temelini teşkil eden ticaretin azalmış yada bazı dönemlerde belki aksamalar olmasına rağmen durduğuna dair bir bilgi yoktur. Deniz kuvvetlerine sahip olan şehir⁸⁷, sahip olduğu ticari kapasiteyi koruyabilecek güçtedir. Bu dönemde Trabzon çevre bölgeden gelen ürünlerle beraber, ticari yollarla şehre ulaşan malzemeler ile hem kendi ihtiyacını görmekte, hem de bir ticaret üssü olarak zenginliğini ve gücünü korumaktadır.

"Özgür (serbest) şehir" unvanını aldıktan sonra Trabzon'un gelişimi artarak devam etti. Yine İmparator Vespasianus devrinde hız verilen askeri yolların yapımı işleminde Trabzon – Satala yolu yapıldı. Ayrıca sahilde de bir yol yapıldı⁸⁸. Trabzon – Satala yolu esasen Trabzon'u Yukarı Kelkit havzası üzerinden Anadolu'ya bağlayacak askeri bir yoldur. Bu durum neticesinde

⁸⁴ Özsaıt, M., a.g.m., s. 40.

⁸⁵ Miller, W., a.g.e., s. 8; Özsaıt, M., a.g.m., s. 40-41.

⁸⁶ Umar, B., a.g.e, s. 60; Özsaıt, M., a.g.m., s. 41.

⁸⁷ Özsaıt, M., a.g.m., s. 41.

⁸⁸ Özsaıt, M., a.g.m., s. 41; **Satala**: Gümüşhane'nin Kelkit ilçesine bağlı Sadak köyü sınırları içinde bulunan antik kent.

bölgeye uzanan ticaretin işlerliği artmış olmalıdır. Trabzon'un İran, Yukarı Mezopotamya ve Doğu Anadolu ile olan ticari ilişkileri fazlalaşmıştır⁸⁹.

Genel olarak Roma döneminde ise Trabzon, Anadolu üzerindeki kimi karışıklıklara rağmen daha sakin bir ticaret şehri görünümü arz etmektedir. Trabzon'un ticari kapasitesi bu dönemde de bundan sonraki dönemlerde de bölgede otorite tesis edecek olan güçler tarafından gözden kaçırılmayacaktır. Keza Trabzon sadece kendi bölgesinde değil, Asya'nın uzak diyarlarından batıya akan ticaret üzerinde bir mübadele merkezi ve bu mübadeleye konu olan ticari emtia için ise antrepo vazifesi görmekteydi⁹⁰.

Bunların akabinde Roma İmparatoru olan Hadrianus (117-138), İmparatorluğu döneminde devletin doğu topraklarına iki büyük seyahat gerçekleştirdi. İlk gezisi M.S. 121 – 125, ikincisini ise M.S. 128 – 133 yıllarında yaptı. İlk gezisinde Tarsus, Malatya güzergahından hareketle kuzeye yönelerek Trabzon'a varmıştır⁹¹. İkinci gezisinde de M.S. 131 yılında Trabzon'a uğramıştır. Hadrianus'un gezisi Trabzon açısından çok olumlu olmuş şehir imar edilmiştir. Şehirde Roma egemenliğinin göstergesi olacak şekilde bir saray yaptırıldı. Bu saray şehrin, büyük gemilerin yanaşması pek mümkün olmayan mevkiine inşa edildi. Su kemerleri inşa edilmiş ve şehrin esas ehemmiyetli yönünü teşkil eden liman yapılmıştır. Bu liman yapılarına kadar denizciler gemilerini Karadeniz'in fırtınalarından koruyabilmek için karaya çekmek mecburiyetinde kalıyorlardı⁹². Askeri ve siyasi bakımdan Trabzon'a verilen önemin kanıtı olarak gerçekleştirilen bunca imar faaliyeti ile beraber, korunaklı bir limana sahip olabilmek adına Hadrianus bir de dalgakıran yaptırmıştır⁹³. Özellikle, Karadeniz üzerinden doğu memleketlerine işleyen ticaret için merkezî bir konuma sahip olan Trabzon için bir limanın eksikliğinin şehrin tarihinin ilk günlerinden beridir hissedildiğini düşünüyoruz. Ayrıca limanın inşası ile Trabzon'un ticari kapasitesi artmakla beraber şehrin varlığı için dahi büyük önem arzeden bu ticari hareketlilik yeni bir inkişaf dönemine girilmesine sebebiyet vermiştir. Arrianus,

⁸⁹ Aygün, N., *XIII. Yüzyılda Trabzon'da Ticaret*, (Gazi Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2002, s. 11.

⁹⁰ Peker, K., a.g.m., s. 15.

⁹¹ Umar, B., a.g.e, s. 60.

⁹² *Arrianus'un Karadeniz Seyahati*, s. 3-5; Özsait, M., a.g.m., s. 41; Peker, K., a.g.m., s. 20.

⁹³ Peker, K., a.g.m., s. 20.

İmparator Hadrianus adına şehirdeki imar faaliyetlerini denetlemiş ve Trabzon'daki İmparator Heykelinin işçiliği hakkında olumsuz görüşler edinmiştir⁹⁴. Ayrıca şehirde İmparator için yapılan bir sunağa Helen harfleri ile yazılan yazının hatalı olduğunu belirtir⁹⁵.

İmparator Valerianus (M.S. 253 – 260) ve Claudius Tacitus döneminde (275 – 276) dönemlerinde Trabzon, Skandinavia bölgesinden gelen Gothlar'ın saldırısına maruz kaldı. Ancak Roma orduları bu saldırıları bertaraf etmiştir⁹⁶. Ancak Gothlar şehri harebeye çevirmişlerdir. Gördükleri tapınak, bina ve diğer eserleri yıktılar. Trabzon bir kuşak boyunca toparlanmaya gayret gösterdi⁹⁷.

Bu vakadan sonra Trabzon'u bir ticaret şehriden çok, Roma İmparatorluğu'nun doğu sınırlarını korumaya yardımcı, askeri ağırlığı daha fazla olan bir garnizon şehir olarak görüyoruz. Keza bahsettiğimiz doğu sınırlarını ve Trabzon'un içinde yer aldığı bölgeyi korumakla görevli olan "Legio I Pontica" burada bulunmaktaydı⁹⁸. İmparator Konstantin zamanında ise Trabzon, Doğu Valisinin tam yetki ile denetimi altındadır⁹⁹.

⁹⁴ *Arrianus'un Karadeniz Seyahati* s. 3.

⁹⁵ *Arrianus'un Karadeniz Seyahati* s. 3; Özşait, M., a.g.m., s. 41.

⁹⁶ Umar, B., *a.g.e.*, s. 61-62; Özşait, M., a.g.m., s. 42.

⁹⁷ Miller, W., *a.g.e.*, s. 8.

⁹⁸ Özşait, M., a.g.m., s. 42.

⁹⁹ Miller, W., *a.g.e.*, s. 9.

3. Trabzon'un Coğrafyası :

Trabzon Karadeniz'in güneydoğusu, Anadolu Yarım adasının ise Kuzey doğu bölgesinde yer alan tarihi bir şehirdir. Şehir engebeli bir arazi üzerine kurulmuştur. Topraklarının %78'i dağ ve %22'si platodur. Doğu Karadeniz dağlarının bir kısmı Trabzon'da bulunur. Dağlık olduğundan çok sayıda akarsuyu da vardır (Değirmendere, Karadere vs.) içerisinde ova bulundurmaz. Vadileri ise dik ve derindir¹⁰⁰. Kıyıları genellikle koy kıyı tipindedir. Akçaabat, Vakfıkebir arasındaki Yoros Burnu bölgenin en uzun çıkıntısını oluşturan Akçaabat koyunun doğal bir liman haline dönüştürmesi bakımından önemlidir¹⁰¹.

Trabzon ve coğrafyası hakkında ilk bilgileri edindiğimiz eser yukarıda da bahse konu olan, Yunan Komutan Ksenophon tarafından kaleme alınan Anabasis'tir. Lakin bu eserde şehrin coğrafyası hakkındaki bilgiler oldukça kıttır. Trabzon'a ulaşana kadar geçtikleri arazilerde karşılarına çıkan, aralarında Çoruh Nehrinin de olduğu anlaşılan, nehir ve ırmaklardan, arazinin zorluğundan ve Thekhes dağından itibaren karşılarına çıkan Karadeniz'den başka bir coğrafi bilgiye rastlayamıyoruz¹⁰². Bazı rivayetler olmasına karşın bu dağın neresi olduğu halen daha bilinmemektedir¹⁰³.

Trabzon'un bir liman şehri olması ve Doğu Karadeniz'deki İran transit yolunun kapısı konumunda bulunması ticaret ve sanayi faaliyetlerini etkilemiştir¹⁰⁴. Nitekim Arrianus yukarıda da zikredildiği gibi Trabzon limanından bahsetmektedir¹⁰⁵. Trabzon Karadeniz'de önemli bir ulaşım merkezidir. Hava, kara ve deniz yolu ile ulaşım mümkündür. Trabzon, Zigana Geçidi üzerinden Gümüşhane ve Erzurum yolu ile Doğu Anadolu ve oradan da İran'a kadar ulaşabilen bir güzergahın Karadeniz'e çıkış noktasındadır. Ortaçağ boyunca bu

¹⁰⁰ Şahiner, M., *Trabzon Salnamesi (1295)*, (Gaziosman Paşa Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Tokat, 1999, s. 11.

¹⁰¹ Trabzon İl Yıllığı (1973), Ajans – Türk Matbaacılık, Ankara, 1973, s. 21,25.

¹⁰² Ksenophon, *a.g.e.*, s. 140-144.

¹⁰³ Ascherson, N., *a.g.e.*, s. 225; Ascherson bu dağın Trabzon'un doğusunda olabileceği gibi, 160 km batısında da olabileceği ihtimallerine değinir. Anabasis'e bakarak bu dağın Trabzon'un batısında olma ihtimalinin olmadığını söyleyebiliriz. Çünkü Onbinler bu dağdan itibaren doğu yönünde hareket ederek önce Trabzon'a, sonra Giresun ve Sinop'a ulaşmışlardır.

¹⁰⁴ Şahiner, M., *a.g.e.*, s. 12.

¹⁰⁵ *Arrianus'un Karadeniz Seyahati*, s. 5.

yol patikalardan ibaretti¹⁰⁶. Bu konumunu kazanmasında kuşkusuz liman şehre büyük değer katmıştır ve eski devirlerden beri şehir bu değerini korumayı bilmiştir. Trabzon hava limanının kapasitesinin artırılması sayesinde şehre ulaşım daha kolay sağlanmaya başlanmıştır. Şehrin denizle olan bağı eski tarihlerden beri bilinmektedir. Hatta Trabzon'dan bahseden ilk Müslüman Arap Coğrafyacı Belazuri şehrin deniz kıyısında olduğunu bildirmekle beraber¹⁰⁷ Trabzon'un sahilinde yer aldığı Karadeniz'den de Bahr-i Tarabezunde olarak bahseder¹⁰⁸.

Mesudi eseri Murûc Ez-Zeheb'de, Kür ve Aras nehirlerinden bahsederken, Aras Nehrinin Trabzon yakınlarından doğduğunu yazar. Kür Nehri Berdaa'ya üç mil yaklaşarak Berdaa'nın Berdac kasabasına yönelir ve buradan geçer. Sanara dolaylarında Aras ile Kür Nehirleri birleşerek Hazar Denizine dökülürler¹⁰⁹. Dimeşki de (ö.1327) bu hususlara Mesudi'den alıntı yaparak değinir¹¹⁰.

Yine İslam coğrafyacılarından El-Istahri Trabzon'dan bahsederek Anadolu'ya giriş kenti olduğundan bahsetmektedir¹¹¹.

Mesudi gibi, diğer coğrafyacılar nazaran daha fazla bilgi edindiğimiz coğrafyacılarından bir tanesi de "İdrisi"dir (1100 – 1166). İdrisi Trabzon'u Karadeniz kıyısındaki ülkelerden birisi olarak tarif eder. Eski bir yer olan ve pek çok milletin hakim olduğu Trabzon Rum merkezlerinden birisi olarak tarif edilir¹¹². İdrisi Trabzon ile Tiflis arasındaki mesafenin sekiz gün Erzurum ile olan mesafenin ise 12 gün olduğunu yazar. Ayrıca Deniz yoluyla İstanbul dokuz buçuk gün, Tuna nehri ağzı ise dokuz gün, Azak Denizi beş gündür. Trabzon'dan Karadeniz kıyısında büyük binaları olan bir şehir olduğunu ve buradan başka Rum ülkelerine de gidilebildiğini kaydeder. İdrisi, Giresun

¹⁰⁶ Tekindağ, Ş., a.g.m., s. 456.

¹⁰⁷ Belazuri, *Futuhu'l Buldan*, Maarif Basımevi, çev. Zakir Kadiri Ugan, İstanbul, 1955, s. 314.

¹⁰⁸ Tekindağ, Ş., a.g.m., s. 457.

¹⁰⁹ Mesudi, *a.g.e.*, s. 101-102; Berdac: Azerbaycan'da bulunan bir yer.

¹¹⁰ Ak, M., "İslam Coğrafyacılarına Göre Trabzon", Trabzon Belediyesi, *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, (6-8 Kasım 1998-Trabzon), Trabzon, 2000, s. 30.

¹¹¹ Ak, M., a.g.m., s. 26.

¹¹² Şeşen, R., *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2001, s. 118.

(Hazenti) ile Trabzon arasını da 130 mil olarak belirtir¹¹³. 1253 yılında Fransa kralı'nın emriyle doğu memleketlerine seyahate çıkan Rubruk Karadeniz'in 1400 mil olduğunu yazarken¹¹⁴, Rubruk'tan yaklaşık üç yüz yıl önce yaşamış olan Mesudi 1100 mil olarak belirtmiştir¹¹⁵.

Fatih Sultan Mehmet'in Trabzon'u fethine dair bilgiler aktarırken İbn Kemal şehrin mevkiine dair şu malumatları aktarır:

“Trabuzan, serhadd-ı Gürcistan'da Karadeniz kenarında bir diyarı ma'mur hisardır; mekanı kurulmuş çekilmiş yaya benzer ki kirişi derya ve kemanı kuhsardır. Karadan varacak yolında yüce taşlar vardır ki aşması düşvardı, derelere uğrardı ki rehğüzarı tengnay-i gûr-ı küffardan tardı.”¹¹⁶

Trabzon 39 10' 30" ile 40 25' 10" doğ boylamları; ekvatora göre 40 30'10" ile 41 7' 07" kuzey enlemleri arasında yer alır. Yüzölçümleri 4685 km²'dir¹¹⁷.

İklimi Karadeniz iklimidir. Yazları serin ve kışları ılıktır. Her mevsim yağış alır. Bir yılda toplam 138 gün yağışlı geçer. 39 yıl süren sıcaklık ölçmelerine göre yıllık ortalama değer 14.5 C°'dir. En sıcak ay ortalaması 23.2 ile Ağustos'tur. En soğuk ay ise 7 derece ile Şubat'tır. Nemlilik ise ortalama %74'tür. En bulutlu ay 7/10 ile şubattır. Basınç 10-11,2 milibardır. Rüzgarlar 1,6 metresaniye olarak hesaplanmıştır¹¹⁸. Yağış bir iklime sahip olan şehirde yıllık ortalama yağmurlu gün sayısı 96 iken kar yağışlı gün sayısı 3,4'dür¹¹⁹.

Bol yağıştan dolayı gür bir bitki örtüsüne sahiptir. Toprakların %33'ü ekili dikili alandır, %45'i orman geri kalanı çayır ve meradır. Doğuda geniş çay bahçeleri bulunur. Başlıca tarım ürünleri: fındık, patates, mısır, tütün, buğday, fasulyedir. Meyvelerden ise; armut, elma, turunçgil bulunur¹²⁰. Ayrıca yörede

¹¹³ Ak, M., a.g.m., s. 27; Karadeniz'den “Bahr-i Nîtiş” olarak bahsetmektedir.

¹¹⁴ Rubruk, Wilhem Von, a.g.e., s. 27.

¹¹⁵ Mesudi, a.g.e., s. 36.

¹¹⁶ İbn Kemal, *Tevarih-i Ali Osman VII. Defter*, Haz. Şerafettin Turan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 181.

¹¹⁷ TİY, s. 21,25.

¹¹⁸ TİY, s. 36; Tekindağ, Ş., a.g.m., s. 456.

¹¹⁹ Tekindağ, Ş., a.g.m., s. 456.

¹²⁰ Şahiner, M., a.g.e., s. 11.

taflan (karayemiş) adlı meyve ve kokulu üzüm diye bilinen yabani bir üzüm ve kivi de yetiştirilmektedir.

Trabzon doğuda Rize, güneyde Gümüşhane, batıda Giresun illeri ile sınırdır. Trabzon'un ilçeleri Akçaaat, Araklı, Asrin, Beşikdüzü, Çarşıbaşı, Çaykara, Maçka, Of, Sürmene, Tonya, Vakfıkebir, Yorma, Dernekpazarı, Düzköy, Hayrat ve Köprübaşı'dır¹²¹.

¹²¹ TİY, s. 8-4,21.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİZANS İDARESİNDE TRABZON VE ŞEHRİN YAPISINDAKİ DEĞİŞİMLER

1. I. Justinianus Dönemi (527-565) :

Justinianus dönemi de Hadrianus zamanında olduğu gibi Trabzon'da imar faaliyetleri ile geçmiştir. Kente kilise, bir kale ve bir su kemeri inşa edildi¹²². Aslında Helenistik çağda inşa edilmiş olan kale genişletilmek sureti ile yenilenmiştir¹²³. Su kemerini Trabzon'un manevi kurucusu addedilen Saint Eugenios'a adadı¹²⁴.

İmparatorun özel ilgisine mashar olan şehrin o dönemdeki önemini anlayabilmek zor olmayacaktır. Ancak Trabzon artık ticaret şehriden ziyade, doğu sınırlarında Roma için serhat bir kent mahiyeti arz etmektedir.

Justinianus, Bizans'ın Karadeniz'i bir iç deniz olarak konuşlandırma politikası güttüğünü düşünebileceğimiz faaliyetlerde bulunmuştur. Doğu Karadeniz kıyılarında Trabzon'dan Kırım'a kadar olan bölgedeki sahil kesimi şehirlerinde doğu sınırının güvenliğinin sağlanabilmesi için çaba sarfedildi. Bunun için savaşlar da dahil olmak üzere çeşitli önlemler alındı¹²⁵.

Trabzon Bizans ile Sasaniler arasındaki geçen savaşlarda önemli bir konumda idi¹²⁶. Bu dönem Sasanilerin, Roma'nın Doğu sınırlarına saldırıları hareketlerine sahne olur. Sasani şahı Hüsrev Anuşirvan imparatorluk ordularının Anadolu'da olmadığı sırada, 539 yılında, bu topraklara yöneldi. Antakya'ya kadar ilerleyen şah bu şehri tahrip ettikten sonra Doğu Karadeniz'e doğru hareket etti. Justinianus durumun vahametini anlayarak barış önerisinde bulundu. Teklif edilen haracı alan Şah Anuşirvan Doğu Karadeniz'den çekildi¹²⁷. Sasaniler ile Bizans arasında ortaya çıkan çatışma ortamının Orta Fırat'ta

¹²² Aygün, N., *a.g.t.*, s. 11; Umar, B., *a.g.e.*, s. 63-64; Peker, K., *a.g.m.*, s. 20.

¹²³ Anabolu, M., *a.g.t.*, s. 3.

¹²⁴ Tekindağ, Ş., *a.g.m.*, s. 457; Peker, K., *a.g.m.*, s. 20.

¹²⁵ Umar, B., *a.g.e.*, s. 63.

¹²⁶ Miller, W., *a.g.e.*, s. 9.

¹²⁷ Umar, B., *a.g.e.*, s. 64.

Üretilen altın madeni nedeni ile çıkmış olma ihtimali hayli önemlidir. Bu bölge haricinde Trabzon'un güneydoğusunda yer alan İspir (Syspiritis)'de de altın madeni bulunmaktadır¹²⁸.

Bunlarla beraber gerek İran üzerinden, gerçekleşen gerekse diğer ülkeler ile olan ticari ilişkiler devam ettirilmektedir. şehir bu dönemde ticari değerinden bir şey kaybetmiş gibi görünmemektedir. Orta Asya'dan ve Hindistan'dan gelen mallar, İran zerinden Trabzon'a gelmekte ve Trabzon'dan da İstanbul'a hareketle şehir bir antrepo vaziyeti görmeye devam etmektedir¹²⁹.

İran vasıtasıyla, Orta Asya ve Hindistan'dan gelen mallar, Trabzon limanı üzerinden, İstanbul'a sevk edilmekte ve buradan da Akdeniz ve Avrupa'ya gönderilmekte idi.

Bu yıllarda Türkler tarafından Bizans Coğrafyasına güçler düzenlenmektedir. Bizans Devleti bu durum karşısında genel bir politika belirleyecektir. Bu politika gereği Türkler, Bizans Devleti tarafından, Bizans'a karşı tehlike arz eden gçlere karşı kullanılmaladırlar. Anadolu'da Selçuklu akınlarından da evvel bir Türk nüfusun varlığı Bizans'ın bu politikası neticesi oluşmaktadır. Tabi Bizans, Türk boylarının birbirleri ile olan rekabetlerinden de faydalanacaktır¹³⁰. Bizans ile Türk boyu Avarlar arasında ilk ilişkiler kurulmuştur. Gç yolları ile Kafkasya'da Alanların yurduna giren Avarları buradan hareketle Kolkhis olarak bilinen ama Roma döneminde "Lazika" olarak adlandırılmaya başlanılan bölgenin valisine gittiler. Buradaki valinin izniyle¹³¹ 557 – 568 yıllarında İstanbul'a giderek¹³² Justiniaus'un karşısına çıktılar ve imparatorun yanında savaşmaya hazır olduklarını belirttiler. Hediyelele tekrar Kafkasya'ya dönen Avarlar, imparatorun subaylarından Valentinus'un yönlendirmesiyle Tuna dolaylarına doğru göç ettiler. Keza bu bölgede Bizans'ın düşmanı olan Bulgarlar ve Slavlar bulunuyordu¹³³. Ancak geldikleri yörelerde 588 yılına doğru Slavlarla

¹²⁸ Bakır, A., *a.g.e.*, s. 117.

¹²⁹ Tekindağ, ř., *a.g.m.*, s. 457.

¹³⁰ Runciman, S., "Ortaçağların Başlarında Avrupa ve Türkler", *Türk Yurdu*, Türk Ocağı, sayı: 246, Ankara, 1955, s. 70.

¹³¹ Umar, B., *a.g.e.*, s. 64.

¹³² Sinr, D., "Osmanlı ncesi Dönemde Akdeniz ve Karadeniz Dünyasında Türk – Moğol Varlığı zerine Düşünceler", *Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi*, Sayı:5, Ankara, 1996, s. 27.

¹³³ Umar, B., *a.g.e.*, s. 64.

ittifak kurarak Trakya ve İlyria civarına akınlar yapmaya başladılar ve Peloponez'e yerleştiler. Hatta Avarların yerleşim alanları Atina'ya kadar uzanmıştır¹³⁴.

2. İmparator Herakleios Dönemi Trabzon (610-641) :

Phokas'ın (602-610) ayaklanarak tahtı ele geçirdiği 602 yılından itibaren Anadolu coğrafyasındaki Doğu Roma üstünlüğünde yaklaşık on yıllık bir duraksama yaşanır. Başa geçen Phokas, İmparator Maurikos'u ve çocuklarını öldürür. İran Şahı Hüsrev Pervaz bu durumu bahane ederek Doğu Roma Devleti'ne savaş ilan eder. 610 yılında Phokas alaşağı edilir ve yerine İmparator Herakleios getirilir. Bu dönemde Trabzon ve diğer Doğu Karadeniz kıyı bölgesi Sasanilerin eline geçer. Bu duruma karşı Herakleios 621 yılında harekete geçti ve İskenderun'dan başlayarak, Kapadokya'ya, oradan da Aras Nehri'ne yöneldi. Bu bölgede ve daha doğu yörelerde yaptığı savaşlarda Laz, Abaza ve Gürcüler'den ordusuna askerler aldı. Daha sonra Anadolu'nun çeşitli yerlerinde İranlılar'ı mağlup ettikten sonra 625 yılında Doğu Karadeniz kıyılarına ulaştı. Lakin 626 yılında Avarlar İstanbul'u kuşattılar. Bu dönemde İstanbul'un savunmasına yardımcı olmak maksadı ile Herakleios 12.000 askerini deniz yoluyla bu şehre gönderdi¹³⁵. Yine 626 yılında Hazar komutanı *Ziebel*, Tiflis'te Bizans İmparatoru Herakleios ile görüşmüş ve İmparator'a 40.000 kişilik bir ordu vermeyi vaat etmiştir¹³⁶. Bu noktada Herakleios'un Trabzon'da da konaklamış olması olasıdır. Keza bölgede deniz ulaşımına en uygun bölge Trabzon'dur. Muhakkak ki Roma İmparatorluğu zamanında bölgede mevcut olan garnizon, bu dönemde de mevcut olmalıdır. Ordusu ile yöreye ulaşan Herakleios buradaki askeri güçten faydalanmış olmalıdır. Ayrıca şehir daha eski tarihlerden beridir deniz gücüne sahiptir. Bu deniz gücü hem askeri hem de ticari alanda kullanılagelmiştir. Bu bakımdan İstanbul'a gönderilecek askerlerin, yörede muhkim askeri güçten ve ulaşım elverişli deniz gücünden mütevellit Trabzon'dan hareket etmiş olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Velhasıl Trabzon

¹³⁴ Sinor, D., a.g.m., s. 27.

¹³⁵ Umar, B., a.g.e, s. 66-67.

¹³⁶ Runciman, S., a.g.m.,s. 72.

Roma İmparatorluğu zamanında üslendiği “askeri üs” kimliğini Doğu Roma İmparatorluğu zamanında da devam ettirmektedir.

3. II. Justinianus Dönemi (705-711) :

Bu zamanlarda Trabzon limanı vasıtasıyla Asya'dan yapılan ticaretin hacminde artış meydana gelmiş ve bu durum şehrin önemini artırmıştır¹³⁷.

Justinianus dönemi Müslüman Arap ordularının Anadolu'ya geldikleri hatta Doğu Karadeniz'e kadar dayandıkları bir dönemdir. Emevi Devleti hükümdarı Velid'in Anadolu'ya vali olarak atadığı Müslime Ankara'ya kadar gelmiş ve buradan Doğu Karadeniz'de dahil olmak üzere Anadolu'nun çeşitli yerlerine birlikler göndermiştir. Mahmut Goloğlu, bu birliklerden bir tanesinin Erzincan üzerinden Doğu Karadeniz'e indiğinin tahmin edildiğini ve bu birliklerin bölgeyi tahrip etmekle beraber fındığı burada gördüklerinden bahsetmektedir. 715 yılında Komutan Leon tarafından bölgede Bizans otoritesi yeniden tesis edilmeye başlanılmış olsa da, Müslüman Araplar tamamen çekilmediler ve 739 yılına kadar Bizans tarafından Araplara karşı yeniden üstünlük sağlanıncaya kadar yöre her iki devlet arasında el değiştirmeye devam etti¹³⁸.

Kaynaklarda Bizans İmparatorluğu'nun Göktürkler ile ilişkiler kurduğuna dair bilgilere rastlıyoruz¹³⁹. Nitekim 568 yılında, Avarların İstanbul'a gelişinden itibaren 10 yıl sonra, İstanbul'a Göktürk İmparatorluğu'ndan elçiler gelir. Bu dönemde Göktürk Devleti'nin başında İstemi Han, Bizans'ın başında ise II. Justinianus bulunuyordu¹⁴⁰. Bilge Umar, Göktürk elçilerinin hem Bizans'ın hem de Göktürk Devleti'nin ortak düşmanları olan İran Sasani ülkesinden geçmemiş oldukları üzerinde durur. Bu durumda Göktürk elçileri Hazar Denizi'nin kuzeyinden dolaşarak Bizanslıların Lazika dedikleri Doğu Karadeniz'e yönelmiş olmalıdırlar¹⁴¹. Ancak Runciman, “Manyah” isimli elçinin önce İran'a gittiğini, ancak orada bir netice elde edemeyince İstanbul'da bahse konu Türk - Bizans

¹³⁷ Aygün, N., *a.g.e.*, s. 11.

¹³⁸ Goloğlu, M., *a.g.e.*, s. 125-126.

¹³⁹ Ayrıntılı Bilgi İçin: Erdemir, H. P., *Göktürk – Bizans İlişkileri (VI. Yüzyıl Bizans Kaynaklarına Göre)*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2001.

¹⁴⁰ Sinor, D., *a.g.m.*, s. 27; Umar, B., *a.g.e.*, s. 64-65.

¹⁴¹ Umar, B., *a.g.e.*, s. 64-65.

ittifakının hasıl olduğunu kaydeder¹⁴². Doğu Karadeniz'e Trabzon'a da uğramış oldukları muhtemel olan Göktürk elçilerinin, Doğu Karadeniz'den hareketle karadan kuzey Anadolu'yu katederek, İstanbul'a ulaşmaları olasılığından ziyade Trabzon'dan seyri daha kolay olacak olan deniz yolu vasıtası ile İstanbul'a ulaşmış olabilecekleri de ihtimal dahilindedir.

II. Justinianus, giyim kuşam ve tavırlarından yüksek bir medeniyet seviyesinde oldukları anlaşılan Göktürk elçilerinin İstemi Han'dan getirdikleri önerileri kabul etti. Buna göre Bizans, Göktürklerin düşmanı olan Avarlar'la iyi ilişkiler kurmayacak böylece Göktürk Devleti de ortak düşmanları olan Sasani Devleti'ne karşı tavır alacaktı¹⁴³. Bizans ile Göktürkler arasındaki münasebet o kadar güçlü olmuştur ki, 572 yılında başlayan Sasaniler ile Bizans arasındaki savaşta Türkler Bizans güçlerini desteklemişlerdir¹⁴⁴. Geri dönüş yolculuğunda Göktürk elçisi Manyah'ın yanında Bizans elçisi "Kilikyalı Zamarkos" da bulunacaktır¹⁴⁵. Denis Sinor Türkler ve Bizans Devleti arasında yeni başlayan bu ilişkinin neticelerini kestirebilmenin güç olduğunu belirtirken, bu dönemde İstanbul'da siyasi bir Türk kolonisinin bulunduğu dair bilgilerin varlığından bahseder¹⁴⁶. Her halükarda iki taraf birbirini tanımaktadır. Sasaniler Trabzon üzerinden yapılan Bizans ticaretini tehdit etmiş olsa gerek ki iki devlet aralarında işbirliği yapma gereği hissetmişlerdir.

Osman Turan, Sasani ve Bizans arasındaki mücadelenin bölge ticaretine etkileri hakkında bilgiler vermektedir. Turan, Bu iki devlet arasındaki mücadelenin Uzakdoğu ve Orta Asya üzerinden gelen ticaret yollarının Anadolu üzerinden geçmesine engel olduğunu kaydeder. Bu zamanlarda İslam Devletinin inkişafı ile beraber Müslümanların Anadolu coğrafyasına hareketleri sıklaşacaktır. Bu hareketler neticesinde Bizans ile İslam Devletleri arasında meydana gelmeye başlayan mücadeleler, tıpkı Sasani – Bizans rekabetinde olduğu gibi Anadolu'daki ticari akımın zayıflamasına neden olmaya devam edecektir. Bu bakımdan Sasani Devleti'nin yıkılışına doğru giden yıllarda

¹⁴² Runciman, S., a.g.m., s. 70.

¹⁴³ Umar, B., a.g.e, s. 65.

¹⁴⁴ Runciman, S., a.g.m.,s. 71.

¹⁴⁵ Runciman, S., a.g.m.,s. 70.

¹⁴⁶ Sinor, D., a.g.m., s. 27; Umar, B., a.g.e, s. 64-65.

Anadolu üzerinden giden ticari yollar değil de, Karadeniz'in kuzeyinden geçen yollar kullanılmaya başlanmıştır. Bu bakımdan doğudan gelen kervanlar Karadeniz'in Kuzeyinde "Hazar Hakanlığı" topraklarında büyük bir ticari hareketliliğe neden oluyordu. Bahse konu alan üzerinde Müslüman ve Hristiyan tüccarlar bir araya gelmektedir. Mevcut karışıklık nedeni ile doğunun ticarete konu emtiaları Anadolu üzerinden değil, Harezm diyarından Volga boylarına getirilerek çevre memleketlere buralardan nakl olunmaktadır¹⁴⁷.

4. XI. Asır'dan İtibaren Trabzon'da Siyasi Gelişmeler:

4.1. Selçuklu Akınları:

Her ne kadar İbn-Havkal şehrin Bizans'a bağlı olduğunu belirtse de bu zaman diliminde Anadolu'da Selçuklu güçleri Bizans'ın otoritesini sarsmaya başlamıştır. Selçuklular Anadolu'nun pek çok yerinde başlangıçta keşif için, lakin uzun dönemli bir yerleşme hareketi olduğu sonradan anlaşılabilecek hareketlerinde Trabzon ve çevre bölgesini de yoklamışlardır. Selçukluların Trabzon ile ilk ilişkisi 11. yüzyılda İbrahim Yinal döneminde gerçekleşmiştir. Türkmenlerin Anadolu'ya iskan hareketlerinin devam ettiği bu dönemde İbrahim Yinal Nişabur'u ele geçirip (1038) burada Selçuklu Hükümdarı Tuğrul Bey adına hutbe okutarak¹⁴⁸ Nişabur'da Selçuklu hakimiyetini tesis eder. 1047 yılı geldiğinde ise Nişabur'da bulunan Türkmenleri Anadolu'ya yönlendirir. Bilahare 1048 yılında da Hasankale'de Bizans güçlerini mağlup eden¹⁴⁹ İbrahim Yinal, Türkmenlerin Anadolu içlerine ve beraberinde Trabzon ve çevresine ilerlemelerine ön ayak olur¹⁵⁰.

Lakin Selçuklular vasıtasıyla gerçekleşen Türkmen akınları ağırlıklı olarak Anadolu'nun batı kesimlerine, özellikle Marmara'ya yöneldiği için¹⁵¹

¹⁴⁷ Turan, O., "Selçuk Türkiye'si ve Dünya Ticareti", *Türk Yurdu*, Türk Ocağı, sayı: 280, Ankara, 1960, s. 4.

¹⁴⁸ Sevim, A., Merçil, E., *Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilat ve Kültür)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 24.

¹⁴⁹ Sevim, A., Merçil, E., a.g.e., s. 35.

¹⁵⁰ Turan, O., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2004, s. 48-49.

¹⁵¹ Aşan, M. B., Bazı Anadolu Türk Beyliklerinin *Trabzon* ile Olan ilişkileri, Trabzon Tarih Sempozyumu Bildirileri, 6-8 Kasım 1998, Trabzon, 2000, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, s. 124.

Trabzon ve çevresindeki Türkmen hareketleri bu dönemde çok cılız kalmıştır. Bu nedenle olsa gerek Trabzon şehri Bizans Devletinden tam olarak kopamamıştır. Özellikler Roma döneminden başlayarak Trabzon askeri bir üs olarak kullanılmaya da başlanmıştır. Bizans döneminde de bu özelliğini yitirmeyen şehir, İmparator II. Basilios zamanında, 1021 / 1022 yıllarında, Ani Kralları ve Vaspurakan devletlerine karşı düzenlenen harekatta da aynı görevi görmüştür¹⁵². İmparator Basilios kış ayını Trabzon'da geçirmiştir.

Selçuklulardan çok daha evvel zamanlardan beridir zaten Anadolu'ya Türklerin göç hareketleri gerçekleşmekteydi. Ancak Selçuklular döneminde Türkler bir devlet çatısı altında, planlı ve organize güçler olarak Anadolu'ya akınlar düzenlemeye başladılar.

İlk başlarda Tuğrul ve Çağrı Beylerin önderliğinde ve onların yönlendirdiği komutanlar ve orduları vasıtasıyla keşif hareketleri düzenlenmiştir¹⁵³. Akabinde 1048 tarihinde Ermeni ve Gürcüler'den müteşekkil Doğu Roma orduları Pasinler'de mağlup edilerek Selçukluların bölgedeki etkinlikleri artırıldı. Daha rahat hareket etmeye başlayan Selçuklu güçleri, Tuğrul Bey komutasında 1054 yılında Muradiye ve Erçiş'i aldıktan sonra Bayburt'a da bir ordu gönderdi. Bu ordu Bayburt'un da kuzeyine doğru hareket ederek Trabzon çevresinde de faaliyette bulundular¹⁵⁴.

Bu dönem Anadolu için karmaşanın hakim olduğu bir dönemdir. Doğu Roma İmparatorluğunun egemenliğini devam ettirmesine rağmen Anadolu üzerindeki etkisi oldukça azalmıştır. Merkezdeki güçler birbirleri ile çekişmektedirler¹⁵⁵. Ayrıca Anadolu'daki Türk nüfusu oldukça artmıştır. Nitekim bazı komutanlar Türklerden mürekkep ordular kurmaya kalkışmışlardır. Bizans Devleti tarafından Oğuzlar 1071 yıllarına doğru aşağı Tuna ve Balkanlara yerleştirilirken, Peçenekler de Bizans ordusunda ücretli askerler olarak görev

¹⁵² Kırzioğlu, F., *Ani Şehri Tarihi, (1018 – 1236)*, San Matbaası, Ankara, 1982, s. 5-6; Tekindağ, Ş., a.g.m., s. 458; Aşan, M. B., a.g.m., s. 125.

¹⁵³ Sevim, A., Merçil, E., a.g.e., s. 18-48.

¹⁵⁴ Umar, B., a.g.e, s. 68-69.

¹⁵⁵ Umar, B., a.g.e, s. 70.

yapmaktadırlar¹⁵⁶. Nihayet Anadolu'da çeşitli güç merkezleri oluşmuş ve irili ufaklı devletler zuhur etmiştir¹⁵⁷.

Tabii Türklerin Anadolu'daki etkinliğinde ve nüfuslarının artmaya başlamasında 1071 yılında gerçekleşen Malazgirt Savaşında kazandıkları zaferin de etkisi büyüktür. Zaten bu savaştan evvel sadece Anadolu'da değil, civar coğrafyada da Türklerin faaliyetleri vardır. Anadolu'nun doğusunda, İran'da, Karadeniz'in Kuzeyinde, Kafkasya'dan Volga boyuna kadar olan bölgede, Aşağı Tuna ve Balkanlar'da değişik adlarda Türk kavimleri yaşamaktadırlar¹⁵⁸.

4.2. "Gabras" İdaresinde Trabzon ve Türklerle Münasebetleri

Trabzon 1073-1074 bu yıllarda kısa bir dönem Selçukluların eline geçmiş olsa da, daha sonra Bizans tarafından bu bölgeye vali olarak atanan Theodore Gabras 1075'de şehri tekrar ele geçirir¹⁵⁹. Bizans Trabzon'a imparator ailesinde mensup Gabras gibi kişileri Dük unvanı ile göndermekteydi¹⁶⁰. Theodore Gabras da Trabzon'a Dük unvanı ile Bizans İmparatoru Aleksius Komnenos tarafından 1081 yılındaki cülusundan hemen sonra gönderilmiştir¹⁶¹. Aleksius, büyük ihtimal ile bunu siyasi bir nedenle yapmıştır. Keza Aleksis, Theodore Gabras'ın başkentte siyasi etkisinin artmasında endişe ediyordu ve buna engel olabilmek için en iyi yol olarak Gabras'ın Trabzon'daki idaresini onaylamayı gördü. Khaldia kökenli olan Theodore Gabras gerçektende tüm özellikleri ile çevresindeki insanlardan üstün bir konumdaydı. Ancak oğlu Gregorios Taronite Gabras'ı saraydan bir prensesle evlendirmek bahanesi ile yanında tutmuştur. Gregorios Gabras evlenebilecek yaşta değildir ve Theodore Gabras

¹⁵⁶ Kurat, A. N., "Malazgirt Zaferi Sıralarında İdil Boyu ve Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri", *Türk Kültürü*, Sayı:106, Yıl:9, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1971, s. 789.

¹⁵⁷ Umar, B., a.g.e, s. 70.

¹⁵⁸ Kurat, A. N., a.g.m., s. 787.

¹⁵⁹ Anna Komnena, *Alexiad (Anadolu ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Devri) Malazgirt Sonrası*, çev. Bilge Umar, Inkilap Kitapevi, İstanbul, 1996, s. 261-262; Turan, O., *SZT*, s. 96,162; Gül, M., "XIII. – XV. Yüzyıllarda Anadolu Türkleri İle Trabzon İmparatorluğu Arasındaki İlişkiler", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt:3, sayı:2, Elazığ, 2003, s. 423 (Bu makalede Theodore Gabras tarafından Trabzon'un tekrar ele geçirilmesi hadisesinin 1080 yılında gerçekleştiği belirtilmiştir).

¹⁶⁰ Tekindağ, Ş., a.g.m., s. 458; Aşan, M. B., a.g.m., s. 125.

¹⁶¹ Turan, O., *SZT*, s. 162.

evlenebilecek yaşa geldiğinde düğününün yapılabilmesi için oğlunu Bizans sarayında bırakmaya ikna olmuştur. Ancak Gregorios ile müstakbel eşi arasında akrabalık ilişkisinin varlığı anlaşılınca nişan bozulacaktır. Buna rağmen imparator Gregorios'u babasının yanına yollamayarak elinin altında bulundurmaya tercih etti. Onu babasına karşı bir koz olarak kullanmak niyetindeydi. Saraydan ayrılmaması için Gregorios'u başka bir Bizans prensesi ile evlendirmek niyetinde idi¹⁶².

Bu dönemde Türk nüfusun etkinliği adeta zirve noktasındadır ve Gabras'ı bu harekete girişmeye sevkettiren itici güç yine Türkler olmuştur¹⁶³. Gabras'ın idaresi Trabzon'un Bizans'tan müstakil bir devlet olarak yaşamaya başlamasının ilk adımları olacaktır.

Theodore Gabras Valisi olduğu Trabzon ve çevresinde daha çok bağımsız bir kral gibi hareket etmiştir. Her ne kadar Theodore Gabras tarafından Türkmenlere karşı girişilen başarılı sonuçlar vermişse de, bu Türkmen aşiretlerinden bazılarının civar bölgelerdeki nispeten تنها bölgelere yerleşmelerine engel olunamamıştır¹⁶⁴. Öyle ki Malazgirt Savaşı sonrası dönemde Anadolu'daki Türk ilerleyişi evvela kuzey bölgelere yapıldığından özellikle bu yıllarda Kuzey Anadolu dolaylarında Türk nüfus oldukça fazla idi. Karadeniz dağlarının güney bölgelerine yerleşen Türkmenlerden Danişmentoğulları, Kızılırmak ve Yeşilirmak boyunca Karadeniz'e çıkma gayretleri göstererek Theodore Gabras'ın başında bulunduğu Trabzon Dukalığına sıkıntı yaşatmaktadırlar¹⁶⁵. Ancak Theodore Gabras Danişmentoğullarına karşı başarılar kazanmıştır. Danişmentlilerin elinde bulunan Şebinkarahisar'ı almıştır. Osman Turan tarafından Danişmentnameden aktarıldığına göre, Artuhi, Süleyman ve Abdurrahman idaresinde Bulgar Dağı sınırına fethe gönderilen bir ordu Trabzon, Gürcü ve Ermenilerce oluşturulan bir ordu tarafından mağlup edilmişlerdir¹⁶⁶.

¹⁶² Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 261-262; Miller, W., *a.g.e.*, s. 10.

¹⁶³ Umar, B., *a.g.e.*, s. 70.

¹⁶⁴ Peker, K., *a.g.m.*, s. 15.

¹⁶⁵ Demir, M., "TSİGİKTY", s. 19.

¹⁶⁶ Turan, O., *SZT*, s. 162-163.

Buna rağmen Gabras, Danişmentoğulları'na karşı giriştiği bir harekatta ölecektir. İlk Türk fetih hareketleri neticesinde Türklerin eline geçen Bayburt, 1. Haçlı Seferini takiben Theodore Gabras tarafından ele geçirilir. Danişmentoğlu Gümüştekin Ahmet oğlu İsmail'i bu şehrin tekrar ele geçirilmesi ile görevlendirir. 1098 Haziran ayından Çoruh Nehri kıyısına ordugâh kuran İsmail'e karşı yürüyen Theodore Gabras'ın ordusu burada mağlup edilir ve Gabras öldürülerek Bayburt yeniden Türk nüfusa kazandırılır¹⁶⁷.

Lakin 1096 yılında başlayan birinci haçlı seferi neticesinde Anadolu'da ve Trabzon'da yeniden Doğu Roma'nın hakimiyeti tesis olunması imparator Aleksius Komnenos'un bu vakadan faydalanarak Anadolu'nun kıyı yörelerini Türklerden tamamen geri almasına fırsat sağladı¹⁶⁸. Ancak bu çaba Trabzon'da hemen etkili olamadı ve Gabras'ın kurduğu devlet yaşamaya devam etti¹⁶⁹.

Theodore Gabras'ın 1098 yılındaki ölümünden evvel 1091 yılında İmparator Aleksius Komnenos, kendisinin yerine oğlu Gregorios Taronite Gabras'ı tayin etmişti. Danişment Ahmet Gazi Çankırı, Kastamonu ve Sivas'ı fethederek Niksar üzerine yürümüş ve burayı 1097 yılından evvel fethetmiştir. Niksar'ın fethi esnasında Trabzon Beyi olan Gregorios Taronite (Matronid) Rum ve Ermenilerden müteşekkil 80.000 kişilik bir ordu toplayarak Niksar'a gelir. Burada meydan gelen mücadelede Taronite başı kesilerek öldürülür. Oğlu Konstantin Gabras'ın çevreye mektuplar yazarak yardım istemesine rağmen Niksar Danişmentoğulları tarafından alınır. Melik Ahmet Gazi fetih hareketini Niksar'la sınırlı tutmayarak Trabzon üzerine yürür. Ancak bu seferde Trabzon, Gürcü ve Ermeni beyleri bir araya gelerek kurdukları ordu ile Ahmet Gazi'nin geri çekilmesini sağlarlar¹⁷⁰.

1103 yılında Kılıçarslan tarafından Danişment Gazi'nin Maraş civarında yenilgiye uğratılması Karadeniz sahilinde bir rahatlamaya yol açacaktır. Keza bu zamanlarda Trabzon Devleti için en fazla sorun yaratan güç Danişmentlilerdir. Bu olayın neticesinde Trabzon Dükü Danişmentlilere karşı koyma cesaretini

¹⁶⁷ Gül, M., a.g.m., s. 423; Turan, O., *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 40-41; Turan, O., *SZT*, s. 164.

¹⁶⁸ Diehl, C., *Bizans İmparatorluğu'nun Tarihi*, İlgı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 112.

¹⁶⁹ Umar, B., a.g.e, s. 70.

¹⁷⁰ Turan, O., *SZT*, s. 125-126,153,163.

kendinde bulabilecektir. Hatta dönemin Bulgaristan baş papazı *Theophylacte* Trabzon Düküne yazdığı mektupta Danişmentlerin Selçuklulara karşı olan yenilgisinden şu şekilde bahsetmektedir:

“Kolkhid ve Ermenistan’a karşı zulüm etmeyi adet edinmişti. Fakat şimdi dizginlendi ve Gregoire’ın kılıcı ile ellerinin kesildiğini gördü. Dün kara ve denizi yok etmek hayalinde bulunan dinsiz ve mağlup Türk şimdi sulhtan başka çare aramıyor....”¹⁷¹

Burada geçen ifadeden Danişmentlerin yenilgisine karşı duyulan memnuniyeti anlayabilmek mümkün iken, bir Türk gücü olarak Selçukluların Anadolu’da yükselişlerinin idrak edilemediği gözden kaçmamaktadır. Ancak Danişmentoğulları bu mağlubiyet ile ne tamamen güçlerini kaybedecekler ne de zaman zaman Trabzon Devletinin karşısına çıkmaktan geri kalacaklardır.

Konstantin Gabras döneminde de Anadolu’daki siyasal mücadelelerde Trabzon Devleti aktif rol oynamaya devam etmiştir. 1119’da Artukoğlu Belek Gazi Mengücekler üzerine yürüyünce Mengücekoğlu Trabzon’daki Bizans Dukası Gabras’tan yardım isteyecektir. Bu talep Konstantin Gabras tarafından kabul görünce Artukoğlu Belek Gazi de Danişmentoğlu Melik Gazi (Emir Gazi namı ile de bilinir) ile ittifaka gitmiştir. İki taraflı kurulan ittifaklar neticesini gösterir ve 1120 yılında Şiran’da karşılaşan Trabzon – Mengücek ve Artuklu – Danişment ordularından kazanan taraf Artuklu – Danişment ittifakı olur. Gabras 30.000 dinar fidyeye ödeyerek Trabzon’a dönebilmiştir. Mengücekoğlu ise Danişmentli Melik Gazi’nin damadı olduğu için şart koşulmaksızın serbest bırakılmıştır¹⁷². Danişmentoğlu Melik Gazi 1124 yılında Ankara ile Kastamonu’yu da fethederek Karadeniz’e bir kapı açmıştır. Karadeniz’de bu dönemin önemli liman kentleri olan Sinop ve Samsun henüz daha fethedilmemiş olsa dahi bu yöreler ile ticari akımın işlerliği için çaba sarfedilmiştir. İbn Bibi bu yıllara dair bir kaydında Samsun Melikinin Türkler ile

¹⁷¹ Turan, O., *SZT*, s. 173.

¹⁷² Turan, O., *SZT*, s. 189; Azimi Tarihi’nde bu konu hakkında Artuklu Belek Gazi’nin Konstantin Gabras’a ait kalenin aşağı kısımlarına saldırdığı şeklinde geçer: Sevim, A., *Azîmî Tarihi (Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2006, s. 52.

olan iyi ilişkilerinden bahsetmiştir¹⁷³. Lakin Sinop'un ve Paflagonya dahil Karadeniz Ereğlisi'ne kadar olan bölgenin 1204 yılında Trabzon Devleti'nin kurulmasını takiben bu devletin kurucularından David tarafından ele geçirilmesi¹⁷⁴ bu yöreler ile kurulmaya başlanılan ticari ilişkilerin gelişmesine sekte vurmuşsa da, Trabzon Devleti Samsun'da (Canik) tam bir otorite sağlayamadığından dolayı Anadolu'daki Türkmen ve bununla beraber değişik milletlerden Müslüman nüfusun Karadeniz ile olan ticari ilişkilerini bu şehirden sağladığı görülmektedir¹⁷⁵. Zaten Anadolu'ya iskan faaliyetlerinde bulunan Türkmenler, ilk iskan hareketlerinde Trabzon ve çevresinde fazla bulunmasalar dahi Orta Karadeniz'de özellikle Ünye, Bafra gibi bölgelere yerleşmişlerdi ve 1194'de Samsun'u ele geçirerek Karadeniz'de bir liman sahibi olmuşlardı. Aslında 1104 yılından beridir Samsun limanını bir kısmı Türklerin eline geçmişti¹⁷⁶.

Danışmentoğlu Melik Gazi ile Selçuklu Sultanı Mesud'un Anadolu'da gösterdiği faaliyetler Bizans merkezinde de endişe yaratmıştır. Melik ve Sultan'ı engelleyebilmek içi İmparator İonnes Komnenos (1118 – 1143) harekete geçecektir (1139)¹⁷⁷. İmparator'un hedefinde Trabzon'u başına buyruk bir şekilde yöneten Konstantin Gabras da vardır¹⁷⁸. Lakin evvela yol üzerinde bulunan ve Danışmend Beyliğinin merkezi konumundaki Niksar'ı almak için bu şehre yöneldi. Ancak burada çok zaman kaybettiler. Kış mevsiminin yaşanması nedeniyle soğuk hava orduyu olumsuz etkiledi. Ayrıca Niksar'ın kuşatması devam ederken İmparator İonnes Komnenos'un kardeşi İsaakios'un oğlu İonnes Komnenos kaçarak Selçuklular'a sığındı. Müslüman olarak Sultan Mesud'un kızı ile evlendi. Bu durumların olumsuz havası ile beraber Trabzon'a da ilerleyemeyen İmparator İonnes Komnenos, 1141 yılında ordusuyla beraber İstanbul'a geri döndü¹⁷⁹. Bu zamandan sonra Gabras idaresinin Trabzon'da önceki etkinliğinde devam ettiğine dair bilgiye ulaşılamamaktadır. Ancak yinede

¹⁷³ Demir, M., "TSİGİKTY", s. 19.

¹⁷⁴ Ostrogorsky, G., *Bizans Devleti Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, s. 393.

¹⁷⁵ Demir, M., "TSİGİKTY", s. 19.

¹⁷⁶ Aygün, N., *a.g.t.* s. 11-12; Aşan, M. B., *a.g.m.*, s. 127.

¹⁷⁷ Turan, O., *SZT*, s. 202.

¹⁷⁸ Niketas Khoniates, *Historia (İonnes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995, s. 22.

¹⁷⁹ *İonnes Kinnamos'un Historia'sı (1118 – 1176)*, Yayına Hazırlayan: Işın Demirkent, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001, s. 18-19; Niketas Khoniates, *a.g.e.*, s. 23.

Gabras ailesinin yerel gücü devam etmektedir. Bizans İmparatoru I. Manuel, Konstantin Gabras'ı Selçuklu Sultanına elçi olarak göndermiştir¹⁸⁰.

Ahmed Gazi, Danişment Beyliğinin merkezi Sivas olmasına karşın, Trabzon Dükaliği ile aralarındaki çekişmelerden dolayı güvenlik amaçlı olarak tahtını Niksar'a taşıyarak bu şehri aynı zamanda bir üs olarak kullanmıştır¹⁸¹.

Gabras idaresinden sonraki dönemde ise Trabzon'a vali olarak Nikeohoros Palaiologos atandı. İsmi 12. asırda geçen bu validen sonra Trabzon devletinin kuruluşuna kadar bir valinin varlığına rastlayamıyoruz¹⁸².

Bizans hakimiyetinin devam ettiği bu dönemlerde Trabzon savaş zamanlarında bir kolordu çıkaran şehir (Thema) olarak nitelenmiş ve Khaldia Thema'sının merkezi sayılmıştır¹⁸³. Khaldia Thema'sı Bizans İmparatorluğunun sekizinci Theması'dır¹⁸⁴.

Khaldia Theması'nın bulunduğu merkez olarak Trabzon, herhalde şehirden pek çok ulusun ve ticaret erbabının menfaati son derece ince bir dengede sağlanıyor olmuş olmalı ki, çeşitli dönemlerde dünyayı kasıp kavuran güçlü ordulara karşı tuhaf bir dokunulmazlık kalkanına sahip olarak iktisadi alanda öncelikli olan faaliyetlerini sürdürmekte devam edebilmektedir.

Şehirdeki ticari akım sayesinde ortaya çıkan ranttan faydalanan uluslardan bir tanesi de Müslüman Araplardır. Arap Devletlerinin Anadolu'ya olan yönelişlerinden ve Trabzon'a olan ilgilerinden de bahsetmek gerekecektir. Trabzon'a karşı, tıpkı Roma Devletinde olduğu gibi Arapların da doğrudan bir fetih hareketine giriştiklerini göremiyoruz. Buna rağmen şehri Müslüman bir şehir olarak tanıtan İslam Coğrafyacıları vardır ki¹⁸⁵ bunlardan alınan bilgi şehrin Müslüman Araplar tarafından fethedildiğine dair yanlış bir algılamaya yol

¹⁸⁰ Miller, W., *a.g.e.*, s. 10.

¹⁸¹ Demir, M., "TSİGİKTY", s. 19; Turan, O., *SZT*, s. 163-163/76.

¹⁸² Miller, W., *a.g.e.*, s. 10.

¹⁸³ Umar, B., *a.g.e.*, s. 70-71; Tekindağ, Ş., *a.g.m.*, s. 457.

¹⁸⁴ Miller, W., *a.g.e.*, s. 9.

¹⁸⁵ Müslüman Coğrafyacı "Mukaddesi", eseri "Kitabu Ahseni't-tekasim fima'rifeti'l-ekalim"de şehri Müslüman bir şehir olarak belirtmiştir: Ak, M., *a.g.m.*, s. 27.

açabilir. Lakin şehre Arap tüccarlar gelmektedir ki, ticaret sayesinde bilinir hale gelen şehir bazı İslam Coğrafyacılarının kalemlerinde yer almıştır.

Bu noktada bölgenin eski tarihlerde Kolkhis, daha sonra Lazika ve nihayet İmparator Konstantinos Porphyrogennetos (913-959) döneminde Lazika ili elden çıkınca Trabzon'un da içinde olduğu geri kalan bölge için Khaldia olarak adlandırıldığını¹⁸⁶, zihin karışıklığına mahal vermemek için vurgulamakta fayda görüyoruz.

4.3. Selçuklular Karadeniz'e Kapı Açarken :

Anadolu'yu kendilerine yurt edinme faaliyetlerini bu dönemde hızlandıran Türkler, yalnızca göç eden, gerekirse savaşan ve müsait bir yere iskan olan topluluklar olarak değerlendirilemez. Türkler mevzuunun iktisadi boyutunu çok iyi takip etmiş ve bu doğrultuda adımlar atmış görünmektedirler.

Selçuklulardan önce de bölgede Türk nüfusun faaliyet gösterdiğini izaha çalışmıştık. Danişmentli Beyliği'nin 1175 yılında varlığını yitirmesinden evvel 1138 yılında Danişmentoğlu Melik Muhammed Samsun bölgesinde ve 1155 yılında da kardeşi Yağıbasan Ünye ve Bafra yörelerinde fetih hareketlerinde bulunmuşlardı¹⁸⁷. Bu zamandan itibaren Selçuklular Danişmentlerin sahip oldukları bölgelerde Türk fetih hareketlerini devam ettireceklerdir.

II. Kılıç Arslan (1155-1192) ölümünde evvel on bir oğlu arasında sahip olduğu arazileri paylaştırmamasından sonra Tokat ve çevre yöresi kendisine verilen Rükneddin, kardeşleri arasında başlayan taht kavgasında taraf olmamış ve Bizans üzerine fetih hareketlerinde bulunmuştur. Fetih gayretleri çerçevesinde Yeşilırmak Vadisini izleyerek Karadeniz sahillerine inmiş ve geçtiği yörelerdeki bazı beldelerin ele geçirilmesine çalışmıştır¹⁸⁸. Çünkü Rükneddin Süleyman Şah bölgeye yakın bir mevkide, Tokat'ta Melik'tir ve 1194 yılında Samsun Liman sahasının da kısmen içinde bulunacağı bir şekilde

¹⁸⁶ Umar, B., *a.g.e.*, s. 71.

¹⁸⁷ Gül, M., *a.g.m.*, s. 424.

¹⁸⁸ Gümüş, N., "İlk Anadolu Selçuklu - Gürcü Karşılaşması: Pasinler Savaşı ve Sonuçları", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VI, (2006), sayı: 3, s. 2006.

Karadeniz sahil kesiminde bu gayretlerini sürdürmüştür. Bilahare Samsun yakınlarında bir Türk kolonisinin de yerleştirilmesi sağlanacaktır ki bunun ticari gayeye yönelik bir girişim boyutu olduğu kuşkusuzdur¹⁸⁹. Buna rağmen II. Kılıçarslan döneminde Trabzon ve çevresi Anadolu Selçukluları'nın egemenlik sahasının içinde değildir. Bunlarla beraber Sinop – Ordu – Giresun yörelerinde de Anadolu Selçukluları tam olarak söz sahibi değildirler. Lakin Anadolu Selçukluları güvenlik amacına yönelik olarak Anadolu'da muhkim diğer devletler ile olan sınır boylarına Türk aşiretlerini yerleştirmişlerdir. Bu amaçla Trabzon Devleti sınır bölgelerine Çepni Türkleri iskan edilmişlerdir. Selçukluların bu hareketi yalnızca Trabzon'la kalmamış, Anadolu'nun tamamındaki yapıyı değiştirecek şekilde; Ağaçeliler, Kilikya Ermeni Krallığı ve Malatya - Maraş bölgesi çevresine; Karamanlılar Karaman, Silifke bölgesine; Germiyanogulları Bizans sınırında bulunan Kütahya'ya, Döğerler Diyarbakır civarına; Salurlar Köyceğiz civarına yerleştirilmişlerdir¹⁹⁰. II. Kılıçarslan döneminde hız kazanan bu faaliyetler ile Anadolu yeni bir siyasal kimliğe bürünmeye başlamıştır.

Harita 1 : XII-XIII. YY. Anadolu Selçuklu Dönemi
Siyasal - İdari Örgütlenme¹⁹¹

¹⁸⁹ Gül, M., a.g.m., s. 423.

¹⁹⁰ Özcan, K., a.g.m., s. 45.

¹⁹¹ Özcan, K., a.g.m., s. 25.

Anadolu Selçuklu Sultanı Süleyman Şah (1196 – 1204) doğuda Erzurum ve çevresini aldı. Bu sayede Gürcistan'a kadar uzanan Süleyman Şah, bir yandan da devletin sınırlarını Karadeniz sahillerine kadar uzatmayı başardı. Gürcüler ile yaptığı savaşı kaybetse de bu hal Anadolu Selçukluları'nın bölgede etkinliklerini hissettirmesine mani olmadı¹⁹².

5. XI. Asır'dan İtibaren Trabzon'da İktisadi Gelişmeler:

5.1. Ticaret Kavşağı Trabzon:

Esasen Trabzon 9. yüzyıldan itibaren iktisadi açıdan o güne kadar olan sınırlarını aşmaya başladı. Her şeyden evvel ticari kapasitesi arttı. 11. asra kadar devam edecek olan bu ticari hareketlilik döneminde Trabzon yükselişini Bizans ile beraber gerçekleştirmiştir. Bizans ülkesine dünyanın her tarafından tüccarlar ticaret yapabilmek maksadıyla gelirlerken bu tüccarların uğrak yerlerinden bir tanesi de Trabzon olacaktır. Trabzon Bizans Devleti'nin doğu sınırlarında büyük bir antrepo vazifesi görmektedir. Öyle ki Trabzon Karadeniz vasıtaıyla İpek Yolunu o dönem için tabi olarak büyük bir Pazar olan İstanbul'a bağlıyordu. Trabzon üzerinden geçen bir yol doğuya yönelerek Çin'e kadar giderken, bir başka yol da kuzeye yönelerek Batlık Denizi'ne kadar ulaşabilmektedir. Bu yollar vasıtasıyla şehre gelen her türlü emtia, buradan Bizans pazarlarına nakledilmekteydi. Ayrıca Venedik, Ceneviz ve Pisa gibi şehir devletlerinin de gerçekleştirdikleri büyük çapta ticaretin bir kolu Trabzon'a kadar gelmekle beraber¹⁹³, bu şehir devletlerin Karadeniz'deki ticaretin Akdeniz'e kadar ulaşmasında oynadıkları rol sayesinde Trabzon'daki ticari canlanma artmış ve şehir gelişme kaydetmiştir.

10. YY'ın başlarından itibaren İslam kaynaklarında da Trabzon ismine rastlamaya başlıyoruz. Arapların Trabzon'a hareketinin daha önceki yıllarda gerçekleşmiş olduğunu ve ticaret vasıtasıyla Arap dünyasında tanınmış olduklarından bahsetmiştik. İslam Coğrafyacılarından ilk olarak Belazuri'nin,

¹⁹² Gümüş, N., a.g.m., s. 211.

¹⁹³ Peker, K., "Tarih Boyunca Trabzon'un İktisadi Değeri", *İktisadi Yürüyüş*, Yıl:20, cilt:27, Sayı:377, İstanbul, 1959, s. 17.

eseri *Fütuhu'l Buldan*'da Trabzon'dan bahsettiğini görüyoruz. Eserinde Belazuri, Sasani Hükümdarı Nuşirevan-ı Adil'in babası Kubad Bin Firuz'un (488-531) Rum ülkesine yakın Cürzan toprağında iki saray yaptırdığını, Lazika ve Bab-ı Barika adlarındaki bu sarayların Tarabuzun (Trabzon) deniz kenarında olduğuna işaret eder¹⁹⁴. Görülüyor ki Belazuri yalnız şehri değil Karadeniz'in Trabzon'un da içinde bulunduğu bölümünü dahi Bahr-i Tarabezunde olarak adlandırmaktadır¹⁹⁵. Bu bilgi en azından Trabzon'un bulunduğu bölgedeki önemini kavrayabilmek için bir fikir verecektir.

Bu kısır bilgiye nazaran Hüseyin El-Mesudi (895 – 956) Trabzon'dan hayli bahsetmiştir. Mesudi'nin eseri "*Murûc Ez-Zeheb*"de de Trabzon'a dair bazı izahatlar vardır. Mesudi, kitabının Çin ve Türk Hükümdarlarına dair anlatılara ayırdığı bölümünde, Çin milletinin kökenine dair yaptığı açıklamada bazı halkların etrafa yayılarak çeşitli ülkeler kurduklarından bahisle, bu halkların Deylem (Hazar Denizi'nin batısındaki dağlık bölgenin tarihi adı), Kabh (Kafkas), Mayutıs (Azak), Hazar, Abhaz, Serir (Avar), Pontus, Bulgar ve Trabezonde bölgelerine dağılan halklar olduklarını belirtir¹⁹⁶.

Mesudi bilahare eserinin Kafkas Dağları'nı konu alan bölümünde bu dağların çevresinde sayılamayacak kadar çok sayıda halkın yaşadığını belirtir. Bu bölgenin Mayutıs (Azak) Denizi'ne bağlandığı kollarından bahisle, eserinin daha önceki bölümlerinde bu denizin Pontus'a döküldüğünü yazmış olduğunu belirtir. İşte Trabezunda bu deniz sahilinde yer alan bir şehirdir. Trabzon'un ticaret ile mamur bir şehir olduğu intibası uyandıracak şu bilgilere yer verir :

*"..... Şehrin her yıl ticaret amacıyla Müslüman, Rum, Ermeni vs. tacirlerden başka Keşek diyarından da birçok tacirin geldiği pazarları vardır"*¹⁹⁷.

¹⁹⁴ Belazuri, *Fütuhu'l Buldan*, Maarif Basımevi, çev. Zakir Kadiri Ugan, İstanbul, 1955, s. 314.

¹⁹⁵ Tekindağ, Ş., a.g.m., s. 457.

¹⁹⁶ Mesudi, *Murûc Ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, Selenge Yayınları, çev. Ahsen Batur, İstanbul, 2004, s. 40.

¹⁹⁷ Mesudi, a.g.e., s. 36,66.

5.2. Eski Roller Yeni Oyuncuların Elinde - Müslüman Tüccarlar:

Aslında 10. yüzyıla kadar Müslüman tüccarlar Karadeniz'in kuzeyinden Baltık memleketlerine kadar gerçekleştirdikleri ticarete güzergah olarak Azerbaycan, Kafkasya ve Volga boylarını kullanarak buralara ulaşmaktaydılar. Bizans döneminde Baltık ülkelerinden gelerek Karadeniz'in kuzeyinden doğuya yönelen başlıca iki yol vardı. Bunlardan ilki "Büyük Bizans Yolu" olarak adlandırılmaktaydı. Fin Körfezinden Neva Nehrine ve oradan da Dinyeper Nehrine ulaşmaktaydı. İkinci yol ise birinci güzergah üzerinden hareketle İlmen Gölü'ne kadar gelip buradan Volga Nehri'ne ve Hazar Denizi'ne ulaşmaktaydı¹⁹⁸. Ancak 10. yüzyıl ile beraber Trabzon limanı ticaret amaçlı Müslüman tüccarlarca daha sık kullanılmaya başlamış olsa gerek ki bazı İslam Coğrafyacılarının kalemlerinde yer almaya başlamıştır.

Bahse konu dönemlerde uzun mesafeli ticaret genellikle gemilerle yapılmaktaydı ve özellikle Abbasi Devleti döneminde Arap dünyasındaki önemli ticaret merkezleri Basra ve Körfezin kıyısında İran'ın güneyinde yer alan Siraf kentleri idi. 10 yüzyıldan itibaren Kahire bir ticaret merkezi olarak önem kazanmaya ve ticaret Basra Körfezinden Kızıldeniz'e doğru yönlenmeye başlamış olsa da bu zamana kadar Basra bölgesi doğu ticaretinde önemini korumuştur. Basra ve Siraf'dan başlayan deniz ticareti Doğu Afrika'ya Hint limanlarına ve Çin'e kadar uzanmaktaydı ve bu yöne ticaret İranlı, Arap yada Yahudi tüccarlar eliyle yürütülmekteydi. Basra'ya gelen ticari emtia evvela Bağdat'a taşınmakta ve bir yandan Suriye ve Mısır'a, Anadolu üzerinden de Trabzon'a ve İstanbul'a kadar götürülebilmekteydi. Bu uzun mesafeli ticari hareketlilikte ağır yüklerin taşınması pek kârlı değildi. Buna karşın *biber ve diğer başka baharatlar, kıymetli taşlar, değerli kumaş ve porselen* gibi ticari malzeme Çin'den, Hindistan'dan ve Kuzey ülkelerinden bu şehirlere gelmekteydi¹⁹⁹. Trabzon'un bu dönemde de ticari yolların kavşağında olması vasfının kendisine bir aktarma merkezi hüviyeti kazandırdığını görmekle beraber konunun bir diğer yönünü gözden kaçırmamak gerekir. Keza ticari döngünün yaşandığı bir kent

¹⁹⁸ Demir, M., "Türkiye Selçuklu İktisadi Gelişimi İçinde Karadeniz Ticaret Yolu", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, *Anadolu'da Tarihi Yollar ve Şehirler Semineri*, (21 Mayıs 2001 - İstanbul), İstanbul 2002, s. 15-16.

¹⁹⁹ Hourani, A., *Arap Halkların Tarihi*, İletişim Yayınları, Çev. Yavuz Hologan, Haz. Tanıl Bora, İstanbul, s. 69-70.

olarak kendi ihtiyaçlarının karşılanabilmesi maksadıyla gelen emtiaya bizzat Trabzon'un da talepkâr olduğunu tespit önemlidir.

Müslüman tüccarlar ile Bizanslılar arasında gerçekleşen ticarete bu zamanlara kadar Anadolu'da kullanılan ticari yollarda bir değişme görünmez iken, Karadeniz sahilinde Trabzon ile beraber Akdeniz sahilinde Antalya şehirlerinin önemi bir hayli artmıştır. Osman Turan yukarıda Mesudi'den naklen verdiğimiz bilgiye ek olarak Trabzon'da mübadelede bulunanlardan bahisle Hazarlardan, Rumlardan, Volga Boylarında yaşayan Bulgarlardan ve Peçeneklerden bahseder. Bu bilgiye göre özellikle Volga Boylarından, Hazar ülkesinden getirilen deri ve kürk gibi emtia ile İslam ülkelerinden Müslüman ve Ermenilerin getirdikleri ticari ürünler Trabzon'da mübadele edilmekteydi. İki coğrafya arasında kavşak vazifesi görmekte olan Trabzon'da her yıl bu coğrafyalardan gelen çeşitli milletlerden tüccarlar tarafından panayırlar oluşturulmaktadır. Öyle ki, Bizans Devleti bu yıllarda Antalya ile beraber en fazla gümrük ve ticaret vergilerini Trabzon'dan almaktadır²⁰⁰. Müslüman tüccarların Karadeniz üzerinden ve özellikle Volga bölgesinden gelen ticaretten kendilerine bir pay alabilmek için Trabzon'a gelmiş olmaları şehrin önemini artırmıştır. Şehirdeki otorite ne olursa olsun bundan önceki ve bundan sonraki dönemlerde de Trabzon üzerinden yürüyen ticarete Müslüman tüccarlar bir "katalizör" görevi görmüşlerdir.

Anadolu Yarımadasının Kuzey bölümdeki bu ticari akım esasen daha eski dönemlerden beri devam etmekte olmasına karşın 9. yüzyıldan itibaren bu ticaretin işleyebilmesi için iki ayrı güzergah daha sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır. Anadolu'da kuzeye yönelen birinci güzergah Harput – Malatya – Kangal üzerinden Sivas'a gelmekte ve buradan ikiye ayrılarak bir yol amlıbel'den Tokat'a ve buradan da Samsun ve Sinop'a ulaşmakta iken, Sivas'tan ayrılan diğer yol Bayburt'u geçerek Trabzon'a ulaşmaktadır. Bu güzergahtan Trabzon'a ulaşan yol "İslam Ticaret Yolu" olarak adlandırılmaktadır. Malatya – Tokat – Sinop yolunun Roma zamanında askeri yol olarak kullanılmakla beraber ticaret içinde kullanıldığını bilmemize karřın²⁰¹,

²⁰⁰ Turan, O., "STVDT", s. 4-5.

²⁰¹ Demir, M., "TSİGİKTY", s. 17-18.

Trabzon üzerine gelen yolun Müslüman tüccarların faaliyetleri ile ayrı bir değer kazandığı görülüyor. İslam dünyası ile yapılan ticaret ile Anadolu'nun kuzeyinde Trabzon ile birlikte güneyinde Antalya şehirlerinde ticari canlılık artmıştır²⁰².

Anadolu'da Karadeniz'e uzanan ticari yolların kesişme noktasının Sivas olduğu anlaşılmaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz birinci güzergah Sivas üzerinden batı yönünde Kayseri'ye de saparak İran yolu ile birleşmektedir. Ayrıca Anadolu'nun kuzeyinden ilerleyen ikinci ticari güzergah da Sakarya Nehri boyunca devam ederek Eskişehir – Ankara – Çorum üzerinden Kızılırmak'a ulaşmakta ve yine Sivas'a varmaktadır. Buradan da Erzurum yönünde ilerleyen bu yol Bizans askeri yoludur ve diğer yollar gibi ticari amaçla da kullanılmıştır²⁰³.

Karadeniz'de Sinop ve Trabzon limanlarından başlayan ve Sivas'ta birleşen bu ticaret, Sivas'ı Anadolu'daki ticaretin en büyük merkezlerinden birisi haline getirmiştir. Kuzeyden yada güneyden gelen ticaret kervanları bu Sivas'ta bir araya gelerek mallarını mübadele ediyorlardı. Bahsettiğimiz bu zamanlarda Sivas'ın Selçukluların elinde olması onlar için büyük bir maddi getiri sağlıyordu²⁰⁴

Bu güzergah üzerinde taşınan emtia, ki yeri geldiğinde tekrar değinilecektir, başta *şap olmak üzere, yün, ipekli, mücevherat, kuzeyin kürk ve esirleri kereste ve dokumalar* gibi ürünlerdir ve bu bölgeye gelen ürün genellikle Rusya'dan gelmekle beraber Suriye, Bağdat, Kıbrıs ve Mısır'a kadar geniş bir alandaki talepleri karşılamaktaydı²⁰⁵.

Mesudi eseri Murûc Ez-Zeheb'de Trabzon'dan bahsederken²⁰⁶, Dimeşki ise bu hususlara Mesudi'den alıntı yaparak değinir²⁰⁷. El-Istahri ise eseri "Kitabü't-tenbih ve'l-işraf'ta Trabzon'un Anadolu'ya giriş şehri olduğunu yazar. Burada Trabzon tüccarların toplandığı bir kent olarak belirtilmiştir. Trabzon'dan hareketle ticaret maksadıyla Anadolu'ya giden bu tüccarların, ipek, keten ve

²⁰² Tabakoğlu, A., *Türk İktisat Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2005, s. 126.

²⁰³ Demir, M., "TSİGİKTY", s. 17-18.

²⁰⁴ Erdem, İ., "İlk Dönem Türkiye Selçuklu-Moğol İlişkilerinin İktisadi Boyutu (1243-1258)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt: 24, sayı:38, Ankara, 2005, s. 3.

²⁰⁵ Erdem, İ., a.g.m., s. 3.

²⁰⁶ Mesudi, a.g.e., s. 101-102.

²⁰⁷ Ak, M., a.g.t., s. 30.

Rumi elbiselerin ticaretini yaptıklarını öğreniyoruz²⁰⁸. Trabzon'dan veya Trabzon vasıtasıyla ticaret yapan Müslüman tüccarlar sayesinde şehirdeki idare büyük oranda kazanç sağlıyordu²⁰⁹. Trabzon bir "tüccar kent" olma özelliğini Araplar nezrinde de sürdürmektedir. Bu özellik hem tüccarların bir araya geldikleri, hem de ticarete konu malzemelerin toplandığı bir şehir olma vasfı nedeniyle farklılık arzeder. Şehir sadece malzemelerin nakledildiği güzergah üzerinde bulunan bir şehir değildir. Burada bir araya gelen ve tüccarlar arasında şehre gelen mallar üzerinden ticaret yapılıyor olmalıdır.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, Mukaddesi 985 yılında yazdığı eseri "Kitabu Ahsenü't-tekasim fi-ma'rifeti'ekalim"de Trabzon'da Müslüman bir şehir olarak bahseder ki²¹⁰, burada bir bilgi eksikliği olduğu kuşkusuzdur.

İdrisi ise Trabzon halkının çok zengin olduğunu belirtir. Keza şehirde hem Rum hem de Müslüman tüccarlar ticaretle meşguldürler²¹¹. Anlaşılan Trabzon

²⁰⁸ Ak, M., a.g.m., s. 26.

²⁰⁹ Tekindağ, Ş., a.g.m., s. 457.

²¹⁰ Ak, M., a.g.m., s. 27.

²¹¹ Ak, M., a.g.m., s. 27; Trabzon'dan bahseden İslam Coğrafyacılarına ek olarak şu isimler de vardır:

Ölüm tarihi 1229 olan Coğrafyacı **Yakut Hamavi** ise Karadeniz'den bahisle Yunanlıların bu denize "Bahr-i Bontus" dediklerini, ancak kendisinin bu deniz kenarında bulunan Trabzon şehirden ötürü "Bahr-i Trabzon" olarak isimlendirdiğini yazar. Mahmut Ak, Yakut Hamavi'nin şehirden bahsettiği noktalardan şunları aktarır; Trabzon Karadeniz'de Rum şehirlerinden bir şehirdir. Kafkas Dağları Trabzon'a kadar uzanır ve denizde son bulur. Şehir çevresi denize bakan bu yüksek dağlarla çevrili olmakla beraber, deniz de şehri kuşatmış bir haldedir. Bu izahattan çıkan sonuç olarak şehrin coğrafi olarak korunaklı görünen bu hali dikkat çekmektedir.

İbn Fazlullah el-Umari (Ömeri) (ö.1349) Trabzon'dan daha detaylı bir şekilde bahsettiği eseri "Mesalikü'l-ebsar fi memalik'l-emsar" adlı eserinde Hristiyanların elinde olduğunu belirttiği Trabzon Şehrini ve civarının büyük bir memleket olduğunu yazar. Onun kaydettiğine göre Trabzon, deniz kenarında yarı yuvarlak bir körfez üzerine kurulu bir şehirdir ve kıyı üzerinde bulunan Türk şehirlerine komşudur. İki dar ucu bulunan ortası geniş bir arazi üzerine kurulmuştur. Ömeri, Trabzon'a ait bu harita bilgilerini Cenovalı Belaban'dan aldığını kaydeder. Belaban'dan naklettiğine göre Trabzon'daki yönetimin soyu İstanbul idarecilerinin soyuna dayanır. Ancak İstanbul'daki İmparatora nazaran soy bakımından üstündür. Trabzon Hükümdarları İstanbul'a bağlı bir yönetim sürdürmemektedirler. Bir kral gibi gelirleri, sarayı vardır. Papalık kurumunda itibar sahibi bu idareciler taç giyip tahtta otururlar.

Belaban'ın izahatlarına göre Kırım'a Kıpçak Ülkesine giden yolcular Trabzon'a uğrarlar. Ayrıca Belaban Trabzon halkının savaşçı ve cesur olduklarını belirtmiştir. Bu nedenle Hristiyanları nezrinde iyi bir konuma sahiptirler. Trabzon ordusundaki asker sayısı az olmasına rağmen savaş hususunda son derece mahir oldukları belirtilir. Umari, ayrıca Trabzon Devletini Anadolu'daki diğer Türk Beyliklerine benzetir.

Belaban Umari'ye şehirde bir böbrek hastalığının salgın halde yayılmış olduğunu aktarmıştır. Öyle ki Trabzon'daki prens ve babası da aynı rahatsızlıktan muzdariptirler.

Ebulfida ise Trabzon'un "*Rum'a açılan ülkelerin kapısı*" olduğunu ve ayrıca Sohum ile Trabzon arasında üç günlük kara yolu mesafesi bulunduğunu kaydeder. Anadolu yarımadasının

zengin tüccarlar için bir ticaret üssü vazifesi görmekle beraber, bu tüccarlardan ticari faaliyetlerinin merkezi olarak zamanla Trabzon' yerleşenler de olmuştur. Şehirde Rum ve Müslüman unsurlardan başka tüccarlarında bulunduğu kuşkusuzdur. 10. yüzyılda Bizans'ın doğu sınırında bulunan Trabzon, Müslüman ve Yunan tüccarların buluşma noktası olarak önemli bir ticaret merkezi olduğu gibi, şehirde pek çok Müslüman tacirin de yaşamaktadır²¹². Bu noktada Bayburt üzerinden Trabzon'a gelen ticaret yolunun "İslam Ticaret Yolu" olarak adlandırıldığını bir kez daha hatırlatalım²¹³.

977 yılında bitirdiği eseri "Kitabu Sureti'l-arz"da Istahri'ye ek bilgiler veren İbn-Havkal, kendi yaşadığı dönemde Trabzon'da mevcut otoritenin Anadolu'ya hakim otoriteye yüklü miktarda mal ve tazminat verdiğini kaydeder. Şehrin Bizans'a bağlı olduğunu da kaydetmiştir²¹⁴.

Bu zamanlar Anadolu'ya Müslüman Türk göçünün arttığı zamanlardır.

Karadeniz'e çıkış noktası Trabzon'dur der ve Trabzon'un enlem ve boylamları hakkında bilgi verir.

Ebulfida İbn Sa'id'den naklederek Trabzon'da Lezgilerin yaşadığından bahseder. Ayrıca şehrin güney ve güneydoğusunda Lezgi dağları vardır.

İbnülverdi (ö. 1457) ise Karadeniz kıyısında bulunan bir şehir olarak "Atrabezunde"den bahseder. Şehri bir Rum şehri olarak kaydetmiştir.

²¹² Peker, K., "Trabzon'un İktisadi Kronolojisi", *İktisadi Yürüyüş*, Yıl:8, Sayı:169, İstanbul, 1947, s. 20.

²¹³ Demir, M., "TSİGİKTY", s. 17.

²¹⁴ Ak, M., a.g.m., s. 26-27, 34.

İKİNCİ BÖLÜM

TRABZON DEVLETİNİN KURULUŞU VE ÖNEMLİ GELİŞMELER

1. Trabzon Devletinin Kurulması Öncesi Gelişmeler :

Trabzon'da Bizans kökenli bir devlet kurulması bilahare değineceğimiz IV. Haçlı Seferi neticesinde gerçekleşmiş olsada, Komnenos hanedanı tarafından şehrin ve bölgenin bilinir olma süreci biraz daha önceki zamanlarda başlamıştır.

Yörede Komnenos hanedanından olup önemli sayılabilecek ilk girişimleri yapan kişi olarak İmparator I. Manuel Komnenos (1143-1180) amcasının oğlu Andronikos Komnenos'tur. Andronikos'un imparatora karşı hareketi Trabzon çevresinde etki gösterecektir. Esasen İmparator Manuel tarafından çeşitli görevlerle Anadolu'ya gönderilen ve faydalı hizmetlerde de bulunan Andronikos Komnenos, bu faaliyetleri esnasında gelecekte imparatorluğun başına geçebilmek için kendisine destek olabilecek güçlerle Selçuklu Sultanı, Macar Kralı ve Alman İmparatoru ile de iyi ilişkiler kurabilmişti. Bir darbe girişimi esnasında yakalandı ve 1155 ile 1164 yılları arasında sarayın kulelerinden birisine hapsolundu. Lakin 1164'de kaçtı. Bir müddet Rusya'da kalan ve İmparator Manuel tarafından tekrara affedilen Andronikos, isyan eden Ermeni Beylerini durdurmak için Çukurova yöresine gitti. Lakin Andronikos kadınlara ve eğlenceye çok düşküncüydü. İmparator Manuel'in kızkardeşi Eudokia'yı daha önceden kendisine "kapatma" edinen Andronikos, Antakya sarayından da Manuel'in baldızı Philippa ile gönlünü eğlendirdi. Philippa ile kısa süre içinde yollarını ayıran Andronikos, gittiği Kudüs'te bu seferde imparatorun yeğeni olan Theodora ile aşk yaşamaya başladı. Theodora aynı zamanda Kudüs'teki Haçlı Kralı olan III. Baudouin'in dul kalmış eşi idi. Tüm bu olan neticesinde İmparator Manuel Andronikos'un tutuklanarak kör edilmesi emrini vermiştir²¹⁵.

²¹⁵ Umar, B., *a.g.e*, s. 71-72.

Theodora'yı da yanına alarak Bağdat'a, Halife'nin sarayına kaçtılar. Burada iyi ağırlanan ve çeşitli İslam devletlerinde gezen çift bu bölgeden ayrılarak Anadolu içlerine yöneldiler ve nihayet Şebinkarahisar'a (Koloneia) geldiler. Burada Andronikos'a bir kale ve arazi verildi²¹⁶.

Andronikos burayı bir merkez gibi kullanarak çevre yörelere ve tabi Khaldia Theması'nın merkezi olan Trabzon havalisine akınlar düzenledi. Bazı yerleri talan etti. Ancak merkeze bağlı Trabzon valisi kalesini basarak eşi ve çocuklarını öldürdü²¹⁷.

Bu olaydan sonra imparatorundan af diledi ve Manuel onu bağışladı. Sürgün olarak Ünye'ye gönderildi²¹⁸. 1182 yılında buranın yönetici Andronikos Komnenos idi²¹⁹. Andronikos Komnenos'un Karadeniz dolaylarında geçirdiği zamanları onun bölgede tanınmasına neden olmuştur.

Bu dönemde İmparator Manuel ölür ve yerine imparatorun on iki yaşındaki oğlu II. Aleksius Komnenos geçer. Ancak yeni imparatorun yaşının küçüklüğü ve tecrübesizliği nedeniyle devletin idaresi Antakya'daki Haçlı idaresindeki devletten gelin alınmış olan annesi Maria tarafından yürütölmeye başlandı. Bunun neticesinde imparatorluğun sahip olduğu topraklar üzerinde Latin hegemonyası arttı²²⁰. Bu yıllarda Haçlı orduları Anadolu'da dehşet saçıyorlardı.

Hal böyle iken Andronikos, Komnenos hanedanından bir kişinin tekrar devletin idaresini ele alması gerektiğini hissetmiş olacak ki İstanbul'a doğru hareket etti. Yol boyunca sayıca artan ordusu ile Boğazı aştı. Halk da Andronikos ile beraber Latinler'e karşı hareket etti ve Latinler'in pek çoğu öldürölerek malları talan edildi. Nihayet Komnenos hanedandan olan

²¹⁶ Umar, B., *a.g.e.*, s. 72.

²¹⁷ Umar, B., *a.g.e.*, s. 72-73.

²¹⁸ Umar, B., *a.g.e.*, s. 73.

²¹⁹ Miller, W., *a.g.e.*, s. 12.

²²⁰ Umar, B., *a.g.e.*, s. 73.

Andronikos 1182'de İstanbul'a girdi. Bir yıl içerisinde önce 12 yaşındaki İmparator'un annesi Maria'yı sonra da imparatoru öldürttü (1183)²²¹.

Lakin Andronikos'un idaresi altındaki devlette de istikrar sağlanamadı. Balkanlar da Macar ve Sırplar'la; Kıbrıs'da ayaklanıp adayı ele geçiren Komnenos hanedanından İsaakos'la; Arnavutluk ve kuzey Yunanistan'ı zapteden, Selanik'i kılıçtan geçiren ve İstanbul'a ilerleyen Normanlar'la mücadele eden Andronikos, nihayet İstanbul'da da isyan çıkmasına engel olamadı. İstanbul'dan kaçarken yakalandı. Bu esnada İmparator ve hanedan el değiştirtiyordu. Yeni İmparator Angeloslar soyundan II. Isaakios olmuştu. Yakalanan Andrinokos işkenceden geçirildi ve öldürülmesi için halka bırakıldı. Nihayet halk tarafından öldürüldü²²². Andronikos'un oğlu Manuel kör edildi. Öldüğünde arkasında Aleksius ve David adlı iki evlat bırakmıştı²²³.

2. IV. Haçlı Seferi Sonrası Siyasi Gelişmeler ve Trabzon Devletinin İlk Dönemleri :

IV. Haçlı Seferi ile İstanbul Latin ordularınca yağmalanıp tahrip edilmiş ve Venedikliler ve Franklar başta olmak üzere bu savaşa iştirak eden Latin güçleri Bizans coğrafyasını paylaşmışlardır²²⁴. Bu anlaşmada daha sonra Trabzon Devletinin sınırlarının içerisinde kalacak olan Paflagonya, Sinop, Samsun, Ünye gibi şehirler Latin Devletine dahil sayılmakta idiler²²⁵.

Nihayet IV. Haçlı seferlerinde Latinler tarafından İstanbul'un zaptı ve İmparator Andrinokos'un öldürülmesi Trabzon tarihi açısından bir dönüm noktası olmuş ve İstanbul'da meydana gelen bu vaka Karadeniz'in güneydoğu kıyılarında da tarihin yönünü belirlemiştir.

İstanbul'un Latin egemenliğine geçişi ile öldürülen imparatorun torunları olan Aleksius ve David, dedelerinin öldürülmesini takiben Gürcü Kraliçesi

²²¹ Umar, B., *a.g.e*, s. 73.

²²² Umar, B., *a.g.e*, s. 73-74.

²²³ Miller, W., *a.g.e.*, s. 11.

²²⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz; Robert De Clari, *İstanbul'un Zaptı (1204)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994; Daş, M., *a.g.e.*, s. 20.

²²⁵ Miller, W., *a.g.e.*, s. 12.

Tamara'nın (Thamar) yanına kaçtılar²²⁶. Tamara onların halası idi. Tamara'nın desteği ile İberyalı askerlerle birlikte Trabzon'da otoritelerini tesis ettiler²²⁷. Thamar'ın desteği ve Trabzon'un Aleksius ve David kardeşlere verilmesi ile alakalı olarak, Gürcü *Kartlis-Yhovr* salnamesinde şu bilgiler yer almaktadır:

“Çariçe Thamar Yunan kralına öfkelenerek (Aleksius V. Dukas Murtzuphlos) Lixt Çayının karşı tarafına bir miktar asker gönderdi ve Laziya, Trapesund, Limni, Samsun, Sinop, Kerasunt, Kitera, Amastiya, Iraklia, bütün Paflagonya'yı ve Pont topraklarını akrabası Aleksius Komnenos'a, Andronikos'un oğluna verdi. O sırada O, Thamar'ın himayesinde idi²²⁸.”

Bizans İmparatoru İsaakios II. Angelos ikinci defa tahta geçmesinden yani 1203 – 1204 yıllarından önce kardeşlerden Aleksius Komnenos'u Doğu Karadeniz'de Sinop'a kadar olan bölgenin valisi olarak kabul etmiştir²²⁹.

Ancak 1204 yılından itibaren Aleksius Komnenos, Gürcü Kraliçesi Tamara'nın da desteği ile beraber bölgede bağımsız bir kral gibi hareket etmeye başlar. Yerel halk ve Gürcülerin desteği ile Batı Karadeniz'e doğru yönelir. Kastamonu'yu merkez yaparak Paflagonya'yı sınırlarına katar²³⁰. Ardından Aleksius, kardeşi David ile beraber Karadeniz Ereğlisi'ne kadar olan bölgeyi egemenliğine alır²³¹. Tamara'nın açık bir şekilde iki Komnen kardeşe destek vermesi, İstanbul'un Latinlerin tarafından zaptedildiği bu dönemde Gürcistan'ın bölgede daha rahat hareket edebilme imkanı kazandığının göstergesidir. Tamara da Bizans'ın içinde bulunduğu acz halini fırsat bilerek Aleksius ve David kardeşlere yardım edebilmek maksadıyla yöreye ordu göndererek Trabzon ve çevre bölgesini denetimi altına alır. Tabi burada Kraliçe Thamar'ın Bizans İmparatoruna kızarak bu girişimde bulunduğu dair bilgi de göz önüne alınmalıdır. Bununla beraber Aleksius ve David'in Tamara ile olan akrabalıkları

²²⁶ Umar, B., *a.g.e*, s. 74.

²²⁷ Hahanov, A., *a.g.e.*, s. 62.

²²⁸ Hahanov, A., *a.g.e.*, s. 62/dpt.51.

²²⁹ Umar, B., *a.g.e*, s. 74.

²³⁰ Miller, W., *a.g.e.*, s. 12.

²³¹ Umar, B., *a.g.e*, s. 74.

da aldıkları desteğin göstergesi olarak görülmelidir²³². Tamara'nın, Bizans Hanedanı soyundan gelen ve saltanat iddiasına sahip bu iki kardeşi kendi yanına çekebilmesi, bu kardeşler öncülüğünde ilerde oluşması muhtemel yeni Bizans idaresinin kendisini getirebileceği konum açısından önemli bir siyasi hamle olarak görülmelidir. Lakin tarih kayıtlarına böyle bir siyasetin güdülmesinden elde edilmiş bir netice düşmeyecektir.

Donald M. Nicol bu durumu, Aleksius ve David kardeşlerin Trabzon'da "küçük çapta bir Bizans İmparatorluğu" kurmuş oldukları şeklinde yorumlar²³³. Bu meyanda kurulan bu devlete de sıklıkla "Trabzon İmparatorluğu" denir. Ancak bu yeni devletin "imparatorluk" vasfı üzerinde durmak gerekir. Keza bulunduğu coğrafi mevkii itibarı ile emperyal bir durum arz etmeyen küçük bir devlet nasıl olur da İmparatorluk diye adlandırılabilir. İlhan Şahin, bu devlete "imparatorluk" denmesinin sebebi olarak gücünü, kudretini, nüfuzunu vs. değil, Bizans'ın başında bulunan hanedanın üyeleri tarafından kurulmuş olmasını gösterir²³⁴. Bununla beraber Trabzon Devleti'nin kurucularından Aleksius da kendisini bu yeni süreçte bir imparator olarak ilan etmekle beraber kurduğu devletin bir hanedanın malı olması niteliğini vurgularcasına "Büyük Komnenos" olarak da nitelemektedir. Bu hanedan üyeleri kendilerini 257 yıl boyunca İmparator olarak niteleyeceklerdir²³⁵.

Bu zamanda Doğu Roma İmparatorluğu ismi namıyla bir devletin varlığı ile yokluğu belli değildir. Devletin merkezi Latinler'in elindedir. Anadolu'da Komnenos Hanedanlığı tarafından ihdas edilen Trabzon Devleti haricinde Laskarisler tarafından İznik ve Balkanlar'da Epiros bölgesinde Angeloslar tarafından kurulan küçük devletler Doğu Roma İmparatorluğu'nun varlığından bahisle İmparatorluğun varisleri olduklarını iddia etmektedirler (Harita 2)²³⁶.

²³² Gümüş, N., a.g.m., s. 212-213.

²³³ Nicol, D. M., *Bizans ve Venedik (Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine Bir Araştırma)*, Sabancı Üniversitesi, 2000, s. 14.

²³⁴ Şahin, İ., Osmanlı – Akkoyunlu Nüfuz Mücadelesinde Trabzon, Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri, 6-8 Kasım 1998, Trabzon, 2000, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, s. 153.

²³⁵ Miller, W., a.g.e., s. 12.

²³⁶ Daş, M., *Bizans'ın Düşüşü*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 15,19-20.

Aslında Aleksius ve David kardeşlerin Trabzon'da yeni bir devlet kurmalarını tam manası ile Latin istilası ile ilişkilendirmek doğru olmayacaktır. Yukarıda izahına çalıştığımız ve imparatorun öldürülmesi ile sonuçlanan siyasi oyunlar, kardeşlerin Trabzon'da yeni bir idari oluşuma gitmelerinde Latin saldırılarından daha fazla etkili olmuş olmalıdır.

Her halükarda Bizans'ın varisleri olmak iddiasında bulunmakla beraber bu iddiayı öldürülen İmparator'un torunları olma temeli üzerine oturttukları görülmektedir.

Bazı Bizans tarihçileri dahi yalnızca İznik Devletini 1204 öncesi Bizans'ının devamı kabul ederler. Bununla beraber Bizans Devletinin varisi olma hususunda iddia sahibi olan Trabzon Devletinin varlığını sürdürdüğü zaman boyunca Bizans coğrafyası ile pek kuvvetli bir bağının olduğunu söyleyebilmek zordur²³⁷.

Harita 2: Latin Krallığı – Trabzon Devleti – İznik Devleti – Epiros Devleti

Hal böyle iken Bizans'ın varisi olma hususunda İznik'teki oluşumun başını çeken Laskarisler'in öne çıktığını veya çıkartıldığını görüyoruz. Bunun nedeni İstanbul'a olan mesafe olabilir. En azından diğerlerinden daha yakın bir

²³⁷ Daş, M., a.g.e., s. 36-37.

bölgede konuşlanmış idiler. Bu dönemde Laskarisler, Epiros'daki Angeloslar ve Trabzon'daki Komnenoslar ile de bazı defalar savaşmışlardır²³⁸.

Bu hanedanlar arasındaki mücadelelerden bir tanesinde Trabzon hükümdarı David generallerinden *Synadenos*'u o dönemde Laskarislerin idaresi altında bulunan İznik'i fethe göndererek onları kışkırtmıştı. Ancak bu hareket başarısızlıkla sonuçlanacak ve *Synadenos*, Laskaris tarafından esir alınacaktır. Bu başarısız hareket neticesinde Trabzon hükümdarı David, devletin batı sınırı olarak Ereğli'yi tanımak mecburiyetinde kalır. Laskaris tarafından geri çekilmesi sağlanan ve hatta daha da doğuya çekilmeye zorlanan David, Bizans tahtı hususundaki rakibine karşı Latinlerden yardım istemekten imtina etmedi. Ancak Laskaris dahada ilerlemiştir. Sınır bölgesinde bulunan ve okçulukları ile savaşçılıkları ile bilinen bir halkın yaşadığı *Plousias* adlı bölgeyi ele geçirdi. Eğer Latin komutan *Thierry de Loss* İznik'i ele geçirmiş olmasaydı Ereğli'yi de sınırlarına katacaktı. David İstanbul'daki Latin İmparatoru ile yazışmalarında kendisini Latinlerin tarafında görmesini ve topraklarını Latin toprakları olarak kabul etmesini istedi. Laskarislere karşı olan mücadelesindeki yardımları karşılığında Latinlere gemilerle yüklü miktarda kurutulmuş et ve tahıl gönderdi. Bu işbirliği neticesinde David ve 300 kişilik yardımcı bir Frank birliği Sakarya Nehrini geçerek İznik Devletine bağlı bazı köyleri tahrip etmiş ve *Plousias*'tan da esirler almışlardır. Ancak tepelik bir arazide ilerlerken Laskaris'in komutanı *Andronikos Gidos'un* saldırısına uğrarlar. Miller, bu saldırı neticesinde Latin destekli Trabzon birliğinden başlarından geçenleri anlatabilecek kimsenin kalmadığını kaydeder²³⁹.

Burada David'in İznik Devleti'ne karşı Latinler ile olan münasebeti ilgi çekicidir. Keza David İznik Devleti yerine Latinlerin uyuğu altında olmayı yeğler görünmektedir. Latinler de kendilerine yakın olan bölgede, geçici dahi olacak olsa da Bizans'tan kalma bir otorite olmasını istemiyor olmalı ki daha uzaklarda, Trabzon'da olan başka bir Bizans kalıntısı ile işbirliğine gitmekten çekinmemişlerdir.

²³⁸ Daş, M., a.g.e., s. 36.

²³⁹ Miller, W., a.g.e., s. 13.

3. Selçukluların Trabzon Devleti Hudutlarındaki Faaliyetleri:

Anadolu'daki siyasi yapının da pek belirgin olduğunu söyleyemeyiz. Keza Trabzon Devleti Karadeniz Ereğlisi'ne kadar olan bölgede hakimiyet kurmasına karşın sahip olduğu coğrafyanın ortasında sayılabilecek Samsun (Amisos), İznik Devletine tabi "*Sabbas*" isimli bir vali tarafından idare edilmekteydi. Bu dönemde Çoruh Nehri boylarından başlayarak batıya doğru genişlemekte olan Trabzon Devleti, Selçuklular için olduğu kadar İznik'teki küçük Bizans Krallığı tarafından da tehlike unsuru olarak addedilmiş olmalıdır. Bu dönemde İznik Kralı Theodore Laskaris ile Selçuklu Sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev arasında dostluk anlaşması imzalanmıştı. 1206 yılında Trabzon Kralı Aleksius'un Samsun'u kuşatması İznik ve Selçuklu Devletlerini Trabzon Devletini buradan uzaklaştırmaya yönelik amaçta bir araya getirir. Keza bilinen Samsun'da Türkler tarafından iskan edilmiş bir ikinci Samsun daha vardı ve bu şehre yönelik bir hareket her iki devletinde menfaatlerine ters düşmektedir. Buna engel olabilmek maksadıyla Gıyaseddin Keyhüsrev Trabzon Hükümdarı Aleksius'a karşı sefer düzenlemiştir. Bu sefer neticesinde Samsun yöresinden İznik valisinin gönderildiğine yada Selçuklu ve Trabzon Devleti'nin hakimiyetine geçtiğine dair net bir fikir sahibi değiliz. Bu belirsizlik İzzettin Keykavus dönemine kadar sürecektir²⁴⁰.

1204 yılındaki İstanbul'un Latinler tarafından ele geçirilmesi hadisesi ile beraber, I. Haçlı seferlerinden beri Anadolu'da zaten karışan siyasal ve toplumsal yapı iyice şirazesinden çıkmıştır. Aynı dönemde bir yandan batıdan gelen Haçlı ordularının, Latinler'in saldırılarına maruz kalan Bizans ve Anadolu Coğrafyası, Haçlı seferlerinden de çok daha eskiye dayanan ve doğudan gelen Türk göçleri ile de çok daha yoğun bir şekilde karşı karşıya kalmıştır. Bir devlet otoritesine bağlı olmaksızın boylar ve kabileler halinde Anadolu'ya göç eden Türklerin askeri meziyetlerinin tıpkı Abbasiler tarafından uygulandığı gibi, Bizanslılar tarafından da faydalanılmıştır. Bizzat Bizanslı komutanlar Türklerden müteşekkil ordular kurup Anadolu'nun ihtiyaç duyulan yerlerine göndermişlerdir²⁴¹. Bu durum zaten Anadolu'da belirgin bir Türk nüfusu yaratmıştır.

²⁴⁰ Turan, O., *SZT*, s. 303.

²⁴¹ Umar, B., *a.g.e*, s. 69-70.

Bununla beraber Selçukluların idaresinde bir devlet çatısı altında organize bir şekilde Anadolu'ya muhkim olan Türkler, Türkiye Selçukluları'nın da dağılma dönemleri olan 13. yüzyılda, Selçuklu komutanları etrafında Anadolu'nun çeşitli yörelerinde örgütleneceklerdir.

Hal böyle iken Anadolu Selçukluları'nın inkişaf döneminde ticaret üzerinde de Türkler tarafından hakimiyet kurulduğu anlaşıyor. Ancak evvela Haçlıların başlattığı karmaşa, Anadolu'daki diğer krallıkların birbirleri ile olan mücadeleleri neticesinde daha da şiddetlenmekteydi.

İşbu vaziyette Selçukluların Karadeniz'deki ticari faaliyetleri, Trabzon Devleti'nin başta Doğu Roma'nın varisi olma temeline dayanan "imparatorluk iddiası" olmak üzere kendi sınır boylarında yürüttüğü siyaset nedeniyle zarar görmeye başladı.

Bu yıllarda Trabzon'da I. Aleksius Komnenos (1204-1222) devri yaşanmaktadır. Bununla beraber 1204 yılında Bizans kökenli bir otoritenin Trabzon'da teşkilatlanması da Selçuklu güçlerini önlemler almaya teşvik etmiştir. Trabzon Devleti başında Aleksius Komnenos'un bulunduğu ilk dönemlerinde çevre bölgesine yayılma politikası izleyebilmiştir. 1202 yılında Anadolu Selçuklu Hükümdarı Rükneddin Süleyman Şah tarafından Erzurum'a tayin edilen Mugiseddin Tuğrul Şah, 1204 yılında gelişen hadiselerin etkisinden olsa gerek Bayburt Kalesini yeni baştan bayındır hale getirtmiş, sağlamlaştırmıştır²⁴².

Bilahare Anadolu'nun pek çok yöresine fetih hareketleri düzenleyen Selçuklular Karadeniz'e de yöneleceklerdir. Bu durum evvelce Bizans egemenliği altında olan otoriteler üzerinde rahatsızlık yaratmış olacak ki, askeri hareketlerle neticelenecek olan girişimler başlatılmış ve evvela iktisadi alanda Karadeniz'de Müslüman tüccarların girişimleri engellenerek ekonomik rant elde etmelerinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bu durum Karadeniz'de ki çekişmenin bariz bir kanıtıdır ve belki Selçuklular'a gözdağı verme, onları tahrik etme şeklinde gerçekleşen bu Bizans hamlesi geri tepmiş ve Trabzon Devleti'nin bile

²⁴² Gül, M., a.g.m., s. 424; Turan, O., *SZT*, s. 277.

tahmin edemeyeceği bir boyuta ulaşarak Selçukluların epey zamandır fırsatını beklediklerini tahmin edebileceğimiz Karadeniz'e bir kapı açabilme düşüncelerini hayata geçirmelerini sağlayacak fitili ateşlemiştir.

1205 ve 1206 yıllarında Selçuklular ile Trabzon Devleti arasında cereyan eden olaylar neticesinde Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev Trabzon'u kuşatma altına aldı²⁴³. Ekonomik yönünün ağır bastığını düşündüğümüzden bu konuyu bir sonraki bölümde irdelemeye çalışacağız.

Trabzon İmparatoru Aleksius'un da Karadeniz'deki Türk arazisine girdiği ve köylerine saldırılar düzenlediği bu yıllarda²⁴⁴ I. İzzettin Keykavus Aleksius Komnenos'un hamlesine karşılık olarak Sinop üzerine sefere çıkar²⁴⁵. Sivas'ta ordu toplanır ve önce casuslar gönderilir. Bilahare avlanmakta olan Canik Tekfuru Kir Aleksi esir alınır. Bu olay gerçekleşirken yıl 1214'dür. Kir Aleksi, esaretten kurtulmak karşılığında Sinop'u Selçuklular'a teslim eder ve vergi vermeyi kabullenir²⁴⁶. Aralarında bir anlaşma kayıt altına alınır. Anlaşmaya göre Kir Aleksi ailesinin ve kendisinin serbest bırakılması ve Canik ülkesinin kendi hükmü altına bırakılması karşılığında her yıl 10.000 dinar altın, 5.000 at, 2.000 sığır, 10.000 koyun, 50 yük çeşitli hediye ve Selçuklu Sultanı istediği zamanlarda da asker verecekti²⁴⁷. Bu sayede Konya Sultanı'nın vassalı olarak tahtı kendisine tekrar verildi²⁴⁸. Selçuklular Anadolu üzerinden Karadeniz havzasına gerçekleştirdikleri ticarete çok önemli bir kapıyı açmış oluyorlardı.

Sinop'un ele geçmesi Karadeniz üzerinde Trabzon Devletinin sahip olduğu hegemonyayı kırmıştır. Bir kere bu fetihle Trabzon Devletinin sahip

²⁴³ Miller, W., *a.g.e.*, s. 12.

²⁴⁴ Turan, O., *SZT*, s. 325; Demir, M., "TSİGİKTY", s. 22; Genel itibarıyla kaynaklar burada İbn Bibi'den naklen burada hüküm süren ve Türk köylerine baskınlar düzenleyen Trabzon İmparatoru'nun Aleksius olduğunu belirtirler. Lakin Şakir Ülkütaşır mevzuu naklederken Kir Aleksi diye tanınan kişinin İmparator Aleksius olamayacağını, büyük bir ihtimalle İmparator'un yörede hüküm süren valisi olduğunu belirtir. Keza bu mevzu haricinde Trabzon İmparatoru'nun esir alındığını belirtir bir kaynak olmadığını izah eder: Ülkütaşır, M. Ş., "Anadolu Selçukluları Tarafından Sinop'un Muhasara ve Zaptı", *Türk Kültürü*, Sayı: 106, Yıl: 10, (Ağustos 1971), Ankara, 1971, s. 815/not:4.

²⁴⁵ Gökbel, A., *a.g.e.*, s. 100; Tekindağ, Ş., *a.g.m.*, s. 458.

²⁴⁶ Tekindağ, Ş., *a.g.m.*, s. 458; Ostrogorsky, G., *a.g.e.*, s. 399; Ülkütaşır, M. Ş., *a.g.m.*, s. 814-819; Gül, M., *a.g.m.*, s. 425; Koca, S., *Sultan İzzettin Keykavus (1211 – 1220)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s. 30-32.

²⁴⁷ Koca, S., *a.g.e.*, s. 34-35, 76-78; Turan, O., *SZT*, s. 326-327.

²⁴⁸ Ostrogorsky, G., *a.g.e.*, s. 399.

olduğu gelirlerden bir bölümü Selçukluların eline geçmiştir. Artık Komnenoslar Sinop üzerine gelen ticaret yolundan pay alamayacaklardır. Siyasi yönden gitgide zayıflayan Trabzon Devleti, deniz ve kara ticaretindeki gelir kaynaklarını kaybederek iktisadi açıdan da zorlanmaya başlayacaktır²⁴⁹.

Sinop'un Selçuklu egemenliğine geçmesinden önce Ereğli'ye kadar uzanan Trabzon Devleti hudutları, Sinop'un kaybından sonra Thermedon'a (Terme) kadar gerilemiştir. Doğudaki sınırlar ise Gürcistan'dan hareketle Karadeniz'in kuzeyinde yer alan Sivastopol'a kadar gitmekteydi. Trabzon hükümdarı Aleksius toprak kayıplarını ardından Cherson ve Gothia'yı vergiye bağladı. Böylece "*Perateia*" olarak bilinen bir eyalete sahip olmuş oldu²⁵⁰.

Bu sayede Trabzon Devleti idarecilerinin, Bizans İmparatorluğunun ve 1204 yılından itibaren Latin Devletinin merkezi olan İstanbul ile ve Bizans tahtına sahip olma hususundaki rakibi olan İznik Devleti ile bağlantısı iyiden iyiye zayıflamıştır. Dış politikanın tayininde en önemli muhatapları Anadolu Selçukluları ve Gürcistan haline gelmiştir²⁵¹.

On sekiz yıl süren hükümdarlığının ardından 1222 yılında ölen Aleksius'un ardından yerine akıllı ve savaş tecrübesi sahibi olan Andronikos Gidos tahta çıktı ve tahta çıktıktan iki yıl sonra Trabzon Selçukluların saldırısı ile karşı karşıya kaldı. Bu vaka Selçuklular tarafından Suğdak'a sefer düzenlenmesinden önce olmuştur ve muhtemelen 1224 -1225 yıllarında da gerçekleşen Selçukluların Suğdak seferine de gerekçe oluşturmuştur. Buna göre Moğol saldırıları neticesinde Suğdak'tan kaçan gemilerden bir tanesi muhtemelen Sinop açıklarında batmıştır. Geminin bu şekilde batması hadisesini İbn Bibi belirtir. Ancak batılı kaynaklar bu geminin Cherson'dan Trabzon'a gönderilmesi gereken vergiyi taşıyan gemi olduğunu ve hava koşulları nedeniyle geldiği Sinop dolaylarında şehirdeki Selçuklu güçlerinin saldırısına maruz kaldıklarını ve gemideki yükün gasp edilerek, bazı komutanlarının esir alındığını yazarlar²⁵². Örneğin William Miller, Cherson'dan gelen ve içinde Kırım

²⁴⁹ Gül, M., a.g.m., s. 425.

²⁵⁰ Miller, W., a.g.e., s. 13-14.

²⁵¹ Miller, W., a.g.e., s. 14.

²⁵² Uyumaz, E., a.g.e., s. 45-46.

bölgesinden toplanan vergilerle beraber Cherson'un ileri gelenlerinin de bulunduğu bir geminin fırtına nedeniyle Sinop limanına sürüklendiğini ve Sinop valisi *Hetum*'un (muhtemelen Osman Turan tarafından 'Selçuklu donanmasında görev yapan Ermeni Hayton' olarak nitelenen kişi) geminin yüküne el koyduğunu, aralarında Trabzon Devleti'ne bağlı bölge valisi *Archon*'unda bulunduğu yolcuları eseri aldığını ve Cherson'a yağma için gemi gönderdiğini kaydetmiştir²⁵³.

Osman Turan ise, Suğdak'tan Trabzon'a gelen gemilerin Suğdak'taki karmaşadan faydalanarak ele geçirdikleri ganimetler ile Trabzon'a dönen Trabzon Devleti'ne ait gemiler olduğunu yazmıştır. Fırtınaya kapılıp Sinop açıklarına gelen bu gemileri de Selçuklu donanmasında görev yapan Ermeni Hayton ele geçirmiştir²⁵⁴.

Dönemin Trabzon hükümdarı I. Andronikos Komnenos da (1222-1235) bu vaziyet üzerine Sinop'a bir filo gönderir ve Sinop limanına düzenlenen bir baskınla Cherson'dan gelen vergilerin ve eşyanın bir kısmı kurtarılır²⁵⁵. Miller, Trabzon Devletine bağlı denizcilerin Sinop kale duvarlarına kadar olan bölgeyi yağmaladıklarını ve limanda bulunan gemilerdeki tayfaları öldürdüklerini veya esir adlılarını yazmıştır. Buna göre Hayton'un ele geçirdiği gemiden aldığı Trabzon Devletine ait vergi ve eşya ile Archon, Trabzon denizcilerinin ellerinde bulunan esirlerle takas edilerek kurtarılmışlardır²⁵⁶.

Bu dönemde Aleaddin Keykubat Erzincan'dan Erzurum üzerine ilerlemektedir ve Harzemşahlar nedeniyle Anadolu'nun doğusuyla meşgul haldedir. Bilahare Erzincan'dan dönen Aleaddin Keykubat kara ve deniz güçlerini Trabzon'a gönderdi²⁵⁷. Bir Selçuklu Meliki de (hangi Melik olduğu ihtilaflıdır, Erzurum Meliki Tuğrul Şah, II. Gıyaseddin Keyhüsrev yada Aleaddin Keykubat'ın kardeşi Celaleddin Keyferidun olabilir) Trabzon üzerine yürür.

²⁵³ Miller, W., *a.g.e.*, s. 15.

²⁵⁴ Turan, O., *SZT*, s. 381.

²⁵⁵ Uyumaz, E., *a.g.e.*, s. 45-46.

²⁵⁶ Miller, W., *a.g.e.*, s. 15.

²⁵⁷ Turan, O., *SZT*, s. 382-383.

Haberi alan Andronikos şehrin savunmasını güçlendirir²⁵⁸. Şehir halkı Altın Başlı Bakire (Panaghia Crysocephalos Kilisesi) ve Saint Eugenios kiliselerine sığınır. Melik çadırını Saint Eugenios Kilisesi yakınlarına kurarak şehrin dışında yer alan pazaryerini ateşe verdi ve deniz tarafından saldırı emretti²⁵⁹. Selçuklu güçleri başlangıçta ilerleyebilmiş iseler dahi kötü hava koşullarında etkisiyle dağılırlar. Selçuklu Meliki Maçka ormanlarında yakalanır. Andronikos kendisini affedip bir talep de bulunmaksızın Aleaddin Keykubat'a gönderir²⁶⁰. Ancak Melik'in büyük yeğeni, bu hareketin başlamasına neden olan Sinop valisi ve şehrin pek çok ileri gelenleri öldüler. Melik'in Andronikos ile olan görüşmesi esnasında bir anlaşma imzalanır ve bu anlaşma ile Trabzon Devleti'nin Selçuklulara karşı olan bağlılığı ile her yıl ödenen vergiler, verdiği hediyeler ve askerlik hizmeti kaldırıldı. Miller, bunların haricinde Melik'in Andronikos'un kendisine karşı olan iyi tavrından ötürü ona Arap atları ve kiliseler için para gönderdiğini de kaleme almıştır²⁶¹.

Andronikos 1235 yılında öldüğünde yerine kendinden önceki imparator Aleksius'un oğlu Juhannes geçecektir. Juhannes'in annesi İstanbullu Pers asıllı olduğu iddia edilen bir ailenin kızı idi. Bu nedenle kendisine Komnenos haricinde annesinin ailesini hatırlatır manada "Aksukos" da denilmiştir²⁶². Işın Demirkent ise Aksukos ailesinin Türk asıllı olduğunu belirtmektedir²⁶³. Buna göre Trabzon Devletinin Aksukos olarak adlandırılan hükümdarı Juhannes, Bizans imparatorları II. Juhannes Komnenos'un (1118-1143) hükümdarlığının tamamında ve I. Manuel Komnenos'un hükümdarlığının ilk yedi yılında Doğu ve Batı Bizans orduları başkomutanlığı yapmış olan Aksukos namındaki bir Selçuklu Türk'ünün soyundan gelmektedir²⁶⁴. Fonetikdeki Türkçeye olan uyum da bize bu bilginin doğruluğu hususunda güven vermektedir. Işınkent'in izahlarında Trabzon İmparatoru I. Juhannes Komnenos (Aksukos)'un annesinin, bahse konu Bizans başkomutanı Aksukos'un torunu olan ve "şişman" lakabıyla

²⁵⁸ Uyumaz, E., *a.g.e.*, s. 45-46; Panaretos, Melik'in kral Andronikos'un tahta çıkışının 2. yılı saldırdığını belirtir. Kralın tahta çıkış tarihi olarak da 1223'ü vermiştir: Hahanov, A., *a.g.e.*, s. 63.

²⁵⁹ Miller, W., *a.g.e.*, s. 16.

²⁶⁰ Uyumaz, E., *a.g.e.*, s. 45-46.

²⁶¹ Miller, W., *a.g.e.*, s. 16-17.

²⁶² Miller, W., *a.g.e.*, s. 17.

²⁶³ Ayrıntılı bilgi için bkz: Demirkent, I., "Komnenos Hanedanının Büyük Başkomutanı: Türk Asıllı İoannes Aksukos", *Belleken*, LX, sayı.227, (Nisan 1996), Ankara, 1996.

²⁶⁴ Demirkent, I., *a.g.m.*, s. 60.

bilinen Juhannes Komnenos Aksukos'un kızı veya yeğeni olabileceği ihtimallerini belirtir²⁶⁵.

Miller, Juhannes'in Komnenos (Aksukos)'un üç yıllık bir hükümdarlık hayatı geçirdikten sonra polo oynarken öldürüldüğünü yazarken²⁶⁶, Panaretos bu oyun esnasında attan düşerek öldüğünü eklemiştir²⁶⁷. Yine Miller, Juhannes'in ölümünden sonra oğlu Johannikos'un manastıra kapatıldığını aktarırken²⁶⁸, Panaretos'un Tarihinde Johannikos'un rahipliği kabul ettiği kaydedilmiştir²⁶⁹. Onun yerine kardeşi Manuel tahta geçecektir²⁷⁰.

Manuel I. Komnenos'un 1238 yılında tahta geçişinden beş yıl sonra şehirde büyük bir yangın çıkmıştır²⁷¹.

Miller, 1243 Köse dağ savaşı sırasında Moğolların Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyküsrev'in ordularını mağlup ettiği zaman I. Manuel'in mızraklı birliklerinin Selçuklu saflarında yer aldıklarını belirtmiştir²⁷².

1253 yılında I. Manuel Komnenos Fransa Kralı 9. Louis'e bir elçi göndermiş ve bir Fransız prensesini eş olarak istemiştir²⁷³. Trabzon hükümdarlarının Bizans tacı konusundaki rakipleri olan İznik devletine karşı Latin desteğini yanlarına alma konusundaki istekleri sınır tanımamaktadır.

Manuel Komnenos dönemi, bilahare izahına çalışacağımız, Moğolların giriştikleri bazı hareketler nedeniyle ticari yolların Trabzon'a yönelmesi neticesinde ekonomik açıdan oldukça iyi bir dönemdir. Bu dönemde bronz ve gümüş sikkeler bastırılmıştır²⁷⁴.

Manuel 1263 yılında öldüğünde geride üç evliliğinden üç oğul ve bir kız bırakmıştı. Yerine geçen imparator Trabzon'un soylu ailelerinden birinin kızı

²⁶⁵ Demirkent, I., a.g.m., s. 71.

²⁶⁶ Miller, W., a.g.e., s. 17.

²⁶⁷ Hahanov, A., a.g.e., s. 63.

²⁶⁸ Miller, W., a.g.e., s. 17.

²⁶⁹ Hahanov, A., a.g.e., s. 64.

²⁷⁰ Miller, W., a.g.e., s. 17; Hahanov, A., a.g.e., s. 64.

²⁷¹ Hahanov, A., a.g.e., s. 64.

²⁷² Miller, W., a.g.e., s. 17-18.

²⁷³ Miller, W., a.g.e., s. 18.

²⁷⁴ Miller, W., a.g.e., s. 18-19.

olan *Anna Ksyaloe*'den olan oğlu II. Andronikos (1263 – 1266) olacaktır. Onun üç yıllık imparatorluk dönemi önemli bir olay olmadan geçerken yerine yine Trabzonlu bir ailenin kızı olan *Syrikaina*'dan olma üvey kardeşi George Komnenos 1266 yılında geçecektir²⁷⁵. Lakin yeni imparatorun tahta çıkması devlet içinde iç çekişmelerinde başlamasının nedeni olacaktır. On dört yıl hüküm sürdü. Türkmenlere karşı giriştiği bir sefer sırasında Tauresion Dağlarında (muhtemelen Toros Dağları) esir düştü ve 1280 devlet merkezinde tahtını kaybettiği kanaatine varılarak yerine kardeşi II. Juhannes geçti. Ancak tahta geçmesinden kısa bir süre sonra "*Papadopulos*" isimli bir kişinin başlattığı bir ayaklanma ile uğraşmak zorunda kaldı²⁷⁶. Panaretos, George Komnenos'un 1280 yılı Haziran ayında öldüğünü yazmıştır. Ancak kayıtlarının ilerleyen bölümlerinde geri geldiği ve hapsedildiğini aktaracaktır²⁷⁷.

4. 1261 Sonrası Trabzon Devleti ve Bizans Devletinin Trabzon Üzerinde Etkin Olma Mücadelesi :

Latinlerin İstanbul hakimiyeti 1261 yılına kadar sürecektir. Bizans'ın varisi olma iddiasını İznik'ten sürdüren Laskarisler, bu tarihte VIII. Michael Paleolog önderliğinde İstanbul'u geri alırlar ve kendi hanedanlıkları altında Bizans Devletini yeniden diriltirler. Başka bir hanedanın Bizans'ı yeniden kurması ve yönetiminde yer alması, Trabzon'daki hanedanın kendilerini varisleri olarak gördükleri idarece yenilenmiş Bizans Devletine karşı dostça bir tavır sergilemesine sebebiyet vermeyecektir²⁷⁸.

Ancak 1261'den sonraki yıllarda da Latin tehdidinin halen mevcut olması nedeniyle Bizans'ın dikkatini ekonomik ve askeri kaynakları ile beraber batıya yönlendirmesi Doğu Karadeniz'de Trabzon Devleti'ni daha rahat hareket edebilir bir konuma da getirmiş olmalıdır.

VIII. Michael Paleolog ile başka bir hanedan tarafından Bizans Devletinin yeniden hayata döndürülmesi Trabzon'daki hanedanın Bizans'ın varisi olma

²⁷⁵ Hahanov, A., *a.g.e.*, s. 62; Miller, W., *a.g.e.*, s. 18-19.

²⁷⁶ Miller, W., *a.g.e.*, s. 18-19.

²⁷⁷ Hahanov, A., *a.g.e.*, s. 63-65.

²⁷⁸ Daş, M., *a.g.e.*, s. 16,43-45.

iddiasını zayıflatmış, hatta boşa çıkarmış olmakla beraber, Trabzon'daki otorite bundan sonraki dönemde coğrafi konumunun da etkisiyle daha bölgesel, daha kapalı bir yönetim anlayışı sergileyecektir.

Michael VIII. Palaeolog her ne kadar yeni Bizans imparatoru olarak taç giymiş olsa da Trabzon'da tahta aday başka bir hanedanın hüküm sürmekte olduğu bilinmekteydi. VIII. Michael'in uygulamaları kendisine muhalif bir kitlenin varlığına neden olmuştur. Keza Michael zorba bir kişiliğe sahipti ve Ortodoks kilisesi yerine Katolik kilisesi ile dirsek temasında bulunması soylular tarafından muhalif bir tavır takınılmasına neden oluyordu. Michael Palaeolog'un uygulamalarının Ortodoks ve Katolik kiliselerini birleştirmeye yönelik olduğu zannedilir. Bu dönemde böyle bir birleşmeye karşı olan bazı soylular dini inançları nedeniyle Trabzon'a göç ettiler²⁷⁹. Böylece İstanbul'daki idareye karşı hem siyasi hem de dini temelli bir cephe oluşturuldu. Trabzon Devletinin Bizans Devleti tahtındaki hak iddiası daha da belirginleşti. Bu durumun Michael Palaeolog'un dikkatini celp etmiş olmalıdır.

Ancak Michael Palaeolog'u Trabzon'da kendisine karşı oluşan bu muhalif havaya karşı askeri önlemler alırken göremiyoruz. Bunun yerine döneminin Trabzon hükümdarı II. Juhannes ile siyasi ilişkiler tesis etmek yoluna gitti. Michael evvela Juhannes'den imparatorluk alametlerini kullanmaktan vazgeçmesini istedi. Ancak Juhannes bundan vazgeçmeyeceği, çünkü atalarının da bu alametleri kullandığı karşılığını verdi. İlk hamlesi işe yaramayan Michael Palaeolog, o dönem için iktidar ilişkilerinde neredeyse geleneksel hale gelmiş olan bir yola başvurmaya karar verdi. Kızı Eudoksia ile Trabzon kralı arasında bir evlilik bağı kurarak onu kendi tarafına çekmeyi düşündü ve 1281 yılında evlilik için II. Juhannes'i İstanbul'a davet etmek üzere tarihçi *Akropolites* ile kilise ileri gelenlerinden Trabzonlu *Ksiphilinos*'u Trabzon'a gönderdi. Ancak Juhannes gelen teklif kabul edilmedi. Vazgeçmeyen Michael başka bir elçilik heyeti gönderdi. Israrları sonuç verdi ve Juhannes, Michael Palaeolog'un isteğini kabul etti. Miller, Juhannes'in Bizans sınırlarına ulaşana kadar elçilerin

²⁷⁹ Miller, *a.g.e.*, s. 19.

isteklerine aldırış etmeksizin imparatorluk sembolü olan kırmızı çizmelerini çıkarmadığını aktarır²⁸⁰.

Daveti kabul ederek İstanbul'a gelen II. Juhannes, burada 1282 yılında İmparatorun kızı Eudokia ile evlendi²⁸¹. Bu evlilikten geleceğin Trabzon hükümdarı Aleksius (II.) doğacaktır. Aleksius babasının kullandığı ifade olan "Romalıların imparatoru ve Autocrat'ı" yerine "Bütün doğunun, İberya'nın ve deniz aşırı eyaletlerin imparator ve Autocrat'ı"nı tercih etmiştir. Bu ifadeyi İberya I. Andronikos zamanında devletin elinden çıkmış olmasına rağmen kullanmıştı²⁸². İberya'da ayrı bir idare oluşmuştur ve II. Juhannes'in evlilik için İstanbul'da bulunduğu sıralarda Gürcistan kralı David Trabzon'u kuşatmış ancak bir başarı elde edemediği için geri dönmek zorunda kalmıştır²⁸³.

Trabzon İmparatoru II. Juhannes, 1283 yılının Nisan ayında daha sonraları II. Aleksius olarak devletin başına geçecek olan oğluna hamile olan eşi Eudokia ile beraber Trabzon'a döner²⁸⁴. II. Juhannes'in Michael Palaeolog'un kızı Eudokia ile evlenmesinin Trabzon idarecilerinin Bizans tacı konusundaki iddialarını zayıflattığı görünmektedir. Bu durumun her iki tarafında takdirinde olduğu anlaşılıyor. Keza Miller, Bizans imparatoru VIII. Michael Palaeolog'un, eğer Juhannes damadı olursa ona bir alt derecede olan "despot" unvanını ve sembollerini vereceğini kaydetmiştir²⁸⁵. Bu bilgi ışığında Michael'in kızı ile evlenen Juhannes, gerçekleşen evlilik ile Bizans imparatorunun vaadini de kabul etmiş oluyordu.

II. Juhannes döneminde Trabzon iç karışıklıklara sahne olmuştur. Toroslar'da düzenlenen sefer esnasında Türkmenlere esir düşen George Komnenos esaretten kurtulmuştur. Ancak tahtını geri almak istemesi tutuklanmasına neden olacaktır. Bununla beraber II. Juhannes'in İberyalı *Rusudan*'dan olma üvey kızkardeşi Theodora Komnenos 1285 yılında Trabzon

²⁸⁰ Miller, *a.g.e.*, s. 19-20.

²⁸¹ Hahanov, A., *a.g.e.*, s. 64.

²⁸² Miller, *a.g.e.*, s. 19-20.

²⁸³ Hahanov, A., *a.g.e.*, s. 65-66; Miller, *a.g.e.*, s. 20.

²⁸⁴ Hahanov, A., *a.g.e.*, s. 66.

²⁸⁵ Miller, *a.g.e.*, s. 20.

tahtını ele geçirmeyi başarmasına rağmen aynı yıl sarayı terk ederek kaçtı. Devlet II. Juhannes idaresinde kalmaya devam etti²⁸⁶.

II. Juhannes zamanında devletin sınır boylarında da karmaşa devam etti. Onun döneminde Türk ilerleyişinin önüne geçilemezken Türkler Khaldia'yı da ele geçirmişlerdir²⁸⁷.

II. Juhannes dönemi dış siyaseti sadece Bizans ile sınırlı kalmadı. İngiltere ile dahi ilişki kuruldu. İngiltere kralı I. Edward (Uzun Bacaklı Edward) tarafından 1292 yılında Tebriz'e *Geoffrey of Langley*'in başlarında olduğu elçilik heyeti ve bu heyetten bir müddet sonra I. Edward'ın kardeşi Edmund da yollarının üzerinde bulunan Trabzon'dan geçmişlerdir. Bir yıl sonraki dönüşlerinde Trabzon'da konaklayan elçilik heyeti Trabzon'daki bir Cenevizli'den at satın almışlardır. Yine II. Juhannes zamanında, dönemin Papası olan IV. Nicholas II. Juhannes'den vaftiz olmasını ve kutsal toprakların ele geçirilmesi için oluşturulacak haçlı ordularına katılmasını istemiştir. Bunlar ile beraber papalık kurumuna bağlanarak cezaevlerinin komutası ile Tatarlara elçilik görevlerinde bulunması tekliflerinde bulundu²⁸⁸.

Bizans etkisi hatta Trabzon Devleti'nin Bizans'ın egemenliği altında kalması II. Juhannes'in ölümünün ardından kendisini daha fazla hissettirecektir. Keza Juhannes Bizans üstünlüğünü veya Bizans'a bağlı bir idare yapısını öylesine kabul eder bir halde olmalı ki ölmeden önce iki çocuğunu Bizans imparatoru olan kayınbiraderi II. Andronikos'a emanet etmiştir²⁸⁹.

II. Juhannes'in 1297 yılında Limni'de ölümü ile beraber yerine büyük oğlu II. Aleksius geçecektir²⁹⁰. Aleksius 1284 yılında dünyaya gelmiştir ve tahta geçtiğinde 13 yaşındadır²⁹¹. Onun döneminde Selçuklu hakimiyeti ve arkasından gelen Moğolların etkisi zayıflamaya başlarken Anadolu'nun bazı

²⁸⁶ Hahanov, A., a.g.e., s. 66; Miller, s. 20.

²⁸⁷ Hahanov, A., a.g.e., s. 66.

²⁸⁸ Miller, a.g.e., s. 20-21.

²⁸⁹ Miller, a.g.e., 21.

²⁹⁰ Hahanov, A., a.g.e., s. 66; Miller, a.g.e., s. 21.

²⁹¹ Hahanov, A., a.g.e., s. 66.

bölgelerinde Türk beylikleri otoritelerini kurmaya başlamışlardır²⁹². II. Juhannes'in ölümünün ardından Bizans prensesi olan dul eşi İstanbul'a gitmiş ancak Trabzon'la olan alakasını kesmemek için azami gayret göstermiştir. Oğlunun saray ileri gelenlerinden olan *Choumnos*'u kızı ile evlenmesine rıza göstermemesine karşın²⁹³ II. Aleksius şahsi kararı ile beraber İberyalı *Peka*'nin kızı ile evlendi²⁹⁴. Babası II. Juhannes tarafından ölmeden önce emanet edildiği Bizans İmparatoru olan dayısı II. Andronikos, Ortodoks ve Katolik kilise temsilcilerinin katıldığı sinod meclisinden evliliğin iptalini istedi. Ancak Aleksius'un karısının hamile olduğu bilgisi patrik ve kilise ileri gelenlerini böyle bir karar almaktan alıkoydu. Bu durumdan istifade annesi Trabzon'a döndü. Görünüştaki amacı bu evliliği sonlandırmak olsa bile oğlunun evliliğine destek verdi ve bir yıl sonra Trabzon'da öldü²⁹⁵.

II. Juhannes'in VIII. Michael'in kızı Eudokia ile evlenerek Trabzon Devletini bir nevi Bizans Devletinin himayesi altına sokacak olan siyasi tercihi karşın, oğlu Aleksius daha bağımsız bir hareket edebilmek için gayret sarfedecektir. Bu amaçla evvela Türkmenlerin ve Cenevizlilerin giderek artan faaliyetlerine engel olmaya çalıştı. Özellikle Türkmenler Giresun'a kadar gelmişlerdi. Miller, 1302 yılında Aleksius'un pek çok kez Türkmenleri mağlup ettiğini ve komutanları *Koustaga*'yı esir aldığını yazar.²⁹⁶

1330 yılında ölen II. Aleksius'un dört oğlu ve iki kızı vardı²⁹⁷. Yerine büyük oğlu III. Andronikos geçti ve tahta geçmeye aday kardeşlerinden Michael ve Georgi'yi öldürttü²⁹⁸. Kalan son erkek kardeş Basileus kaçarak kurtuldu ve İstanbul'a gitti²⁹⁹. Taht için tüm bu gayretlerine rağmen saltanatı ancak yirmi iki ay sürebildi ve 1332 yılında öldü. Aynı yıl on sekiz yaşındaki oğlu II. Manuel tahta çıktı ama tahtta sekiz ay kaldı³⁰⁰.

²⁹² Aygün, N., *a.g.t.* s. 12-13.

²⁹³ Miller, *a.g.e.*, s. 21.

²⁹⁴ Hahanov, A., *a.g.e.*, s. 66; Miller, *a.g.e.*, s. 21.

²⁹⁵ Miller, *a.g.e.*, s. 21.

²⁹⁶ Miller, *a.g.e.*, s. 22.

²⁹⁷ Miller, *a.g.e.*, s. 22-23.

²⁹⁸ Hahanov, A., *a.g.e.*, s. 67.

²⁹⁹ Miller, *a.g.e.*, s. 22-23.

³⁰⁰ Hahanov, A., *a.g.e.*, s. 67.

William Miller bu noktadan itibaren Trabzon'da iktidar mücadelesinin ne kadar yoğun olduğuna dair bilgiler aktarmaktadır. Buna göre Trabzon Devletinin siyasi hayatında etkin rol oynayan taşralı ve şehirli aileler ve gruplar vardır. Bunlardan Bizans'a daha yakın olan taraf II. Aleksius'un İstanbul'a kaçan oğlu Basileus'u tahtı alması için çağırdı³⁰¹ ve Trabzon'a gelen Basileus tahtı ele geçirdi. Yeğeni II. Manuel'i hapsedtirdi. İçişleri bakanı *Tzambas* ile grandük *Lekes Tatzintaïos* ve oğlunu idam ettirdi³⁰². Şehirdeki sülalelerden *Syrikaina*'dan olan bir imparator eşi ile iki imparator annesi grandüşes recm cezasına çarptırıldı. II. Manuel birkaç yıl sonra çıkan bir iç ayaklanmada öldürüldü³⁰³.

Böylece Trabzon sarayında yeniden Bizans etkisi hissedilmeye başlandı. Basileus Komnenos, 1335 yılında Bizans İmparatoru Andronikos III. Palaeolog'un kızı İrina ile evlendi³⁰⁴. Panaretos, 1336 yılında şehrin Şeyh Hasan adlı bir Türkmen'in saldırısına uğradığını kaydetmiştir. Bu olay ve arkasından meydana gelen güneş tutulması hadisesi, din adamlarının da etkisiyle imparatorun uğursuzluğuna yorumlanmış olacak ki halk ayaklanmasına neden olur, Basileus taşlanır³⁰⁵. Panaretos'un kaydettiği Şeyh Hasan, İlhanlılar tarafından Anadolu'daki araziye idare etmek için vali olarak tayin edilen Timurtaş'ın oğlu olan ve "Küçük Şeyh Hasan" olarak bilinen zattır³⁰⁶.

1337 yılında Basileus, Trabzon'da yürütülen siyasetin bir dönemine damga vuracak bir karar aldı. İmparator kızı olan eşi İrina yerine Trabzonlu olan başka bir İrina'yı tercih etti³⁰⁷ ve İmparatoriçe İrina Palaeolog'u saraydan attı. Bu işe din adamları da dahil oldular ve patrik Basileus'un yeni gözdesi olan Trabzonlu İrina'yı aforoz etti. Buna rağmen Kral Basileus 1339'da Trabzonlu İrina ile evlendi. Ancak bu vaziyet imparatoru halkın gözünde küçülttü³⁰⁸. Basileus 1340 yılındaki ölümü ile İrina Palaiologos yeniden Trabzon'a dönecek ve İrina ile oğulları Aleksius ile Kalo Juhannes'i İstanbul'a sürgün edecektir³⁰⁹.

³⁰¹ Miller, *a.g.e.*, s. 27-28.

³⁰² Hahanov, A., *a.g.e.*, s. 67; Miller, *a.g.e.*, s. 28.

³⁰³ Miller, *a.g.e.*, s. 28.

³⁰⁴ Miller, *a.g.e.*, s. 28.

³⁰⁵ Hahanov, A., *a.g.e.*, s. 68.

³⁰⁶ Shukurov, R., *a.g.m.*, s. 114-115.

³⁰⁷ Hahanov, A., *a.g.e.*, s. 68; Miller, *a.g.e.*, s. 28.

³⁰⁸ Miller, *a.g.e.*, s. 28.

³⁰⁹ Hahanov, A., *a.g.e.*, s. 68.

Miller, İrina Palaiologos'un babası III. Andronikos'a bir mektup yazarak yönetimin teslim edilebileceği bir koca gönderilmesini istediğini kaydeder. Ancak o vakitlerde ülkesinin batı sınırlarında seferde olan III. Andronikos'a mektubun ulaşması gecikir. Bu esnada Trabzon milliyetçisi kesimin yandaşları şehrin idaresine Trabzon'da bilinmeyen bir Bizanslının çağrılmasına karşı sert bir cephe oluşturmaya başladılar. İrina'nın saray başmabeyincisi ile aşk yaşadığı iddiaları da ortalığa yayılınca halk ve soylular ayaklanır. Kraliçe karşıtlarının başında dönemin en önemli soylularından olan *Sebastos Tzanichites* vardır³¹⁰. Ayrıca *Scholario*, *Misommatlar*, *Doranites*, *Kavasitler*, *Kamakenler* ve halktan bir kesim Saint Eugenios manastırını işgal ederler. Bazı soylular ise imparatoriçenin yanında kalarak kaleyi savunurlar. Ancak bugünkü Çarşamba bölgesinde yer alan Trabzon üssü Limnia'dan gelen ve başlarında Komutan Juhannes'in bulunduğu Bizans birlikleri manastırı kuşatırlar ve manastırın da oldukça hasar görmesi ile ayaklanmayı bastırırlar. Elebaşları *Sebastos Tzanichites* ile diğer asi soylular Limnia'ya götürülerek idam edilirler³¹¹.

5. Siyasal Alanda Mücadeleler ve Trabzon Siyasetinde Akkoyunlu Tesirinin Başlangıcı :

O dönem için ulaşılması güç bir coğrafyada bulunan ve savunmaya uygun yapısıyla Trabzon Devletin merkezi şehri bu özellikleri ile beraber güven vermesine karşın Anadolu'ya yönelen çeşitli yağma, saldırı ve göçlerden nasibini almıştır. Anadolu'ya yönelen Moğol saldırıları döneminde, Moğolların üstünlüğünü kabul eden Trabzon Devleti, Moğollardan sonraki dönemde bu sefer Osmanlılar tarafından yöneltilen baskı karşısında, Osmanlı Devleti'nin doğudaki en büyük rakibi olan Akkoyunlu Devleti ile ittifak kurmuştur. Bu amaçla Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'la akrabalık ilişkileri dahi kurulmuştur³¹².

Akkoyunluların, içinde bulunulan durumu kendi lehlerinde sürdürebilmek için gerekli tüm çabaları sarfettikleri anlaşılıyor. Keza Akkoyunlu hanedanı ile

³¹⁰ Miller, *a.g.e.*, s. 28.

³¹¹ Hahanov, A., *a.g.e.*, s. 70; Miller, *a.g.e.*, s. 28.

³¹² Umar, B., *a.g.e.*, s. 78-79.

Trabzon Devleti yöneticileri arasında evlilik ilişkileri de tesis edilerek³¹³, aralarındaki siyasi, ticari vs. ilişkiler ailevi ilişkiler ile desteklenerek kuvvetlendirilmiş, böylece bölgedeki karşılıklı menfaat ilişkileri çevre güçlere karşı bir ittifak oluşmasına neden olmuştur.

6. Akkoyunlu Devleti ile İlk İrtibatlar :

Şu ana kadar Trabzon tarihi ile olan izahatlarımızda peyderpey şehir ve yöre için ticari hayatın öneminden bahsettik. Ticaret bu noktada önemini ve Trabzon Şehrini varlığının da kaynağını teşkil ettiğini vurgulamıştık. Bu durumun her dönem varlığını sürdürdüğünü söyleyemeyiz. Keza Roma İmparatorluğu ve bu imparatorluk parçalandıktan sonraki Doğu Roma İmparatorlukları dönemlerinde bir garnizon şehir vazifesi de görmüştür. Lakin bu durumun şehrin ticari değerinde bir kayba neden olmadığını düşünüyoruz. Bir geçiş noktası olarak Trabzon üzerinden işleyen ticaret tüm Karadeniz coğrafyasını, Ege kıyılarını ve daha uzak yörelere de etki edecek mahiyettedir. Roma coğrafyası bu ticaretten pay almaktadır. Hal böyle iken Roma döneminde şehirde bulunan garnizonun şehrin ticari kimliğine menfi bir etkide bulunmadığını, aksine bölgedeki ticareti faaliyetlerin devamı açısından koruyucu bir fonksiyon üslendiğini söyleyebiliriz.

Bunlarla beraber 13. yüzyıl sonlarından başlayarak ve 14. yüzyıl ile beraber Anadolu'daki siyasal yapıda da önemli değişiklikler yaşanacaktır. Türkiye Selçuklu Devleti gücünü yitirmiştir. Moğolların etkisi zayıflamış ve Anadolu'da Türkmen Beylikleri oluşan otorite boşluğundan faydalanarak bazı bölgelerde teşkilatlanmışlardır³¹⁴. Her ne kadar Moğol istilasının şiddeti zayıflamışsa da, Anadolu'da önemli değişikliklere sebebiyet vermişlerdir. Moğollar tarafından gerçekleştirilen istila hareketleri ile Anadolu'ya hareket eden Akkoyunlular da Diyarbakır merkezli yeni bir siyasi oluşuma gittiler³¹⁵.

³¹³Paydaş, K., Akkoyunlular Döneminde Ticaret, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, cilt 23, sayı 36, 2004, s. 219.

³¹⁴Yücel, Y., *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar 1*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 206; Şahin, İ., a.g.m., s. 153.

³¹⁵Aşan, M. B., a.g.m., s. 128,129.

Trabzon çevresinde ise özellikle Çepni Türkmenleri Trabzon Devleti'nin sınırlarına zaman zaman sokularak buralarda yurt edinme faaliyetlerini sürdürmektedirler³¹⁶. 1320'den sonra Anadolu üzerinde Moğol baskısının azalmaya başlamasıyla azalan Türkmenler üzerindeki baskı, Türkmenleri Anadolu'da pek çok yörede teşkilatlanmaya heveslendirirken Trabzon ve çevresine de ilerlemeye başlamışlardır³¹⁷.

Merkezleri Diyarbakır olan Akkoyunlu Devleti ise 14. yüzyıl ortalarına doğru Erzurum'a kadar ilerlemiş olmakla beraber³¹⁸, 1341 yılında iki defa ve 1343 yılında da bir defa olmak üzere Trabzon üzerine akınlar düzenlemişlerdir³¹⁹. Panaretos, 1341 yılındaki ilk akında Amid'den gelen Türkmenlerin şehre baskın düzenlediklerini ve Rumların savaşımadan kaçtıklarını yazar. Bu esnada şehirde yangın çıkmıştır. Ölmüş insan ve hayvan cesetlerinden ötürü şehirde "şark çıbanı" hastalığı salgın olmuş ve salgın çıkmasının ardından Türkmenler baskını sona erdirmişlerdir. Yine aynı yıl ikinci bir Akkoyunlu baskını olacak ve tıpkı 1343 yılının Haziran ayında gerçekleştirecekleri saldırı gibi sonuçsuz kalacaktır³²⁰. Panaretos 1343 yılındaki saldırıda Akkoyunlular için "Amid Türkleri" ifadesini kullanmıştır³²¹.

7. Trabzon'da İktidar Mücadeleleri ve Akkoyunlu Devleti :

1341 – 1343 ve 1348 yıllarında gerçekleşen akınlar Trabzon üzerine ilk Akkoyunlu akınları olarak tarihlenmekle beraber, Türkmenlerin daha evvelki tarihlerde de Trabzon Devleti ile münasebetleri olmuştur. Panaretos, 1298 yılında İmparator II. Aleksius'un o tarihlerde Türkmenlerin elinde bulunan Giresun'a saldırdığını ve çok sayıda Türk'ü öldürdüğünü kaydeder³²². Bu bilgi o

³¹⁶ Şahin, İ., a.g.m., s. 154.

³¹⁷ Aşan, M. B., a.g.m., s. 129.

³¹⁸ Şahin, İ., a.g.m., s. 154; Yaşar Yücel'in aktardığına göre, 1332 – 1334 yıllarında Anadolu'da bulunan ve Erzurum havalisine de uğrayan İbn Battuta, iki Türkmen kabilesinin bu zamanlarda birbirleri ile mücadele ettiklerini belirtir ki, Yaşar Yücel bu iki Türkmen oymağının Akkoyunlular ile Karakoyunlular olması gerektiğini kaydetmiştir; Yücel, Y., *A.B.H.A.*, s. 207/not:4; Ayrıca İbn Battuta'nın konuyla alakalı olarak naklettikleri için bkz; İbn Battuta, *Büyük Dünya Seyahatnamesi*, çev. Muhammed Şerif Paşa, Yeni Şafak, 215-216.

³¹⁹ Şahin, İ., a.g.m., s. 154; Yücel, Y., *A.B.H.A.*, s. 207.

³²⁰ Hahanov, A., a.g.e., s. 71,72.

³²¹ Şahin, İ., a.g.m., s. 154; Hahanov, A., a.g.e., s. 71,72; Yücel, Y., *A.B.H.A.*, s. 207.

³²² Hahanov, A., a.g.e., s. 66.

tarihlerde Trabzon'a yakın bir mevkide bulunan Giresun'da, Türk nüfusun hakimiyeti elinde bulundurduğunu göstermesi açısından önemlidir. Keza 14. yüzyılda Akkoyunlu tabiiyetindeki Türkmenler Giresun, Hisarüstü (bugün Keşap İlçesine bağlı) ve Kalecik'e civar bölgelere yerleştirilmişlerdi³²³. Akkoyunlular ile Trabzon Devleti hanedanı Komnenler arasında ittifak ilişkileri meydana gelen ileriki yıllarda ise Türkmenlerin bu ittifakın bir neticesi olarak bu bölgeye yerleştirildiklerini düşünmekteyiz. Bu göç hareketi Akkoyunlular ile Komnenler arasında belki Osmanlı'ya karşı ittifak hareketinin bir neticesi olmakla beraber, bölgenin Türkleşmesinde çok önemli bir mihenk taşıdır. Görülmektedir ki, bölgenin Türkleşmesi Komnenos hanedanı eli ile de gerçekleştirilmektedir.

Buna ek olarak Panaretos, 1316 yılında Akkoyunlu Bayram Bey'in Trabzon civarındaki hayvan saklanan bir araziye talan ettiğini ve 1319 yılında Sinoplu Türklerin Trabzon'da büyük bir yangın çıkardıklarını ve bu yangında şehirdeki tüm evlerin yandığını yazmıştır³²⁴. II. Aleksius döneminde gerçekleşen bu hadise nedeniyle Trabzon İmparatoru bu duruma karşı önlem olarak yeni surlar yaptırmıştır. Bu surların inşa edilmesinde esas amaç batı mahallelerini ve kale ile kıyı arasındaki alanı korumaktı³²⁵.

Bu bilgi de, o tarihlerde Türkmen hakimiyetine çoktan geçmiş olan Sinop'ta bulunan Türklerin, Trabzon'da nümayiş çıkarabilecek kadar örgütlenip şehre hücum edebilmeleri açısından dikkate şayandır. Bu hal altında, etrafı Türkmen nüfus ile sarıldığı açık olan ve zaman zaman bu nüfusun fiili saldırılarına karşı dahi karşı koyabilecek gücü bulamayan Trabzon'da nasıl oluyor da Komnen Hanedanı şehir idaresini halen daha elinde tutabiliyor sorusu akıllara gelecektir. Muhtemelen Trabzon ile irtibat halinde olan siyasal güçler Trabzon'u doğrudan ellerinde bulundurarak gerçekleştirebilecekleri bir idareyi zor görüyorlar ve doğrudan kontrol yerine mevcut hanedanı kontrol altında tutmayı daha uygulanabilir bir politika olarak tercih ediyorlar. Bu durumda Trabzon'a sahip olduğu coğrafyasının büyük avantaj sağladığını görmek gerekir. Şehir denizden gelecek tehlikelere karşı iyi bir savunmaya sahiptir ve

³²³ Shukurov, R., a.g.m., s. 115.

³²⁴ Hahanov, A., a.g.e., s. 66-67.

³²⁵ Miller, a.g.e., s. 22.

rakip devletlerin kara yolunu kullanarak şehri ele geçirebilecek kadar büyük bir ordu ile Trabzon'a gelmeleri hayli güçtür. Bu durumda şehre yönelik saldırılar dağınık veya küçük birlikler halinde gerçekleşmekte ve bu girişimlerden bir netice alınamamaktadır. Ayrıca Komnenos hanedanı da coğrafyanın verdiği avantajı idarecisi oldukları devletlerinin siyasi hayattaki devamını sağlayabilmek amacıyla etkin bir şekilde kullanmaktadırlar. Bazen sırtını Bizans'a dayayan Trabzon idarecileri, Laskarisler ile olan mücadelelerinde görüldüğü gibi, Bizans tahtının bir diğer varisi olan bu hanedana karşı, politikaları gereği Latinlerle yakınlaşmaktan, Moğolların güçlü oldukları zamanlarda Moğol egemenliğini yada Timur'un Anadolu'ya ilerleyişinde Timur'un egemenliğini tanımaktan imtina etmeyeceklerdir. Bunun gibi Selçukluların güç kazandıkları dönemlerde bu Türk devletine asker ve vergi vererek bağlı bir beylik gibi siyasi hayatını devam ettirdiği gibi, ilerleyen zamanlarda Akkoyunlu ve Osmanlı Devletlerine de aynı şekilde hareket edeceklerdir.

Akkoyunlu Bayram Bey, II. Manuel 1332 tarihinde Trabzon tahtına geçip sekiz ay hükümlanlık yaptığı dönemde de şehir üzerine saldırıda bulunacaktır³²⁶. Panaretos mevzuu şu şekilde aktarmaktadır:

“.....Bayram Bey Gürcü ordusu ile Asamot'a kadar gelir. O sırada çok sayıda Türk öldü, geride kalanlar geri çekildiler. Türklere ait çok sayıda at ele geçirildi. Bu olay 1332 yılının Ağustos ayında meydana geldi”³²⁷

Bu tacizler İmparator Basileus Komnenos (1332 – 1340) ve İmparatoriçe İrina Palaelog (1340 – 1341) zamanında da devam ettirilir³²⁸. Basileus döneminde Trabzon'un ayrıca İlhanlı valisi Timurtaş'ın oğlu Küçük Şeyh Hasan tarafından 1336 yılında saldırıya maruz kaldığını aktarmıştı³²⁹.

Bu yıllarda Trabzon Devleti bir yandan dışarıdan gelen tehlikelerle baş etmeye çalışırken, içişlerinde de huzursuzluk yaşamaktadır. Daha önce

³²⁶ Tekindağ, Ş., a.g.m., s. 459; Aygün, N., a.g.t. s. 13; Aşan, M. B., a.g.m., s. 129.

³²⁷ Hahanov, A., a.g.e., s. 67.

³²⁸ Tekindağ, Ş., a.g.m., s. 459; Panaretos, İmparator Basileus döneminde 1336 yılında Timur'un oğlu Şeyh Hasan tarafından Trabzon'a düzenlenen ve başarısızlıkla sonuçlanan bir harekattan daha bahseder: Hahanov, A., a.g.e., s. 67.

³²⁹ Shukurov, R., a.g.m., s. 114-115; Hahanov, A., a.g.e., s. 68.

bahsettiğimiz gibi Basileus Komnenos'un 1340 yılında ölümü ve ardından gelişen olaylar neticesinde terk ettiği eşi İrina Bizans sarayından gelerek yönetime el koymuş ve arkasından gelişen bir karşı ayaklanmayı da bastırmıştır. Arkasından da 1341 yılındaki Türkmen saldırıları ile şehir tahrip olmuştur. Gelişen bu olaylardan sonra Trabzon'da yeniden bir iktidar kavgası yaşanacaktır. Trabzon'da bağımsız bir devlet olma gayesi güttüklerini düşünebileceğimiz Komnenos hanedanı ile Bizans'ın başındaki hanedan arasında yine Trabzon üzerinde bir egemenlik mücadelesi sürdürülmektedir ve bu mücadelede Palaelog hanedanından bir kraliçe tahtta oturarak Bizans'ın üstünlüğünün perçinlenmesini sağlamaktadır³³⁰.

İşte Trabzon'da iç siyasetin ve dışardan Türkmen baskısının arttığı bu dönemde II. Aleksius'un kızı ve Basileus'un kızkardeşi *Anna Acachoutlou* kapandığı manastırdan çıkarak tahtın yasal mirasçısı olarak 1341 yılında İrina'yı tahttan indirdi ve yerine geçti. Panaretos *Anna Acachoutlou*'nun tahtı ele geçirmeden önce *Lazikaya* gittiğini ve burada iyice güçlendikten sonra Laz askerleri ile Trabzon'a geldiğini kaydeder³³¹. Bu zat Kudüsteki Saint Euthymios manastırının restorasyonunun yapan kişi olarak bilinmekte idi. Ancak İstanbul'daki Bizans idaresi Trabzon yönetimini ele geçirebilmek için yeniden harekete geçecektir. Ancak Komnenoslar'dan başka bir hanedanın Trabzon'da hüküm sürmesinin zor olacağı idrak edilmiş olmalıdır. Zaten Miller, tahtın *Anna Acachoutlou* tarafından bu kadar kolay ele geçirilmesinde Komnenos Hanedanının Trabzon Devletinin kurulmasından bu yana artık şehir ile özdeşleşmiş olduğu üzerinde durmaktadır. Ancak halk bu sefer devletin arka plandaki kişilerce yönetildiği gerekçesiyle ayaklandı. Bu karışıklık zamanlarında Türkmenler de başarısızlıkla sonuçlanacak bir saldırı gerçekleştirdiler³³².

Bu durumda İstanbul'dan II. Juhannes'in oğlu ve II. Aleksius'un kardeşi olan altmış beş yaşındaki bir başka Komnenos Michael, yandaş hanedan

³³⁰ Miller, *a.g.e.*, s. 30-31.

³³¹ Hahanov, A., *a.g.e.*, s. 71.

³³² Miller, *a.g.e.*, s. 30-31.

Scholario'nin desteği ile gemiler ve muhafızlar eşliğinde Trabzon'a gönderilir³³³. Panaretos bu konuyu şu şekilde aktarmaktadır:

"Aynı yıl (1341) 30 Temmuz Salı günü Konstantinopol'den Aleksius'un kardeşi Michael Komnenos Scholarioi Niketas ve Gregorios Meysomat ile birlikte üç gemi geldi"³³⁴.

Trabzon'a bu gidişteki amacın Bizans güdümünde bir Trabzon idaresini tesis etmek olduğu açıktır. Trabzon'a gelen Michael şehir soyluları ve Metropolit *Akakios* tarafından karşılanmış ve efendileri ilan edilmişler ise bile gece onu yakalatıp hapsedtirdiler. Çünkü Bizans destekli bir hanedan üyesi onların Trabzon idaresindeki etkilerinin kırılmasına sebep olabilirdi. Gemilerdeki yandaşları öldürüldü. Tahttan indirilen İrina Palaelog İstanbul'a gönderilirken³³⁵, Michael önce Ünye'ye, oradan da Limnia'ya gönderildi. Ancak Michael'e eşlik eden *Gregorios, Scholarioi* hanedanı lideri *Niketas* ve beraberlerindeki yandaşları bir Venedik gemisi ile kaçarak İstanbul'a gittiler³³⁶.

Ancak İstanbul'da çok kalmayacaklar ve 1343 yılının Eylül ayında yanlarına Michael'in oğlu yirmi iki yaşındaki Juhannes'i de alarak iki kadirge ve Cenevizliler'den aldıkları üç gemi ile beraber Trabzon'a doğru yola çıkacaklardır. Trabzon'da önceden Michael'i hapsedip şehirden uzaklaştıran soyluların karşı koymalarına rağmen halkın desteğini de arkalarına alarak şehri ve yönetimi ele geçirdiler. Meydana gelen bu olay ile beraber Juhannes, Panaghia Crysocephalos Kilisesinde (Altınbaşlı Bakire Kilisesi) taç giydi³³⁷.

Ancak III. Juhannes'in tahta geçisi ile beraber şehirde tansiyon yükselmeye başladı, asayiş bozuldu, hırsızlık olaylarında artış meydana geldi. *Gregorios*'un annesi ile beraber eski İmparatoriçe Anna öldürüldü. 1343 yılının Haziran ayında ise Türkmenlerin yukarıda bahsettiğimiz başarısızlıkla sonuçlanan saldırıları gerçekleşirken³³⁸, gerçekleşen olaylar III. Juhannes'i

³³³ Miller, *a.g.e.*, s. 30-31.

³³⁴ Hahanov, A., *a.g.e.*, s. 71.

³³⁵ Miller, *a.g.e.*, s. 31; Hahanov, A., *a.g.e.*, s. 71.

³³⁶ Miller, *a.g.e.*, s. 31; Hahanov, A., *a.g.e.*, s. 72.

³³⁷ Miller, *a.g.e.*, s. 31; Hahanov, A., *a.g.e.*, s. 72.

³³⁸ Hahanov, A., *a.g.e.*, s. 72.

devlet içerisinde kedisine iktidarı verenlerin kuklası haline getirdi. *Scholarioi* hanedanı iktidarda söz sahibi olmak hususunda rakipleri olan *Amytzanarioi* hanedanının ileri gelenlerinden iki kişiyi öldürdüler ve tüm varlıklarına el koydular. Yönetimde başıbozukluk meydana geldi. Bu durumda Niketas, Limnia'daki Trabzon birlikleri komutanının Juhannes'in ölümü üzerine tutuklu bulunan Michael'i kurtararak Trabzon'a getirdi ve 1344 yılında tahta geçmesini sağladı. Ancak Michael de *Scholarioi* hanedanının baskısı altında kalacak ve onlara danışmadan bir şey yapamayacaktır. Artık iktidarda söz sahibi olan Bizans destekleri aileler yönetiminde kendi aralarında bir bölüşüme gittiler. Örneğin Niketas grandük, *Gregorios* başkomutan, Leon Kabasites içişleri bakanı, Konstantine Doranites haznedar oldular³³⁹.

Zaman ilerledikçe iktidar gücüne sahip olanların uygulamalarına karşı halk içinde tepki oluşmaya başladı ve halkın desteğini hisseden Michael idarede tamamen etkin konuma geldi. Kendi idaresini tamamen etkin kılabilmek için ilk mutlak bir yönetim arzulayan Michael, evvela arka planda bulunan devlet ileri gelenleri uğraşmaya başladı. Michael'in iktidara gelmesinde payları olan ve bu sayede yönetimde söz hakkına kavuşan bu arka plandakiler tutuklatıldı. Bir önceki imparator olan oğlu III. Juhannes'i İstanbul'a ve oradan da Edirne'ye gönderdi. Grandük Niketas *Kenchirina Kalesine* hapsedildi. Michael tarafından yönetimin tümüyle ele geçirilmesi devlete huzur getirmeyecektir. Keza bu dönemde Türkmen baskısı giderek şiddetini artıracaktır. 1346 yılında Ünye'ye kadar olan bölge Türkmenler tarafından ele geçirilir³⁴⁰. Panaretos bu olayın tarihi olarak 1347'yi verir ve aynı yıl şehirde yedi ay sürecektir ve pek çok insanın ölümüne sebep olacak bir veba salgınının baş gösterdiğini bildirir. Ertesi yıl, bahsettiğimiz Türkmen saldırısı gerçekleşecek ve üç gün süren savaş sonunda Türkmenler yenilerek geri çekileceklerdir³⁴¹. Miller bu saldırılarda bölgede yaşayan Tzan (Can\Çan) halkının da Türkmenlere yardım ettiğini aktarır³⁴².

³³⁹ Miller, *a.g.e.*, s. 31-32; Hahanov, A., *a.g.e.*, s. 72.

³⁴⁰ Miller, *a.g.e.*, s. 31-32-33; **Kenchirina Kalesi** : Günümüzde Çam Burnu olarak adlandırılmaktadır. 16. yüzyıla kadar olan coğrafi kaynaklarda Zefalo, Zeffanol, Zeffalo, Zefferia, Zefano, Cefalo ve Zefiros olarak da geçmektedir; Hahanov, *a.g.e.*, s. 73.

³⁴¹ Hahanov, *a.g.e.*, s. 73.

³⁴² Miller, *a.g.e.*, s. 32-33.

Bilahare 1349 yılında Cenevizliler ile Trabzon Devleti arasında geçen olayların ardından Michael Komnenos önce *Kenchirina Kalesine* hapsettiği Niketas'ı serbest bıraktı³⁴³. Grandük unvanı geri verilen Niketas saray amiri *Sampson*'un kızı ile evlendi. İmparator bu dönemde hasta idi. 1349 yılının son ayında tahttan azlini istedi³⁴⁴.

Michael Komnenos (1344 – 1349) azlini istediği zamana kadar iç meselelerle olduğu kadar dış meselelerle de ilgilenmek zorunda kalmıştır. Onun zamanında Trabzon'a karşı Türkmen akınları devam etmiştir. Erzurum – Bayburt ve bu şehirlerin çevre bölgelerine yerleşen Türkmenler, Ünye ve Hagios Eugenios (Yeni Cuma)'ya kadar ilerlemişler, Trabzon surlarının önüne kadar gelip geri dönebilecek kadar bölgede serbest hareket edebilecek güce sahiptirler. Kitab-ı Diyarbakriyye'de Ebu Bekr Tihrani bu seferi Duharlu Oymağı beylerinden Yusuf Bey'in gerçekleştirdiğini ve Yusuf Bey'in meydana gelen savaşta şehit olduğunu, eşleri ve kardeşlerinin esir alındıklarını yazmıştır. Tihrani, ayrıca Akkoyunlu Tur Ali Bey'in, Yusuf Bey'in intikamını alabilmek için Trabzon üzerine yürüdüğünü, Duharlular'ın mallarını geri alıp imparatorun kızı Despina'yı da esir ettiğini kaydeder³⁴⁵.

Akkoyunlular bu hücumlarının akabinde 1348 yılında yine bir bu sefer Tur Ali Bey önderliğinde yeni saldırıya geçeceklerdir³⁴⁶. Panaretos bu saldırılarda başka Türk Beyleri'nin de bulunduğunu kaydeder³⁴⁷. Ancak üç günlük taarruzun ardından Tur Ali Bey ve etrafındaki Beyler çok sayıda askerlerini kaybederek geri çekildiler³⁴⁸. Buradan hareketle Yaşar Yücel bu zamana kadar olan

³⁴³ Miller, s. 33; Hahanov, *a.g.e.*, s. 74.

³⁴⁴ Hahanov, *a.g.e.*, s. 74; Miller, *a.g.e.*, s. 33.

³⁴⁵ Sümer, F., *Kara Koyunlular – 1. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 26; Tekindağ, Ş., *a.g.m.*, s. 459; Aşan, M. B., *a.g.m.*, s. 129.

³⁴⁶ Şahin, İ., *a.g.m.*, s. 154; Hahanov, A., *a.g.e.*, s. 73; Yücel, Y., *A.B.H.A.*, s. 207.

³⁴⁷ “*Anhis (veya Ahi) Ayna Bey, Bayburt'tan Mehmet Yerkentaris* (İslam Ansiklopedisi Trabzon Maddesinde “Mehmet Rikabdar” olarak geçmiş), *Amid'de Tur Ali Bey ve Bozdoğan, Nimtsanlar*”; Hahanov, A., *a.g.e.*, s. 73; Osman Turan, Erzincan Emiri Ayna Bey'in bu şehir ile beraber Erzurum ve Bayburt şehirlerine de Hakim olmakla, Trabzon Devleti ile beraber Gürcüler'e karşı da zaferler kazandığını kaydeder; Turan, O., *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihi Takvimler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s. 2; Gül, M., *a.g.m.*, s. 432.

³⁴⁸ Hahanov, A., *a.g.e.*, s. 73; Gül, M., *a.g.m.*, s. 432; Yücel, Y., “XIV-XV. Yüzyıllar Türkiye Tarihi Hakkında Araştırmalar (Mutahharten ve Erzincan Emirliği)”, *Belleken*, XXV, sayı.140, (Ekim 1971), Ankara, 1971, s. 667; Tekindağ, Ş., *a.g.m.*, s. 459.

Akkoyunlu saldırılarının Karayülük Osman Bey'in dedesi olan Tur Ali Bey tarafından örgütlenmiş olması olasılığı üzerinde durur³⁴⁹.

Michael Komnenos tahttan çekildikten sonra Basileus Komnenos'un Trabzonlu karısı İrina oğlu Juhannes ile beraber Trabzon'a geldi³⁵⁰. Sarayda etkinliğini yeniden tesis eden Niketas, Michael Komnenos'un yerine önceki imparatorlardan Trabzonlu İrina'dan olan on bir yaşındaki oğlu Juhannes'i tahta geçirdi. Juhannes dedesi Aleksius'un adını aldı ve III. Aleksius olarak 22 Aralık 1350 tarihinde Saint Eugenios Kilisesinde taç giydi. Böylece Trabzon'da en uzun süre ile hüküm sürecektir olan imparatorun dönemi başlamış oldu. Öncelikle kendisinden önceki kral Michael'i keşiş olması için zorladı ve onu Saint Sabas mağarasına (Maşatlık) kapattı. Aradan bir yıl geçtikten sonra eski kral Michael'i dönemin Bizans İmparatoru Juhannes VI. Kantakuzenos (1347-1354)'un kızı Theodora ile Aleksius'un evliliğine aracı olması için İstanbul'a göndermiştir³⁵¹. Bu evlilik Saint Eugenios Kilisesinde 20 Eylül 1351 tarihinde gerçekleşir. Miller, bu evlilik için "*Trabzon'un yasadışı imparatoru, Bizans'ın yasadışı imparatoru ile akraba oldu*" diye yazmıştır³⁵². III. Aleksius Trabzon İmparatorları arasında en uzun tahtta kalanı olmakla beraber onun dönemi iç ve dış çatışmalar ve iki kez çıkan hıyarcıklı veba salgını ve bunlara rağmen yüksek refah seviyesi ile de bilinecektir³⁵³.

8. III. Aleksius Dönemi Trabzon ve Akkoyunlular ile Dostluk İlişkilerinin Tesisi :

İlerleyen zaman Trabzon Devletini Akkoyunlu akınlarını durdurabilmek için farklı bir yöntem izlemeye mecbur bırakmıştır. Bu dönemlerde Trabzon Devleti'nin ne derece Türkmen baskısı ile karşı karşıya kaldığı ortadadır. Bu halde Trabzon imparatorları akrabalık bağları kurarak ittifak ilişkileri ile

³⁴⁹ Yücel, Y., *A.B.H.A.*, s. 207.

³⁵⁰ Hahanov, *a.g.e.*, s. 74.

³⁵¹ Hahanov, *a.g.e.*, s. 74; Miller, *a.g.e.*, s. 34.

³⁵² Miller, *a.g.e.*, s. 34; Juhannes VI. Kantakuzenos, Bizans İmparatoru III. Andronikos'un Saray Nazırı ve Ordu Komutanıdır. III. Andronikos 1341 yılında öldüğünde yerine geçmesi muhtemel büyük oğlu Ioannes 5. Palaiologos dokuz yaşında idi. Yaşanan iç savaş sonrasında hanedandan olmayan Kantakuzenos 1346 yılında Edirne'de taç giydi ve 1347 yılında İstanbul'da İmparator olarak tanındı.

³⁵³ Miller, *a.g.e.*, s. 40.

üzerlerindeki baskıyı ortadan kaldırmaya çalışmışlardır. Savaş yerine dostluk ilişkileri kurma yolunu tercih eden Komnen Hanedanlığı, bu dostluk ilişkilerinin tesisi için de evlilik müesseselerinin önünü açmışlardır. Bu amaçla İmparator III. Aleksius (1349 – 1390) kız kardeşi Maria'nın Tur Ali Bey'in oğlu Kutlu Bey ile evlenmesine izin verdi³⁵⁴. Bu evlilik 1352 yılında gerçekleşmiştir³⁵⁵. III. Aleksius dönemi Trabzon'da ittifak arayışlarının zirvede olduğu yıllardır. İmparator sadece Maria'nın Kutlu Bey ile evlenmesine değil, diğer kız kardeşi Theodora'nın 1358 yılında Ordu Hakimi Hacı Emir ile ve kızı Eudokia'nın da 1379 yılında Kelkit Bölgesinde bulunan Türkmen Beylerinden Emir Taceddin ile evlenmesine izin verecektir³⁵⁶.

Artık Trabzon Devleti ile Akkoyunlular arasında yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemin başlangıcında 1352 yılında Akkoyunlu Kutlu Bey, eşi Maria ile İmparator kayınpederi III. Aleksius'u Trabzon'da ziyaret etmiş ve 1353 yılında da imparator Kutlu Bey'e iade-i ziyarette bulunmuştur³⁵⁷. Trabzon Devleti açısından bu iki devletin birbirini desteklemesinden ziyade Akkoyunlular'a tabi bir idarenin varlığını işaret eder. Çünkü Trabzon Devleti artık hem ordu desteği ile hem de vergi vererek Akkoyunlular'ı destekleyecektir³⁵⁸. Komnenoslar'ın yeni siyasi hamlesi Akkoyunlu himayesi altında yaşama sonucunu doğurmuştur.

Trabzon'a karşı bu zamana kadar gerçekleşen Akkoyunlu hücumları, evlilik temelli bu yeni hal ile aniden kesilmiştir. Tabi bu noktada Trabzon Devleti için geleneksel hal almış olan politikalarını zikretmekte fayda vardır. Bu devlet çatışma yerine bağlaşma siyaseti izlemektedir. Etrafında sorun çıkarması muhtemel herhangi bir tehlike sezdiği zaman, bu tehlikelere karşı politik çareler ile karşı koyma hususunda uzmanlaşmışlardır. Moğol tehlikesi arzı endam ettiği anda bu devletin üstünlüğünü derhal kabul ile kendisini sağlama almış olan Trabzon Devleti, bir taşla iki kuş vurarak Moğollara yakın siyasetleri ile Harzemşah akınlarından da kendilerini korumuşlardır. Akkoyunluların akınları ise Trabzon Devletini benzer bir siyaset izlemeye yönlendirecektir. Akkoyunlu

³⁵⁴ Şahin, İ., a.g.m., s. 155; Yücel, Y., *A.B.H.A.*, s. 208.

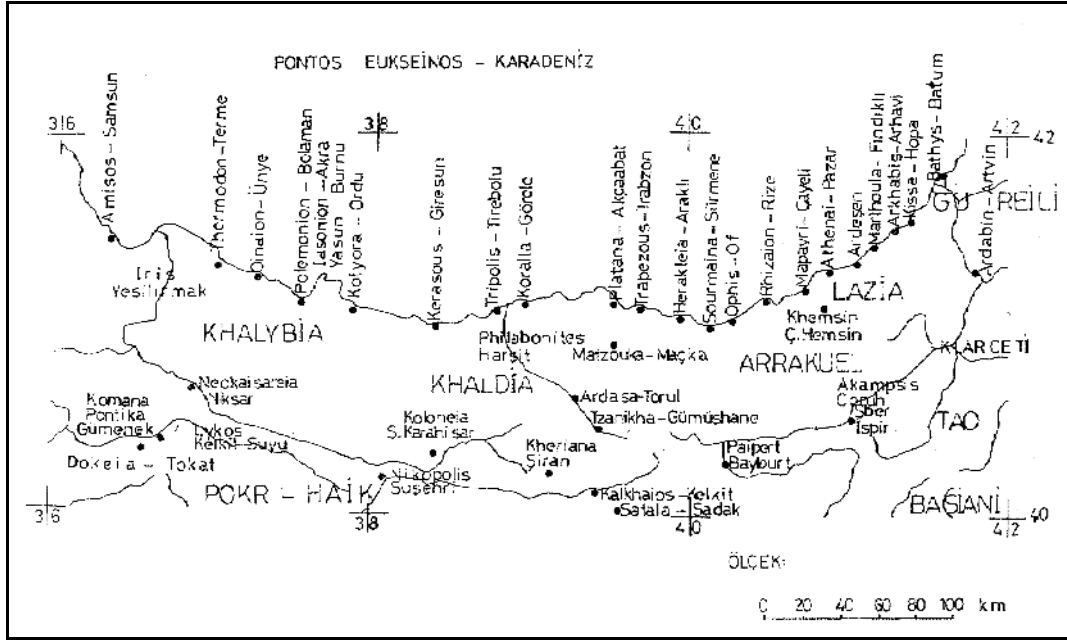
³⁵⁵ Hahanov, A., *a.g.e.*, s. 75.

³⁵⁶ Tellioglu, İ., *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, Serander Yayınları, Trabzon, 2004, s. 149,155; Aşan, M. B., a.g.m., s. 129; Tekindağ, Ş., a.g.m., s. 459.

³⁵⁷ Tekindağ, Ş., a.g.m., s. 459.

³⁵⁸ Tekindağ, Ş., a.g.m., s. 459, Aşan, M. B., a.g.m., s. 129.

akınlarına karşı kendilerini sağlama alma amacına yönelik bu politikanın aracı yine bağlaşımlar tesis etmektir ki bu sefer evlilik ilişkileri vasıtasıyla yeni dostluklarını garanti altına da almaktadırlar. Hangi devleti güçlü gördü ise ona yaklaşan Komnenos Hanedanı ile Akkoyunlu Hanedanı arasındaki bu münasebet, Trabzon Devletini yıkılışa götürecek olan süreci hızlandırmıştır. Çünkü bu birliktelik ilerleyen zamanlarda Osmanlı Devletine karşı Anadolu'da oluşturulmaya çalışılacak olan ittifakın zeminini hazırlayacaktır.

Harita 3: Trabzon Devleti Döneminde Doğu Karadeniz Coğrafyası³⁵⁹

Ancak Trabzon Devletinde Akkoyunlular ile akrabalık ilişkilerinin tesisinin bu dönemde dozu artan iç çekişmelerin gölgesinde kaldığını tahmin ederiz. Çünkü III. Aleksius'un tahta geçmesi de devletin idare merkezine huzur getirmedi. Her yeni imparatorla yeniden açığa çıkan iktidar kavgası tekrar kendini hissettirdi. III. Aleksius tahta geçtikten altı ay sonra Theodore Doranites (Pileles), kardeşi haznedar Constantine ve tüm ailesi tutuklandılar ve soyluların

³⁵⁹ Köse, A. H., "Tarihsel ve mitolojik Verilerin Işığında Doğu ve Orta Karadeniz Bölgesi Uygarlıklarının Madencilik Faaliyetleri" *Jeoloji Mühendisliği*, sayı.39, (Kasım 1991), Ankara, 1991, s. 73.

evlerine hapsedildiler. Yedi ay sonra çıkan bir ayaklanmada ise haznedar *Leo Kabasites* görevinden alınarak yerine *Pileles* getirilecektir. Bundan dört ay sonra ise *Pileles* yandaşları ile kaleyi ele geçirerek grandükü tutuklattı. Sarayda iktidar mücadelesi dinmiyordu. Halk bu durumdan rahatsız olmuş olacak ki saray yönetiminde karmaşaya sebebiyet verdiklerini düşündükleri *Pileles*'i, oğlunu, damadını ve diğer bir yönetici olan *Ksenites*'in oğullarını tutukladılar ve *Kenchrina*'ya gönderdiler. Trabzon kalesinin bu denli güvensiz bir yer olması Aleksius'un Tirebolu kalesine çekilmesine neden oldu³⁶⁰.

Eylül 1351'de Trabzonlu İrina Limnia komutanı olan *Pileles*'in kardeşi *Constantine Daronites*'e karşı bir sefer düzenlediğinde Panaretos da beraberinde idi³⁶¹. Devlet *Pileles*'in etkinliğini kırmaya yönelik girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Panaretos kendisinin bizzat katıldığı seferi şu şekilde aktarmaktadır:

“Aynı yıl (1351) 22 Eylül’de imparatorun annesi ile birlikte Limni’nin valisi Constantin Doranit’in üzerine yürüdük. İki aylık bir ayrılıktan sonra geri döndük³⁶².”

Bu sefer neticesinde *Daronites* yenildi ve ailesi ortadan kaldırıldı. 1352 yılı Ocak ayında *Juhamnes Tzanichites*, kendi soydaşları olan Tzanların kalesi *Tzanicha*'yı ele geçirdi. Arkasından 1352 yılının Haziran ayında *Kenchrina*'da tutulan *Pileles*, kardeşi *Constantine* karşı düzenlene harekattan sonra yanında bulunan oğlu ve damadı ile beraber boğularak öldürüldüler³⁶³.

Gelişen olaylar grandük *Niketas*'ın ve *Scholkarioi* hanedanının devlet içindeki etkinliğini artırır nitelikte idi. Ayrıca III. Aleksius'un da etkinliği arttı. Aleksius'u tahta çıkaran başlarında *Niketas*'ın olduğu kesim, onun devlet yönetiminde giderek artan etkisi karşısında ipleri daha fazla kendi ellerinde tutamayacaklarını anladılar ve kendilerine karşı bir tehlike sezmiş olacaklar ki

³⁶⁰ Hahanov, *a.g.e.*, s. 75; Miller, *a.g.e.*, s. 34.

³⁶¹ Miller, *a.g.e.*, s. 34.

³⁶² Hahanov, *a.g.e.*, s. 75.

³⁶³ Hahanov, *a.g.e.*, s. 75; Miller, *a.g.e.*, s. 34.

1354 yılının Temmuz ayında Giresun'a kaçtılar³⁶⁴. Bir yıl geçmeden 1355 yılının Mart ayında *Niketas*, oğlunu, başmabeyinci ve haznedar *Basileus Choupakes*'i yanına alarak bir kadirga ve küçük gemilerle Trabzon'a yöneldi. Gerçekleşen görüşmelerde bir sonuç elde edemedi ve Giresun'a geri döndü. İki ay kadar sonra bu sefer III. Aleksius karşı harekete geçerek iki kadirga ve diğer küçük gemilerle beraber Giresun'a doğru yöneldi. Yanında karısı ve metropolit de vardı. O sırada Giresun'da bulunan başmabeyinci ve çevresindekiler fazla dayanamadılar. *Niketas*, *Kenchrina*'da idi ve başmabeyinci de *Kenchrina*'ya kaçtı. Çünkü *Scholarioi* hanedanının yandaşları genellikle bu bölgede bulunmakta idiler. Aleksius yanında bulunan İmparatoriçeyi Tripolis'de (Tirebolu) bırakarak Trabzon'a gitti. Aleksius Trabzon'dan atlı birliklerini aldı ve *Kenchrina*'ya saldırarak ele geçirdi. *Scholarioilerin* ileri gelenlerini buradaki kaleye hapsedtirdi. Ancak *Niketas* taraftarları ile beraber *Kenchrina*'da kaldı ve bir müddet daha etkinliği kırılmadı³⁶⁵. Yine aynı yıl İstanbul'da bulunan eski kral Michael Komnenos *Soulchation*'a geldi. Ancak bir sonuç elde edemeyerek geri döndü³⁶⁶. 1355 yılının Mart ayında ise Khaldia Dükü *Juhannes Kabasites* Şiran'ı yağmaladı. İç savaş aynı yılın Ekim ayında son bulabilecektir. Başmabeyinci *Meizomates* ve başkomutan *Michael Sampson* *Kenchrina*'ya giderek *Niketas* ve taraftarlarını Trabzon'a getirdiler³⁶⁷. *Niketas* yedi yıl sonra öldüğünde III. Aleksius cenaze alayının en önünde bulunarak o dönemde yas rengi olarak bilinen beyaz bir elbise giymiştir³⁶⁸.

Bu olay neticesinde iç işlerinde bir düzen meydana gelirken III. Aleksius fazla zaman kaybetmeden Türkmenler üzerine harekete geçti ve Şiran'a bir sefer düzenledi. Yol üzerinde önceleri pek bir direnişle karşılaşmayan Trabzon ordusu çevreyi yağmaladı ve esirler aldı. Karşılarına daha derli toplu bir Türk birliği çıkınca ordu dağıldı. Panik esnasında dört yüz kişi ve pek çok at kaybedildi. *Juhannes Kabasites* Türkmenler tarafından esir alınırken Panaretos

³⁶⁴ Miller, *a.g.e.*, s. 34-35; Hahanov, *a.g.e.*, s. 76.

³⁶⁵ Miller, *a.g.e.*, s. 35; Hahanov, *a.g.e.*, s. 77.

³⁶⁶ Hahanov, *a.g.e.*, s. 77; Miller, *a.g.e.*, s. 35.

³⁶⁷ Hahanov, *a.g.e.*, s. 77.

³⁶⁸ Miller, *a.g.e.*, s. 35; Hahanov, *a.g.e.*, s. 81.

kurtulabilmiştir. Panaretos İmparatorun arkasından üç günde Trabzon'a ulaşabildi³⁶⁹. Panaretos başından geçenleri şu şekilde aktarır:

“Khaldia Dükası Juhannes Kabasites esir alındı. Eğer kral bizim ile olmazsa mahfolacaktım. Ancak Allah'ın yardımı ile benim atım sürekli gidiyordu. İmparatorun peşisıra giderek kurtuldum. Üç günden sonra yeniden Trabzon'da idik³⁷⁰. ”

III. Aleksius'un başı Türk akınları ile epey sıkıntıya düşmüştür. 1358 yılında Hacı Ömer tarafından Matzouka'ya bir saldırı gerçekleştirildi. Hacı Ömer çok sayıda esir aldı ve yöre halkına ait hayvanları ele geçirdi. 1360 yılında ise imparatorun *Khaldia*'ya bir geçit inşa etmesi üzerine bu yöreye saldırı düzenleyen Bayburt Beyi Hoca Latif³⁷¹, 1361 yılında Matzouka'yı ele geçirdi. Ama Matzoukalılar ona karşı koydular. Geçitleri tutarak doksan adamını öldürdüler. Bayburt Beyini yakalayarak başını kestiler ve kesik başını Trabzon'da dolaştırdılar. Aynı zamanlarda Erzincan Beyi de Golacha'ya (bugün Gümüşhane'nin merkez Bahçecik Köyü) saldırdı. Başarılı olamamasına rağmen Kılıçarşlan 1369 yılında düzenlediği başka bir saldırı ile Golocha'yı ele geçirdi. Khaldia harabeye döndü. Halktan savaşta ölenler olduğu gibi bir kısmını da esir alındılar³⁷². Bu Bey'in Yaşar Yücel tarafından Trabzon'a akın düzenlediği belirtilen Erzincan Emiri Ahi Ayna Bey olması büyük ihtimaldir³⁷³. 1377 yılına gelindiğinde ise Golocha kurtarıldı ise de tekrar kaybedildi ve bir daha da Trabzon Devleti sınırlarına katılamadı³⁷⁴.

Aleksius 1370'de bazı Türkmen gurupları ile yaptığı mücadeleyi kazandı. Arazisinde yanındaki 100 atlı asker ile ilerlerken 5 atlı ve 300 piyadeden oluşan Türkmen askerleri ile karşılaşan Aleksius, yaşanan savaştan galip ayrıldı ve yakalattığı Türkmenleri bayrakları ile beraber toprağa gömdürdü³⁷⁵. Buna rağmen 1373 yılında Şiran'ı tekrar sınırlarına katma çabası ağır mevsim şartları

³⁶⁹ Miller, *a.g.e.*, s. 36.

³⁷⁰ Hahanov, *a.g.e.*, s. 77-78.

³⁷¹ Hahanov, *a.g.e.*, s. 79-80.

³⁷² Hahanov, *a.g.e.*, s. 81,85; Miller, *a.g.e.*, s. 38.

³⁷³ Yücel, Y., “XIV-XV. YY. Türkiye Tar. Hak. Arş. (Mutahharten ve Erzincan Emirliği)”, s. 669

³⁷⁴ Miller, *a.g.e.*, s. 39.

³⁷⁵ Hahanov, *a.g.e.*, s. 85.

nedeniyle başarısızlıkla sonuçlandı. Birliklerden kaçanlar oldu ve şiddetli soğuk nedeniyle 140 kişi öldü³⁷⁶. 1380'de Tzanlara karşı başlattığı harekatta ilk önceleri başarı kazanmışsa da, bu mücadelenin sonunda da mağlubiyetten kurtulamadı³⁷⁷. İmparator bu hareket esnasında ikiye böldüğü ordusunun 500 askerlik kısmını Tripolis yakınlarındaki "*Petroma Kalesi*"ne gönderdi. Kendisi de *Philabonites* (Harşit) Çayı boyunca yukarı çıkarak *Tzanlar*'ın kışlaklarına saldırarak yaktırdı. Esir düşmüş adamlarını kurtardı. *Petroma* Kalesine giden askerler ise bu kale çevresinde tahribat meydana getirdiler³⁷⁸.

9. III. Aleksius Dönemi İç Gelişmeler ve Evlilik Siyaseti:

III. Aleksius, *Niketas*'ın yakalanmasından ve 1362 yılındaki ölümünden sonra devletin iç ilişkilerinde bir rahatlama yaşamış ve dış ilişkilerle, özellikle de Türkmen akınları ile ilgilenebilme fırsatı yakalamıştı. Ancak yine 1362 yılında Trabzon'da 1347 yılındaki gibi bir veba salgını baş gösterdi. Hastalıktan dolayı çok sayıda ölen oldu. Trabzon'a geldiğinde İmparator, annesi ve eşi pek çok Trabzonlu gibi şehri terk etmek zorunda kaldılar. Hastalık Türkmen yörelerinde de yaygındı. İmparator ve yanındakiler *Khaldia*'ya gittiler. Aleksius Trabzon'a geri geldiğinde sarayına gitmedi ve Boztepe'de bir çadır kurdurarak orada kalmaya başladı. Taceddin Çelebi'nin elleri bağlanmış elçilerini bu çadırda kabul etti³⁷⁹.

Bu dönemlerde Trabzon Devleti arazisine Türk saldırıları çok yoğun olmuş olmalıdır. Bu durum bazı önlemler almayı gerektirmiştir. Örneğin yukarıda bahsettiğimiz 1364 yılına ait fermanında manastırda bulunan gözetleme kulesine komşu Türk Beylerinden gelmesi muhtemel saldırılara karşı uyanık ve akıllı kişilerin seçilerek yerleştirilmesi emretmiştir³⁸⁰.

³⁷⁶ Hahanov, *a.g.e.*, s. 88; Miller, *a.g.e.*, s. 38.

³⁷⁷ Miller, *a.g.e.*, s. 38-39.

³⁷⁸ Hahanov, *a.g.e.*, s. 91; **Petroma Kalesi (Bedrama Kalesi)**: Tirebolu'ya 8 km mesafededir. Tirebolu-Torul Karayolu üzerinde, Örenkaya Köyünde, kayalar üzerine bulunan küçük bir kaledir.

³⁷⁹ Hahanov, *a.g.e.*, s. 82.

³⁸⁰ Başeğmez, Ş., "a.g.m." s. 11.

1364 yılında kendisine karşı başlatılan bir ayaklanma ile yeniden devletin işleri ile ilgilenmeye başlayacaktır. Bu yıl Kabasitesler Aleksius'a karşı ayaklanacaklardır. Ancak başarısız ayaklanma girişimleri kendi sonlarını hazırlayacak ve katledileceklerdir³⁸¹. Bu ayaklanmada etkisi olan Metropolit *Nifon Pteriogonit* yakalanarak Sümela manastırına hapsedildi ve burada hastalanarak öldü³⁸².

Trabzon Devleti ile Akkoyunlular arasındaki evlilik ilişkileri ilerleyen zamanlarda da devam etti. Ancak her taraf açısından da evliliklerin tesisi siyasi maksat taşımaktaydı. Bu zamanlardan evvel *Khalybia* yöresi Türkmenlerin eline geçmişti. Bu yörenin Beyi Hacı Ömer'in 1358 yılında Matzouka (Maçka)'ya saldırı düzenlediğini belirtmiştik. Hacı Ömer'in bu saldırılarına engel olabilmek için askeri çare yerine yine akrabalık ilişkileri kurma yoluna başvuruldu ve Kutlu Bey ile 1352 yılında evlenen Maria'nın kızkardeşi Theodora, 1358 yılında, Hacı Ömer'in Matzouka'ya yaptığı saldırının hemen ardından Türkmen lideri ile evlendirildi³⁸³.

Evliliklerin zamanla iki devlet arasında bir "faaliyet" halini aldığını görüyoruz. İlk iki evliliğin ardından Trabzon Devleti prenseslerinden dört tanesi daha Akkoyunlu Beyleri ile evlendirileceklerdir. Yeni kurulan ilişkilerin daha sağlam temeller üzerine oturtulmasına gayret gösteriliyor olmalıdır. Hacı Ömer'in oğlu Süleyman, Limnia Beyi Taceddin (Eudokia isimli prenses ile)³⁸⁴ dönemin Erzincan Beyi Mutahharten³⁸⁵ ve nihayet Kutlu Bey'in Oğlu Karayülük Osman Bey'de IV. Aleksius'un kızı ile evlendirilecektir³⁸⁶. Öyle ki, 1420 yılında Kutlu Bey'in oğlu Karayülük Osman Bey Erzincan'ı kuşattığında yanında IV. Aleksius'u da bulacaktır³⁸⁷. Zaten her iki devlet arasındaki ilişkilerin kısa zamanda oldukça iyi bir konuma geldiğinin kanıtı olarak 1365 yılında Kutlu Bey

³⁸¹ Miller, *a.g.e.*, s. 39; Hahanov, *a.g.e.*, s. 83.

³⁸² Hahanov, *a.g.e.*, s. 83.

³⁸³ Hahanov, *a.g.e.*, s. 80; Miller, *a.g.e.*, s. 36.

³⁸⁴ Miller, *a.g.e.*, s. 36.

³⁸⁵ Yücel, Y., "XIV-XV. YY. Türkiye Tar. Hak. Arş. (Mutahharten ve Erzincan Emirliği)", s. 671,687; Yücel ayrıca Erzincan Beyi Mutahharten'in Trabzon'dan haraç da alıyor olabileğini belirtmektedir.

³⁸⁶ Yücel, Y., *a.g.e.*, s. 206-208; Miller, *a.g.e.*, s. 36.

³⁸⁷ Hasan-ı Rumlu, *Ansenü't-Tevarih*, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, s. 146; Yücel, Y., *A.B.H.A.*, s. 209.

Trabzon'a bir kez daha geldi ve 8 gün Trabzon'da kaldı³⁸⁸. Bu hal üzerinde siyasi etkinin ziyadesi ile fazla olduğu görülmekte iken, son evlilikler ile daha da artan işbirliğinin neticeleri ilerleyen zamanlarda alınacaktır. Komnenoslar çevre bölgelerdeki tüm otoriterler ile iyi geçinmeyi genel siyasetlerinin son derece önemli bir parçası haline getirmişlerdir.

Bu yıllarda Timur Devleti Trabzon sınırlarına kadar ulaşacaktır. Timur 1368 yılında 800.000 asker ile beraber İran'ı yağmaladı ve arkasından Tiflis'e saldırdı. Gürcistan Kralı *Bagrat* ile beraber karısı 1366 yılında evlendiği, Trabzon hükümdarı III. Aleksius'tan sonra tahta geçecek olan III. Manuel'in kızı Anna ve oğlu David'i esir aldı. Timur Gürcistan halkından çok sayıda kişiyi öldürdü, ülkeyi yakıp yıktı. Ülkenin sahip olduğu büyük miktarda serveti beraberinde götürdü³⁸⁹.

III. Aleksius bir müddet sonra Trabzon Devletinin akrabalık ilişkilerine dayalı dış siyasi hamlelerine Gürcistan'da bulunan hanedanı da dahil edecektir. Artık akrabalık ilişkileri tesis ederek sürdürülecek olan bu tür bir politika iyiden iyiye benimsenmiş olacak ki Trabzon hanedanından diğer bir prens olan Andronikos, 8 yıl önce Timur orduları tarafından ülkesi talan edilen ve ailesi ile beraber esir düşen Gürcistan kralı *IV. Bagrat*'ın kızkardeşi *Kolulkan* [(Gulhan-Hat (Hatun))] ile nişanlandı. Bu Gürcü prensesi, Andronikos 1376 yılında sarayda düşerek ölünce III. Aleksius'dan sonra yerine geçecek olan diğer bir oğlu III. Manuel ile nişanlanacaktır³⁹⁰. Düğün hazırlıkları için Gürcistan'a gidildi ve 1377 yılında gelin alınarak Trabzon'a geri dönüldü. 1378 yılında ise Gulhan-Hat (Hatun) isimli Gürcü prensesi Eudokia ismi ile taç giydi. Bir hafta düğün yapıldı³⁹¹.

Bu sırada Türkmen lideri Taceddin Çelebi faaliyetlerini sıklaştırmış görünüyor. Yeşilırmak Havzasında Ünye'ye kadar olan araziye eline geçirmişti. Trabzon Devletine rakip bir güç olarak hızla büyüyen Taceddinoğulları ile

³⁸⁸ Yücel, Y., *A.B.H.A.*, s. 206-208; Hahanov, *a.g.e.*, s. 84.

³⁸⁹ Hahanov, *a.g.e.*, s. 89/dpt.103,91.

³⁹⁰ Miller, *a.g.e.*, s. 36; Hahanov, *a.g.e.*, s. 89.

³⁹¹ Hahanov, *a.g.e.*, s. 89-90.

görüşme yapmak Trabzon idaresinde akıl icabı görünmüş olmalıdır³⁹². III. Aleksius, 1379 yılında Taceddin Çelebi ile aracılar vasıtasıyla görüşmeler yaptı³⁹³. Bu görüşmeler neticesinde Trabzon Devleti'nin adeta gelenekselleşmiş politikası gereği, bir başka rakip güç olan Taceddin Çelebi ile kızı Eudokia'nın evlendirilmesine karar verildi. Kızı Eudokia beraberinde iken düğün için Ünye'ye yola çıkan III. Aleksius, Giresun'a vardığında Kılıçarslan'ın Trabzon'a saldırı hazırlığı yaptığını öğrendi. Kızını Giresun'da bıraktı ve şehri savunmak için Trabzon'a geri döndü. Şehrin savunmasını güçlendirdi ve yine aynı yıl Giresun'a tekrar gitti. Burada daha önce değindiğimiz üzere, 1379 yılında Taceddin Çelebi ile III. Aleksius'un kızı Eudokia evlendiler³⁹⁴.

1385 yılında ise Panaretos tarafından Limni Beyi olarak zikredilen yeni damadı Taceddin'in ile diğer damadı Hacı Ömer'in oğlu Süleyman Bey'e karşı 12.000 kişilik bir ordu ile sefer düzenlendi. *Khalbia*'da düzenlenen bu saldırıda Taceddin Çelebi ve beraberindeki 600 asker öldürülürken, diğer askerler atlarını ve silahlarını bırakarak kaçtılar³⁹⁵. Trabzon Devletinin evlilik siyasetinin işe yaradığı net bir şekilde görülmektedir. Her iki Türkmen gücü ile de akrabalık ilişkileri tesis edilerek iyi ilişkiler kurulmuş ve böylece muhtemel bir güçlerini birleştirerek Trabzon Devletinin karşısına çıkma hadisesine mahal verilmemiştir³⁹⁶.

Bir yandan yakın çevresindeki devletlerle ilişkilerini güçlendirmek için siyasal niteliği ağır basan evlilikler yapılırken Bizans Devleti ile olan münasebetlerde de aynı yola başvurulmuştur. Zaten evvel zamandan beridir Bizans sarayı ile Trabzon sarayı arasında bu tür evlilikler gerçekleştiriliyordu. Ancak geleceğin Bizans İmparatoru olacak olan Manuel (II.) ile Trabzon prenseslerinden birisinin evlendirilerek iki ülke arasındaki irtibatın kuvvetlendirilmesi düşünüldü. Manuel ile Limnia'yı elinde bulunduran Türkmen Beyi Taceddin'den dul kalmış olan Eudokia arasında nişan gerçekleştirildi ve Eudokia evlilik için İstanbul'a, Bizans sarayına gönderildi. Ancak saraya

³⁹² Tellioğlu, İ., *a.g.e.*, s. 155.

³⁹³ Hahanov, *a.g.e.*, s. 90.

³⁹⁴ Tellioğlu, İ., *a.g.e.*, s. 155,156; Hahanov, *a.g.e.*, s. 90.

³⁹⁵ Hahanov, *a.g.e.*, s. 91.

³⁹⁶ Tellioğlu, İ., *a.g.e.*, s. 157.

vardığında o zamanın imparatoru olan V. Juhannes Palaelog, Eudokia ile kendisi evlenmeye karar verdi. William Miller Trabzon prenseslerinin güzelliğinin dillere destan olduğunu ve ülkenin en önemli ihraç kalemi olduklarını belirtmiştir. Buna binaen çevresindeki tüm ülkeler ile olan akrabalık ilişkilerinin Trabzon Devletini bu bakımdan merkezi bir konuma oturtmaktadır. Keza Trabzon vasıtasıyla doğu Hristiyan memleketlerin başlarında bulunan hanedanlar ile Müslüman memleketlerin önderi olan hanedanlar birbirleri ile akraba oluyorlardı³⁹⁷. Şu ana kadar Trabzon Devletinin çeşitli devletlerle olan ilişkilerinin tesisine dair izahatlarımızda muhakkak bu yola başvurulmuş olduğu gerçeği bu iddiayı destekler niteliktedir.

Trabzon Devleti ile özellikle Akkoyunlular arasında kurulan akrabalık ilişkileri neticesinde askeri ve siyasi sahalarda da işbirliği tesis edilir. Karayülük Osman Bey bu dönemde yükselen Timur Devleti ile de siyasi ilişki tesisine gitmiştir. Akkoyunluların rakibi olan Karakoyunluların Timur Devletinin hükmü altında bulunan arazilere girmeleri ve Sultaniye, Kazvin, Acem Irak'ı gibi bölgeleri ele geçirmeleri, Karayülük Osman Beyi Karakoyunlulara karşı Timur Devleti ile yakınlaşmaya teşvik etmiş olmalı ki Timur'un oğlu ve devletinin Timur'dan sonraki hükümdarı Şahruh Mirza'ya mektup göndermiştir. Ancak içeriğinde Anadolu'daki Beylerin, Bizans ve Trabzon Tekfurlarının, Gürcü meliklerinin, Şirvan, Gilan ve Luristan hakimlerinin Timur Devletini bekledikleri yazılı olan mektup Karakoyunlu Yusuf Bey tarafından ele geçirildi ve Yusuf Bey'in oğlu İskender tarafından Osmanlılara ulaştırıldı³⁹⁸. Karayülük Osman Bey'in bu hamlesi ile beraber siyasal rakipleri Osmanlılar ve Karakoyunlulara karşı güçlü bir yandaşa sahip olarak içlerinde Trabzon Devletinin de bulunduğu bir cephe açma gayreti içerisine girdiği görülüyor.

Evlilik vasıtasıyla ilerleyen zamanlarda Osmanlı'ya karşı birlikte hareket etme boyutu kazanacak olan bu ittifak, daha önce de belirttiğimiz gibi bölgenin Türkleşmesinde önemli bir dönüm noktası olmalıdır. Bu ittifak sayesinde en azından Akkoyunlu Türkmenler Trabzon Devleti sınırlarına daha rahat

³⁹⁷ Miller, *a.g.e.*, s. 40.

³⁹⁸ Aka, İ., *İran'da Türkmen Hakimiyeti (Karakoyunlular Devri)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001, s. 13.

sokulabilme fırsatı elde etmişlerdir. Tabi olarak bu durum Trabzon çevre bölgesine Akkoyunlu Türkmenlerinin iskan faaliyetlerinde bulunmalarını beraberinde getirmiştir. Yukarda da bahsettiğimiz üzere, zaman daha 14. yüzyılı göstermeden, 1298 yılında II. Aleksius'un Giresun'a saldırısında görülüyor ki, çevre bölgede üzerine sefer düzenlenmesi gereken bir Türk nüfus vardır.

III. Aleksius 1390 yılında öldüğünde kendisinden önce ölen büyük oğlu Basileus yerine tahta küçük oğlu Manuel (1390 – 1417) geçecektir. Ancak imparatorluğunun ilk zamanlarında Osmanlı Sultanı Yıldırım Bayezid ile Timur arasındaki mücadeleye tanıklık edecektir ve Trabzon Devleti bu mücadeleden ister istemez etkilenecektir. Yıldırım Bayezid, Akkoyunlu Karayülük Osman Beyin Osmanlı Devletine karşı bir cephe oluşturmaya çalıştığının ve Timur'u da bu cephede tarafına çekmeye gayret gösterdiğinin farkında olmalıdır. Bu nedenle üzerine yürüdüğü Akkoyunlu Karayülük Osman Beyi 1398 yılında yenerek Samsun'u ele geçirir ve Ünye'ye kadar uzanan bir araziye sahip olan Trabzon Devleti ile sınırdaş olur³⁹⁹. Ayrıca Bayezid, Manuel'den kendi hakimiyetini tanımasını ve haraç vermesini istemiştir⁴⁰⁰. Ancak 1402 yılında gerçekleşen Ankara Savaşı ile Timur'un Osmanlı Ordusunu mağlup etmesi Trabzon Devleti üzerindeki Osmanlı baskısını bu dönem açısından ortadan kaldırmıştır.

III. Aleksius dönemi özellikle Trabzon Devletinin Hristiyan kimliğinin belirginleştiği de gözden kaçmamalıdır. Keza III. Aleksius denildiğinde akla ilk gelen husus, bu kralın Sümela Manastırına olan yoğun ilgisidir. Sümela Manastırı ile alakalı bahsimizde geçen III. Aleksius'un 1364 yılına ait fermanı ile manastıra tanınan imtiyazlardan bazıları kısaca şunlardır:

"Bu manastır gelecekte de, serbest ve bağımsız kalacak, hiçbir yardıma ihtiyaç göstermeden, hiç kimse tarafından yardıma zorlanmadan sadece İmparator III. Aleksius tarafından hüküm ve idare olunacaktır. Bu manastırın, daha önceki imparatorların fermanlarıyla, yahut imparatorun hediyesi olarak, yahut İsa'yı seven dindar kişilerin vasiyetleriyle, yahut

³⁹⁹ Miller, a.g.e., s. 43-44; Aygün, N., a.g.t. s. 13.

⁴⁰⁰ Aygün, N., a.g.t. s. 13.

satın alma yoluyla edindiği mal ve mülkler ondan geri alınamayacaktır. Gerek manastıra ait çiftliklerde oturanlar, gerek manastırda oturan görevli kişilerden varis bırakmadan ölenlerin mal ve mülkü doğrudan doğruya manastıra intikal edecektir. Aleksius Komnenos ve başka kişiler tarafından bu manastıra hediye edilmiş olan; su değirmenleri, iş yerleri, gayrimenkuller, arsalar ve meskenler manastırın mülkiyetinden koparılmayacaktır⁴⁰¹.”

Yazılan bu ferman manastırda korunmaya alınmıştır. Muhtelif zamanlarda dışarı çıkartılarak yörede gezdirilerek halka gösterilir ve manastır adına para toplanırdı⁴⁰².

⁴⁰¹ Başeğmez, Ş., “a.g.m.” s. 11.

⁴⁰² Başeğmez, Ş., “a.g.m.” s. 11.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TRABZON DEVLETİ ZAMANINDA KARADENİZ TİCARETİ VE TRABZON'DA İKTİSADİ GELİŞMELER

1. IV. Haçlı Seferinin Trabzon'a İktisadi Etkisi:

1204 yılında IV. Haçlı seferi ile İstanbul'da bir Latin krallığının kurulması sadece siyasi açıdan düşünülemez. Bu olayın özellikle iktisadi açıdan pek önemli etkileri olacaktır ve gerek Bizans, gerek Trabzon ve gerekse bölge ile alakadar diğer devletler açısından önemli iktisadi neticeler doğuracaktır. Siyasal hareketlere yön verecek olan da bu iktisadi gelişmelerdir. Özellikle Karadeniz'in ticari çehresinde hatırı satılır değişiklikler olmuştur. Bu değişikliğin meydana gelmesinde En önemli etken Ceneviz ve Venedik ticaret filolarının Karadeniz'de faaliyetlerini sıklaştırmalarıdır.

Lakin Ceneviz ve Venedik tüccarlarının Karadeniz'deki ticari değeri keşfetmeleri zaman alacaktır. Özellikle 1204 yılı hadisesinde büyük pay sahibi olan Venedik gibi ticaret ile mamur bir devletin, bu zaman zarfında Karadeniz ticaretine doğrudan bir yöneliş göstermemesi enteresandır. 1215 paylaşma anlaşmaları bunun en büyük kanıtı olacaktır. Bu anlaşmalarda Karadeniz'in kuzey sahilindeki önemli ticaret şehirleri olan Suğdak ve Cherson'dan hiç bahsedilmemektedir⁴⁰³. Çünkü bu dönemde Latin tüccarlar tarafından Karadeniz'deki ticari potansiyel kavranamamıştır. Bununla beraber, 1204 yılından sonra İstanbul'daki yeni mevzilerinden hareketle Karadeniz ile olan ticari münasebetleri Taman Yarımadası'ndaki 'Matrica'ya olmakta idi. Buradan Don Nehri ağzına kadar giderek "kurutulmuş balık" ticareti ile uğraşan bir kısım Latin tüccar mevcuttu. Bu ürün haricinde herhangi bir ürünün ticareti ile uğraşmıyorlar, Orta Asya ve Çin ticari emtiası ile ilgilenmiyorlardı. Heyd bu durumun oluşmasının nedeni olarak bu bölgelerin 1204 yılından evvel Bizans İmparatorluğundan ayrılmış olması ihtimali üzerine eğilmektedir ki Latin tüccarların anlaşmalarına Bizans sınırlarına dahil olmayan bir yeri almamalarına

⁴⁰³ Demir, M., "TSİGİKTY", s. 20; Heyd, W., *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 327.

gerekçe olabilecek bir çıkarımdır. Aynı zamanda Latin İmparatorluğunun Karadeniz'in kuzeyinde zaman zaman meydana gelen Tatar saldırılarına aldırış etmedikleri de bu bölgeye ehemmiyet vermedikleri şeklinde yorumlanır niteliktedir. Aynı yazar bu şehirlerin Trabzon'a katılmış olduklarından da bahsedecektir⁴⁰⁴.

Latin tüccarların Karadeniz'deki ticaretin önemini algılayamamaları 13. yüzyılda Kuzey Anadolu yolunun iktisadi değerinin artarak, ticaretin bu güzergah üzerine kaymasına neden olacaktır. Akdeniz ticaret yollarının çeşitli karmaşalara rağmen halen işler vaziyette olmalarına karşın bu yola rakip olarak Karadeniz'deki ve çevre bölgesindeki ticari yollar giderek artan bir hızla farkındalık yaratmaya başlayacaktır⁴⁰⁵.

1204 yılında cereyan eden olaylarda başrolü oynayan devletlerden olan Venedik, Bizans'ın merkezinde güç sahibi olarak Karadeniz üzerindeki ticaret çehresinin değişmeye başlamasına neden olmuştur⁴⁰⁶.

IV. Haçlı Seferi ile İstanbul'un Latin egemenliğine girmesinde ve Bizans Devleti'nden kalan topraklarının paylaşılmasında Franklar ile işbirliği yapan Venedikliler, 1261 yılında Michael VIII. Palaelog (1259-1282) tarafından Bizans Devleti'nin ikinci defa ihdas edilmesi hadisesine kadar olan dönemde İstanbul'un bir bölümüne sahip olmuşlardır. Hatta bazı Ege Adalarında, Yunanistan ve Mora'daki bazı büyük limanlar ve Venedik'in denizlerdeki ticari üsleri haline gelmişlerdi. Bu bölge üzerinde ellerinde bulunan koloniler ile beraber ticarete büyük üstünlük sağlamış olmakla beraber⁴⁰⁷ bu hal Karadeniz'e yönelik ticaretlerinin sonraki zamanları için önemli bir dayanak noktası teşkil edecektir.

Ancak Cenovalılar bu zamanlarda boş durmayacak ve yeni siyasi gelişmelere ayak uyduracaklardır. Zira Cenovalılar denizlerdeki ticari rant için Venediklilerin en büyük rakipleridirler. 1204 Haçlı seferinde en büyük katkıyı

⁴⁰⁴ Heyd, W., *a.g.e.*, s. 327-328.

⁴⁰⁵ Demir, M., "TSİGİKTY", s. 20.

⁴⁰⁶ Daş, M., *a.g.e.*, s. 99.

⁴⁰⁷ Daş, M., *a.g.e.*, s. 19,99.

sağlayan Venedik, bu yıldan sonra Karadeniz sularında elde edeceği ticari üstünlüğü 1261 yılından itibaren kaybetmeye başlayacaktır. Gerek Michael VIII. Palaelog ve gerekse ardılı Andronikos II. Palaelog (1282-1328) dönemlerinde Cenova daha avantajlı görünmektedir. 1204 yılındaki hadisede Venedik daha faal bir vazife üstlenirken, kurdukları Latin krallığının siyasi varlığının devamı için gayret gösteriyordu. Lakin aynı dönemde Cenova bu tür mevzulara bulaşmadan yada daha az bulaşarak İstanbul'daki ticari etkinliğini temin için gayret gösterdi⁴⁰⁸. Bu ilerde Karadeniz limanlarına yönelişin ilk merhalesi olacaktır.

2. Selçukluların Karadeniz ve Trabzon Hamleleri:

Daha önce bahsettiğimiz üzere 1204 yılında Trabzon'da yeni krallığın kurulmasının ardından Kral David Karadeniz'in batı sahillerine bir sefer düzenler ve Karadeniz Ereğlisi de dahil olmak üzere Sinop'un da içinde olduğu bölgeyi ele geçirir. David'i Bizans kökenli İznik Kralı Teodoros Laskaris durdurdu⁴⁰⁹. Her ne kadar Samsun yöresinde tam bir hakimiyet sağlayamasa da⁴¹⁰ Komnenoslar'ın belki de Trabzon hakimi sıfatıyla ilk icraatlarından birisi olarak değerlendirilebilecek 1205 yılında gerçekleşen bir vakada Trabzon Devleti'nin Karadeniz'in kuzeyinden Sinop ve Samsun'a gelen ticaret yolunun kestiğini İbn-Bibi'den öğreniyoruz. Bu nedenle ticaretle meşgul kafileler Sivas'ta yığılmışlardır⁴¹¹. Haçlıların Mısır hedefli hareketleri de Baharat Yolu üzerindeki ticarete aksi etki yaratarak bu yol yerine kuzeye Anadolu içlerine yönelen yolların önem kazanmasına sebebiyet vermiş ve Çukurova – Sivas – Tebriz yolunun işlerliğinin artmasıyla Sivas'ın yükü de ağırlaşmıştı. Bu dönemde Selçuklu arazisinde Sivas ve Yabanlu Pazarı gibi mevkillerin önemi gayet artmıştır. Bu iki şehir Güney Rusya'dan getirilen ve menşei çoğunlukla Kıpçak olan kölelerin satıldığı merkezler konumundaydılar ki genellikle bu köleler Bağdat Halifeliği'nin ve Eyyübi Devleti'nin ordularında yer almakta idiler. Bu

⁴⁰⁸ Laiou, A., "Marino Sanudo Torsello, Bizans ve Türkler: 1332-1334 Türklere Karşı İttifakın Perdearkası" çev. Murat Keçiş, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt : 22, sayı : 34, Ankara, 2003, s. 185-186.

⁴⁰⁹ Ostrogorsky, G., *a.g.e.*, s. 393.

⁴¹⁰ Demir, M., "TSİGİKTY", s. 19,21.

⁴¹¹ Gökbel, A., *Kıpçak Türkleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2000, s. 100.

köleler bilahare siyasal rüşlerini kanıtlayarak 1250 yılında kurulacak olan Mısır Memluk Sultanlığı'nın temelini oluşturacak sayılara ulaşacaklardır⁴¹².

Ticaret güneyden Sivas'a ve oradan da Sinop ve Samsun limanlarına akmaktaydı. İbnü'l Esir naklettiğine göre Rum, Rus ve Kıpçakların yaşadığı kuzey memleketlerine gitmek amacıyla Sivas'ta biriken Müslüman tüccarların, Trabzon Devleti'nin bu hamlesi ile büyük zarara uğradıklarını belirtir⁴¹³. İbnü'l Esir ayrıca Trabzon Kralı David'in bu hamlesi ile Trabzon'a giden ticari yolları da kapatmakla beraber, Trabzon vasıtasıyla Karadeniz'in kuzeyindeki milletlerle ticaret yapmakta olan Irak, Musul, El Cezire tüccarlarının da Sivas'ta toplandığını kaydeder⁴¹⁴.

Aslında Bizans zamanında da, 1197 ve 1200 yıllarında, Müslümanların Karadeniz'deki ticari faaliyetlerini engellenmeye çalışılmıştır⁴¹⁵. Bu hareket yalnız Iraklı, Suriyeli vs. Müslümanlar tüccarların değil, Karadeniz'in kuzeyinden, Volga Boylarından, Kırım'dan gelen tüccarların da ticari yollarını kapatılmıştır⁴¹⁶. Selçuklu etkisinin hissedilir hal aldığı bu dönemde Türkmenler Anadolu ticaret yolları üzerinde de söz sahibi olmuşlardır. Öyle ki, Karadeniz ile yaşanan ticari ilişkilerde sorun çıkaran Trabzon Devleti'nin bu hamlesi Sinop'un Selçuklu Türkmenlerince fethedilmesine neden olabilecek bir etki doğurabilmiştir⁴¹⁷. Bundan önce 1205 yılındaki ticaret yolunun kesilmesi olayı Müslüman unsurları Karadeniz ticareti için siyasi davranmaya mecbur bırakmıştır. Neticede 1. Gıyaseddin Keyhüsrev, Trabzon Devleti'nin faaliyetlerine karşı 1205-1206 yıllarındaki seferini düzenlemiştir⁴¹⁸. Bu sefer esnasında Trabzon da kuşatıldı⁴¹⁹. Çünkü Selçukluları ve beraberlerinde Anadolu'ya yerleşmeye başlayan Türk nüfusun sadece fetih hareketleri ile

⁴¹² Demir, M., "TSİGİKTY", s. 20-24.

⁴¹³ İbnü'l Esir, *el-Kamil fi't Tarih*, çev. Ahmet Ağırakça – Abdülkerim Özeydin, c. XII, İstanbul, 1985, s. 242.

⁴¹⁴ İbnü'l Esir, *a.g.e.* s. 242; Demir, M., "TSİGİKTY", s. 20-21.

⁴¹⁵ Shukurov, R., "Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Türkçe Konuşan Bizanslılar", Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları: 81, *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, (6 – 8 Kasım 1998 – Trabzon), Trabzon, 2000, s. 119.

⁴¹⁶ Peker, K., "Trabzon'un İktisadi Kronolojisi", s. 20.

⁴¹⁷ Atalar, M., XIII. Ve XIV. Yüzyıllarda Karadeniz Ticaretinde Trabzon'un Yeri ve Önemi, Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri, 6-8 Kasım 1998, Trabzon, 2000, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, s. 132.

⁴¹⁸ Shukurov, R., *a.g.m.*, s. 119-120; Turan, O., "STVDT", s. 5; Gül, M., *a.g.m.*, s. 425.

⁴¹⁹ Miller, W., *a.g.e.*, s. 12.

iřtital ettiđini dūřūnemeyiz. Askeri ve siyasi gūm maddi gūē ile desteklenmelidir ve maddi gūēe sahip olmadan Anadolu'da ilerlemenin mūmkūn olmadıđı aēıktır. Selēuklular Anadolu'daki ticari altyapıdan da faydalanmak gibi akıllıca bir politika izlemektedirler. Bunun iēin karřılarına ēıkan ve ēıkması muhtemel engeller bertaraf edilmelidir.

Anadolu'da Mūslūman nūfusun sayıca artması ile ēatıřmalarda artıř gōstermeye bařlamıřtır. Bu ēatıřmaları sadece askeri alanda dūřūnmemek gerekir. Olayın iktisadi boyutunun askeri boyutunun önūne geētiđi ve hatta askeri faaliyetlere sebebiyet veren bařlıca unsur olduđu aēıktır. Mūslūman asıllı tūccarların Anadolu'da Mūslūman nūfusun olmadıđı yada sayıca pek az olduđu dōnemlerde Trabzon limanını ticarete kullandıklarını bilmekle beraber, Mūslūman nūfusun artması ve bazı önemli yerleri ellerine geēirmeleri ile Trabzon limanından hareketle gerēekleřtirilen ticaretin buralara kaydığını dūřūnmekteyiz. Burada Haēlı Seferlerinin getirdiđi karıřık hava ile birinci amacın gūvenlik olduđu aēıktır. Bu noktada Trabzon Devleti iēin Sinop'un kaybediliřinin önemli bir dōnūm noktası olacađı ortadadır. Mūslūman tūccarların Sinop'u kullanmaya bařlamaları ile Trabzon ūzerinden iřleyen ticari akım sayesinde elde edilen önemli bir gelirden olan Trabzon Devleti ūzerinde ekonomik bir baskı oluřmuřtur. 1205 yılında Trabzon Devleti'nin Karadeniz ticaret yolunu keserek ūzellikle Mūslūman tūccarların Sivas'ta yıđılmalarına sebebiyet verecek olan hareketleri bu sebepten olsa gerektir. Keza Komnenos Hanedanı ticaret sayesinde Anadolu'da oluřan katma deđerden payını daha az almaya bařlamakta ve bu pay būyūk oranda Selēuklu Devleti'ne gitmektedir.

3. Selēuklu – Komnenos Ekseninde Karadeniz Ticareti :

Sinop ve beraberinde Samsun gibi Anadolu'nun Karadeniz'e aēılan önemli kentlerinin fethi hareketleri ile beraber Kayseri ve Sivas řehirlerine gelen ticaret yolunun gūvenliđinin sađlanabilmesi iēin de ēaba sarfedilmiřtir. Bu yol Kilikya Ermeni Krallılıđının tacizlerine maruz kalmakta olduđu iēin, bōlgedeki Ermenilerin itaat altına alınmasına ēalıřıldı. Ayrıca Sinop'un fethi ile beraber alınan tedbirlerle ard bōlgesinde kurulmaya bařlayan ticari gūvenlik hattı, Sinop'tan hareketle kuzey memleketlerine giden deniz yolu ūzerinde de

kurulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla Suğdak'a sefer düzenlendi (1227)⁴²⁰. Keza buradaki ticaret, Karadeniz'in kuzeydeki Kıpçak memleketleri ile Anadolu, Suriye, el-Cezire, Musul ve Suriye'ye kadar uzanabiliyordu. Bu bölgelerden kuzey yönünde yola çıkan kervanlar önce Sivas'a geliyordu. Karadeniz'in hemen arkasında hem Ortadoğu'dan hem de Kuzey Karadeniz'den gelen ticari emtia için önemli bir aktarma merkezi haline gelen Sivas'tan sonra yol kâh Samsun – Sinop kâh Trabzon limanlarına yönelmekteydi. Bu limanlardan hareketle Karadeniz'e açılan ticari emtia Kuzey Karadeniz limanlarına ulaştırılmaktaydı. Bu güzergah üzerinden kuzeye taşınan ticari emtialar arasında *pamuklular, ipekliler ve baharat* önemli paya sahip iken, kuzey memleketlerinden de özellikle kürk ve köleler aynı kara ve deniz yolu üzerinden Anadolu'ya getirilmekteydi. Bu bölgede özellikle Suğdak limanı ayrı bir özellik arz etmektedir. Bu liman kendi aynı yıl Selçuklular tarafından alındı ve Ortadoğu'dan bu limana kadar olan bölgedeki ticari akımın işlerliği Müslüman tacirler açısından güvence altına alınmış oldu. Suğdak Karadeniz'den Güney Rusya bölgesine giriş mevkii olarak önemli bir ticari değere sahiptir⁴²¹.

I. Aleaddin Keykubat (1220 – 1237) zamanında da Sinop üzerinden geçen ticaretin güvenliğini sağlamak mevzuu önemli addedilmiş olmalı ki Trabzon Devleti ile yine Karadeniz üzerinde karşılaşmaktan çekinilmemiştir. Aleaddin Keykubat zamanında Suğdak'a düzenlenen sefer oldukça önem arz eder. Moğollar tarafından düzenlenen akınlar nedeniyle bu yörede gerçekleştirilen ticaret sekteye uğramıştır. Karadeniz'in güney kıyılarında yer alan Sinop'taki ticaretin işlerliği için kuzey kıyılarının bir diğer ticaret kenti Suğdak'ta da ticari hareketliliğin temini gereklidir. Bunun gerçekleşebilmesi için de en önemli unsurun güvenlik olduğu açıktır. Lakin bu bölgeden gelen tüccarlar soygun ve yağma hareketleri ile karşı karşıya kalmaktaydılar⁴²². Ayrıca Trabzon Devleti ile olan rekabet de bu seferde etkili olmuştur. Mısır ile Güney Rusya arasındaki ticarete Anadolu'daki tacirler ile Mısır tacirleri İskenderiye – Antalya – Sinop yolunu kullanmaktaydılar. Bu yol üzerinden yapılan ticaretteki Selçuklu

⁴²⁰ Turan, O., "Selçuk Türkiye'si ve Dünya Ticareti", s. 5-6; Demir, M., "TSİGİKTY", s. 23.

⁴²¹ Demir, M., "TSİGİKTY", s. 23.

⁴²² Uyumaz, E., *Sultan I. Alaeddin Keykubat Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi (1220 – 1237)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2003, s. 38.

hakimiyeti Karadeniz'in kuzeyinde, Suğdak'ta da sağlanmalı idi⁴²³. Ancak Selçukluların Trabzon üzerinden değil de, kendi hakimiyetleri altında bulunan Sinop ve Samsun gibi limanlar üzerinden nakliyat ve ticaret yapmaları Trabzon Devletinin iktisadi gücünü azaltmaktaydı.

Suğdak'ta bu çabaların nedeni ise 1223 yılında Moğolların bu bölgeye saldırması ve geri çekilmesidir. Evvela bölgede oluşan otorite boşluğunu Trabzon Devleti doldurmaya kalkışmıştır⁴²⁴. Moğol Saldırılarından önce Trabzon Devleti'nin hükümranlığı altında bulunan şehirde, Trabzon Devleti'nin otorite zafiyeti içerisinde olduğu açıktır ve bu zafiyet Selçuklu ticaretini de olumsuz yönde etkilemektedir. Selçuklu bu açıklığı iyi görmüş olmalı. Suğdak'ın da ele geçmesi ile Anadolu üzerinden gelen ticaretin diğer bir geçiş noktası olan Kırım bölgesinde de üs sahibi olan Selçuklu, ticari temelli bu askeri faaliyetlerinin meyvelerini zamanla toplayacaktır⁴²⁵.

Yukarıda Selçukluların Trabzon Devleti ile olan siyasi ilişkilerine dair başlık altında değindiğimiz 1224-1225 yıllarında gelişen hadiselerde de Moğolların Suğdak'a saldırdıkları 1223 yılında gelişen olayların etkileri vardır. Bazı batılı kaynaklarda Moğolların 1223 yılında Suğdak'a gerçekleştirdikleri saldırıların, Selçukluların 1224-1225 yıllarında Trabzon'a düzenledikleri seferde etkili olduğu kaydedilmiştir⁴²⁶.

Selçuklular döneminde Anadolu'nun güneyinden kuzeyine ve oradan da Karadeniz'in kuzey bölgelerine yönelen ticari faaliyetler ile Sinop - Suğdak üzerinden gerçekleşen ticaret ve özellikle Karadeniz'den Anadolu'ya giriş ve çıkış limanları topyekün güvenlik altına alınmaya çalışılmıştır. Bu girişimler ile muhakkak ticaret üzerinde belirgin bir otorite tesis edilmiştir. Ancak zengin ticaret kervanlarının tamamen güvenlik altına alındığını, bu kervanlara girişilebilecek saldırıların sona ereceğini düşünmek pek mantıklı olmayacaktır. İşte bu noktada mevcut güvenlik ihtiyacını karşılayabilmek için Selçuklu Kültürünün güzide örneklerinden sayılan "Kervansaraylar" devreye girecektir. 30

⁴²³ Tabakoğlu, A., *a.g.e.*, s. 131.

⁴²⁴ Uyumaz, E., *a.g.e.*, s. 34-38; Gül, M., *a.g.m.*, s. 426.

⁴²⁵ Gül, M., *a.g.m.*, s. 426.

⁴²⁶ Uyumaz, E., *a.g.e.*, s. 45-46.

– 40 km.’de bir yapılmış olan kervansaraylar ticaret kervanları için bir korunma ve sığınma yerleri olurlarken, bu müessese ile beraber kervanları saldırıya karşı koruyabilmek maksadıyla başında “Kervansaraylar” veya “Kervanbaşı” bulunan askeri birlikler oluşturulmuştur. Bunlar kanunla görevlendirilmiş birliklerdir ve kervanlardan “bacrahdarlık” veya “tutgovulluk” denilen bir resim almaktadırlar (Harita 4)⁴²⁷.

Harita 4 : XII-XIII. YY. Anadolu Selçuklu Dönemi Ulaşım Sistemi ve Kervansaray Ağı⁴²⁸

Selçukluların Karadeniz’deki bu faaliyetleri zaten güney ve doğusundan Türkmen güçler tarafından çevrilmiş Trabzon Devletini kuzeyinden de kuşatılmış bir devlet haline getirmektedir. Bu vaziyetin Trabzon Devleti’ni son derece bunalttığını düşünmekteyiz. Keza Trabzon Devleti için Bizans merkezine ulaşılacak en kolay yol olan deniz yolu da bu durumda eskisi kadar güven vermemekteydi. Trabzon Devleti de aleyhine olan bu durumu tekrar lehine çevirebilmek, Karadeniz’deki ulaşımında Selçuklu etkisini kırabilmek için zaman zaman gayret göstermiştir. Trabzon Devleti IV. Kılıçarslan (Rükneddin) (1259 – 1266) döneminde bu amaçla Sinop’a bir hareket düzenleyip şehri ele geçirmiş olsa dahi (1259 yılında), 1266 yılında Muineddin Pervane Sinop’u tekrar almayı

⁴²⁷ Turan, O., “STVDT”, s. 5-6.

⁴²⁸ Özcan, K., a.g.m., s. 25.

başardı. Bununla beraber III. Gıyaseddin Keyhüsrev (1266 – 1283) döneminde de Trabzon Devleti Sinop'a saldırmış ancak Çepni Türklerinin gayreti ile bu saldırı bertaraf edilmiştir⁴²⁹.

4. 1204 Sonrası Karadeniz Ticaretinde Selçuklu Etkisi :

Karada işleyen ticaretin güvenliği için atılan adımların yanında denizde de güvenlik amaçlı sarfedilen bir çaba ile Selçuklular Sinop'ta bir donanma oluşturulmuşlardır ki Trabzon Devleti'nin o zamanki donanmasından daha güçlüdür. Bu donanmanın, Trabzon Devleti'nin 1205 yılında olduğu gibi yeni bir müdahalesine izin vermemek amaçlı oluşturulduğu açıktır. Yani Selçuklular tarafından ekonomik boyutlu bir askeri girişimde bulunulmuştur. Sinop ve Samsun bölgesine akan ticaretin güvenliğini sağlamaya yönelik çabalar sonuçsuz kalmayacak ve bahsettiğimiz Müslüman tüccarların bu bölgeye yönelerek Trabzon Devletini ekonomik kayba uğratmalarının yanında Rus ve Kıpçak tacirler de Trabzon'dan ziyade Sinop bölgesine yönelmeye başlayarak Trabzon Devleti'nin zararını derinleştireceklerdir⁴³⁰.

Trabzon ve Sinop – Samsun limanlarında adete ikiye parçalanmış bir ticari yapı görülmektedir. Kanaatimce Müslüman tüccarlar Sivas'a geldikten sonra genellikle Müslümanlar tarafından kontrol edilmekte olan Sinop – Samsun havalisine yönelmekte iken, bu yöreyi kendileri açısından güvenli görmeyen Gayrimüslim ticaret erbabı ise Trabzon'a yönelmektedir. 1205 yılında Aleksius tarafından Karadeniz ticaret yolunun kapatılması, Türklerin Sinop, Samsun ve daha sonra Suğdak'ı fethetmeye girişmelerini gerektiren neden büyük ölçekte iktisadidir. Burada süregelen ticaretin rantı Bizans'a yada Trabzon Devleti'ne bırakılmayacak kadar değerlidir ve zaten fetih hareketlerinin ekonomik kaygı güdülmeksizin gerçekleştirilmeyeceğini düşünürsek, Anadolu'nun fethi için bu ve buna benzer finans kaynakları sarfedilen gayretleri kolaylaştıracaktır.

Trabzon Devleti'nin içinde bulunduğu vaziyet, Selçuklular tarafından Sinop'un ele geçirildiği yıl dönemin İznik hükümdarı Theodore Laskaris

⁴²⁹ Gül, M., a.g.m., s. 426.

⁴³⁰ Demir, M., "TSİGİKTY", s. 22.

tarafından bu şehrin batısında kalan Karadeniz Ereğlisi ve Amasra'nın da içinde bulunduğu bölgenin ele geçirilmesi ile daha da kötüleşmeye başlamıştı. Bu hal ile Trabzon Devleti'nin Sinop ve batı bölgesi ile irtibatı kopmuş ve Bizans dünyasından adeta tecrit edilmiştir⁴³¹.

Görülmektedir ki Karadeniz üzerinden Sinop'a gelerek Anadolu içlerine yönelen ticaret yolu hem Trabzon Devleti için hem de Selçuklular için savaşı göze alabilecek kadar önemlidir. Burada Selçuklu çok daha net bir hamle ile bu ticaret yolunu Sinop'u da sınırlarına katarak tamamen kendi kontrolüne almıştır. Bu yol daha önceki dönemlerde de kullanılıyordu. Selahaddin Eyyübi (1169-1193) döneminde Sinop ile beraber Trabzon'a da gelen ticaret kervanlarının bu şehirlerden sonra Sivas'ta toplandıklarını ve Malatya, Adıyaman, Ra'ban, Antep ve Tell-Başir güzergahından Halep'e kadar geldiklerini öğreniyoruz⁴³² ki bu hal çok yönlü bir ticaretin varlığına kaynaklık eder.

Özellikle Sivas, Karadeniz üzerinden Trabzon ve Sinop'a gelen ticari emtianın toplanma merkezi olarak ayrı bir özellik arz etmektedir. Buraya kuzeyden gelen köleler, cariyeler ve kürkler vs. emtia, güneydeki İslam coğrafyasına yapılan ticarete konu oluyordu⁴³³. Ayrıca bu ticari yollar vasıtasıyla bazı devletlerce ihtiyaç duyulan kölelerin de sağladıklarından bahsetmiştik. Özellikle Kıpçak bölgesinden gelen köleler Anadolu üzerinden Suriye'ye ve Mısır'a ulaştırılıyordu⁴³⁴.

Rusya'dan Trabzon'a, şehrin ihtiyacını karşılayabilmek için buğday sevkıyatı da yapılmaktaydı⁴³⁵. Ticari hareketliliğin köşe taşı olarak niteleyebileceğimiz nokta da burasıdır. Bu noktaya Bizans – Sasani mücadelelerinden bahsettiğimiz yerde kısmen değinmiştik. Buna göre iki devlet arasındaki bu mücadele Anadolu'nun ticari bir nakil yolu olarak kullanılmasına mani olmakta idi ve daha sonraları başlayan Bizans – İslam çekişmeleri

⁴³¹ Ostrogorsky, G., a.g.e., s. 399.

⁴³² Kaya, Ö., *Selahaddin Sonrası Dönemde Anadolu'da Eyyübiler*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 88-89.

⁴³³ Gökbil, A., a.g.e., s. 101,198.

⁴³⁴ Atalar, M., a.g.m., s. 133.

⁴³⁵ Yakubovski, A. Yu., *Altın Ordu ve Çöküşü*, AKDTYD, Türk Tarih Kurumu Yayınları, X. Dizi – Sayı 15¹, Ankara, 2000, s. 11.

esnasında da bu menfi hal devam etmekteydi. Bu nedenle ticari yollar Karadeniz'in kuzey bölgelerine özellikle de Volga Boylarına kaymıştı. Bizans ve rakip devletleri arasındaki mücadele, Anadolu üzerinden geçen ticari yolların işlerliğini bir açıdan azaltmakla beraber, Karadeniz üzerinden gerçekleşen ve bu bölgeleri de içine alacak şekilde daha büyük bir ticari hacmin alım satımına konu olmasına neden olmaktadır. Ayrıca bu halin Anadolu üzerindeki ticari akımı tamamen durdurduğunu da söyleyemeyiz. Eskiden daha sıklıkla kullanılan ve çoğunlukla doğu – batı yönünde olan bazı yolların daha az kullanılmaya başlanmış olmasına rağmen, yukarda İslam coğrafyasına yapılan nakliyata dair bahsimizden anlaşılabileceği gibi kuzey – güney yönündeki ticarete canlanma yaşanmaktadır. Bu açıdan Karadeniz vasıtasıyla daha kuzey memleketlerden yapılan ticaret Karadeniz'in güney limanlarına daha fazla işlerlik kazandırmış ve başta Trabzon olmak üzere buralardaki liman kentlerinin ticari kapasitelerini göreceli olarak artırmıştır.

Osman Turan, Müslüman ülkelerinin Volga boylarında ticarete konu olan kürklere, köle ve cariyelere rağbet ettiklerini kaydetmekle beraber, siyasi ve güvenlik nedenleri ile ticaretin Karadeniz'in kuzeyindeki memleketlere daha fazla akmasının Selçuklu akınlarına kadar bu minval üzere devam ettiğini belirtir⁴³⁶.

Ancak 13. yüzyıl “Moğol İstilas” ile anılmaktadır ve Moğolların Akdeniz'e gidiş yollarından bir tanesi de Volga Nehri Coğrafyasından geçmektedir. David Sinor, bu yola “Kıpçak Yolu” veya “Kuzey Yolu” denilebileceğini belirtir. “Oğuz Yolu” olarak nitelenebilecek Selçukluların ve daha sonraları Osmanlıların kullandığı yol da Moğollar tarafından kullanılmış ise de Moğollar açısından kuzeydeki yol kadar hızlı hareket etmeye imkan vermediği açıktır⁴³⁷. Selçuklular tarafından “Oğuz Yolu” olarak tanımlanan, doğu memleketlerinden Anadolu'ya yönelen yollar daha sık kullanılmış olmakla beraber, Karadeniz vasıtasıyla Volga boylarından Anadolu üzerine gelen ticaretin boyutlarında bir azalmaya sebebiyet verdiğini görmüyoruz. Yakubovski'nin kaydettiğine göre 11. ve 13. yüzyıllarda Volga yolu vasıtasıyla Bulgar Alanı, Orta Asya, Kafkasya, İran ve

⁴³⁶ Turan, O., “STVDT”, s. 4.

⁴³⁷ Sinor, D., a.g.m., s. 33.

Uzak Doğu arasında büyük bir ticari faaliyet gerçekleştirildiği gibi, Kırım'a yönelen bozkır yolunda da yine büyük ölçüde ticaret yapılmaktadır. Kırım ile yapılan ticaretin bir kolu da Trabzon'a uzanmaktaydı⁴³⁸. Bu yol Volga Nehri güzergahından küçük Rus Prenslüklerini aşarak Kırım'a gelmekteydi. Kırım'dan (ve çoğunlukla da Suğdak'dan) yola çıkan ticari emtialar Karadeniz vasıtasıyla Trabzon'a uzanmaktaydı. Bu noktada Yakubovski Trabzon'dan Sivas'a ve oradan da Halep'e uzandığını belirttiğimiz ticaret yolu haricinde başka bir yol hakkında bilgi verir ki Suğdak üzerinden Trabzon'a gelen ticari emtia için Trabzon'dan sonraki güzergah Hemedan, Tebriz ve buradan da diğer doğu memleketleri oluyordu⁴³⁹. Kefe – Tebriz arası ticaret de Trabzon üzerinden akmaktaydı⁴⁴⁰.

1295 yılında Trabzon'a gelen Marco Polo Trabzon'dan Tebriz istikametine yolculuk yapıldığından bahsetmiştir⁴⁴¹. Bu güzergahlar üzerinden Trabzon'a çeşitli ürünler taşınmaktadır. Kürk ve keten gibi ürünlerin yanı sıra Trabzon'a esirler de getiriliyordu⁴⁴². Müslüman tüccarların Trabzon'dan hareketle doğu yönünde gerçekleştirdikleri ticaretin bir diğer güzergahı Erzurum ve Azerbaycan üzerinden Meveraünnehir'e kadar uzanmaktadır⁴⁴³.

Daha sonra bahsedeceğimiz Venedik ve Ceneviz rekabeti Karadeniz havzasındaki ticaretin zaman içerisinde boyut değiştirmesine neden olurken, başka memleketlerde yaşanan siyasal gelişmelerde bu ticaret üzerinde bir şekilde etkili olabilmiştir. Anadolu'daki siyasal karışıklıkların doğu – batı yönündeki ticaretin işlerliğinde bu coğrafyanın kullanımını azalttığından ve Karadeniz'in kuzeyinin daha yoğun olarak kullanıldığından bahsetmiştik. Müslüman tüccarlar bu ticarete önemli bir rol oynamakla beraber, Akdeniz'de de İslam nüfusunun ticari etkinliği göze çarpmaktadır. Bu hareketlilik Anadolu üzerindeki ticari yolların kullanımını azaltması bakımından önemlidir. Akdeniz'in kuzey sahillerine doğu ve batı kıyılarına ve geçit vazifesi gören adalara kadar yerleşen Müslümanlar, bu denizde ilerleyen zamanda dahada artacak olan bir

⁴³⁸ Yakubovski, A. Yu., *a.g.e.*, s. 6; Gökbel, A., *a.g.e.*, s. 197.

⁴³⁹ Yakubovski, A. Yu., *a.g.e.*, s. 11.

⁴⁴⁰ Atalar, M., *a.g.m.*, s. 134.

⁴⁴¹ *Marco Polo'nun Geziler Kitabı*; çev. Ömer Güngören, Yol Yayınları, İstanbul, 1985, s. 19-21.

⁴⁴² Yakubovski, A. Yu., *a.g.e.*, s. 11.

⁴⁴³ Tekindağ, Ş., *a.g.m.*, s. 472.

hegemonya tesis etmişlerdir. Akdeniz'deki önemli mevkileri ellerinde bulundurarak buradaki ticari hareket üzerinde kendi lehlerine bir akım meydana getiren Müslümanlar, Ortaasya'dan Bağdat üzerine inen ticaret yolunu kullanıyorlar ve bu noktadan Akdeniz'e Suriye'deki limanları kullanarak ulaşıyorlardı. Akdeniz'deki ticaretin de Müslümanların elinde olması, bu istikamette yapılacak olan ticaretin cazibesini Müslümanlar için artırmıştır. Ancak Anadolu'daki siyasal yaşamdaki özellikle Selçuklu göçleri ile dahada yoğunlaşan karışıklık nedeniyle hem Karadeniz'in Kuzeyindeki yolların, hem de Anadolu'nun güneyinden Suriye Limanlarına uzanan yolların işlerliğinin artması Anadolu'yu bu faaliyetlerde etkisiz bırakmıştır⁴⁴⁴. Selahaddin Eyyübi'nin 1187'de Kudüs'ü fethetmesi ile beraber Haçlı seferleri ile Suriye ve Doğu Akdeniz limanlarına gelerek bölgede ticari hareketlilik yaşanmasına yol açan Latinler, yeni yollar arayışına giriştiler ve Ayas (Yumurtalık)'tan başlayarak Sivas, Erzincan, Erzurum güzergahından Tebriz'e uzanan yol üzerinde faaliyet göstermeye başladılar⁴⁴⁵. Ancak Osman Turan, Anadolu'ya nazaran başka yollarının kullanılmasına rağmen Toros Dağları ile Erzurum hattının doğusunda kalan bölgede Müslüman tüccarların da faaliyetlerini sürdürdüklerini belirtmektedir. Özellikle Selçuklu akınları ile Müslümanlar için kuzey memleketleri ile ticari münasebetler kurabilmek açısından en kısa yol açılmaya başlamıştır. Lakin Selçukluların akınları bu ticari münasebetlerin oluşabilmesi ve uluslar arası yolların mübadeleye açılabilmesi için kısa vadede bir etki yaratmamıştır. Keza Selçukluların Anadolu'ya girişleri ile beraber başlayan Haçlı Seferleri Anadolu'daki karışıklığı ve tahribatı artırmıştır. Suların durulması ve sosyal – ticari ilişkilerin daha normal bir seyir izler hale gelmesi zaman alacaktır. Ancak Selçuklu akınları bu normale dönme sürecinde önemli bir rol oynayacaktır. Bu akınlar ile Müslümanların kuzey memleketleri ile yaptıkları ticarette açılan en kestirme yol olarak bahsettiğimiz güzergah Trabzon üzerinden geçmektedir. Trabzon'un buradaki vazifesi İran, Irak, Suriye, Mısır gibi Müslüman nüfusun çoğunlukla yaşadığı memleketlerden Anadolu'ya ve oradan kuzey memleketlere, Kırım'a, İdil Boylarına giden yol üzerinde bir

⁴⁴⁴ Turan, O., "STVDT", s. 4.

⁴⁴⁵ Atalar, M., a.g.m., s. 132,134; Marco Polo ise Ayas Limanının önemini vurguladıktan sonra Doğu Akdeniz'de bulunan ülkelere gitmek isteyenlerin önce Ayas'a geldiklerini belirtir. Buna ek olarak buradaki Venedikli ve Cenevizli tüccarların varlığına değinir ve bu tüccarların buradan ipekli ve yünl kumaşlar aldıklarında bahseder; *Marco Polo'nun Geziler Kitabı*; a.g.e., s. 19

bağlantı vazifesi görmektir⁴⁴⁶. Selçukluların Akdeniz’de Antalya ve Karadeniz’de Sinop limanlarını ellerinde bulundurdukları dönemde, bu limanların mevcudiyetine karşın esas büyük deniz ticaret merkezlerinin güneyde Yumurtalık ve kuzeyde Trabzon olduğu görülüyor. Bu merkezler sadece transit geçiş için, aktarma vazifesi yada yukarıda belirttiğimiz gibi bağlantı vazifesi görmemekteydiler. Bu liman kentleri büyük dış ticaret merkezleriydiler⁴⁴⁷. Zikrettiğimiz bu bölgede gerçekleşen ticaret ile beraber, Orta Asya’dan Karadeniz’in kuzeyine gelerek bu bölgede şekillenen ticaretin kesişme noktası olarak Trabzon Şehri karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda Müslüman ülkeler tarafından Volga bölgesinin kürklerine, kölelerine, cariyelerine rağbet edildiğini belirtmiştik. Bu talebi karşılayabilmek için Karadeniz’in kuzey sahillerindeki limanlardan başlayarak gemiler vasıtasıyla yapılan ticaret ile, Müslüman tüccarların Ortadoğu’dan Erzurum’a kadar uzanan hat üzerindeki ticaretini birleştiren merkez Trabzon olmuştur. Trabzon’dan hareketle Anadolu içlerine, belki Sivas’a, belki Erzurum’a yönelen kervanlar, hem güneye, Ortadoğu’ya hem de daha doğuya, Maverâünnehir bölgesine ilerlemişlerdir. Trabzon’un burada bir “aktarma istasyonu” vazifesi gördüğü aşikardır.

Selçuklular, Anadolu üzerinden akan ticaretin geçtiği güzergahta hakimiyet elde ederek başka milletlerden olan ve özellikle Müslüman olan tüccarların buralara yönelmelerini mümkün kılmışlardır. Bu çabalar neticesinde Ortadoğu ile Kuzey Karadeniz arasında işleyen ticarete Anadolu’da hakim oldukları güzergahta güven ortamını tesis ile ticaretin akışını sağlamışlardır.

5. Moğolların Karadeniz Coğrafyasındaki Varlıkları ve İktisadi Etkileri :

Moğol İmparatorluğunun bu kudretli zamanlarında Anadolu’ya yönelik hareketleri de Karadeniz’in kuzeyinden başlayarak gerçekleşti. Cengiz Kağan’ın oğlu Cuci Kağan (d.1185 – ö.1227) zamanında Güney Rusya’yı ele geçirerek Kırım’a kadar inen Moğol güçleri, ardından Kafkasya’ya inerek önce Azerbaycan’ı havalisini ele geçirdiler. Bilahare İran’ı ele geçiren Moğolların

⁴⁴⁶ Turan, O., “STVDT”, s. 4-5.

⁴⁴⁷ Tabakoğlu, A., *a.g.e.*, s. 133.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin doğu sınırlarına gelmesi uzun sürmeyecektir. Moğol ordularından kaçan Harzemşah Celalüddin Mengüberdi Doğu Anadolu'yu işgal eder⁴⁴⁸. Bu hadiseden bir müddet evvel 1226 yılında Harzemşahlar Tiflis'i Gürcülerden almışlardı⁴⁴⁹. Doğu Anadolu'ya dağılışları Anadolu Selçuklu topraklarına tecavüz manasına gelmekteydi ki bu vaziyet Harzemşahlar Celalüddin Mengüberdi ordusu ile Anadolu Selçuklu Aleaddin Keykubat ordusunun 1230 yılında Yassıçemen'de karşı karşıya gelmesine neden olacaktır. Yapılan muharebeyi Selçuklu orduları kazanırken⁴⁵⁰, Harezm askerlerinin Trabzon'a kadar dağıldıklarını, 1500 kadar Harezm askerinin bir uçurumdan düşerek öldüklerine ve pek çoğunun da süslü elbiseler ile beraber Arapların eline düştüklerine dair bir bilgiye ulaşıyoruz⁴⁵¹. Bir kısmı ise Trabzon'a sığınmıştır. Dönemin Selçuklu Hükümdarı Aleaddin Keykubat bu durumu fırsat bilerek Komnenoslar ile bir anlaşma imzalamış ve Trabzon Devleti bu anlaşma ile Selçuklulara ihtiyaç halinde 200 mızraklı asker⁴⁵² yada 1000 adam vermeyi taahhüt etmiştir⁴⁵³. Laszlo Rasonyi de, bu mevzuya ilişkin olarak Selçukluların Trabzon Devletinden asker aldıklarını ve ayrıca Trabzon Devletini haraca bağladıklarını yazar⁴⁵⁴. Moğollar Gürcistan'ın geniş bir kısmını ve Trabzon'a bağlı İber ve Laz bölgelerini ele geçirdiler. Bu hadise neticesinde burada yaşayan halk Gürcü Kraliçesi Roussadan'ın oğlu olan David önderliğinde Trabzon Devletinden bağımsız bir yönetim kurdular⁴⁵⁵.

Ortada bu durum varken Karadeniz'in Kuzeyi, Kafkasya, İran, Anadolu ve yine Ortadoğu ticaret yollarında Moğol üstünlüğü yaşanmaya başlanmıştır. Karadeniz'in kuzeyinde Volga Nehri üzerinden geçen güzergahlardan hareketle Avrupa içlerine sokulmaya başlayan Moğol güçleri, Batu Han öncülüğünde

⁴⁴⁸ Bayram, M., Fatih Sultan Mehmet'in Trabzon'u Fethedişinin Gerekçeleri, Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri, 6-8 Kasım 1998, Trabzon, 2000, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, s. 139.

⁴⁴⁹ Cöhlce, S., Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Türkleşmesinde Kıpçakların Rolü, Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi (Samsun 13-17 Ekim 1986) Bildirileri, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Samsun, 1988, s. 482.

⁴⁵⁰ Bayram, M., a.g.m., s. 139.

⁴⁵¹ Kaya, Ö., a.g.e., s. 215; Uyumaz, E., a.g.e., s. 61.

⁴⁵² Uyumaz, E., a.g.e., s. 47.

⁴⁵³ Miller, W., a.g.e., s. 17.

⁴⁵⁴ Rasonyi, L., *Türk Devleti'nin Batıdaki Varisleri ve İlk Müslüman Türkler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1983, s. 95.

⁴⁵⁵ Miller, W., a.g.e., s. 17.

Macaristan'ı fethederek, 1242 yılında ise Dalmaçya'ya kadar gelerek Adriyatik Denize ulaşmışlardır. Anadolu'ya ilerleyen yolda ise İran ve Suriye'ye gelen Moğollar, 1243 yılında Selçukluları "Kösedağ Savaşı"nda mağlup ederek bu coğrafyada da etkin olmaya başlamışlardır⁴⁵⁶. Hissedilir boyuta gelen Moğol etkisi karşısında dönemin Trabzon İmparatoru I. Manuel Moğollara bağlılığını kabul edecektir⁴⁵⁷.

Anadolu ticaret kervanları için karışıklıklar nedeniyle Bizanslı yıllarda pek güvenli sayılmamakla beraber, kervanlar daha ziyade başka yollar ile ticari faaliyetlerini yürütürler iken, Moğollar hem Karadeniz'in kuzeyinde hem de Anadolu'da etkinlik gösterdikleri sahalarda bu ticari hareketliliğe destek olmuşlardır⁴⁵⁸. Öncelikle gümrük duvarlarını indirmişlerdir. Lakin Moğollar tarafından izlenen ticari politikalardan ticaret erbabının faydalandığını söylemek güçtür. Keza, Anadolu'da gerçekleştirilen ticaret yerli ve yabancı tekellerin ellerine geçmektedir. Gümrük duvarlarının indirilmesi yerli Selçuklu tebaasından olan işletmelere zarar vermektedir⁴⁵⁹.

Haçlı Seferleri ve Latinlerin etkisiyle gelişen Akdeniz ticaretine ek olarak Venedik ve Cenevizlilerin de Karadeniz ticaretinde söz sahibi olmaları⁴⁶⁰ en azından Karadeniz havzasında belirgin bir canlılık yaratmıştır. Keza Moğolların ticareti teşvik edici ve bu ticarete aracı veya herhangi bir şekilde dahil olmayı görev edinen aktif politikaları nedeniyle Avrupalı tüccarlar Uzak Doğu'ya kadar varan bir pazarı kendilerine ufuk edinebilmişlerdir⁴⁶¹. Trabzon'da Asya ticaretinden daha fazla pay almaya başlamıştır. Bir ticari geçiş noktası olmasının yanı sıra, Trabzon'dan da çeşitli ürünler ihraç edilebilmektedir. Şehirde imal edilen yün, keten ve ipekli kumaşlar ile Trabzon'un ard bölgesinde bulunan dağlardan çıkarılan madenler şehir üzerinden gerçekleştirilen ticarete birer ihraç kalemidirler⁴⁶².

⁴⁵⁶ Sinor, D., a.g.m., s. 33.

⁴⁵⁷ Aygün, N., a.g.t. s. 12.

⁴⁵⁸ Atalar, M., a.g.m., s. 131-132.

⁴⁵⁹ Erdem, İ., a.g.m., s. 4.

⁴⁶⁰ Atalar, M., a.g.m., s. 132.

⁴⁶¹ Sinor, D., a.g.m., s. 36.

⁴⁶² Aygün, N., a.g.t. s. 12.

Ancak bu durumu net bir şekilde ortaya koymak zordur. Keza ticaretin işlerliğine Anadolu ve Bizans açısından olaya bakarsak, evvel zamanda Anadolu topraklarının büyük kısmının Bizans'ın elinde bulunduğu ve ticari yolların işlerliğinin Anadolu'da Bizans'a bağlı beyler tarafından sağlandığı döneme nazaran ticari hareketlilik sönük kalmıştır. Anadolu'daki mevcut karışık siyasal ortam Bizans – Sasani mücadeleleri zamanında olduğu gibi ticaretin Anadolu üzerinden işlemesine imkan sağlamamaktadır. Bu hal 13. yüzyıl boyunca devam edegelmiştir. Esasen ticaret yollarının, bazen askeri niteliği daha ağır bassa da, Romalılar zamanındaki inşasından sonra, Bizans döneminde, zaman zaman karışıklıkların azalması ile ticari hayat canlanmış ve Anadolu üzerindeki ticari yollar daha yoğun olarak kullanılmaya başlanmış olmasına rağmen özellikle Moğollar tarafından gerçekleştirilmeye başlanılan akınlardan sonra Bizans ticareti daha ziyade Karadeniz'in kuzeyinden sağlanmaya başlanmıştır. Aynı zamanda doğudan gelen ticari emtia da Anadolu'daki ticari yollara sokulmaksızın karayolu ile Bağdat üzerinden Mısır ve Afrika'ya, Akdeniz üzerinden de Endülü's'e ulaştırılmaya başlanmıştır. Bu bakımdan Moğolların ticareti canlandırma çabaları olması, bu çabaların sonuç kazandığı anlamına gelmez. Aksine Anadolu'da artan karmaşa ortamının ticari yollarda sapmalar meydana getirdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Moğolların ilk evvela ele geçirdikleri İran ve Irak bölgeleri olmakla beraber bu bölgeler ile ticari ilişkiler halinde olan başta Anadolu olmak üzere diğer memleketler de, daha Moğol akınlarına maruz kalmadan ortadaki bu yeni durumun etkilerini hissetmeye başlamışlardır⁴⁶³.

Ama yinede Moğolların Anadolu coğrafyasında meydana getirdikleri bu karmaşa ortamına ve ticari yollarda sapmalara neden olmalarına karşın Trabzon açısından olumlu neticeler doğuran hareketlerde de bulundukları görülmektedir. Moğolların Trabzon'un yararına olarak yorumlanabilecek ilk hareketleri 1258 yılında Hülagü tarafından Bağdat'ın yağmalanması olacaktır. Bu olay neticesinde Doğu ticaret yolları Akdeniz limanları yerine Karadeniz limanlarına ve tabi olarak Trabzon'a yönelmiştir. Trabzon üzerinde gerçekleşen ticari akımın artmasına neden olan bu yeni durum neticesinde şehrin refah

⁴⁶³ Demir, M., "TSİGİKTY", s. 16,23-24.

seviyesi artacaktır. Bu yıllarda Trabzon tahtında I. Manuel Komnenos yer almaktadır ve onun çıkarılan sikkelerden şehrin o günkü ekonomik vaziyeti hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz. Bu dönemde çeşitli sayıda bronz ve gümüş sikke bastırılmıştır (resim 4). Bastırılan bu Trabzon sikkeleri Gürcistan'da dahi tedavülde bulunmaktadır. Miller bu dönem paralarına genel olarak "Kirmanuel" (Kir. Manuel) denildiğini kaydeder. Ön yüzünde ayakta duran imparator kabartması bulunan sikkelerin bazılarının arka yüzünde Aziz Eugenios'a ait bir kabartma var iken bazılarında çocuk Hz. İsa'yı kucağında tutan "Altın Başlı Bakire" kabartması bulunmaktaydı⁴⁶⁴.

resim 4 : Trabzon Hükümdarı I. Manuel'e ait Sikke⁴⁶⁵

Haçlı Seferleri 11. asrın sonlarına doğru gerçekleştiği coğrafyalarda toplumsal değişmelere neden olmuştur. Bu seferlerin lehlerine estirdiği havadan faydalanan Hristiyan gemiciler, artık Doğu Akdeniz'deki limanlarda rahatlıkla faaliyetlerde bulunabilir bir konuma geldiler. Suriye limanları üzerinden doğu - batı yönlü ticaret gelişme göstermeye başladı. Bilahare 1291 yılında bu bölgenin önemli liman kentlerinden Akka Memlukluların eline geçmiş olsa dahi, Haçlıların yıkıcı etkisi ve süregelen Memluk – İlhanlı mücadeleleri bu yol

⁴⁶⁴ Miller, W., *a.g.e.*, s. 18.

⁴⁶⁵ <http://www.coinarchives.com/a/results.php?search=%22Eugenius%22&s=0&results=100>; 28 Mayıs 2007.

üzerinden işleyen ticareti zayıflatmış ve ticaretin Anadolu üzerinden akmasına katkı sağlamıştır⁴⁶⁶.

Sinop'un Selçukluların eline geçmesi en azından Kuzey Karadeniz memleketlerinden Sinop'a ve oradan Sivas'a geçerek daha güneydeki ülkelere uzanan ticaretin işlerliğinin devam etmesini sağlamıştır. Lakin bu yolun Sivas ile Trabzon arasındaki ticaretin de yükünü aldığını öğreniyoruz. Nitekim daha sonraki dönemlerin İslam coğrafyacısı Dimeşki'ye (ö.1327) göre Sinop o zamanlarda Trabzon'dan daha fazla önem kazanmaya başlamıştır. Dimeşki Karadeniz'den bahsederken, Müslümanların bu deniz üzerindeki hareketlerine değinir. Trabzon'u Karadeniz üzerinden Hristiyan ülkelere gidilen, Hristiyan tüccarlar ile beraber Müslüman tüccarların da bir araya geldiği zengin bir şehir olarak tanımlar. Karadeniz üzerinden Hristiyan ülkelere gidilen bir diğer şehrin ise Samsun olduğunu belirtir. Karadeniz'deki belli başlı şehirlerden birisi olarak Kuzey Karadeniz'deki Suğdak'ı da sayar. Sinop, Trabzon ve Suğdak'ta muhkim halkların beş ayrı lisan konuştuklarını ve bu lisanların Arapça, Farsça, Ermenice, Türkçe ile beraber bir başka lisan daha olduğunu yazar⁴⁶⁷. Trabzon'un şehir halkı ile beraber ticaret maksadı ile buraya gelenler ile beraber kozmopolit yapıdaki bir şehir olduğu açıktır. Trabzon'un kozmopolit bir şehir olduğunun göstergesi de şehir ve çevresinde kullanılan kişi isimleridir. 13. ve 14. yüzyılda bölgede kullanılan kişi isimleri Rumca'nın yanında Türkçe, Moğolca, Farsça ve Arapça olarak kayıtlarda yer alırlar⁴⁶⁸. Trabzon bu şehirlerle beraber yalnız geçiş güzergahı üzerindeki bir şehir değil Asya'dan gelen ürünlerin de sergilendiği bir pazar görünümündedir. Özellikle Venedikli ve Cenevizli tüccarlar Uzakdoğu'dan gelen baharat ve ipek gibi maddeleri Trabzon'dan temin ederek Kırım'a, İstanbul'a ve Avrupa'ya götürüyorlardı⁴⁶⁹. Yakubovski Karadeniz'de gerçekleştirilen ticaretin büyük ölçüde Türk, Arap veya Acem tacirler tarafından yönlendirildiğini belirtmekle beraber, bu ticarete "Alan" tacirler büyük rol oynamaktadırlar ve kuzeydeki ticaret yollarını

⁴⁶⁶ Turan, O., "STVDT", s. 5.

⁴⁶⁷ Ak, M., a.g.m., s. 31,34.

⁴⁶⁸ Shukurov, R., "Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Türkçe Konuşan Bizanslılar", Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları: 81, *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, (6 – 8 Kasım 1998 – Trabzon), Trabzon, 2000, s. 113.

⁴⁶⁹ Atalar, M., a.g.m., s. 135.

hakimiyetleri altında tutan Kıpçaklar da bu ticaretten fayda gelir elde etmektedirler⁴⁷⁰. Muhakkak ki Kıpçaklar da faydalandıkları ticari akım sayesinde Trabzon Devleti'nde yaşayan unsurlardan birisini teşkil etmişlerdir⁴⁷¹. Ayrıca yörede ticaret yapan Yahudi tüccarlar da vardır. Yahudiler özellikle Çin ve Hindistan'dan İpek ve Baharat yolları vasıtasıyla ticari ürünlerin Avrupa'ya nakledilmesinde önemli rol oynamaktaydılar. Bu ticarete Karadeniz'de Trabzon ile beraber Akdeniz'de İskenderun limanı da önem arz etmektedir. Buradan nakledilen ürünler Avrupa'da en çok Narburne ve Roma şehirlerinde satılmaktadır⁴⁷².

Başka memleketlerde yaşanan gelişmelerin Trabzon üzerinde meydana getirdiği etkilerden bir tanesi de 1330 yılında İlhanlı Ebu Said Han'ın ölümü hadisesidir. Ebu Said Han ölünce bölgedeki güven ortamı bozuldu ve karışıklık meydana geldi. Bu durum Tebriz'deki çoğu batılı olan tüccarların Trabzon'a yönelmelerine neden oldu. O dönemin büyük ticaret merkezi olan Trabzon'da Grek yetkililer bu tüccar grubun şehre gelmelerine karşı çıkmalarına rağmen isteklerini gerçekleştirememişlerdir. Karadeniz ticaretinde önemli pay sahibi olan Cenevizliler de bu tüccar grubun paylarının azalmalarından endişe ediyorlar olsa gerek bu tüccar grubun Trabzon'a gelmelerini istememişlerdir⁴⁷³. Daha önce de kaydettiğimiz üzere İlhanlı Devletinin parçalanma zamanlarında, 1336 yılında İlhanlı Veziri Timurtaş'ın oğlu Küçük Şeyh Hasan Trabzon'a başarısızlıkla sonuçlanan bir sefer düzenlemiştir⁴⁷⁴. Şeyh Hasan, 1330 – 1331'de Sivas yöresine gelerek bağımsızlığını ilan etmiş ve 1338'e kadar bu yörede kalmıştır⁴⁷⁵.

Daha önceki bir zamanda, 1253 yılında Fransa kralı'nın emriyle Boğazlardan doğu yönüne doğru bir seyahat düzenleyen Rubruk, geçtiği yerler hakkındaki kısa izlenimlerini ve edindiği bilgileri aktarmıştır. Sinop'tan geçerken bu şehrin Anadolu Selçuklu Sultanı'na ait olduğunu kaydeder. Sinop'un karşısında bulunan Kırım'dan bahseder ve Kırım ile Sinop arasının 300 mil

⁴⁷⁰ Yakubovski, A. Yu., *a.g.e.*, s. 6,11-12.

⁴⁷¹ Shukurov, R., *a.g.m.*, s. 115.

⁴⁷² Atalar, M., *a.g.m.*, s. 134.

⁴⁷³ Atalar, M., *a.g.m.*, s. 133.

⁴⁷⁴ Hahanov, A., *a.g.e.*, s. 68.

⁴⁷⁵ Tellioğlu, İ., *a.g.e.*, s. 140.

olduğunu yazar. Yine devamla gerek Karadeniz'in kuzey kısımlarındaki gerekse güney kısımlarındaki bazı muhitlerden bahsettikten sonra Trabzon şehrini eserine konu alır. Buranın "Guido" isimli hükümdarın idaresi altında olduğundan, bu hükümdarın Bizans İmparatoru'nun akrabası olduğundan ve Moğollara vergi verdiklerini kaydeder⁴⁷⁶. Guido isimli bir hükümdara rastlanamazken bu ismin daha önceki idarecilerden I. Andronikos Gidos'a (1222-1235) tekabül ettiğini zannederiz. Keza bu yıllarda Trabzon Devleti'nin hükümdarı I. Manuel'dir (1238-1263)⁴⁷⁷. Ayrıca William Miller, Rubruk tarafından Trabzon'un Moğollara bağlı olduğuna dair kaydın bir yanılgı olduğunu belirtmiştir.⁴⁷⁸ Bu mevzuya ek olarak İslam Coğrafyacısı Hamdullah Müstevsi (1281 – 1340) ise daha sonraki yıllara ait gözleminde, bölgesinde büyük bir şehir olan Trabzon'un, İran'a her yıl 30.000 dinar gönderdiğini yazar ki bu vaziyet bizi Trabzon idarecilerinin bu yıllarda Moğollara (İlhanlı) bağlı ve vergi ödeyerek iktidarlarını tesise devam edebildikleri neticesine ulaştırır⁴⁷⁹.

İlhanlı Hükümdarları Gazan (1295-1304) ve Olcaytu (1304-1316) Hanlar döneminin veziri Reşideddin, Gürcistan Valisi olan oğlu Pir Ali'den Trabzon ve Abhaz dağlarında saklanan asilerin yakalanmasını istemektedir ki İlhanlıların bu coğrafyada suçluları kovalayabilecek kadar rahat hareket edebildiğine dair bir fikir vermesi açısından önemlidir⁴⁸⁰.

Trabzon Devleti ile Moğollar arasında bu dönemde kendiliğinden akrabalık bağları da oluşmuştur. Trabzon imparatoru II. Juhannes'in 1282 yılında Bizans İmparatoru Michael VIII. Palaeolog'un kızı Eudokia ile evlenmesi Moğollar ile akrabalık ilişkilerin tesisi açısından önem arz eden noktadır. Keza Moğol idarecilerinden Abakha da, Michael'in gayrı meşru olan bir diğer kızı ile evlenmişti. Bu iki evlilik ile Trabzon Devleti ile Moğollar arasında küçük de olsa bir bağ kuruldu. Bu bağ sebebi ile de olsa gerek bu dönemde Moğollar II.

⁴⁷⁶ Rubruk, Wilhelm Von, Moğolların Büyük Hanına Seyehat 1253-1255, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2001, s. 27,28,29; Bu dönemde Anadolu Selçuklu Hükümdarı II. İzzettin Keykavus, Bizans Hükümdarı ise III. İonnes Dukas Vatatzes'dir, Rubruk, Wilhelm Von, *a.g.e.*, s. 29/dipnot-7.

⁴⁷⁷ Rubruk, Wilhelm Von, *a.g.e.*, Dipnot 14.

⁴⁷⁸ Miller, *a.g.e.*, s. 18.

⁴⁷⁹ Ak, M., *a.g.m.*, s. 31.

⁴⁸⁰ Gül, M., *a.g.m.*, s. 427.

Juhannes'in tam bağımsızlığını tanımaktaydı⁴⁸¹. Trabzon'un Moğollar ile olan ilişkilerini tamamı ile siyasal boyutta görmemek ve olayın bu yönünde göz önünde bulundurmak faydalı olacaktır.

Karadeniz'in kuzeyde kıyı şehirleri ile güneydeki kıyı şehirleri arasında hacimli bir ticaret devam etmektedir. Sinop ile karşı karşıya bulunan Suğdak (Suğdak – Soldaia) şehri halen Kuzey Karadeniz'deki ticaretin merkezi noktasını oluşturuyordu. Keza Anadolu'dan gelerek daha kuzeye gitmek hedefinde olanlar ile Rusya'dan Anadolu'ya geçmek isteyen tacirlerin uğrak noktası bu şehirdir⁴⁸². Yakubovski Rubruk'tan naklederek bu şehir üzerinden ticarete konu olan emtiayı şu şekilde belirtir:

“Bir kısmı kakım, sincap kürkleri ve başka değerli kürkler getirir; diğer bir kısmı da pamuklu kumaşlar, bombax (gumbasio), ipekli kumaşlar ve baharat getirir⁴⁸³.”

Bunlarla beraber Anadolu'dan elde her nevi mahsulatın çeşitli memleketlere aktarılmasında da Trabzon limanı önemli bir vazife görmektedir. Anadolu'dan çıkarılıp Avrupa ülkelerine nakledilen şap, gümüş, bakır gibi madenler de Karadeniz Limanlarından nakledilmesi, Trabzon limanının kullanım kapasitesini artırmıştır. Ayrıca Gümüşhane'den çıkarılan gümüş de Trabzon ve çevre bölgesinin zenginliğini artırmış olmalıdır⁴⁸⁴. Marco Polo Trabzon'dan Tebriz'e yolculuk yapılırken Bayburt kalesinin bulunduğu bölgeden geçildiğini ve kalenin içindeki gümüş madeninden geçmiştir⁴⁸⁵. Yalnız geçiş güzergahı üzerindeki bir şehir olarak değerlendirilmemesi gerektiğini daha önce belirttiğimiz Trabzon'da kurulan pazarlar vasıtasıyla özellikle Venedikli ve Cenevizli tüccarlar Uzakdoğu'dan gelen baharat ve ipek gibi maddeleri Trabzon'dan temin ederek Kırım'a, İstanbul'a ve Avrupa'ya götürüyorlardı. 13.

⁴⁸¹ Miller, a.g.e., s. 19-20.

⁴⁸² Yakubovski, A. Yu., a.g.e., s. 11.

⁴⁸³ Yakubovski, A. Yu., a.g.e., s. 11.

⁴⁸⁴ Atalar, M., a.g.m., s. 134.

⁴⁸⁵ Marco Polo'nun Geziler Kitabı; a.g.e., s. 21.

yüzyılda Trabzon, bölgesinde yaşanan ekonomik gelişmelerin etkisiyle önemli bir ithalat ve ihracat merkezi haline gelmiştir⁴⁸⁶.

6. Bizans, Venedik ve Ceneviz Etkisinde Karadeniz Ticareti ve Trabzon Devleti :

13. yüzyılın ortalarından sonra ise Karadeniz’de ticari hacim o zamana kadar olan boyutlarından taşmaya başlayacaktır. IV. Haçlı Seferinden sonra İstanbul’da kurulan Latin krallığının yıkılması VIII. Paleolog tarafından gerçekleştirilirken, bu sonucun ede edilmesinde Cenevizlilerin Bizans’a yaptıkları yardımlar 1261 yılında yapılan Nymfeo (Nif – Kemal Paşa) anlaşması ile ticari imtiyazlara dönüşmüştür⁴⁸⁷. 1204 yılındaki Haçlı vukuatı ile güç kazananlar Genova’nın en büyük rakibi Venedik olmuştur. Keza Latin saldırısı ile ele geçirilen Bizans Devleti’nin paylaşılmasında başlıca rolü Franklar ile beraber Venedikliler yapmışlardı⁴⁸⁸. Cenevizliler bu zamanlarda Akdeniz’deki ticari etkinliklerini yitirme durumundaydılar. 1258 yılında Venedikliler tarafından, Akdeniz’in önemli limanlarından olan Akka’dan bile çıkartılmışlardı. Bu vaziyette Cenevizli tüccarlar yeni pazarlar bulabilmek için kuzeye yöneldiler⁴⁸⁹.

Nymfeo anlaşması ticari bir anlaşmadan öte bir ittifak anlaşmasıdır. Bu anlaşma ile Cenevizliler Bizans’a elli gemilik bir deniz filosu vermeyi taahhüt ederler. Bilahare 46 gemilik bir Ceneviz donanması İstanbul’u korumaya başlayacaktır⁴⁹⁰.

Nymfeo anlaşması ile evvela İstanbul’da Venediklilerden arda kalan mahalleler Cenevizlilere verilmiştir⁴⁹¹. Karadeniz limanları da Cenevizlilere açılmıştır. Ayrıca Cenevizliler Karadeniz’in kuzeyindeki ticareti kontrol altında tutabilmek için Kefe’de ve Karadeniz’in güney sahillerinde Amasra’da koloniler kurmuşlardır. İleriki dönemlerde güney sahillerinde yalnız Amasra ile kalmayacak olan Cenevizliler Sinop, Samsun ve Fatsa’da da koloniler

⁴⁸⁶ Atalar, M., a.g.m., s. 131-135.

⁴⁸⁷ Nicol, D. M., a.g.e., s. 168-170; Atalar, M., a.g.m., s. 131.

⁴⁸⁸ Daş, M., a.g.e., s. 19.

⁴⁸⁹ Nicol, D. M., a.g.e., s. 204.

⁴⁹⁰ Daş, M., a.g.e., s. 100.

⁴⁹¹ Daş, M., a.g.e., s. 100.

kuracaklardır⁴⁹². İstanbul'da da Bizans yeni müttefikine Venediklilerden kalan bölgeyi tahsis edecektir. Selanik'te ve İzmir'de de koloniler kuran Cenova, Karadeniz limanlarına girişi kendi kontrolüne alarak ve Bizans sınırlarında gümrük ödemedi ticaret yapma hakkı elde ederek⁴⁹³, 1204 yılındaki hadiseyi takiben Venediklilerin elde ettikleri avantajlara nispet çıkartırcasına ayrıcalıklar kazanmışlardır. Karadeniz ve Akdeniz arasındaki ticarete Venedik ve Cenova arasındaki gelgitler dönemi başlamıştır.

Cenevizlilerin Trabzon'da varlıkları ise 1261 yılından da daha önceki zamanlara dayanmaktadır. Miller, 1302 tarihli bir Ceneviz belgesinin Cenevizlilere ait bir sarayda hazırlandığını kaydeder. Yine Miller Karadeniz'in ilk Ceneviz kolonisi olarak "Kefe'nin" 1250'li yıllarda kurulduğunu belirtir⁴⁹⁴.

İşte bu noktada Karadeniz'in kuzeyindeki Kıpçak sahası her zamankinden daha fazla önem kazanır ve buradan gelen ticari emtia tüccarları cezbeder. Bölgenin Avrupalı tüccarlar tarafından da kullanılabilir hale gelmesi hem Anadolu içlerinden hem de Karadeniz'in kuzeyinden getirilen mallar için yeni pazarlar bulunmasına neden olmuş, Karadeniz'deki ticaret kalıplarına sığmamaya başlamıştır.

Bununla beraber Suriye ve Mısır'da da hatırı sayılır bir Kıpçak nüfus yaşamaktaydı ve Karadeniz'in kuzeyindeki Kıpçaklar ile bağlarını koparmamışlardı. Altınordu Kurucusu Batu Han'ın 1256 yılında ölümünü takiben kuzeyde yer alan Kıpçaklar daha fazla önem arz etmeye başlamışlardı⁴⁹⁵. Bu önemin hasıl olmasına sebep de tabi olarak bulundukları bölgenin ticari kapasitesidir. Suriye ve Mısır'daki Kıpçakların, bulundukları bölgelerde yaşayan halkların ihtiyaç duydukları kuzey ürünlerine ulaşmaları noktasında ticarete bir bağ vazifesi görmüş olmaları muhtemeldir. Bu halde Trabzon, bu bağın devamı ve Ortadoğu memleketleri için de ticaretin sürdürülebilmesi için bir aktarma istasyonu vazifesi görmüştür.

⁴⁹² Atalar, M., a.g.m., s. 131.

⁴⁹³ Daş, M., a.g.e., s. 100.

⁴⁹⁴ Miller, a.g.e., s. 22.

⁴⁹⁵ Sinor, D., a.g.m.,s. 31.

Aslında bu bölgelerdeki ticaret ne Venedik yada Cenevizlilerin ne de Altınordu Devletinin ortaya çıkması ile başlamış değildir. Volga (İdil) Boylarında VII. Yüzyıl sonlarına doğru yerleşmiş olan Bulgarlar (İdil Bulgarları olarak anılırlar), bu nehrin bir ticaret vasıtası olması nedeniyle ticaretle iştigal eden bir kavim olmuşlardır. Hatta İdil Bulgarları tüccarları vasıtasıyla İran ve Bağdat ile de ticari ilişkiler kurabilmişlerdir⁴⁹⁶. Bu zamanlarda “Kubrat Han” tarafından kurulan “Büyük Bulgar Hanlığı” Karadeniz’in tüm kuzey kıyılarını içine alacak bir boyutta idi. Ancak aynı yüzyılda Kubrat Han’ın ölümü ile bu Han’ın oğulları arasında dağılan devlette bir kısım başka milletlerin hükmü altına girmiş, bir kısım batıya, şimdiki Bulgar Devleti’nin bulunduğu Tuna Nehri boylarına ve hatta İtalya’ya kadar göç etmiş, bir kısmı da Kubrat Han’ın oğlu “Bayan Han” liderliğinde yerlerinde kalmışlardır. Bölgelerinde kalan Bulgarlardan Hazar Devleti’nin hakimiyeti altına girenler “Kara Bulgar”, diğer bir kısım olan İdil Bulgarları ise “Ak Bulgar” olarak nitelenmişlerdir. İşte Karadeniz’in Kuzeyinden diğer ülkelere gerçekleştirilen ticaretin merkezi, tarihte çok önemli bir rolleri olmamalarına karşın beş asır boyunca zengin bir devlet olarak hayatta kalan Ak Bulgarların memleketleri olmuştur. Runciman bu devletin tek önemli noktasının ticaret olduğunu vurgulamaktadır. Bu ülkeye Bizanslı, Arap, İskandinav, Acem, Türk ve hatta Çin memleketlerinden tüccarlar gelmekte idi. Çeşitli milletlere ait bu tüccarlar hem ellerindeki malları satarak, hem de odun, kereste, esir gibi ticaret konusu emtiayı alarak mübadelede bulunurlardı. 1236 yılında tarih sahnesinden silinen bu devlet⁴⁹⁷ üzerinden akan ticarete Trabzon bir liman kenti olarak hem bir aktarma istasyonu, hem de bahse konu emtianın benzerliğinden de anlaşılabilirliği üzere mübadele merkezi vazifesi görmüş olmalıdır. Bu bilgiler Kuzey Karadeniz’de daha eski tarihlerde de bir ticari akım olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Daha sonraları kurulacak olan Altınordu Devleti de bu ticari mirası devralarak, Venedik ve Cenevizlilerin de faaliyetleri ile Karadeniz üzerinde daha uzak coğrafyalara taşıyabilmişlerdir.

1261 Nymfeo anlaşmasını takiben Karadeniz ve Akdeniz’de adeta bir “ticaret imparatorluğu” kuran⁴⁹⁸ Cenevizlilerin Karadeniz’deki ticari etkinlikleri

⁴⁹⁶ Kurat, A. N., a.g.m., s. 788.

⁴⁹⁷ Runciman, S., a.g.m.,s. 71-72.

⁴⁹⁸ Daş, M., a.g.e., s. 100.

zaman içinde kırılmalara uğramıştır. Keza en büyük rakipleri Venedikliler de Karadeniz ticaretinden pay alabilmek için bölgededirler. Başlangıçta Cenevizliler Venediklilerin Karadeniz'e girmelerine izin vermemeye çalışmışlarsa da bunu başaramadılar⁴⁹⁹. Bu dönemde İmparator VIII. Palaelog ticari olarak yavaş yavaş bu iki devletin kışkacına girmeye başladıklarını hissetmiş olmalı ki, bu devletlerin İstanbul'da bulunan temsilcileri ile de ayrı ayrı anlaşmalar imzaladı. Bu "Bizans Oyunu" ile Venedik ve Cenevizlilerin birlikte hareket etmelerinin önüne geçilmeye çalışılmıştır⁵⁰⁰..

Cenevizlilerin Karadeniz limanlarında söz sahibi olmaya başlamaları ile Asya'ya uzanan üçüncü kervan yolunun başlangıcında olan Trabzon daha da önem kazanmıştır. Sadece tüccarlar değil, Ortadoğu'ya yada Asya'ya giden seyyahlar ve elçilerin uğrak yeri Trabzon olmaya başlamıştır. Burada Trabzon'un önemini artıran bir diğer nokta da deniz yolculuğunun kolaylaştırıcı etkisidir. Keza İstanbul Trabzon arası bir yelkenli gemi ile yolculuk 4 – 5 gün sürmekteydi. Trabzon'dan sonra Tebriz'e yönelenler karayolunu kervanlarla 30 – 32 günde alırlarken, binek hayvanları ile aynı yol 12 -13 günde alınabilmekteydi⁵⁰¹.

Nitekim Venedik donanması Mora açıklarında 1263 yılında Cenevizlileri yenince⁵⁰² VIII. Palaelog yeni Bizans oyunlarını sahneye koymaya başlar. Bizans iktisadi açıdan hayatta kalabilmek için İtalyan tüccar Devletlerine muhtaçtır. İki güçlü tüccar aynı zamanda uzaklaşamayacak olan VIII. Palaelog idaresindeki Bizans, bu iki devlet arasındaki çekişmeden faydalanmaya başlar. Bizans artık kim güçlü ise onun yanındadır.

Derhal Cenova ile ilişkileri gevşeten VIII. Palaelog yüzünü Venedik'e çevirir. Bizans sınırlarında eski ayrıcalıklarını yeniden kazanan Venedikliler, Azak Denizi kıyısında bulunan Tana'da bir konsolos ve Karadeniz'in güneyinde Trabzon'da bir balyos bulundurmaya başlamışlardır. Keza Trabzon ve Tana ile beraber Kırım'daki Kefe şehirleri Karadeniz'deki ticarete en iyi gelir sağlanan

⁴⁹⁹ Atalar, M., a.g.m., s. 131.

⁵⁰⁰ Daş, M., a.g.e., s. 101.

⁵⁰¹ Atalar, M., a.g.m., s. 134.

⁵⁰² Daş, M., a.g.e., s. 101.

liman şehirleri olarak dikkat çekmektedirler. Nitekim Cenevizliler bu şehirlerde Venediklilerden evvel ticarete başlamışlardı bile⁵⁰³. Bu koloni kurma mevzuunu “zaten mevcut olan pazarları daha etkin şekilde kullanmaya başlamak” olarak izah etsek daha iyi anlaşılabilir.

Harita 5 : Bizans İmparatorluğu Zamanında Karadeniz’de Önemli Limanlar

Ancak VIII. Palaelog Venedik ve Cenova arasındaki çekişmelerden faydalanma hususunda oldukça arzuludur. İmparator, ittifakları hem iktisadi hem de siyasi boyutta düşünmektedir. Bazı dönemlerde Venedik ile bazı dönemlerde de Cenova ile, yeri geldiğinde de her ikisi ile de anlaşmalar imzalayan İmparator VIII. Palaelog⁵⁰⁴, bir yandan ticaretin getirisinden faydalanırken bir yandan da devam edegelen Latin tehdidine karşı siyasi manevralarda bulunuyordu.

Lakin Cenova en azından 1261 sonrası dönemin başlarında daha kârlı görünmektedir. Keza Bizans siyasi – ticari ilişkilerinde imtiyazlar vererek bir denge politikası gütmüş olmakla beraber bir yandan da özellikle Cenova bu

⁵⁰³ Nicol, D. M., *a.g.e.*, s. 281-282.

⁵⁰⁴ Daş, M., *a.g.e.*, s. 101.

imtiyazlar ile elde ettiği imkanları iyi değerlendirmiş ve kıyı bölgelerde tesis ettiği kolonilerinin de vasıtaıyla Karadeniz ticaretinde çok etkili bir konuma gelmiştir⁵⁰⁵.

Dönemin Trabzon'unda da Ceneviz etkisi hissedilmektedir. William Miller, II. Aleksius'dan önceki Trabzon idarecilerinin Cenevizlilere toprak vermiş olduğundan bahseder. Ayrıca Miller, 1293 yılında Tebriz'en dönerken Trabzon'da konaklayan İngiliz elçilik heyetine ait harcama listelerinde, şehrin taşlı yolları ve iç kısımlarda yer alan dar katır patikaları nedeniyle şehirdeki ayakkabı derisi masrafının yüksek olduğunun belirtildiğini aktarmıştır⁵⁰⁶.

1263 yılında Venedik taraftarı olan İmparator Palaelog, 1267 yılında tekrar Cenevizliler ile anlaşma imzalayacaktır. Bu anlaşma ile Cenovalılar Galata'ya yerleşirler ve Bizans çevresindeki ticaret için çok önemli bir üs elde ederler. Artık Karadeniz'deki mısır ve balık piyasalarının tamamı Ceneviz kontrolündedir. Hatta İmparator VIII. Michael Palaelog'dan sonra tahta geçecek olan oğlu II. Andronikos Palaelog tahta geçtikten sonra kendi donanmasının yerine Ceneviz donanmasını ikame edecektir⁵⁰⁷.

Venediklilere Karadeniz pazarında Cenevizliler ile rekabet etme imkanı tanıyan antlaşma ise 1277 yılında Bizans ile Venedik arasında imzalandı. Aslında iki yıl geçerli olan ve taraflar anlaşılırsa daha süresi uzatılacak olan bu antlaşma ile Venediklilerin Karadeniz ticaretindeki etkinlikleri resmi bir boyut kazanmıştır. Antlaşma ile Venedikliler pek çok sosyal, hukuki ve iktisadi haklar ile beraber İstanbul'da yeni ve sürekli bir konut ve ticaret alanı elde ettiler. Venediklilere ayrılan saha içerisinde ayrıca biri Venedik balyos'u, biri meclis üyeleri biri de depo olarak kullanılacak üç ev ve dışardan gelecek olan Venedikli tüccarların kalmaları için yirmi beş ev tahsis edilecekti. Bunlarla beraber Venedikliler İmparatorluğun diğer yerlerinde de ihtiyaç duydukları ev, hamam, fırın vs. kiralamakta serbesttiler. Ticaret erbabı Venedikliler için en önemlisi de şu nokta olmalıdır ki bu antlaşma ile Venedikliler İstanbul'a girip çıkmakta serbest olma ve Venedik menşeli mallar için vergi ödemeksizin Latinler yada

⁵⁰⁵ Daş, M., *a.g.e.*, s. 101.

⁵⁰⁶ Miller, *a.g.e.*, s. 21.

⁵⁰⁷ Daş, M., *a.g.e.*, s. 102.

Yunanlar ile ticaret yapabilme hakkı elde ediyorlardı⁵⁰⁸. Bu anlaşma ile Karadeniz ticaretinde hak elde etme konusunda pek hevesli olduğu görülen Venediklilere büyük bir fırsat tanınmış olmaktadır.

Bu yıllarda Venedik gemileri ile fındık, zift, sandalye, buğday, arpa, zeytinyağı, tuz, şarap, çeşitli kumaşlar taşınıyorlardı⁵⁰⁹.

1285’de ise bu anlaşmaya ek olarak ikinci bir anlaşmaya daha varıldı. Bu anlaşmanın süresi öncelikle on yıl olarak belirlendi. Ayrıca Venedikliler imparatorluk sınırları içinde uygun fiyata tahıl alma hakkı elde ettiler. Venedikliler hemen İstanbul’a bir balyos gönderdiler ve Karadeniz ve Bizans topraklarında ticaret yapabilmek için gerekli çalışmaları başlattılar⁵¹⁰.

Bununla beraber Venediklilerin Karadeniz ticaretine yönelmelerinde Memluk Devletinin kurulmasının da büyük etkisi oldu. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere 1291 yılında Akdeniz’in önemli ticaret limanlarından Akka Memlukların eline geçti⁵¹¹. Venedikliler de Akka’nın savunmasına yardım ettiler⁵¹². Lakin şehrin Memlükler’in eline geçmesine engel olunamadı. Bu olay ticari faaliyetlerini Akdeniz’de yoğunlaştırmış olan Venedik ve Cenevizlileri Karadeniz ticaretine daha fazla yönelmeye mecbur bırakmış⁵¹³ ve bu iki devletin ticari menfaatleri doğrultusunda daha çok çatışmalarına neden olmuştur. Tabii bu noktada en önemli çatışma sahaları Karadeniz ve bu deniz üzerindeki ticaretin gerçekleşmesinde başrolü oynayan Trabzon gibi liman şehirleridir.

Aslında Venedik ve Cenova Akdeniz ticareti için bir süre savaş halinde kalmışlar (1256 – 1269), 1270 yılında bir ateşkes anlaşması imzalamışlardı. Lakin 1291’de Akka’nın Memluklar tarafından ele geçirilmesi, bundan sonraki dönem için yeni pazarlar arayışında iki devleti karşı karşıya getirecektir⁵¹⁴. Akka limanının Müslümanların eline geçmesi ve Orta Asya’da da halen varolan Moğol

⁵⁰⁸ Nicol, D. M., *a.g.e.*, s. 187-188,281.

⁵⁰⁹ Nicol, D. M., *a.g.e.*, s. 281.

⁵¹⁰ Nicol, D. M., *a.g.e.*, s. 203.

⁵¹¹ Laiou, A., *a.g.e.*, s. 186; Nicol, D. M., *a.g.e.*, s. 204; Atalar, M., *a.g.m.*, s. 132.

⁵¹² Nicol, D. M., *a.g.e.*, s. 204.

⁵¹³ Atalar, M., *a.g.m.*, s. 132; Daş, M., *a.g.e.*, s. 102.

⁵¹⁴ Nicol, D. M., *a.g.e.*, s. 204-205.

etkisi ticareti Akdeniz'de Kıbrıs, Kilikya ve Karadeniz limanlarına çevirirken⁵¹⁵, Karadeniz üzerinden kurulmaya mecbur kalınan ticari ilişkilerde önem kazanan limanlar ise Güney Karadeniz'de Trabzon ve Kuzey Karadeniz'de ise Kefe olacaktır⁵¹⁶. Bu dönemde özellikle Cenova Bizans İmparatorluğu ve Trabzon İmparatoru sınırlarında oldukça etkin görünmektedir⁵¹⁷.

Memlûklular, Akka'yı fethettikten sonra Papalık kurumunun ticari ambargosu ile karşı karşıya kalmışlardır. Ancak Venedikliler bu ambargoya rağmen Memlûk Devleti ile ticari ilişkiler kurmaktan çekinmediler. Ambargo nedeniyle Venedikli tüccarlar Karadeniz ticaretine yönlendiler. Bu durum neticesinde Venedikliler ile Cenevizliler daha çok karşılaşır olmuşlardır. Başlangıçta Karadeniz ticaretinde üstünlük kuran Cenevizliler halen daha bu üstünlüklerini korumaktadırlar⁵¹⁸.

Ceneviz ve Venedik rekabeti en çok Bizans Devletini etkiledi ve Bizans'ı çöküşe götüren yolda en önemli ayaklardan birisini teşkil etti. Evvela Venedik ve Cenova Devletleri o dönem açısından çok üstün deniz güçlerine sahiptiler ve bu durum sınırları Karadeniz, Ege ve Akdeniz'e kadar uzanan Bizans coğrafyasında büyük bir ayrıcalık kazandırıyordu. Bu bölgelerde yapılan ticarete hakim olan iki devlet Bizans Devletini de deniz ticareti üzerinden kısıpalarına almışlardır⁵¹⁹. Zaten Bizans Devleti, Akka'nın Müslüman güçlerin eline geçmesi ve Akdeniz'de Müslümanların egemenliklerinin iyice belirginleşmesi ile beraber gemileri ile ancak kendi sınırları dahilinde olan bölgelerde ticari faaliyetlerde bulunabilmişlerdir⁵²⁰.

Lakin Venedik'in Bizans Devleti ile 1277 yılında ve akabinde 1285 yılında imzaladığı anlaşmalara ek olarak 1319 yılında Trabzon Devleti de bir anlaşma imzalaması Karadeniz sularında elini bir hayli kuvvetli hale getirecektir. Dönemin Trabzon İmparatoru II. Aleksius Komnenos Venediklilere tıpkı 1277

⁵¹⁵ Laiou, A., a.g.e., s. 186.

⁵¹⁶ Nicol, D. M., a.g.e., s. 204.

⁵¹⁷ Laiou, A., a.g.e., s. 186.

⁵¹⁸ Atalar, M., a.g.m., s. 132,133.

⁵¹⁹ Daş, M., a.g.e., s. 45.

⁵²⁰ Turan, O., "STVDT", s. 4.

antlaşması ile Bizans'ın tanıdığına benzer haklar tanır. Venediklilere Trabzon'da bir konut ve ticaret bölgesi verecektir⁵²¹.

Aynı pazara yönelen Venedik ve Cenevizliler arasındaki çatışma yoğunlaşmıştır. Cenevizliler Venediklilerin Bizans sularında faaliyette bulunmamaları için çaba sarfetmeye başladılar. Bizans ve Venedik arasında daha önce bahsettiğimiz anlaşmalar ortada iken, bu pazara girmek hususunda ısrarlı oldukları anlaşılan Venediklileri durdurabilmek için Cenevizliler kendi işlerini kendileri görmeye karar verdiler.

Akka'nın Memlûkluların eline geçmesinin ardından Cenevizliler bölgedeki üstünlüklerini epey bir süre daha devam ettirdiler. Bu dönemin başlangıcında, 1294 yılında, iki devlet arasındaki mücadele şiddetli bir şekilde başlayacaktır⁵²². Ayas'da (Yumurtalık) yapılan deniz savaşında Cenevizliler Venedikleri yenilgiye uğrattılar, Girit'te bulunan Hanya'yı (Canea) yaktılar ve Peleponnes'de bulunan Modon limanındaki bir Venedik ticaret filosunu da batırdılar⁵²³.

Bu olaylar iki devlet arasındaki iktisadi temelli mücadelenin başlangıcı oldu ve ileriki yıllarda da peyderpey devam etti. Cenevizlilerin askeri alanda gösterdikleri başarılar ile Venedikliler bir adım geri atmış olabilirler. Lakin bu hal Venedik'in tamamen geri çekildiği manasına gelmeyecektir. 1296 yılında Venedikliler Cenevizlilere karşılık vereceklerdir. 75 gemilik bir Venedik filosu Marmara'ya girerek doğrudan Ceneviz hükmü adında bulunan Galata'ya ilerler⁵²⁴. Limanda demirli gemileri ve kaçan Cenevizlilerin boşalttıkları evlerine ve ticari depolara zarar verirler. Yine 1296 yılında Venedikliler yirmi beş gemi ile yola çıkıp Karadeniz'deki Ceneviz Kolonisi Kefe'ye saldırdılar. Ege'de de Venedikliler Cenevizlilere karşı zaferler elde ederlerken 1298 yılında bu sefer Cenevizliler Dalmaçya'da doksan beş gemilik Venedik donanmasının seksen beşini yok ettiler⁵²⁵.

⁵²¹ Laiou, A., a.g.e., s. 189; Nicol, D. M., a.g.e., s. 281.

⁵²² Daş, M., a.g.e., s. 205.

⁵²³ Nicol, D. M., a.g.e., s. 205.

⁵²⁴ Daş, M., a.g.e., s. 102; Nicol, D. M., a.g.e., s. 205.

⁵²⁵ Nicol, D. M., a.g.e., s. 205-206.

Mücadelenin bu şekilde devam etmesinin her iki taraf açısından da olumsuz neticeler doğuracağı açıktır. Bu halde Milano Beyi Visconti araya girdi ve Papa'nın da desteği ile 1299 yılında her iki tarafı barış masasına oturttu. Ancak bu zamana kadar Ceneviz ile müttefik görünen Bizans, Venedik ile mücadelede tek başına kaldı⁵²⁶.

Bizans ve Venedik arasında İstanbul'un çeşitli defalar Venediklilerce tahrip edilmesine neden olan savaş hali 1302 yılında imzalanan ve 1303 yılında İmparator II. Andronikos tarafından onaylanan anlaşma ile sona erecektir⁵²⁷. II. Andronikos Ege'deki bazı adaların Venedik'e bırakılmasını, savaş tazminatını ve Venedik iskan alanının İstanbul'da yeniden açılmasını kabul etti. 1310 yılında bu anlaşma 12 yıl daha uzatılacaktı⁵²⁸.

1299 yılında imzaladıkları anlaşmaya binaen Venedik ve Ceneviz aralarında paslaşmaya başladılar. Venedik'in elde ettiği bunca imtiyaza göz yuman Ceneviz, 1267 yılında imzalanan anlaşma ile yerleştikleri Galata'nın etrafında surlar inşaa ederken Venedik'ten bir tepkiyle karşılaşmayacaktır. Hatta 1302 yılında Venedik ile imzalanan anlaşmanın hemen ardından 1303 yılında ve daha sonraki yıllarda yapılan anlaşmalar ile Galata'nın hukuken de Cenevizlilere ait olduğu kabul edilmiştir. Halbuki 1267 yılında imzalanan anlaşmada Galata'nın mülkiyeti Bizans'ta bırakılmıştı⁵²⁹.

Nymfeo anlaşması ile VIII. Michael Palaeolog'un Cenevizlilere verdiği imtiyazlar Trabzon'da da etkisini hissettirmişti. Bu anlaşma sayesinde Cenevizliler Galata'da vergi imtiyazları elde ettiler. Trabzon'un liman mahallesi Daphnous'da yerleşik olan Cenevizliler bu anlaşmayı emsal göstererek İstanbul'daki Ceneviz kolonisinin sahip olduğu imtiyazı talep ettiler. Bu amaçla Trabzon gümrükçülerine limana getirdikleri emtiayı denetlettirmeme kararı aldılar. Dahada ileri giderek mevzunun siyasi boyuta taşınmasına neden olabilecek girişimlerde bulundular. Trabzon Devleti hanedanının yerel yöneticiler olduklarını ve Bizans İmparatorundan elde edilen imtiyazlar karşısında yerel

⁵²⁶ Nicol, D. M., *a.g.e.*, s. 206-207.

⁵²⁷ Daş, M., *a.g.e.*, s. 102; Nicol, D. M., *a.g.e.*, s. 207.

⁵²⁸ Daş, M., *a.g.e.*, s. 103.

⁵²⁹ Daş, M., *a.g.e.*, s. 103.

yöneticilerin uygulamalarının bir hükmü olamayacağını iddia ettiler. 1306 yılına gelindiğinde Cenevizlilerin bu düşüncelerini Aleksius'a bildirmek üzere bir heyet göndermelerine karşın Aleksius tarafından kabul görmediler. Bunun üzerine Cenevizliler şehirden ayrılmaya karar verdiler. Bu amaçla kolonilerinde bulunan adamlarını limanda toplamaya başladılar. Miller, II. Aleksius'un bu davranışa bir tepki vermediğini, çünkü Cenevizlilerin şehirden ayrılmaları halinde Venediklilerin hemen yerlerini alacaklarını bildiğini belirtir. Ancak Aleksius malların vergilerinin ödenmesini istedi. Bu isteğinin reddi üzerine Aleksius İberyalı askerlerine saldırı emri verdi ve Cenevizliler mağlup edildiler. Buna karşın Cenevizliler şehrin dış mahallelerini yakmaya başladılar. Bu esnada on iki Ceneviz gemisi içinde bulunan yükler ile beraber yandı. Her iki taraf arasındaki kayıplar olması 1314 yılında bir antlaşma yapılmasının nedeni oldu⁵³⁰.

Nymfeo anlaşmasının imzalanmasından sonraki süreçte Cenevizlilerin Karadeniz'deki etkinlikleri artmış olmakla beraber 1314 anlaşması ile Trabzon özelinde de Venediklilere karşı üstünlüklerini daha da hissettirmiş oldular. Bununla beraber bu üstünlüklerini perçinleyecek anlaşma 1316 yılında imzalanacaktır. Miller, 1314 yılında imzalanan antlaşmanın ardından 1316 yılında yine imzalanan bu ikinci antlaşma ile Cenevizlilerin eskiye oranla daha büyük miktarda imtiyazlar elde ettiklerini belirtir. Cenevizli tacir *Megollo Mercari* adlı bir kişinin 1316 antlaşmasının yapılmasında etken olduğunu izaha çalışır. Buna göre *Megollo Mercari* sarayda satranç oynarken saray memurlarından Andronikos isimli bir kişi tarafından tokatlanmıştır. Miller, Andronikos'un gençliğinden ötürü Aleksius'un gözdesi olduğunu kaydeder. Bu olayın akabinde Cenova'ya dönen *Megollo Mercari* buradan bir deniz filosu ile beraber Trabzon'a geri döndü. Miller, *Megollo Mercari*'nin pek çok liman kasabasını tahrip ettiğini ve esirlerin kulak ve burunlarını keserek tuzladığını aktarır. Kış mevsimini Kefe'de geçirdikten sonra Trabzon'a döndü ve gemilere saldırdı. Trabzon sarayına içinde tuzlanmış kulak ve burunların bulunduğu küpler gönderdi ve kendisine tokat atan Andronikos'un teslim edilmesini istedi. Vaziyetin daha da kötü bir hal almasından endişelenen II. Aleksius,

⁵³⁰ Miller, *a.g.e.*, s. 22-23.

Andronikos'u teslim etti. Bu olayın akabinde imzalanan anlaşmada; artık Cenevizlilerin baskı altında tutulmayacağı, Kefe'de masraflarının Trabzon tarafından karşılanacağı bir konsolosluk binasının yaptırılması ve Kefe'den her yıl bir konsolos gönderilmesi, Trabzon'da Cenevizlilere ait bir depo, bir fırın ve bir de hamam bulundurulması kararlaştırıldı. Ayrıca II. Aleksius, *Megollo Mercari*'den ve Accelino Grillo adlı Cenevizli General'den verdikleri zararlara karşılık alınacak olan tazminatın yarısını almamayı kararlaştırdı ve Cenevizlilere daha önce Çömlekçi mevkiinde bulunan mekanları olan Asanlı Kale (Leoncastron) yerine depoların olduğu bir yer verildi. Verdiği kalenin surlarla çevrilmesine ve kalenin hemen yakınlarındaki rıhtımın da sadece Cenevizliler tarafından kullanılmasına izin verdi⁵³¹. Asanlı Kale şehrin dışında bugünkü limana hakim bir noktada küçük bir kaledir. Trabzon'un Kale Park (Güzelhisar – Ganita) mevkiinde kalıntıları bulunmaktadır (resim 5)⁵³².

Her ne kadar ticari rekabet iki tarafı savaş sahalarında dahi karşı karşıya getirmiş olsa bile ticari hareketliliğin durmasına neden olabilecek boyutlara ulaşmamıştır. Kâh Venedik eliyle, kâh Ceneviz eliyle bu faaliyetler yürütülmeye devam etmiştir. Hatta Papalık ambargosu döneminde Karadeniz'deki ticarete konu olan ürün yelpazesi genişler. Akka Memlûkluların eline geçince bu bölge üzerinden yürütülen ticaretin bir kısmı Karadeniz'e kaymıştır. Örneğin Venedikliler artık Hindistan baharatını Trabzon, Tana ve Azak Denizi etrafındaki ticaret merkezlerinden almaya başlamışlardır⁵³³.

Ayrıca ambargo, Karadeniz'in kuzeyindeki Altınordu Devleti ile olan ticari ilişkilerde de olumlu bir hava estirmiştir. Ticari hareketlilik sayesinde geliri artan Altınordu devleti bu ticareti daha fazla teşvik etmeye başlamıştır. İran'da Tebriz, Altınordu Devleti'nin merkezi olan Saray şehirleri ile Karadeniz'de Trabzon, Kefe ve Tana şehirleri köle, at ve kürk ticaretinde başı çekiyorlardı. Bu ticaret adı geçen şehirlerin gelişmesinde büyük rol oynamıştır⁵³⁴. Bu zaman zarfında bahsedilen şehirlerde Ceneviz hakimiyeti mevcuttur. Bu şehirlerle beraber Tuna bölgesinde ve Sinop, Samsun ve Amasra gibi Güney Karadeniz'in önemli

⁵³¹ Miller, *a.g.e.*, s. 23-24.

⁵³² Karpuz, H., "Trabzon İlçelerindeki Önemli Tarihi Yapılar", s. 104.

⁵³³ Atalar, M., *a.g.m.*, s. 132.

⁵³⁴ Atalar, M., *a.g.m.*, s. 133-134.

limanlarına da Cenevizli yerleşimciler getirilecektir. *Cenovalı tüccarlar Karadeniz ülkelerinde yetiştirilen buğday, arpa, pirinç gibi tahılları, deri, kuru meyve, bal, yün gibi ürünleri başta şap olmak üzere bir çok maden ve değerli metalleri, bu bölgeden temin edilen köleleri, Uzakdoğu'dan Karadeniz limanlarına getirilen baharat ve ipeği alarak Bizans pazarlarına satıyorlardı. Bizans ülkesinden ucuza temin ettikleri özellikle hammadde niteliğindeki malları da Batı ülkelerine pazarlıyorlardı. Batı'nın sanayi ürünlerini de (zeytinyağı, sabun, v.b.) Bizanslılara satarak çift yönlü ticaret ile muazzam ölçüde kâr elde ediyorlardı*⁵³⁵.

resim 5: Aslanlı Kale – Leoncastron – Ganita

14. YY'da Trabzon bir liman kenti bir dağıtım ve aktarma merkezi vazife görmeye devam etmekle beraber, tabi olarak ticaret çeşitli yollarla

⁵³⁵ Daş, M., a.g.e., s. 104.

sağlanmaktadır ve Anadolu'daki tek dağıtım ve aktarma merkezi Trabzon değildir. Örneğin şap kaynaklarının bulunduğu Şebinkarahisar bölgesinden elde edilen maden için Trabzon ile beraber Kilikya'daki Ermeni Krallığı sınırlarında yer alan Ayas, Bizans sınırlarında yer alan Ephesus (Efes), Miletus (Balat) ve Trilye (Mudanya) gibi liman kentleri de aktarma merkezi vazifesi görmektedirler⁵³⁶. Zaten Anadolu'daki şap ticareti Venedik ve Cenevizlilerin tekelindeydi⁵³⁷. Uluslar arası ticaretin artması nedeniyle zenginleşmeye başlayan Anadolu'da yeni yeni şehirlerde koloniler kurulmaya başlanacaktır⁵³⁸.

Trabzon'da Cenevizliler ile imzalanan anlaşmalara benzer bir anlaşma Venedikliler ile ancak 1319 yılında imzalanacaktır. Bu anlaşma ile Venediklilere de Cenevizlilere tanınan haklar tanındı. Venedikliler de Cenevizlilerin ödedikleri vergiyi ödemek kaydı ile Trabzon Devleti sınırları içerisinde ticaret yapabileceklerdi. Venedikliler ayrıca evlere ve mağazalara da sahip olabileceklerdi. Kiliseleri olabilecek ve bu kilisede Fransisken veya İtalyan rahip bulunabilecekti. Venedik temsilcisinin ikametgahında bir müzik gurubu olacaktı⁵³⁹. 1319 yılında Trabzon Hükümdarı ile imzalanan anlaşmaya ile Karadeniz'de güç kazanan Venedik ticareti, 1333'de Altınordu Hükümdarı'nın Tana'ya olan Venedik ticaretine onay vermesiyle ileri bir boyut kazandı. Tana, Rusya'dan getirilen köle ve kürk ile Orta Asya ile Hindistan'dan ipek, baharat, mücevher gibi ticari emtia için bir toplama merkezi vazifesi görmekte iken bu dönemin Trabzon'u İran bölgesinden getirilen madenler, ipek, baharat ve diğer lüks tüketim malları için Karadeniz'e çıkış noktasıdır. Lakin Venedik eli ile Karadeniz'den yürütülen dış ticaretin konusunu halen daha tahıl, buğday, arpa, tuz, kurutulmuş balık gibi bölgeden elde edilebilecek gıda maddeleri oluşturmaktadır⁵⁴⁰.

Ancak Venedikliler bu dönemde halen daha Trabzon'da bir koloni oluşturamamışlardır. Venedikliler sahip oldukları yerleşim birimlerinde Trabzon Devletinin kiracısı konumunda bulunmaktan daha fazla bir ayrıcalığa sahip

⁵³⁶ Özcan, K., a.g.m., s. 36.

⁵³⁷ Tabakoğlu, A., a.g.e., s. 116.

⁵³⁸ Turan, O., "STVDT", s. 6.

⁵³⁹ Miller, a.g.e., s. 24.

⁵⁴⁰ Nicol, D. M., a.g.e., s. 281-282.

değillerdi⁵⁴¹. Ancak Cenevizliler özellikle Galata'da oluşturdıkları ticari üs sayesinde 1303 yılından başlayarak hukuken de sahip oldukları uluslararası ticaretin Karadeniz ayağında son derece etkili bir konuma gelmişlerdi. Keza Karadeniz'e giden yol üzerinde, İstanbul boğazında bir denetim noktası halinde bulunan Galata, İstanbul'un yanında olmasının da getirdiği avantajla etkili bir ticaret merkezi konumuna gelmişti. Cenevizliler Karadeniz'i çevreleyen ülkelerden, sahil kesimindeki limanlardan getirdikleri ticari emtiayı hem tüketim amacıyla, hem de başka memleketlere nakilde bir üs vazifesi görmesi açısından İstanbul'a getiriyorlar, ayrıca burada da yerel tüccarlara pazarlıyorlardı.

Karadeniz'deki ticari rekabet Trabzon için gelirini artırma fırsatı doğurmuştu ve Cenevizlilerle ve Venediklilerle yapılan anlaşmalar ile her iki devletinde Trabzon Devleti hudutlarında ticaret yapmaları sağlanarak özellikle gümrük vergilerinde önemli artışlar sağlandı. 1319 yılında elde ettiği imtiyazın ardından 1320 yılında Venedik, Trabzon'a "*Giovanni Sanudo*" adlı bir kişiyi temsilci olarak görevlendirir. 1334 yılında da ona iki danışman atar. Aynı yıl Venediklilerin Trabzon limanına yapacakları seyahatler için kurallar düzenlenir. Miller bu bilgiyi şu şekilde aktarır :

"Gemi kaptanları imparatorun huzuruna elçilerimiz gibi çıktıklarında, onu yeterince saygıyla selamlayacaklar, eskiden beri duydukları sevgiyi vurgulayacaklar, imparatorluğun esenliğinden duydukları hazzı belirtecekler, Tanrı'nın imparatoru ve imparatorluğu esirgeyip koruması için dua edeceklerdi. Kaptanlar ayrıca yeni imtiyazlar elde etmek için çaba gösterecekler, imparator ve baronlarına 200 duka altın değerinde hediyeler götüreceklerdi"⁵⁴².

Karadeniz üzerinden yürüyen ticaret zamanla olumlu yada olumsuz çok daha uzak memleketlerde de etkiler doğurabilecek boyutlara ulaşabilmiştir. Örneğin 1343 yılında Tatar Hanı Tana'da yürütülen ticaretten Venediklileri de Cenevizlileri de uzaklaştırdı. Bunun sonucu evvela İstanbul'da sonra Venedik'te kıtlık meydana gelmesi olacaktır. Başka bir olumsuz etki de yine aynı yıllarda

⁵⁴¹ Nicol, D. M., a.g.e., s. 282.

⁵⁴² Miller, a.g.e., s. 24.

yaşanacaktır. Yayılmaya başladığı yer olarak Kırım zannedilen hıyarcıklı veba (kara ölüm) Trabzon'a da ulaşabilmiştir. 1346 yılında Kefe'de meydana gelen Tatar kuşatmasını takiben gemilere giren fareler vasıtasıyla hastalık bir iki yıl içerisinde Trabzon'la beraber İstanbul'a ve hatta Marsilya'ya kadar yayılabilecektir. 1348 yılında ise hastalık Venedik'tedir. Özellikle deniz ticareti sayesinde zenginleşen Venedik, kısmen bu zenginliğin cefasını da çekmektedir⁵⁴³.

1348 yılında ise Trabzonlular, şehirlerinde yaşayan Cenevizlilerin mahallelerine saldırıp pek çok Cenevizliyi öldürdüler. Bu durum Ceneviz ile Trabzon arası ilişkileri gerdi ve Cenevizliler Giresun'u işgal ettiler ve yaktılar⁵⁴⁴. Keza Cenevizlilerin, Tatar Hanının kuzey Karadeniz'deki ticaretten kendilerini uzaklaştırmasının ardından bir de güneydoğu Karadeniz'de sürdürdükleri ticaretten uzaklaşmaya tahammülleri yoktu.

Cenevizlileri ellerindekini kaybetmiş olmanın verdiği endişe sarmış olacak ki 1349 yılının Mayıs ayında Kefe'den Trabzon'a iki gemi göndererek saldırıya geçtiler. Çömlekçi mevkiinden (Daphnous\Dafna) yola çıkan bir büyük gemi ve çok sayıdaki küçük gemi Karadeniz'de Ceneviz donanmasına karşı koydular. Panaretos Frankların mağlup olduğunu kaydeder. Ancak Michael Tzanichites ve John Kabasites'i'n öldürdüklerini de ekler⁵⁴⁵. Konuya açıklık getiren Miller Cenevizlilerin çatışmadan galip ayrıldıklarını ve büyük bir Trabzon Kadırgasının yakıldığını yazmıştır. Bunun intikamını almak için Trabzon güçleri kıyılarda bulunan İtalyan kolonilerini yağmaladılar ve halkını hapsedtiler. Bunun üzerine aynı yılın Haziran ayında Cenevizliler Kefe'den üç ve Samsun'dan da bir gemi ile tekrar Trabzon'a geldiler. Bir çatışmayı göze alamayan Trabzon idarecileri anlaşma imzalamaya razı oldular ve 1316 yılında kendilerinden alınan Aslanlı Kale tekrar Cenevizlilere verildi ki Trabzon Devletinin sonuna kadar ellerinde tutacaklardır⁵⁴⁶.

⁵⁴³ Nicol, D. M., *a.g.e.*, s. 253,282.

⁵⁴⁴ Miller, *a.g.e.*, s. 33.

⁵⁴⁵ Hahanov, *a.g.e.*, s. 73.

⁵⁴⁶ Miller, *a.g.e.*, s. 33.

Venedik ve Cenevizliler ticari rant için genellikle birbirleri ile karşı karşıya gelmelerine rağmen zaman zaman birbirlerini kolladıkları da görülebilmektedir. Türkmenlerin Karadeniz'e hareketlerinin sıklaştığı ve Venedik kervansaraylarını yaktıkları bu dönemlerde 1349 yılı anlaşması ile Trabzon'da etkinlik sağlayan Cenevizliler, ticari rakipleri Venediklilerin yükselen Türkmen tehdidine karşı hareketlerine ve Türkmenlere karşı kaleler inşa etmelerine göz yumdular⁵⁴⁷. Ancak güvenlik açısından askeri nitelikli sınırlı bir birliktelik, mevzu ticaret olunca yerini tekrar rekabete bırakmaktadır. Karada Türkmenlere karşı mücadelede yakınlaşan iki devlet, söz deniz ticareti ve elde edilen rant olunca birbirleri karşısında doğal olanı yaptılar. 1352 yılında birbirleri ile Karadeniz'de de karşı karşıya gelen iki denizci devlete ait çok sayıda gemi yakıldı⁵⁴⁸.

Trabzon Hükümdarlarının Venedik ve Ceneviz arası ticari rekabette bir taraf tutma eğiliminde olmadığı anlaşıyor. İktidarlarının devamı ve hem kendilerinin hem de şehrin refahı için Trabzon üzerinden geçen ticarete muhtaç olan Trabzon idarecileri, bu ticaretin devamı için Venedik, Ceneviz veya başka yönlü yabancı ticareti teşvik etmekteydiler. Öyle ki III. Aleksius ticari ilişkileri de düzenleme çabası içerisine girdiği dönemde, 1360 yılında Venedik'e bir heyet gönderdi. Trabzon devleti için hayati önemi olan ticari hayatın devamı için Venedik ve Cenevizlilere hatta bu iki devlet arasındaki iktisadi rekabete ihtiyaç vardır. Ancak Trabzon'da o zamanlarda Ceneviz tacirlerinin ticari etkileri daha fazla iken bu durum Cenevizlilerin Karadeniz'de güç kaybetmeye başlamaları ile kırılmaya uğramıştır. Böyle bir durumda ticari hareketlilikten elde edilecek getiriden yoksun kalmamak için Aleksius hemen diğer tüccar İtalyan devlet ile irtibata geçti. 1364 yılında Venedik'ten Gulielmo Michiel Trabzon'a geldi. İki taraf da ticari ilişkilerin geliştirilmesinden taraftır. Gulielmo Michiel Trabzon yönetiminden Cenevizlilerin ellerinde bulunan yük istasyonu gibi bir istasyon istedi. Aleksius da Venediklilere vergilerden muaf bir ticaret bölgesi tahsis etti. Ayrıca 1319 yılında II. Aleksius tarafından tanınan imtiyazların yeniden tanınmasını kararlaştırdı⁵⁴⁹. Ancak her iki taraf arasında yapılan bu anlaşmalar yeni çekişmelerin sebebi oldu. Venedikliler kendilerine verilen yere karşın

⁵⁴⁷ Miller, *a.g.e.*, s. 33.

⁵⁴⁸ Hahanov, *a.g.e.*, s. 75-76.

⁵⁴⁹ Miller, *a.g.e.*, s. 39.

Cenevizlilerin ellerinde Aslanlı Kale'nin (Leoncastron) bulunmasından rahatsız oldular. Aralarındaki husumet Meidan veya yaylalarda gerçekleştirilen 1365 yılı Paskalya bayramı kutlamalarında III. Aleksius'un önünde açık bir kavgaya dönüştü⁵⁵⁰.

1366 yılında ise oluşturulan Venedik kolonisi için bir balyos tayin edilir⁵⁵¹. Bunun ardından 1367 yılında gelen yeni bir Venedik heyeti kendilerine burundaki bir kilise olan *Santa Crone*'yi talep etti. Aleksius yeni bir ferman yayınlayarak 1319 ve 1364 yıllarındaki anlaşmaları tasdik ile beraber bazı vergilerde de indirim yaptı⁵⁵². 1368'de bu koloni daha bayındır bir hale getirilir. Lakin Venedik, dönemin Trabzon İmparator'u III. Aleksius'dan yana şikayetçi idi. Keza Trabzon'da Venediklilere kötü davranılabilmekte ve hakları çiğnenebilmektedir. Aleksius'un kendilerine karşı olan tavrını dizginleyebilmek için Venedik Doge'si Trabzon Hükümdarına bir saat armağan eder. Venedik'in Trabzon ile beraber Karadeniz, Romanya ve Türkiye'deki durumu kontrol etmek amacıyla oluşturduğu beş kişilik komisyon, Trabzon tahtında kendilerini destekleyebilecek bir kişinin bulunması yada kente düzenlenecek bir saldırı ile kendileri için oluşan zararlarını tazmin etmeleri gerekliliğini öne sürebilmişlerdi. Hal böyle iken 1374 yılında Trabzon'daki Venedik balyosu, şartların iyileştirilmemesi ve antlaşmalara uyulmaması halinde kendilerine ayrılan bölgeyi boşaltmak tehdidini savuruyordu⁵⁵³.

Trabzon'un yürüttüğü veya yürütmek zorunda kaldığı politikalar her zaman Trabzon kaynaklı olmayabilmektedir. Nitekim Cenova ile Venedik arasında 1376 ile 1381 yılları arasında yapılan savaş sona erdiğinde Torino'da imzalanan anlaşma Karadeniz sularını da etkileyecek koşullar içeriyordu. Bu antlaşma aile Venedikliler iki yıl boyunca Karadeniz ticaretine yanaşmayacaklardı. Ancak bu durum Venedikliler tarafından bir diplomasi trafiğini başlatılmasına neden oldu. Venedik, Trabzon Hükümdarına ve Kırım Tatar Hanına evvela yeni durumu izah ve sonra iki yıl sonraki oluşacak ticari düzen için bu hükümdarların hafızalarında şimdiden yer tutabilmek maksadıyla

⁵⁵⁰ Hahanov, *a.g.e.*, s. 84; Miller, *a.g.e.*, s. 39.

⁵⁵¹ Nicol, D. M., *a.g.e.*, s. 297.

⁵⁵² Miller, *a.g.e.*, s. 39-40.

⁵⁵³ Nicol, D. M., *a.g.e.*, s. 282,297,297/34.

elçiler gönderdiler⁵⁵⁴. Ayrıca Venedikliler 1381 yılında başka vergi indirimleri de istediler ve Aleksius bunları da kabul etti⁵⁵⁵.

III. Aleksius'dan sonra tahta geçen III. Manuel'in de Venedikliler ile arası iyi oldu. 1319 yılında imzalanan ve zaman içerisinde değişikliklere uğrayan anlaşma metni, Manuel döneminde de önce 1391 yılında ve sonra 1396 yıllarında değişikliklere uğradı. 1391 yılındaki anlaşmada önceki Venedik anlaşmaları onaylanırken vergilerde indirimle gidilmektedir. 1396 yılında ise Venedik temsilcisi *Gussoni*, Venediklilerin Trabzon Devleti sahilinde istedikleri her yerde karaya çıkmak ve ticaret yapmak taleplerini iletti ve bu talepler kabul edildi. Bunlarla beraber Venediklilere kendi kilise ve rahiplerine sahip olma hakkı verilirken, Venedik temsilcisinin hakim olarak görev yapması için bir mahkeme kurulmasına izin verildi. Vergiler yeniden ele alındı ve sabitlendi⁵⁵⁶.

1261 yılında Bizans Devleti'nin VIII. Palaelog tarafından yeniden ihdas edilmesine rağmen ekonomik ve askeri açıdan yönünü batıya çevirmek zorunda kalması⁵⁵⁷, Bizans'ın doğusunda yani Anadolu'daki siyasal gelişmelere karşı kayıtsız kalmasına neden olmuştur. Bu dönemlerde de Anadolu'daki siyasi otorite boşluğunu doldurmakta öncelikli rolü Türkler oynayacaklardır. Ancak bu esnada Timur tehlikesi belirir ve otorite boşluğunun sebebi bizzat kendisi olur. Timur'un Anadolu üzerine çevre yörelere karşı giriştiği hareketlerden bir bütün olarak Karadeniz ve Karadeniz'deki ticaret etkilenecektir⁵⁵⁸.

Timur daha 1368 yılında Gürcistan bölgesine kadar gelerek buraları ele geçirmiş ve Trabzon Devleti sınırlarına dayanmıştı⁵⁵⁹. Bu zamandan sonra Timur Devletinin Karadeniz coğrafyasındaki etkinliği giderek artacaktır. Ceneviz ve Venedikliler Karadeniz kuzeyinde ve güneyinde ticari hareketin devamı için pek çok koloni oluşturmuşlardı. Ancak 1395 yılına gelindiğinde Timur, bu kolonilerden Tana'da olanına karşı saldırı düzenledi ve şehir tahrip edildi. Bu durum, Karadeniz kolonilerinden bir tanesi üzerinde hakimiyetini yitirme

⁵⁵⁴ Nicol, D. M., *A.g.e.*, s. 303,307-308.

⁵⁵⁵ Miller, *a.g.e.*, s. 39-40.

⁵⁵⁶ Miller, *a.g.e.*, s. 45.

⁵⁵⁷ Daş, M., *a.g.e.*, s. 45.

⁵⁵⁸ Tekindağ, Ş., *a.g.m.*, s. 456.

⁵⁵⁹ Hahanov, *a.g.e.*, s. 91.

noktasına gelen Venediklilerin, bir başka koloni şehri olan Trabzon'a karşı ilgisini artırmıştır⁵⁶⁰.

1403 yılında İspanya kralı tarafından Timur nezrinde gönderilen elçi Ruy Gonzales de Clavijo güzergahı üzerinde bulunan Trabzon ile alakalı bilgileri aktarırken, Şehirde, denize yakın bir yerde Cenevizlilere ve Venediklilere ait birer kale bulunduğundan bahseder. Dönemin iki büyük tüccar milletin ikisinin de burada birer kale bulundurması şehrin ticari kıymetini bir kez daha anlayabilmek için yeterlidir. Bununla beraber şehre gelen malların satıldığını belirttiği bir de pazardan bahsetmektedir⁵⁶¹. Clavijo'nun Trabzon ve çevre bölgesi ile alakalı aktardıklarına sonraki bölümlerde yeniden değinilecektir.

Memlûkluların Ortadoğu ve Akdeniz üzerinde meydana getirdiği etki ile beraber Selçukluların da Anadolu'da meydana getirdikleri toplumsal, siyasi, iktisadi vs. etkiler yadsınamaz. Nitekim Selçuklular Anadolu üzerindeki etkilerinin artması ile beraber bu coğrafyada zaten mevcut olan ticari hareketlilikten de kendi faydalarına neticeler elde etmeye başladılar. Özellikle Memlûkluların ihtiyaç duydukları kereste ve demir ihtiyacı Selçuklular vasıtasıyla karşılanmaktaydı⁵⁶².

Daha evvelki bahislerimizde Selçukluların Memlûklular için Kıpçak bölgesinden gelen köleleri Anadolu üzerinden Suriye'ye ve Mısır'a ulaştırdıklarından da bahsetmiştik. Belki köle ticaretinde birinci derecede rol oynamıyorlardı. Ancak bu ticaretin işlerliğine bir engel çıkarmamışlardır.

Muhakkak ki Karadeniz'in kuzeyindeki Kıpçak bölgesi Trabzon'da gerçekleşen ticarete büyük bir etkiye sahip olmuştur. Bu noktada daha sonraki bir zamanda, 15. yüzyıl ortalarında Florenritali tüccar Francesco Balducci Pegolotti'nin yazdığı eserde (*La Practica della Mercatura*) kuzeydeki Kıpçak memleketlerinin ihraç ettiği ticari emtia hakkında verdiği bilgileri, Trabzon

⁵⁶⁰ Tekindağ, Ş., a.g.m., s. 460 .

⁵⁶¹ Ruy Gonzales de Clavijo, *Anadolu, Orta Asya ve Timur*, Ses Yayınları, İstanbul, 1993, s. 59-80.

⁵⁶² Atalar, M., a.g.m., s. 133.

üzerinden ticarete konu olması muhtemel ürünler olması bakımından nakledelim:

"Balaban (şahin – doğan), baluç (balık), chrsak (tilki kürkü), bugday (buğday), teri (deri), bal, tein (sincap kürkü), chaten (keten), arpa, catlauc (fındık), tari (darı), caman (kimyon), eltiri (kuzu kürkü), cumis (gümüş), balaux (balmumu), börü (kurt pöstekisi), bager (bakır), savsar (sansar kürkü), choy suruchi (koyun derisi), kul (köle), chis (samur) ve cager (şarap)⁵⁶³"

Yine aynı eserde belirtilen ve Kıpçak bölgesinin ithal ettiği mallar şunlardır:

"Mamuh (pamuk), acitas (şap), şabur (sarısabır), charabar (kehribar), corgasin (kurşun), nac (ipekli kumaş), yalmas (elmas), fil tisi (fil dişi), raxiana (rezene – reçine), grandul (karanfil), nardan (nar), castana (kestane), ketanj – chaten (keten), noghuc (nohut), ghorma (hurma), temir (demir), ingir (incir), sarmisoc (sarımsak), maajun (macun – ilaç), badam (badem), caun (kavun), ypar (misk), chageth (kağıt), chonasuj (civa), last (ham ipek), ymsiri (mumya), zeytinyağı, samurut (zümrüt), ingcu (inci), brinc (prinç), catifa (kadife), choux (keçe – kilim) ve yung (yün)⁵⁶⁴."

Bu ürünlerin bir kısmı Kıpçak bölgesinin tüketimine sunulmuş iken bir kısmı başka bölgelere yapılan ticarete konu olmaktadır⁵⁶⁵.

Kemal Paydaş, Akkoyunlu ticaret sahası üzerinde alım satımı yapılan ticari emtiayı nakletmiştir. Buna göre bu bölgede çeşitli giyim – kuşam, yiyecek – içecek ve ev araç – gereçlerinin (ipek ve çeşitli kumaş, çeşitli bez, pamuk, tuz, nar, soğan, şeker, pirinç, atılmış pamuk, kürk, işlenmiş deri, cam, çömlek, bıçak, çelik, kömür ve odun, neft, kalay, şarap için üzüm *sabun*, *kına*, *hurma*, *fındık*, *badem*, *zeytinyağı*, *bal*, *pekmez*, *kuru üzüm*, *kuru incir*, *erik* ve *zerdalı*) ticareti

⁵⁶³ Gökbel, A., *a.g.e.*, s. 198.

⁵⁶⁴ Gökbel, A., *a.g.e.*, s. 198.

⁵⁶⁵ Gökbel, A., *a.g.e.*, s. 198.

yapılmakta idi. Akkoyunlu bölgesinden köle ticareti de yapılmaktaydı. Bunlar bize bu dönemde Akkoyunlu ticaret bölgelerinin Trabzon'a ulaşan ticari emtia hakkında fikir sahibi olmamıza yardımcı olmaktadır. Ayrıca Trabzon'dan gelen bazı emtialar da Akkoyunlu ülkesinde ulaşmaktadır. Bu zamanlarda Harput'ta ve Erzincan'da "Trabzon keteni" ve ketenden mamul elbisenin getirilip satıldığını öğreniyoruz⁵⁶⁶.

Köle ticaretinde Kefe ve Tana limanları önemli paya sahiptirler. Tabi bu ticarete söz sahibi olanlar ya Venedikliler yada Cenevizliler olmuştur. Bu liman kentlerinde toplanan köleler Venedik ve Cenevizlilerin gemileri ile Karadeniz vasıtasıyla çeşitli ülkelere gönderiliyordu. Karadeniz'in güney sahillerinde ise Trabzon, Sinop ve Samsun gibi liman kentleri ticaret sayesinde oldukça gelişmiş konumdayken, bu kentlere ticari yollarla bağlanan Amasya, Tokat, Sivas, Gümüşhane gibi şehirlerde mevcut ticaret hacminden faydalanmaktadırlar⁵⁶⁷.

Selçukluların ticaretin işleyişine büyük önem verdikleri ortadadır. Bu amaçla Karadeniz'deki ticaretin akışını sürdürebilmesi için Sinop'u fethetmek gibi askeri önlemlere başvurmuşlarsa da, Selçukluların ticarete verdikleri önemi teyit eden başka kanıtlar da mevcuttur. Örneğin Anadolu Selçukluları deniz ticaretinde büyük paya sahip olan İtalyan tüccarlara denizde ticarete konu emtianın batması gibi bir sebepten oluşması muhtemel zararlar için ferman ile tazminat vermeyi taahhüt etmiştir. Buna benzer fermanlar İlhanlı Devleti ve Anadolu Beylikleri tarafından da yayınlanmışlardır. Anadolu Selçuklu Devleti ticareti teşvik amaçlı olarak Venedik ve Cenevizlilere ayrıca verdiği fermanlar ile bu iki devletin ithal ürünlerinden % 2 oranında vergi alınacağını vurgulamakla beraber, altın, gümüş, değerli taş ve buğdayın Selçuklu ülkesine vergi alınmadan girebilmesine izin verilmektedir. Bu bilgi ile Anadolu Selçuklularının uygulamış olduğu ekonomi politikasının ne derece etkin olduğu görülmektedir ki, II. Kılıçarslan döneminde gümüş maden olarak basımı yapılan para, Aleaddin Keykubat dönemine gelindiğinde artık Altın olarak basılmaya başlanmıştır⁵⁶⁸.

⁵⁶⁶ Paydaş, K., a.g.m., s. 215-217.

⁵⁶⁷ Atalar, M., a.g.m., s. 133.

⁵⁶⁸ Turan, O., "STVDT", s. 6.

Karadeniz’de işleyen çok taraflı siyasette Venedik ve Cenevizliler bu tarafları adeta kaynaştırıcı bir vazife üslenmiş gibi görünmekteler. III. Manuel döneminde, 1416 yılında Trabzon’da halen bir Venedik elçiliği bulunduğunu biliyoruz⁵⁶⁹.

⁵⁶⁹ Miller, *a.g.e.*, s. 45.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TRABZON'UN OSMANLI DEVLETİ SINIRLARINA KATILMASI

1. III. Aleksius Sonrası Trabzon Devletinde Siyasi Gelişmeler:

III. Aleksius'un ölümü ile beraber yerine III. Manuel Trabzon İmparatoru olacaktır (resim 6). Onun dönemi Trabzon Devletinin Timur tarafından Anadolu'ya düzenlenen hareketin etkisi altında geçecektir. Daha önce bahsettiğimiz gibi 1368 yılında Gürcistan bölgesini ele geçiren Timur Trabzon Devleti sınırlarına kadar gelmiştir⁵⁷⁰.

resim 6 : Trabzon Hükümdarı III. Manuel'e ait Sikke⁵⁷¹

Timur'un saldırılarının Trabzon'a doğrudan teması olmadı. Ancak Timur Samsun'u da ele geçirdi ve Trabzon Devletinin sınırları Batum ile Ünye arasında kalacak şekilde daraldı. Limni ise bu sıralarda Taceddin'in oğlu

⁵⁷⁰ Hahanov, *a.g.e.*, s. 91.

⁵⁷¹ <http://www.coinarchives.com/a/results.php?search=%22Eugenius%22&s=0&results=100>; 28 Mayıs 2007

Aleksius'un damadı Arsamir'in elinde bulunmaktaydı. İmparator sahip olduğu topraklar üzerinde kontrolü yavaş yavaş kaybetmektedir⁵⁷².

Yıldırım Bayezid'in Timur'a karşı olan mücadelesinde Trabzon Devleti Timur tarafında yer almıştır. Trabzon idaresi Timur Devletinin varlığının kendilerine yönelik olumsuz etkileri olmasına karşın, Osmanlı baskısını azaltmak için fırsat olarak kullanmak niyetinde görülüyor. Dönemin Erzincan Beyi Taharten (Muttaharten)'in aracılığı ile Trabzon ve Bizans Devletleri ile Pera'da bulunan Cenevizliler Timur'a elçiler göndererek Osmanlı Devleti'ne karşı birlikte hareket edebileceklerini bildirmişlerdi. Timur'a götördükleri teklifte Trabzon Devleti'nin vazifesi donanma ile Çanakkale Boğazını kapatmak ve birliklerin geçmesine engel olmak olacaktı⁵⁷³. 1402 yılında meydana gelen Ankara Savaşında Osmanlı ordusu Timur'a yenilip Yıldırım Beyazıt esir düşünce, bu zamanlarda Anadolu'da giderek etkinliğini hissettiren Osmanlı Devleti'nin gücü bir süreliğine kırıldı. Osmanlı Devleti açısından bu dönem şehzadeler arası mücadelelerle geçecektir⁵⁷⁴.

Nihayet Osmanlı Devletinin Fetret Devri bittikten sonra Osmanlı İdaresi yeniden can bulmaya başladığı zamanlarda Trabzon Devleti'nin Anadolu'da bir tehlikeye maruz kalmadan nispeten rahat bir dönem geçirdiğini söyleyebiliriz. Bu durum Fatih Sultan Mehmet dönemine kadar bu minval üzere devam edecektir. Fatih'in babası II. Murat'ın tahtta bulunduğu zamanlarda da bu padişahın Rumeli'deki faaliyetleri Osmanlı Devleti'ni Anadolu'daki ilerlemeden kısmen alıkoymuş olsa dahi⁵⁷⁵, İstanbul'un Fethi ile beraber işin rengi değişecektir.

III. Manuel döneminden bahsederken İspanya Kralı tarafından Timur nezrinde gönderilen İspanyol Elçisi Ruy Gonzales de Clavijo'dan da bahsetmek gerekir. İspanya'dan yanlarında Timur tarafından İspanya kralına gönderilen bir

⁵⁷² Uspenski, F. İ., *Trabzon Tarihi*, Eser Ofset, çev. Enver Uzun, Trabzon, 2003, s. 126.

⁵⁷³ Alan, H., *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360 – 1506)*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2007, s. 74.

⁵⁷⁴ Baykal, B. S., "Uzun Hasan'ın Osmanlılara Karşı Katî Mücadeleye Hazırlıkları ve Osmanlı Akkoyunlu Harbinin Başlaması", *Belleken, Türk Tarih Kurumu, Cilt:21, Sayı:82*, Ankara, 1957, s. 261.

⁵⁷⁵ Yücel, Y., *A.B.H.A.*, s. 210.

elçi de olduğu halde yola çıkan elçilik heyetinde bulunan Clavijo'nun yolu Trabzon üzerinden de geçecektir. Clavijo ve elçilik heyeti beraber önce İstanbul'a geldiler ve buradan gemilerle zorlu bir yolculukla, Karadeniz sahilindeki bazı kentlere de uğrayarak 1403 yılında Trabzon'a ulaştılar. Ona göre Trabzon Devleti'ne bağlı ilk yer Tirebolu'dur. Sahil boyunca izleyerek Fol'a da (Vakfıkebir) uğrayan elçilik heyeti Trabzon İmparatoru III. Manuel Komnenos tarafından karşılandılar. Clavijo, Trabzon devletinin Timur'a vergi ödediğini yazar. Şehrin o dönemdeki vaziyeti hakkında bilgi verir. Şehirde, denize yakın bir yerde Cenevizlilere ve Venediklilere ait birer kale bulunduğundan bahseder. Clavijo'nun aktardıkları şöyledir:

“Trabzon şehri denizin kıyısındadır. Surları gerilerdeki dağ eteklerine kadar varıyor. Bir tarafından küçük bir nehir akıyor. Bunun suları derin bir uçurumdan geçiyor. Bu şekilde Trabzon, bir taraftan son derece müstahkem bir durumda. Diğer bir taraftan hep ova olmakla beraber, sur gayet sağlamdır. Şehir etrafı bağ ve bahçelerle doludur. Deniz kıyısı boyunca uzanan bir cadde, şehrin diğer bir mahallesine ulaşıyor. Burası ise gerçekten görölmeye değer bir yerdir. Çünkü şehre gelen bütün mallar burada satılıyor. Denize yakın bir yerde sağlam surlarla çevrili iki kale vardır. Bunlardan biri Venediklilere, diğeri Cenevizlilere aittir. İki taraf da kalesini imparatorun rızası ile kurmuştur. Şehir dışında bir çok kilise ve manastır vardır⁵⁷⁶.”

Dönemin iki büyük tüccar milletin ikisinin de burada birer kale bulundurması şehrin ticari kıymetini bir kez daha anlayabilmek için yeterlidir. Bununla beraber şehre gelen malların satıldığını belirttiği bir de pazardan bahsetmektedir. Şehir hakkında kendisinden edindiğimiz malumat daha çok şehirdeki Hristiyan ibadet şekillerine dairdir. Trabzon'dan yola çıktıktan sonra önce Zegan (Zigana) kalesine varırlar. Bu arazi Trabzon Devleti sınırlarında bulunmaktadır. Yol üzerinde Orila (Torul) adlı kaleye vardılar. Bu kalede Kavasit isimli komutan hüküm sürmekteydi. Kavasit gönderdiği bir atlı ile elçilik heyetine tek geçim kaynaklarının yolculardan aldıkları vergi ve düşmanlardan elde

⁵⁷⁶ Ruy Gonzales de Clavijo, a.g.e., s. 70.

ettikleri ganimet olduğunu anlattı ve onlardan vergi ve münasip bir hediye istedi. Heyet Kavasit ile görüşmek istedi ve Kavasit'in 30 atlı ile beraber gelmesi ile bir görüşme yapıldı. Görüşmede Kavasit elçilik heyetine, bulunduğu bölgede Türklerin saldırını durdurmaya çalıştıklarını söyledi ve isteklerini yineledi. Para yada mal vermeleri gerektiğini söyledi. Heyetin ısrarlarına rağmen isteklerinden taviz vermeyen Kavasit'e birkaç parça eşya verildi ve Erzincan sınırına yakın bölgelere kadar onun adamları ile beraber gidildi. Orila kalesi ile savaş halinde olan Çobanlı Tükmenlerine ait araziden dikkatlice geçildikten sonra Erzincan sınırında yer alan Alanza / Alansa'ya ulaşıldı. Kavasit'in adamları buran daha ileriye gidemediler ve geri döndüler. Buralardan sonra yoğun Türk nüfusunun bulunduğu Erzincan yöresine varmışlardır⁵⁷⁷.

Burada Kavasit'in Karadeniz sahil kesimine doğru Türk ilerleyişine gücü oranında engel olmaya çalıştığı görülmektedir. Muhtemelen Kavasit gibi bir bölgede etkin güç haline gelmiş başka kale liderleri de vardı ve geçim kaynakları Kavasit'inkinden farksızdı. Türkler hemen Trabzon Devleti sınırlarının arkasında oldukça organize bir güç halinde bulunmakta iken, Trabzon Devleti, sınırları dahilindeki topraklara dahi sahip olamıyor, zayıflayan merkez otoritesine karşın yerel beyler kendi otoriterini tesis etmeye başlıyorlardı. Her ne kadar Kavasit'in ve muhtemel başka beylerin Türklere karşı koyması Trabzon Devleti merkezini rahatlatıyorsa da, Türklere bu karşı koyma hareketi merkezi bir güce bağlı olarak ve onun faydası amaç edinilerek değil, bu yerel beylerin menfaatleri gereği gerçekleştiriliyordu.

Miller, III. Manuel'in dört büyük vassallığı kontrolü altında tuttuğunu kaydeder. Bunlardan bir tanesi Kavasites'in hükmü altında bulunan arazi iken diğeri yukarıda bahsettiğimiz Taceddin'in oğlu Arsamir'e aitti. 10.000 arlı askeri bulunan Arsamir'in annesi III. Aleksius'un kızı Eudokia'dır. Ayrıca Trabzon Devleti'nin kontrolü altında bulunan diğer iki vassal, hem Türk hem de Grek halkın yaşadığı Ünye ve çevre bölgesini elinde bulunduran ve Timur'a vergi

⁵⁷⁷ Ruy Gonzales de Clavijo, *a.g.e.*, s. 59-80; Uspenski, F. İ., *a.g.e.*, s. 127-130; **Alansa**: Gümüşhane iline bağlı Kelkit İlçesinin 8 km kuzeybatısındadır. Erzincan'ın İliç İlçesi Yaylapınar (Haneğe) Köyü civarındadır.

veren Melissenos ile Khalbia bölgesinin Beyi Süleyman'dır. Süleyman Bey de III. Aleksius'un kızlarından birisi ile evlidir⁵⁷⁸.

Karadeniz'deki ticari rantın etkisi ile olsa gerek, Cenevizliler'in 1416 yılında Trabzon üzerine düzenledikleri başarısız bir seferin⁵⁷⁹ ertesi yılı III. Manuel öldüğünde yerine oğlu IV. Aleksius geçecektir. IV. Aleksius, babası III. Manuel'in 1377 yılında evlendiği ilk eşi Gürcü Eudokia'dan olma oğludur⁵⁸⁰.

IV. Aleksius düşmanla uğraşabilecek bilgi ve deneyime sahip değildi. Askeri konulara bir merakı da yoktu. Ayrıca Trabzon çevresinin askeri ve idari erkanı yabancılardan oluşmaktaydı⁵⁸¹. İmparatorluğunun başlarında Ceneviz baskısı ile karşılaşmış ve Cenevizliler üç kadirga ile Trabzon donanmasını yenerek bir manastırı silah deposu haline getirmişlerdi. 1418 yılında Ceneviz İmparator Aleksius'dan zararlarına karşılık tazminat istedi ve Aleksius bunu kabul etti. Ancak 1425 yılında ilişkiler yeniden gerildi ve Ceneviz konsolosu kendi bölgelerine gemi yanaştırılmamasını ve Trabzon ile ticari faaliyetlerin durdurulmasını emretti⁵⁸².

Aleksius tahtına ortak olarak büyük oğlu Kalo IV. Juhannes'i atadı. Juhannes annesinin saray haznedarı ile ilişki yaşadığı iddiaları üzerine haznedarı öldürdü ve annesi ile babasını hapsettirdi. Ancak devletin ileri gelenlerinin tepkisi ile karşılaştı ve annesini öldürme niyetini gerçekleştirmekten vazgeçerek Gürcistan'a kaçtı. Babası IV. Aleksius oğlunu tahttaki hakkından azlederek yerine ikinci oğlu Skandaria (İskender)'yı seçti. Gürcistan'da Kral Aleksander'in kızı ile evlenen Juhannes, 1427 yılında bir Ceneviz kolonisi olan Kefe'ye gitti. Burada bir Cenevizliden gemi kiraladı. Silahlı bu gemiyi kendisi de ayrıca silahlandırarak sahibi Cenevizliyi *Protostrator*a (yetkili güvelik görevlisi) olarak tayin etti ve Trabzon üzerine hareket etti. Juhannes'in amacı babasından tahtı alabilmektir. Trabzon'daki etkin siyaset odaklarından Kavasitler ile de anlaşma halinde idi. Kavasitler imparator olabilmesi için Kalo IV. Juhannes'e

⁵⁷⁸ Miller, *a.g.e.*, s. 44.

⁵⁷⁹ Miller, *a.g.e.*, s. 44.

⁵⁸⁰ Uspenski, F. İ., *a.g.e.*, s. 131; Panaretos IV. Aleksius'un tahta geçiş tarihi olarak 1412 yılını vermiştir: Hahanov, *a.g.e.*, s. 92.

⁵⁸¹ Uspenski, F. İ., *a.g.e.*, s. 131.

⁵⁸² Miller, *a.g.e.*, s. 47.

destek vereceklerdir. Trabzon yakınlarında bulunan bir manastırına geldiği zaman babası da dış mahallelerden birisinde çadır kurmuştu. Kavasitlerin yardımı ile babasının karargahına gönderilen iki kişi IV. Aleksius'u öldürdüler. Aleksius babasını öldürmüş olmanın sorumluluğundan kaçmak istemiş olacak ki daha sonra babasını öldüren bu iki kişilerden birisinin elini kesti, diğerini ise kör etti⁵⁸³. Miller tarafından bir Venedik belgesine dayanılarak yapılan izahına göre IV. Kalo Juhannes muhtemelen 1429 yılından önce Trabzon tahtına oturdu. Çünkü 1429 tarihli bu belge Kalo IV. Juhannes'in tahta geçmesinin yolunu açan hadiselerden bahsetmektedir⁵⁸⁴.

2. Fatih Sultan Mehmet'in Hedefindeki Şehir; Trabzon:

II. Murat'ın ölümü ve oğlu II. Mehmet'in 1332 yılında tahta çıkış haberi Trabzon'a geldiği vakit, Bizans İmparatoru tarafından Gürcistan'a gönderilmiş olan tarihçi Francis de Trabzon da bulunuyordu ve bu haberi Francis'e bizzat Trabzon hükümdarı IV. Kalo Juhannes sevinç içerisinde vermiştir. Bu durumu Francis tarafından tutulan notlardan anlıyoruz. Francis'in Trabzon'da IV. Kalo Juhannes Komnenos ile arasında geçen konuşmaya dair aktardıkları şöyledir :

"..... Trabzon'a vardığımda kral bana şunları söyledi: 'Sayın elçi, sana söyleyeceğim çok iyi haberlerim var; ancak, bunun için de senin bana hoş bir armağan vermek gerekecek'......bana Sultan Murad'ın ölümü ile, onun yerine oğlu Mehmed'in tahta çıktığını ve Bizans Kralına büyük iltifatlarda bulunup, daha evvelden kralın babası ile soyları arasında olduğu gibi, hemen aralarında sulh akdedilmiş bulunduğunu söyledi. Ben ise, bunları duyar duymaz, en sevdiğim bir kişinin ölüm haberini almışcasına acı duyarak cevap vermedim. Biraz sonra da üzüntü ile: 'Kudretli efendim, bu haber hiç de iyi değildir; hatta, tersine çok kötüdür.' O da dedi ki: 'Benim iyi adamım, bunlarla neyi söylemeyi istiyorsun?' Ben de: 'Çünkü, ölen padişah yaşlı olduğu için, her ne kadar birkaç kez şehri bizden almaya kalkışmışsa da başarılı olamadı. Bu başarısızlıklarından dolayı bizi rahatsız etmediği gibi, tek isteği, bizimle

⁵⁸³ Uspenski, F. İ., a.g.e., s. 139-140; Miller, a.g.e., s. 48.

⁵⁸⁴ Miller, a.g.e., s. 48.

barış içinde yaşamaktı. Yeni padişaha gelince, genç olduğu gibi çocukluğundan beri Hristiyanların bağnaz düşmanıdır. Ve kendisine fırsat verilip devleti ele aldığı anda, tüm olanakları ile Romalılar Devletini ve genelde tüm Hristiyanları ortadan kaldırmaya çalışacağını söyleyip tehdit ederek, onlara küfür etmekten geri kalmamaktadır. Ve bilhassa şu sıralarda, efendim kralımın iktidarı daha henüz ele almamış olması nedeni ile şehir çok güç durumdadır. Ayrıca (kendisinin) tahta çıkışı nedeni ile askerlere ve saray erkanına yapmış olduğu hediyeler ve masraflar nedeni için devletin çoğunu borçlara yatırmış bulunmaktadır. İşte bu nedenledir ki, savaş için gerekenleri temin edebilmek için uzun bir barış gereksinimi vardır. Ve şayet günahlarımız nedeni ile Tanrı o kötü niyetli Mehmed'in geçliğinin ve kötülüğünün sonucu olarak bize saldırmasına müsaade ederse, ne hale geleceğimizi ben de bilmiyorum. İşte bu nedenle yüce efendim, vermiş olduğun haber hiç de iyi değildir; Murad'ın oğlunun, yani şimdiki sultanın ölüm haberini vermiş olsaydın, o zaman haberin gerçekten iyi olurdu. Zira babası başka bir çocuğu olmaması nedeni ile ister üzüntüsü ister ileri yaşı nedeni ile hastalanıp ölecekti. Böylece, başka dinden olanların devleti tehlikeye ve de büyük parçalanmalar ve çekememezlikler içine düşecekti. Bu durumda bize hem ekdiklerimizi tamamlamamız hem de ekonomik durumumuzu düzeltmemiz ve de en önemlisi devletimizi daha güçlü ve saygın hale getirmemiz için zaman kazandıracaktı'. Trabzon Kralı da bana cevap verdi: 'Sen, o (Bizans) sarayın en akıllı ve düşünceli müşavirlerinden birisin; ama, her şeye kadir Allah, karşılıklı bu sultanın aklını başına getirektir'.⁵⁸⁵

Her ne kadar Sultan Fatih'in cülus törenine Trabzon'dan da bir heyet katılmış olsa da⁵⁸⁶, anlaşılan odur ki Trabzon Kralı IV. Juhannes Osmanlı Devleti'nin yeni padişahı iyi tanımamaktadır ve bundan sonraki gelişmelere dair önsezileri pek güçlü değildir. Lakin zaman, Trabzon Kralı'nın başlangıçtaki bu

⁵⁸⁵ Francis, G., *Şehir Düştü*, İletişim Yayınları, çev. Kriton Dinçmen, İstanbul, 1993, s. 23-25.

⁵⁸⁶ Ahmet Refik, *Bizans Karşısında Türkler*, Haz. Fahmeddin Başar, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 252.

önemsemez tavrını değiştirmesine neden olacaktır. Tabi bunda en önemli etken İstanbul'un genç Hükümdar II. Mehmet tarafından fethedilmesi olacaktır.

İstanbul'un fethinden sonra, Osmanlı Devleti, hem Trabzon Devleti hem de Akkoyunlu Devleti için tehdit oluşturmaya başlar. Akkoyunlu Uzun Hasan bu önlenemez Osmanlı ilerleyişine karşı arazileri ellerinden alınan Türkmen Beylerinin koruyucusu rolüne soyunacaktır⁵⁸⁷.

1453 yılında İstanbul'un alınmasından sonra Fatih Sultan Mehmet Karadeniz'de kendisine hedef olarak Trabzon'u seçmiştir. Bunun en önemli nedeninin şehrin ticari gücü olduğu muhakkaktır. Şehrin ve şehirdeki hanedanın hamisi konumundaki Akkoyunlular ise yine şehrin ticari konumu nedeniyle Osmanlı Devleti ile sürtüşme halinde idi. Ayrıca Akkoyunlular için Karadeniz'e tek çıkış yolu Trabzon'du⁵⁸⁸. Böyle bir durumda Akkoyunluların şehir için verecekleri mücadele daha iyi anlaşılabilir. Akkoyunluların kendi topraklarından geçerek kuzeye açılan ticaret kapısı konumundaki Trabzon şehri üzerinde hakimiyet tesis etme gerekliliği, iki Türk Devletini menfaatleri gereği birbirine düşürebilmiştir.

Sultan Fatih için Trabzon'un ele geçirilmesi yalnız başına da yeterli görünmeyecektir. Bu bir aşamadır. Keza konunun ticari boyutunu yeniden ele alacak olursak Trabzon'un limanı ile doğu ve batı arasında önemli bir aktarma ve ticaret merkezi olmak özelliğini ve Karadeniz'de gerçekleşen ticaretin bütün boyutlarını göz önüne aldığımızda bu sonuca ulaşmamız olası görünür. Sultan Fatih konuya daha geniş bir pencereden yaklaşmış olmalıdır. Karadeniz'in güney doğusunda Trabzon önemli bir konumda yer almakla beraber kuzey sahillerinde Ceneviz sömürgelerinin bulunması ve Kefe ve Azak gibi doğu ticaretinin önemli limanlarının burada olması nedeniyle hedef başta Trabzon olmak üzere muhakkak Karadeniz'in tamamıdır⁵⁸⁹. Karadeniz'den azami fayda ve Karadeniz'de azami güvenlik tüm bu deniz üzerinde Osmanlı hakimiyetinin tesisini gerektirmekteydi. Bir liman kenti olarak Trabzon'a yönelmenin yanında

⁵⁸⁷ Bilgin, M., "Fetihten Sonra Trabzon Sancağı Üzerine Bazı Gözlemler" *Türk Yurdu*, cilt:11, (Aralık 1991), Ankara, 1991, s. 52.

⁵⁸⁸ Paydaş, K., a.g.m., s. 219.

⁵⁸⁹ Tansel, S., *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 17,31.

buraya gerçekleşen ticaretin devamı için şehrin ard bölgesinde Akkoyunlu Devletinin varlığı da Osmanlı açısından ayrı bir uğraş nedeni olmuştur.

Bu noktada Trabzon'un Akkoyunlu Devleti için ticari değerinden de bahsetmek doğru olacaktır. Akkoyunlular başta Venedik ve Cenevizliler olmak üzere Avrupalı tüccarlar ile de ticari ilişkiler kurmuşlardır. Bu ilişkilerin kurulmasında kuzeyde Karadeniz'e çıkan yolların sonunda Trabzon limanının ve güneyde Akdeniz'e çıkan yolların sonunda İskenderun ve Antalya limanlarının etkisi büyüktür. Akkoyunlular açısından Trabzon, Venedikli ve Cenevizli tüccarlar vasıtasıyla ticari ilişkiler kurabilmek açısından önemli olduğu kadar Kırım ile de ticari faaliyet yürütülebilmesi için vazgeçilmez bir liman kentidir. Avrupalı tüccarlar Trabzon'a başta ipek olmak üzere doğu ülkelerinin mamulâtlarını alabilmek için Trabzon'a gelmektedirler⁵⁹⁰.

Şehre dair iktisadi bilgiler mevzuunda da aktardığımız üzere Trabzon'un bu dönemlerde büyük bir nakliye merkezi olduğu sonucuna ulaşmak kaçınılmaz olmaktadır. Yüksek bir ekonomik potansiyele sahip olan Trabzon'da söz sahibi olabilmek de, ticari ilişkilerinin devamı açısından çevre ülkeler için önem arz etmektedir. Bu zamanlarda Trabzon Devletinin başında bulunan Komnenoslar ve devletleri, Akkoyunlular gibi şehir üzerinden akan ticaretten faydalanan, paylarını alan güçler için korunması gereken, aksine bundan istediği payı alamayan Osmanlı Devleti gibi bir güç için ise fethedilmesi gereken bir konumda yer almaktadırlar.

3. Trabzon'u Osmanlı Fethine Götüren Süreç:

Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'un fethinden sonra Anadolu'daki son Bizans kalıntısı olarak kalan Trabzon Devleti'ni hedef listesinde ilk sıraya koyduğunu düşünmek de boşuna olmayacaktır. Bununla beraber Fatih'in Trabzon Devleti'ni, hiç değilse çevre bölgesini zaten Osmanlı nüfuz alanında gördüğüne dair gelişmeler yaşanmaktadır. 1456 yılında Safevi Devleti Hükümdarı Şeyh Cüneyd bir müddet Samsun'da kalarak etrafında topladığı Türkmen güçleri ile Trabzon Devleti'ni yıkıp kendi sınırlarına katmak amacıyla

⁵⁹⁰Paydaş, K., a.g.m., s. 217-219.

bu şehre saldırdı⁵⁹¹. Ancak Şeyh Cüneyd Fatih Sultan Mehmet'in tepkisi ile karşılaşacaktır. Fatih, Rumeli Beylerbeyi olan Hızır Bey'i bir ordu ile beraber Trabzon'a gönderdi⁵⁹². Samsun'daki Osmanlı donanması da Trabzon üzerine yöneldi⁵⁹³. Bu durum karşısında Şeyh Cüneyd Trabzon kuşatmasını derhal kaldırdı⁵⁹⁴ ve etrafında topladığı 20.000 kadar Türkmen ile beraber Akkoyunlu Uzun Hasan'ın yanına gitti⁵⁹⁵. Şeyh Cüneyt'in elinden kurtulan Trabzon'u Osmanlı hakimiyetine götüren yol açılmıştır. En azından Şeyh Cüneyt'in hareketi, Osmanlı Devleti için bir karşı hareket ile Trabzon ve çevre bölgesinde gücünü, kudretini gösterme fırsatı yaratmıştır ki, Osmanlı Devleti'nin bunu çok iyi değerlendirdiğini söyleyebiliriz. Ancak daha önceki devletlerarası tecrübeler ile vergi vermeye alışkın olan Trabzon devleti bu sefer de Osmanlı'ya olan bağlılığını yıllık 2000 altın vererek kanıtlaması gerekecekti⁵⁹⁶.

Anlaşılabileceği üzere Fatih, Trabzon'u fetihten daha evvelki zamanlarda dahi Osmanlı sınırlarının bir parçası olarak görmektedir ki başka güçlerin Trabzon'a yaklaşmasına müsaade etmemektedir. Belki Trabzon Devleti'nin zayıf yapısı kolaylıkla fethedilebilecek bir bölge olarak görülmesine neden olmuştur. Bu durum Fatih'in Trabzon için kısa dönemde bir fetih planının olmadığını düşündürmekle beraber, Şeyh Cüneyt'in Trabzon üzerine yürümesinin şehrin fethedilmesi için bir gerekçe oluşturduğu neticesine ulaşırız. Trabzon'da Osmanlı hakimiyetinin tesisini sağlayacak olan fitili Şeyh Cüneyd ateşlemiştir. Keza Osmanlı bölgede zayıf bir Trabzon Devleti'nin muhkim olmasını güçlenmekte olan bir Safevi Devletine tercih edecektir. Trabzon Devleti'nin başka bir güç tarafından ortadan kaldırılması, başka bir açıdan Anadolu'daki Bizans kökenli son devletin Osmanlı dışında bir güç tarafından yıkılması, Anadolu'nun doğusunda Osmanlı Devleti'ne rakip bir devletin, hem siyasal hem de askeri açıdan yükselişi manasına gelebilecektir. Safeviler ile beraber Akkoyunlular için de durum böyledir. Derhal önüne geçilmesi gereken

⁵⁹¹ Hinz, W., *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyt (XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi)*, çev. Tevfik Bıyıkoglu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, 19-20.

⁵⁹² Baykal, B. S., "FSMUHRTM", s. 72; Yücel, Y., *A.B.H.A.*, s. 211; Hinz, W., *a.g.e.*, s. 21-22.

⁵⁹³ Tekindağ, Ş., *a.g.m.*, s. 460.

⁵⁹⁴ Şahin, İ., *a.g.m.*, s. 155.

⁵⁹⁵ Çetinkaya, N., *"İğdir Tarihi"*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1996, s. 80-81.

⁵⁹⁶ Fallmerayer, J. P., *Geschichte des Kaiserthums von Trapezunt*, München, 1827, s. 256; Baykal, B. S., "FSMUHRTM", s. 72; Yücel, Y., *A.B.H.A.*, s. 211.

bu hal Osmanlı Devleti'nin doğu sınırları açısından da tehlike arz etmektedir. Nihayet Trabzon üzerinde kısa dönemde son bulması pek muhtemel görünmeyen Safevi tehlikesi Fatih'i İstanbul'un fethinden sekiz yıl sonra Trabzon'u fethetmeye mecbur bırakacaktır.

Şeyh Cüneyt'in ilk hamlesi ile Trabzon – Safevi mücadelesi olarak başlayan rekabet, Trabzon şehri üzerinde Osmanlı – Safevi mücadelesine dönüşmüştür.

Tarihi boyunca Bizans, Moğollar, Venedik, Ceneviz, Akkoyunlu gibi devletlerin politikalarına karşı etkili siyasi ve ticari manevralarla karşı koyan Trabzon Komnenos Hanedanı, Şeyh Cüneyt'in başarısızlıkla sonuçlanan son hamlesi ile bu sefer de Osmanlı Devleti'nin gölgesi altında yaşamaya başlayacaktır. Keza artık Trabzon Devleti sınırları çepeçevre Osmanlı ile çevrilidir.

Ancak Kalo Juhannes'in Osmanlı gölgesinde bir devletin idarecisi olması onu Osmanlı Devleti'ne karşı faaliyetler yürütmekten alıkoymayacaktır. Tabi olarak kendisine en yakın gördüğü, evvelce akrabalık ilişkileri dahi tesis edilmiş Akkoyunlular ile olan ilişkiler, o dönemde siyasi konuların en başlıcasını teşkil ettiğini düşündüğümüz Osmanlı ilerleyişi üzerine yeniden şekillendirilmeye başlayacaktır.

Akkoyunluların bölgedeki varlığını gözden kaçırmamak gerekir. Karayülük Osman Bey 1435 yılında ölünce Akkoyunlu Devletinde, tıpkı Ankara Savaşından sonra Osmanlı Devleti içerisinde olduğu gibi, şehzadeler arasında mücadele başlayacaktır. 1452 yılına kadar devam edecek olan bu süreç sonunda Karayülük Osman Bey'in torunu Uzun Hasan, dedesinin yerine Akkoyunlu tahtına oturacaktır⁵⁹⁷.

⁵⁹⁷ Baykal, B. S., "UHOKKMHOAHB", s. 262.

4. Trabzon Devleti'nin Osmanlı Yükselişine Karşı İttifak Girişimleri:

Juannes'in Osmanlı ilerleyişine karşı ittifak girişimleri çerçevesinde elçilerini Uzun Hasan'a göndermesi ile başlayan yeni sürecin devamı, şu zamana kadar Akkoyunlu – Komnenos ilişkilerinde olmazsa olmaz bir hal alan siyasi evlilikler ile devam edecektir. Komnenos hanedanının bu eski taktiği, bu ittifak ilişkilerini güçlendirme ve yeni ittifaklar kurma sürecinde Uzun Hasan ile Trabzon İmparatoru Kalo Juannes'in kızı Katherina'nın evlenmesi ile taçlanacaktır⁵⁹⁸.

Osmanlı'nın Doğu Karadeniz'de iyice kendisine yer edinmesi ve Trabzon üzerindeki baskısını artırması, Komnenos hanedanını yeni önlemler almaya itmiştir. Her zaman kullandıkları taktik ile beraber Trabzon Hükümdarı Kalo Juannes kızı Katherina ile Uzun Hasan'ın evlendirmesine karar verir. Bu evliliğin siyasi bir amaçla yapıldığını düşünmek boşuna olmayacaktır. Çünkü Trabzon Devleti'nin mevcut gücü ile beraber Bizans'ı tarihe gömmüş Osmanlı Devleti'nin ilerleyişine karşı koyabilmesi pek mümkün görünmemektedir. Bu durumdaki bir devletin mantıklı bir çözüm yolu olarak ittifak arayışlarına girişmesi son derece doğaldır. Pek tabi olarak Anadolu'daki Osmanlı önderliğindeki Türk hakimiyetine alternatif oluşturabilecek dinamik bir güç olarak Akkoyunlu Devleti, IV. Juannes Komnenos için eşi bulunmaz bir müttefik vazifesi görebilirdi. Anadolu'nun kuzeydoğusunda Bizans kökenli küçük çapta bir devlet için, büyük çapta Bizans oyunları sahneye koymak şaşılacak bir şey olmasa gerek.

Bu noktada Trabzon Devleti ile Akkoyunlu Devleti arasında ki ittifak ilişkisi dikkat çekicidir. Komnenoslar Akkoyunlular ile ittifakın yenilenmesi maksadıyla hanedanlarından bir prensesin Akkoyunlu hanedanından bir kişi ile evlenmesine izin vermekle, ittifak ilişkilerini son derece güçlü hale getirmiş olmaktadır.

Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'un fethinden öncede tahmin edilen bu şehri ele geçirme planları da Akkoyunlu Devleti ile Trabzon Devleti'ni birbirlerine yaklaştırmış olmalıdır. İstanbul'da Osmanlı hakimiyeti tesis edildikten sonra ise

⁵⁹⁸ Baykal, B. S., "FSMUHRTM", s. 72.

bu şehirde yaşayan pek çok Bizanslı Trabzon'a göç etti ve Komnenoslar Bizans yıkıldıktan sonra Yunanlıların koruyuculuğunu görevini üstlenmeye gayret ediyorlardı⁵⁹⁹. Bu amaçla olsa gerek İstanbul'dan göç eden çok sayıdaki Bizanslıyı Trabzon'da kabul etmişlerdir. Aynı zamanda burada Bizans kökenli iki hanedanın durumunu da göz önünde bulundurmak icap eder. Palaegos hanedanının İstanbul'un Osmanlılarca ele geçirilmesi ile son bulması ile Komnenoslar Bizans Devleti'nin son varisleri olarak, Osmanlı Devleti için Trabzon'da kendiliğinden bir hedef haline geliyorlardı. Bizanslı göçmenleri Trabzon'a kabul etmenin altında yatana etmen bu olmalıdır⁶⁰⁰. Bu zamanlarda Trabzon Devleti'nin başında IV. Juhannes (Kalo) Komnenos bulunmaktadır. IV. Juhannes iyice belirginleşen Osmanlı tehlikesine karşı ittifak arayışlarında Fransisken Rahip Ludovico da Bologna ile daha sonraki Kral David döneminde de devam edecek olan temaslarda bulunmaya başlayacaktır⁶⁰¹. Bu rahip ilk olarak Papa V. Nikolaus ve daha sonra III. Calaxus zamanlarında İran ve Gürcistan'ı da içine alan bir doğu seferine gönderilmiştir⁶⁰². Ludovico, daha sonraki dönemin Papa'sı II. Pius tarafından Osmanlılara karşı bir Haçlı ittifakı meydana getirebilmek için 1458 yılında yeniden doğuya, özellikle Gürcistan'da faaliyette bulunmak üzere gönderilmiştir⁶⁰³. Komnenos Hanedanı Bizans tebaasının yeni hamisi, Bizans Devleti'nin varisleri ve Trabzon Devleti'nin de Anadolu'daki Bizans kökenli son devlet olması iddiası ile İstanbul'dan gelen göçleri kabul etmektedir. IV. Juhannes döneminde Trabzon Devleti'nin yıkılıncaya kadar geçen döneminin politikaları netleşmektedir. Bu süreçte Papalık Kurumunun aklında ise Anadolu topraklarında bir haçlı ittifakı oluşturabilmek vardır.

Müttefik kazanma çabalarında IV. Kalo Juhannes, daha Katherina ile Uzun Hasan'ın evlenmeleri mevzu bahis değilken dahi Diyarbakır'daki

⁵⁹⁹ Baykal, B. S., "Fatih Sultan Mehmet – Uzun Hasan Rekabetinde Trabzon Meselesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Cilt:2, Sayı:2-3, Ankara, 1964, s. 71-72; Şahin, İ., a.g.m., s. 155.

⁶⁰⁰ Yücel, Y., *A.B.H.A.*, s. 210.

⁶⁰¹ Tekindağ, Ş., a.g.m., s. 460, Aşan, M. B., a.g.m., s. 129; Baykal, B. S., "FSMUHRTM", s. 71-72.

⁶⁰² Yücel, Y., *A.B.H.A.*, s. 215.

⁶⁰³ Baykal, B. S., "UHOKKMHOAHB", s. 263; Yücel, Y., *A.B.H.A.*, s. 215.

Akkoyunlu sarayı ile irtibat halinde olduğunu kaydetmiştik⁶⁰⁴. Tabi burada mevzunun sadece Trabzon Devleti tarafına eğilemeyiz. Keza Akkoyunlu Devleti'nin de bu mevcut ittifak ilişkisinin kurulması ve geliştirilmesi için nedenleri vardır.

Akkoyunlu Devleti'nin Trabzon üzerine yönelmesinde Anadolu Selçuklu Devleti'nin varlığının sona ermesinin büyük etkisi olmuştur. Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılışına müteakip hareket serbestisi kazanan Türkmen Beyleri ile beraber Akkoyunlular Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yurt edinme faaliyetlerinde bulundular. Trabzon üzerine seferler düzenlemelerinde bu gayenin büyük etkisi olmuştur⁶⁰⁵. Bunun haricinde Akkoyunlu Devleti'nin Trabzon'a ilgi duymasında hiç şüphe yok ki ticaretin etkisi vardır. Her dönemde çeşitli güç odakları ticaretin işleyişi açısından vazife üstlenmişlerdir. Akkoyunlular'dan evvel doğu yollarından gelen ticaretin işlerliğinde Timur Devleti'nin etkin konumda olduğunu öğreniyoruz. Bunun için Timur çeşitli ülkelerde doğu ile batı arasında ticari bağlar kurabilecek görevlileri Türkistan'a, Çin'e, Hindistan'a, Mısır'a ve Frenk ülkelerine göndermiştir. Timur, ticaretin gelişebilmesi için önlemler almıştır. Lakin Timur Devleti'nin zayıflamaya başlaması ile beraber *doğudan batıya, kuzey İran ve Orta Asya boyunca ticaretin tam akışı, yerel ticaretin güney batı Asya ve Hindistan ile devam etmesine rağmen, azalmaya başladı*⁶⁰⁶.

Timur'dan sonra bu ticari miras Akkoyunlular tarafından devralınmıştır. Uzun Hasan ticaretin gelişmesi için önlemler almıştır. Ticaretin işlerliğini ve gelişmesini devam ettirebilmek maksadıyla olduğunu neticesini çıkarabileceğimiz bir şekilde 20 dirhem olan ticaret vergisini 1 dirheme indirmiştir⁶⁰⁷. Bu hamle ile Trabzon üzerinden işleyen ticarete de bir canlanma meydana geldiği muhakkaktır.

Her iki taraf için de hangi gerekçeler ile olursa olsun Uzun Hasan ile Katherina arasında bir evlilik meydana geleceği kararına varılmıştır. Bu evliliğin çeyizi Kapadokya bölgesi Trabzon Devleti tarafından Uzun Hasan'a

⁶⁰⁴ Tekindağ, Ş., a.g.m., s. 461; Yücel, Y., A.B.H.A., s. 212.

⁶⁰⁵ Yücel, Y., A.B.H.A., s. 206.

⁶⁰⁶ Paydaş, K., a.g.m., s. 214.

⁶⁰⁷ Paydaş, K., a.g.m., s. 215/not:3.

bırakılmıştır⁶⁰⁸. Trabzon Devleti halen daha Kapadokya bölgesini kendi sınırları dahilinde görmektedir. Belki de Osmanlı Devletinin ilerlediği bu bölge üzerinde daha erken zamanlarda bir Osmanlı – Akkoyunlu mücadelesinin fitilini ateşlemek maksadı Trabzon Hanedanı tarafından düşünülmüş olabilir.

Kalo Juhannes sadece Akkoyunlular ile ittifak kurma girişiminde bulunmayacaktır. 1458 yılında Gürcüler ile de Osmanlı Devletine karşı birlik oluşturulması hususunda anlaşmaya varılmıştır⁶⁰⁹. Diğer bir girişim olarak, Osmanlı'nın yayılmasından rahatsız olan Anadolu Beylikleri ile de ittifak için zemin aranmaya başlanmıştır⁶¹⁰.

Ancak Katherina ile Uzun Hasan'ın evliliği gerçekleşmeden IV. Kalo Juhannes 1458 yılında ölecektir⁶¹¹. Daha dört yaşında olan oğlu Aleksius yerine kardeşi David Komnenos tahta oturacaktır⁶¹² ve yeğeni Katherina'yı Akkoyunlu sarayına bu kral gönderilecektir⁶¹³.

David'in imparatorluğu ile beraber Trabzon Devleti uluslar arası platformda da kendisini dahada hissettirmeye başlayacaktır. Çünkü İstanbul'u fethederek Hristiyan dünyasının sinirlerini geren Osmanlı, doğu yönünde de ilerleyerek Anadolu'daki son Bizans kalıntısı olarak gördüğü Trabzon'u tehdit etmektedir.

5. Avrupa ile Haçlı Birliği Oluşturulması İçin Kurulan Temaslar:

David bu ortam içinde evvela müttefiki Uzun Hasan'la beraber hareket etmenin mantıklı bir davranış olduğunu sezecektir. Bu düşüncesi ile beraber Kafkasya'dan Fransız Burgond Krallığına kadar olan bölgede Osmanlıya karşı ittifak arayışlarında bulunur⁶¹⁴. Bu amaçla Papalık elçisi Ludovico çalışmalarda bulundu. Papa tarafından gönderildiği Gürcistan'da, bu devlet ile Trabzon

⁶⁰⁸ Yücel, Y., *A.B.H.A.*, s. 212.

⁶⁰⁹ Tekindağ, Ş., a.g.m., s. 461.

⁶¹⁰ Yücel, Y., *A.B.H.A.*, s. 211.

⁶¹¹ Baykal, B. S., "FSMUHRTM", s. 72; Yücel, Y., *A.B.H.A.*, s. 212.

⁶¹² Yücel, Y., *A.B.H.A.*, s. 212.

⁶¹³ Tekindağ, Ş., a.g.m., s. 461; Şahin, İ., a.g.m., s. 155; Yücel, Y., *A.B.H.A.*, s. 217.

⁶¹⁴ Hinz, W., *a.g.e.*, 30-35; Tekindağ, Ş., a.g.m., s. 461; Şahin, İ., a.g.m., s. 156.

Devleti arasında işbirliği yapılabilmesini sağladı⁶¹⁵. Kurmayı planladıkları ittifaka Karamanoğlu İbrahim ile İsfendiyaroğlu İsmail Beyi de davet etmişlerdir⁶¹⁶. Bu iki Bey ile ittifak kurma çabalarının yanında David, bir Hıristiyan birliği oluşturma gayreti olarak algılanabilecek girişimlerde bulunmuştur. Bu meyanda Papa II. Pius'a danışmış ve ayrıca Fransa Kralından yardım talebini iletti⁶¹⁷. 1459 yılında David tarafından Burgonya Kralı Philippe'e yazılan mektupta Trabzon Devleti'nin ittifak arayışları açık olarak gözükmemektedir. Bu mektupta ittifak arayışlarında bulunan devletler olarak Gürcistan, İmereti, Kartheli, Megrelistan ve Ermenistan olarak sayılırken⁶¹⁸, Osmanlı'ya karşı muhtemel bir savaşa hazır askeri güçleri beraber nakledilmektedirler. Mektubun başında Uzun Hasan'a da değinilmiştir. Buna göre Uzun Hasan 50.000 kişilik bir ordu ile ittifaka dahil olabilecektir⁶¹⁹. Sinop ve Karaman Beyleri olarak İsfendiyaroğlu İsmail ile Karamanoğlu İbrahim Beylerin de birliğin bir üyesi olarak görüldüklerini bu mektuptan öğreniyoruz⁶²⁰. Bu zamanlarda bir Osmanlı saldırısından çekinen İsmail Bey topraklarının koruma altına alınabileceğini düşünerek böyle bir birlik ile temasa geçmiş olmalıdır⁶²¹. Ancak bu ittifak girişimi daha da geniş çaptadır. "Rex Persarum" diye bahsedilen Pers Kralının 60.000 kişilik bir ordu ile ittifaka dahil olacağı bildirilirken, 20.000 kişi ile Samtshe Beyi II. Kvarqvare'den, 30.000 kişi ile Mingrelia kralı Dadian Liparit'ten ve 10.000 kişi ile Küçük Ermenistan hakimi Dardebech'den de bahsedilmektedir. Bu abartılı rakamlarla beraber Osmanlılara karşı açılacak bir seferde doğudan saldırıya geçmeye hazır oldukları belirtilmiştir⁶²². Trabzon Devleti adeta Osmanlı Devleti'ne karşı ittifakın liderliği görevini üstlenmiş durumdadır. İttifak kurmaya gayret gösterdiği devletlerden de Trabzon Devleti'nin üstlendiği yada üstlenmeyi arzu ettiği bu yeni konumundan rahatsızlık duyduklarını göremiyoruz. Osmanlı tehlikesine

⁶¹⁵ Baykal, B. S., "UHOKKMH OAHB", s. 263.

⁶¹⁶ Şahin, İ., a.g.m., s. 156; Aşan, M. B., a.g.m., s. 130.

⁶¹⁷ Şahin, İ., a.g.m., s. 156.

⁶¹⁸ Baykal, B. S., "FSMUHRTM", s. 73.

⁶¹⁹ Yücel, Y., *A.B.H.A.*, s. 213; İmereti, Kartheli, Megrelistan (Mingrelia) bölgeleri Gürcistan'da bulunmaktadır; Yücel, Y., "Candar-Oğulları Beyliği", *Belleten*, XXXIV, sayı.135, (Temmuz 1970), Ankara, 1970, s. 380-381.

⁶²⁰ Baykal, B. S., "FSMUHRTM", s. 73; Yücel, Y., *A.B.H.A.*, s. 213-214; Yücel, Y., "Candar-Oğulları Beyliği", s. 381.

⁶²¹ Yücel, Y., "Candar-Oğulları Beyliği", s. 379.

⁶²² Yücel, Y., "Candar-Oğulları Beyliği", s. 380-381; **Mingrelia**: Gürcistan'ın batı kısmının eski adı, bugünkü Abhazya; **Samtshe**: Bugün Gürcistan'ın güneybatısında idari bir bölgedir ve bu bölgenin yönetsel merkezi Ahaltse kentidir.

karşı birlik her şeyin önünde gelmektedir. Bu girişimlerle beraber Akkoyunlu Devleti ile Gürcü Beylerinden de Osmanlı Devleti'ne karşı yapılacak bir harekatta destek sözü alınmıştır⁶²³.

Burgonya Kralı Philippe'e gönderilen mektuptan Trabzon Devletinin ittifaka katkısının 20.000 asker ve 30 gemi ile sınırlı olduğunu anlıyoruz. Ayrıca şehrin surlarını onartarak⁶²⁴ Ceneviz topraklarını buralara yerleştirmiştir⁶²⁵. Her ne kadar David ve Trabzon Devleti bu ittifak içerisinde merkezi bir konumda yer almış olsa bile ittifaka olan katkısı bu konumu ile paralel olmadığı görülüyor. Bu bakımdan askeri güç olarak varlığının azlığı, ittifakı yönlendirme açısından zafiyet yaratabilecektir⁶²⁶.

Avrupa'da da Osmanlı ilerleyişi endişe yaratmaktadır. 1459'da Papa II. Pius, Mantua'da düzenlediği Haçlı toplantısında Burgonya dükü Philippe'e, Anadolu Türklerin elinden sonra, Kudüs krallığı tacını vermeyi vaat etmişti⁶²⁷. Bu esnada Ludovico da yürüttüğü Osmanlı'ya karşı ittifak temaları kapsamında Roma'ya doğru yola çıkar. Ancak Roma'ya Trabzon'un Osmanlı hakimiyetine girdiği yıl olan 1461'de varacaklardır⁶²⁸. Beraberinde bu ittifaka dahil olmaya hevesli olan ülkelerin temsilcileri de vardır⁶²⁹. Roma yolu üzerindeki Avrupa Saraylarına gider⁶³⁰ ve buralarda da ittifak çağrısında bulunur. Ludovico önderliğindeki heyet Avrupalı güçlere savaşa girdikleri takdirde hep beraber hareket edeceklerini izaha çalışırlar⁶³¹. Ludovico ile beraber Roma'da giden heyette Uzun Hasan'ın "Mahumet (Mehmet)" adlı elçisi de bulunmaktadır. Tuna üzerinden Macaristan'a ve oradan hareketle Venedik'e ve nihayet Roma'ya varan bu heyette, ayrıca yukarıda bahsettiğimiz mektupta Ludovico ile hareket edenlerin yanında Mahumet adlı Akkoyunlu Devleti elçisi haricinde bazı Gürcü Prenslere de adları bulunur. Bu prensler Trabzon'un Osmanlılar tarafından ele geçirilmesi halinde, hemen şehrin doğu kısmında yer alan ülkelerinin Fatih

⁶²³ Şahin, İ., a.g.m., s. 156.

⁶²⁴ Yücel, Y., "Candar-Oğulları Beyliği", s. 381.

⁶²⁵ Tekindağ, Ş., a.g.m., s. 461.

⁶²⁶ Yücel, Y., "Candar-Oğulları Beyliği", s. 381.

⁶²⁷ Tekindağ, Ş., a.g.m., s. 461.

⁶²⁸ Baykal, B. S., "FSMUHRTM", s. 72; Tekindağ, Ş., a.g.m., s. 461; Yücel, Y., A.B.H.A., s. 216.

⁶²⁹ Hinz, W., a.g.e., s. 30.35; Tekindağ, Ş., a.g.m., s. 461; Baykal, B. S., "FSMUHRTM", s. 73.

⁶³⁰ Baykal, B. S., "FSMUHRTM", s. 73.

⁶³¹ Tekindağ, Ş., a.g.m., s. 461.

Sultan Mehmet'in hedef listesinde ilk sıraya yer alacağını tahmin etmiş olmaları⁶³². Durum onu gösteriyor ki Osmanlı ilerleyişi karşısına ittifaklar oluşturarak birlik halinde çıkma çabalarının ardında aslında her hanedanın kendi idarelerini devam ettirebilme kaygısı vardır.

Bu elçiler II. Pius'un bir Haçlı ordusu tertip ederek Osmanlı Devleti üzerine harekete geçmesi halinde, kendilerinin de bu orduya 100.000 kişi ile destek vereceklerini söylediler. Papa da Burgonya Dükü Philippe'e bir tavsiye mektubu yazarak bu elçi heyetini bu kişiye yönlendirir⁶³³. Kendisinin de destekçileri olacağını ve maddi yardımda bulunacağını belirtti⁶³⁴. Ludovico önderliğindeki elçi heyeti tüm Avrupa'yı bir Haçlı seferine teşvik edebilmek maksadıyla papanın verdiği yetki ile beraber, meşhur Kardinal Besarion'u da yanlarına alarak Brüksel'de Philippe ile buluşmak üzere yola çıkarlar. 1461 yılında ulaştıkları bu şehirde Trabzon elçisi yukarıda içeriğinden bahsettiğimiz 1459 yılında yazılmış mektubu Philippe'e sunar. Bu sıralarda tahta yeni çıkmış olan Fransa kralı XI. Luis'i de ziyaret ederek destek arayan elçilik heyeti büyük miktarda para yardımı ile beraber Roma'ya ve oradan da memleketlerine dönerler⁶³⁵.

Tüm bu gelişmeler yaşanırken Uzun Hasan da, müttefiki David için araya girerek, 1459 yılında İstanbul'a gönderdiği bir elçi heyeti ile II. Mehmet'ten Trabzon Devleti'nden aldığı haracın sona erdirilmesini istemiştir⁶³⁶. Ayrıca Uzun Hasan, Osmanlı Padişahı'nın sinirlerini celp edeceğini düşünebileceğimiz bir şekilde bu elçi heyeti vasıtasıyla ayrıca Fatih'ten, Timur öldüğünden beri Akkoyunlu sarayına gönderilmeyen hediyeleri de istemektedir⁶³⁷. Keza IV. Juhannes döneminde 2000 altın olarak belirlenen yıllık vergi, David zamanında 3000 altına çıkartılmıştır⁶³⁸.

⁶³² Yücel, Y., *A.B.H.A.*, s. 213-216.

⁶³³ Yücel, Y., *A.B.H.A.*, s. 216-217.

⁶³⁴ Yücel, Y., "Candar-Oğulları Beyliği", s. 383.

⁶³⁵ Yücel, Y., *A.B.H.A.*, s. 216-217; Yücel, Y., "Candar-Oğulları Beyliği", s. 383.

⁶³⁶ Şahin, İ., a.g.m., s. 156; Baykal, B. S., "UHOKKMHOAHB", s. 263; Tekindağ, Ş., a.g.m., s. 461; Yücel, Y., *A.B.H.A.*, s. 217-218.

⁶³⁷ Baykal, B. S., "UHOKKMHOAHB", s. 263; Yücel, Y., *A.B.H.A.*, s. 217-218.

⁶³⁸ Baykal, B. S., "FSMUHRTM", s. 72; Yücel, Y., *A.B.H.A.*, s. 211.

Bu noktada Trabzon'un fethinden sonraki gelişmeleri de içine alacak bir takım değerlendirmelerde bulunmayı faydalı görüyoruz. Çünkü Osmanlı Devleti karşısında Akkoyunlu Beyi Uzun Hasan'ın kendisine ne çeşit bir konum belirlediğini kavramak gereklidir. Trabzon Devleti'nin Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak girişimlerinde üstlenmiş oldukları önderlik misyonu ile beraber, Uzun Hasan da Akkoyunlu Devleti'nin önderliğinde Anadolu Beylikleri ile beraber Osmanlı ilerleyişine karşı birlikte hareket etmeye başlamaktadır. Zaten Trabzon daha fethedilmeden önce dahi Anadolu'daki diğer otoritelerle beraber hareket etmeye ve onların gayrı resmi liderliğine soyunan Uzun Hasan, Trabzon Devleti'nin Osmanlı hakimiyetine girmesinden sonra da bu amaçla faaliyetlerine devam etmiştir. Diğer Anadolu Devletleri'nin de Akkoyunlu Devleti'ni Anadolu'nun tamamında muhtemel Osmanlı Devleti hakimiyetine karşı alternatif olarak gördüklerine dair girişimleri olmaktadır. Bu dönemde Karamanoğlu Pir Ahmed ve Kasım Beyler, İsfendiyaroğlu Kızıl Ahmet, Germiyanolu olan ve adının Yakup olduğu zannedilen bir bey, Dulkadiroğlu Şah Mehmet, Hüdavendigar Bey adında Fatih Sultan Mehmet'in kardeşi olduğu iddia edilen bir Osmanlı Şehzadesi, Rüstem ve Süleyman Beyler ve başka önemli şahsiyetler Akkoyunlu Uzun Hasan Bey'in yanına gelmişlerdir. Bu bir bakıma Akkoyunlu Devleti'nin sağlayacağı bir birlik altında bulunmaya hevesli olduklarına işaret sayılabilir. Ancak Fatih Sultan Mehmet'in bu Beylikleri Osmanlı Merkezi Birliğine dahil etme planının farkındaydılar. Bekir Sıtkı Baykal bu Beylerin, Timur'un Osmanlı Devleti'ne indirdiği darbeden sonra kendilerine tahtlarını geri vermesi hadisesinde olduğu gibi, Uzun Hasan'ın da Osmanlılara karşı elde edilebilecek muhtemel bir zaferden sonra kendilerine tahtlarını ve arazilerini geri vereceğini ümit ettiklerini belirtmektedir. Beylikler ile Akkoyunlu Devleti arasındaki birliktelik bu amaca dayanmaktadır⁶³⁹. Bu amacın yanında Uzun Hasan Trabzon'u kendi hakimiyeti altında bulundurma isteği vardır ki, fetihten önce olduğu gibi fetihten sonra da Trabzon üzerinde hak iddia etmeye devam edecektir. Bu iddiasının dayanağı olarak da karısı Juhannes Komnenos'un kızı Katherina'yı (daha sonraları Despina Sultan adı ile anılacak olan) görmektedir. Uzun Hasan, Trabzon'un da fethinden sonra Karaman'a düzenlediği ve başarısızlıkla sonuçlanan bir harekattan sonra, Osmanlı Devleti

⁶³⁹ Baykal, B. S., "UHOKKMHQAHB", s. 268-270.

ile ilişkilerinin yine gerildiği bir sırada, 3 Kasım 1472 tarihinde Fatih Sultan Mehmet'e gönderdiği bir mektupta Trabzon üzerindeki hakimiyet iddiasına bir Komnen ile evli olmayı temel aldığını şu şekilde belirtmektedir:

“Karaman’a ordular göndermek hususundaki sebep meşhurdur. Fakat senin makuliyetine ve karım Despina’nın David Komnen’in kızı olması dolayısıyla, bütün Trabzon İmparatorluğu üzerindeki hukukuna dayanarak senden yalnız Kapadokya ile Trabzon şehrini istiyorum, bütün geri kalan kısmını sana bırakacağım. Karaman’a göndermiş olduğum ordu bu krallığı almış olsaydı, bu bedbahtça soyulmuş olan prensin memleketlerinin bana bir tazmini olacaktı. Onun yegane varisi olmam sebebiyle bana ait olanın bir kısmını bir birleşmeden ilelebet vazgeçerek (Hristiyanlar ile olan birleşmen bahsediyor) bir anlaşma ile seninle birleşirim⁶⁴⁰.

Görülüyor ki Uzun Hasan’ın çevre bölgelerde hakimiyet arzularının kaynağı karısı Despina hatundur. Trabzon’a Hakim olma isteğine gerekçe olarak karısı Despina Hatun’un Trabzon Devleti’nin varlığı esnasında idarecileri olan hanedanın soyundan gelmesini gösterdiği gibi, bu mektupta Fatih’e bildirdiği diğer bir isteği olan Kapadokya bölgesi de Despina Hatun ile evlendiği zaman kendisine Trabzon Hükümdarları tarafından çeyiz olarak verilen bir yerdir. Aslında o zaman dahi Kapadokya üzerinde Trabzon Devleti’nin bir hakimiyeti söz konusu değildir. Ancak bu durum Uzun Hasan’ın Kapadokya üzerinde hakimiyet iddialarına engel olmayacaktır.

6. Sultan Fatih’in Trabzon’a İlerleyişi:

İstanbul’un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet tarafından Mora üzerine sefer düzenlenmesi ve Napoli Kralı V. Alfons’un ölmesiyle zor durumda kalan Arnavut İskender Bey ile barış akdedilmesinin ardından devletin batısındaki ilişkilerde bir rahatlık elde edilmesi ile 1461 yılında Trabzon’a üzerine sefer düzenlemek için gerekli ortam oluşmuş oluyordu⁶⁴¹.

⁶⁴⁰ Peker, K., a.g.m., s. 22.

⁶⁴¹ Yücel, Y., A.B.H.A., s. 223.

Bu hal altında Fatih Trabzon'a yönelir. Evvela Amasra, Kastamonu ve Sinop Osmanlıların eline geçecektir⁶⁴².

İbn Kemal, Mora tekfuru ve Amasra tekfurunu almeden Fatih'in Trabzon'a olan alakasını şu şekilde ifade etmektedir:

"..... Bu nevbet, Trabuzon Tekvurı'na göz diküb ejder-i heft-ser gibi ol kişveri dahi yutmağa himmet ağzın açdı⁶⁴³."

Bu esnada Kastamonu bölgesinde İsfendiyaroğlu İsmail Bey Hakim durumdadır. Esasen İsmail Bey Fatih Sultan Mehmet ile iyi ilişkiler tesis etmişti. Hatta Sultan Fatih'in babası Sultan II. Murat döneminde de vardı. 1443 yılına ait bir Venedik vesikasına göre Trabzon'a gitmekte olan bir Venedik kalyonuna Sinop'ta el konulmuş ve Venedikli yolcular gemiden çıkarılarak eşyaları ellerinden alınmıştır. Buna rağmen gemide bulunan Cenevizli yolculara dokunulmadı. Çünkü bu dönemlerde Osmanlı Devleti ile Cenevizliler arasında yakın bir ilişki vardı ve İsfendiyaroğulları Osmanlılar ile olan dostane ilişkilerini göz önünde tutarak Cenevizlilere dokunmadılar⁶⁴⁴. İsfendiyaroğulları ile Osmanoğulları arasında dostane bir ilişki tesis edilmiş olduğu görülmelidir.

Fatih de Trabzon'a yönelişinde önceden beri zaten mevcut olduğunu bildiğini desteğini almak için İsmail Bey ile yazışır. Hasan-ı Rumlu bu yazışmanın içeriğini şu şekilde nakleder:

"Hamd ve minnet Allah'a olsun ki saltanat güneşinin doğuşunun başlangıcından; Birlik dergahından ve ilahi bargâhtan, 'Seni şüphesiz yeryüzünde hükümrân kıldık' (Kur'an-ı Kerim 38/26) keramet tacını bizim devletimizin başına koyduğu ve dünyanın işlerinin zapturapt dizgininin iktidar kabzamıza bıraktığı zamandan itibaren ortaya çıkan mutluluk, bahtiyarlık ve azamet sabahının aydınlığından beri nereye yönelsek, kader, istenilen her şeyi, yanımıza koyup muratlarımızın kapısını, devletimizin yüzüne açtı. Mukaddimededen maksat şudur ki amacı zafer

⁶⁴² Şahin, İ., a.g.m., s. 156; Tekindağ, Ş., a.g.m., s. 461.

⁶⁴³ İbn Kemal, *Tevarih-i Ali Osman VII. Defter*, Haz. Şerafettin Turan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 180.

⁶⁴⁴ Yücel, Y., "Candar-Oğulları Beyliği", s. 376.

*olan askerlerimiz Trabzon diyarına yönelmiştir. Gemilerimiz Sinop'tan geçecekler, zafer işaretli bayraklar, savaş bahadırlarından bir topluluk ile kara yolu ile sizin diyarınızın yakınından geçeceklerdir. Ricamız, tam bir destekle bizzat kendinizin donanmış bir ordu ve yeni yetme gençlerle padişah ordu-yi hümayununa katılmanızdır.*⁶⁴⁵

İbn Kemal Fatih Sultan Mehmet'in gönderdiği fermanla alakalı olarak şu bilgileri aktarır:

*"..... İsfendiyar-oğlu'na padişahı cihan-penahun dergah-ı asuman-ışbahından ferman-ı kazamezayla hükm-i kader-eser gönderildi: 'Trabuzan diyarına seferim var, oğlun leşkerini ihzar etsün, rikab-ı kâmyâbda mülazım olub bile gitsün' deyü haber gönderildi. 'Ol maslahat için gemilerle tonanma dahi gidübdür, leşker-i kişverküşanun ba'zı derya yüzinden azm idübdür, Sinab limanına varılacak, hacetleri düşerse göriviresin' dendî*⁶⁴⁶.

Görüldüğü üzere İbn Kemal, Sultan Fatih'in İsmail Bey'den oğlunu göndermesini istediğini naklediyor. Ayrıca anlaşılmaktadır ki Fatih, Trabzon üzerine yapılacak sefer için Sinop limanına gelecek olan donanmaya gerekli yardımı yapmasını istemektedir.

Yukarıdaki mektup ile beraber Fatih Sultan Mehmet İsmail Bey'in desteğinden emin olmakla kendisini ordugâhına çağırmaktadır. Lakin şartlar daha değişik bir şekilde tezahür edecektir. Zaten İsfendiyaroğullarının sahip olduğu arazi coğrafi ehemmiyeti nedeniyle ilgi çekiyordu. Çünkü bu topraklar "Bursa – Tebriz" İpek Yolu üzerinde idi ve bu bölgede o gün veya ileriki bir tarihte başka bir otoritenin hüküm sürmesine engel olunmalıydı. Büyük ihtimalledir ki Sultan Fatih'in aklında da Trabzon üzerine giderken öncelikle burada kendi hakimiyetini tesis ile arka bölgesinde güvenliği tesis etmek geçiyordu⁶⁴⁷. Sefere Bursa'dan hareketle 60.000 süvari ve 80.000 piyade ile

⁶⁴⁵ Hasan-ı Rumlu, *a.g.e.*, s. 384.

⁶⁴⁶ İbn Kemal, *Tevarih-i Ali Osman VII. Defter*, Haz. Şerafettin Turan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 183.

⁶⁴⁷ Yücel, Y., "Candar-Oğulları Beyliği", s. 379.

çıkan Fatih Sultan Mehmet Ankara'ya yönelmiştir. İsmail Bey de Sultan'ın isteğini yerine getirir ve oğlu Hasan Beyi Osmanlı ordusuna katılması için gönderir. Ancak Hasan, Fatih'in emriyle hapsedilir⁶⁴⁸. Muhtemeldir ki İsmail Bey de İstanbul'u fetheden büyük orduyu kendi arazisi üzerinde görmekten pek hoşnut olmuş olmayacaktır. Önceleri Fatih'e bağlı olan İsmail Bey, aralarında husumet bulunan kardeşi Kızıl Ahmed'in Osmanlı Padişahının huzuruna çıkması ile Sinop'a çekilir. Osmanlı Padişahı Kızıl Ahmet'e Kastamonu'nun beratını vererek onu Veziriazam Mahmud Paşa ile beraber Kastamonu'ya gönderir. Mahmud Paşa ile Kızıl Ahmed İsmail Bey'in üzerine yönelirler. Sinop kalesinde bulunması nedeni ile burası kuşatılır. Mahmud Paşa ile yaptığı görüşmeler neticesinde ikna edilir ve Sinop teslim alınır⁶⁴⁹.

Fatih Sultan Mehmet, bu sefere çıkmadan önceki yukarıda zikrettiğimiz faaliyetlerini ve Sinop alınıncaya kadar geçen dönemi İran Şahı Cihanşah Mirza'ya yazdığı mektupta aktarmıştır. Yaşar Yücel tarafından aktarılan mektubun son bölümünde Fatih, Trabzon'un fethi ile alakalı olarak şunlara değinmiştir:

“.....Trabzon kal'alarının fethine azmettik. (Bu kal'alar) Akkoyunlu Hasan Bey'in ülkesine yakındır ve Hasan Bey onunla (Trabzon İmparatoru) karabet (akrabalık) tesis etmiştir. O yerlerin adı geçen nâbekâr (İşe yaramaz) ve meş'un (dağınık) kafirlerden kurtarılmasının kolaylıkla müyesser olacağı ümit edilir⁶⁵⁰.”

Sinop'un da alınmasının ardından üç yüz parçalık Osmanlı donanması Gelibolu Sancak Beyi Kazım Bey ile arkadaşı Yakup Bey komutasında Sinop üzerinden Trabzon'a ilerlerken⁶⁵¹, ordusunun başında kara yolu ile Trabzon'a ilerleyen Fatih Sultan Mehmet, yolunun üzerinde bulunan Akkoyunluların hükümranlılığı altındaki Koyulhisar'ı da alır⁶⁵². Bu vakitlerde Trabzon Devleti'nin

⁶⁴⁸ Yücel, Y., “Candar-Oğulları Beyliği”, s. 385-386.

⁶⁴⁹ Hasan-ı Rumlu, *a.g.e.*, s. 384-385; İbn Kemal, *a.g.e.*, s. 185; Yücel, Y., “Candar-Oğulları Beyliği”, s. 387.

⁶⁵⁰ Yücel, Y., *A.B.H.A.*, s. 225.

⁶⁵¹ Tekindağ, Ş., *a.g.m.*, s. 461.

⁶⁵² Aşıkpaşazade, “Bu Bab Onu Beyan Eder ki Sultan Mehmet Han Gazi, Trabzon'a Nasıl Varı ve Nasıl Feth Etti”, *Öncesi ve Sonrasıyla Trabzon'un Fethi*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara, 2001, s. 24; Baykal, B. S., “UHOKKMHOAHB”, s. 263; Şahin, İ., *a.g.m.*, s. 156;

Osmanlı ilerleyişine karşı ittifak arayışlarında yanında gördüğü Karamanoğlu İbrahim Bey'in oğlu Kasım Bey de Osmanlılara katılmıştır⁶⁵³.

Yaşar Yücel, Fatih Sultan Mehmet tarafından Cihanşah Mirza'ya yazılan mektuptan yola çıkarak, Trabzon'u fethe yönelen Fatih'in Uzun Hasan ile bir çarpışmayı planlamadığı kanaatini nakleder. Buna gerekçe olarak, Fatih eğer böyle bir düşünceye sahip olsaydı Akkoyunluların düşmanı Cihanşah'a bunu yazmaktan çekinmeyeceğini, ancak bu mektupta Fatih Sultan Mehmet'in Uzun Hasan ile çarpışmayı planladığına dair bir neticeye ulaştırabilecek bilginin olmadığını yazar⁶⁵⁴. Ancak Uzun Hasan ordusu ile beraber Erzincan'a kadar gelerek Osmanlı ordusuna karşı tehditkar bir tavır sergilemeye çalışacaktır⁶⁵⁵. Keza Osmanlı ordusu Koyulhisar yakınlarına geldiği sırada buranın valisi olan Yar Ali Bey, Uzun Hasan'dan yardım istemiştir. Hasan-ı Rumlu, Akkoyunlu Uzun Hasan'ın on bin kişi ile Kemah'a kadar geldiğini kaydetmiştir. Ayrıca Hasan-ı Rumlu zaman zaman Osmanlı güçleri ile Akkoyunlu Türkmen güçlerinin karşılaştıklarını ve aralarında çatışma çıktığını da kaydeder. Bu bilgilere göre ilk çatışmalarda Akkoyunlu güçleri Osmanlı güçlerine karşı üstünlük sağlamıştır. Lakin Gedik Ahmed Paşa'nın karşı saldırısını savuşturamamışlar ve Gedik Ahmed Paşa, Uzun Hasan'ın ordugâhına kadar gelir⁶⁵⁶. Uzun Hasan Bizans'ı yıkan bu ordu karşısında tutunamayacağını düşünmüş olsa gerek anlaşma yoluna başvurmaya karar verir ve Sara Hatun'u Fatih Sultan Mehmet'e göndererek Trabzon Devleti'ne yardım etmeme garantisi vermiştir⁶⁵⁷. Annesi ile beraber kendisine bağlı Çemişgezek Bey'i Şeyh Hasan'ı da gönderdi⁶⁵⁸. Ahsenü't-Tevarih'te Hasan-ı Rumlu, Fatih Sultan Mehmet'in de Mahmut Paşa'yı Uzun Hasan'a gönderip şu mesajı kendisine verdiğini aktarmaktadır :

“Dinin ve devletin selameti, cesur bir kişi olan sizin ordudan bir topluluk ile bu seferde gazilerle birlikte olmanız; bazı arızı engeller yüzünden

Tekindağ, Ş., a.g.m., s. 461; Tursun Bey, “Koyulhisar ile Trabzon'un Fethi ve Uzun Hasan'ın Tedibi”, *Öncesi ve Sonrasıyla Trabzon'un Fethi*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara, 2001, s. 22; İbn Kemal, a.g.e., s. 191-192.

⁶⁵³ İbn Kemal, a.g.e., s. 185; Tekindağ, Ş., a.g.m., s. 461.

⁶⁵⁴ Yücel, Y., *A.B.H.A.*, s. 225.

⁶⁵⁵ Baykal, B. S., “UHOKKMHOAHB”, s. 264.

⁶⁵⁶ Hasan-ı Rumlu, a.g.e., s. 385-386.

⁶⁵⁷ Miller, W., a.g.e., s. 59; Şahin, İ., a.g.m., s. 156; Tekindağ, Ş., a.g.m., s. 461.

⁶⁵⁸ Tekindağ, Ş., a.g.m., s. 461; İbn Kemal, a.g.e., s. 193; Yücel, Y., *A.B.H.A.*, s. 225.

gelmemeniz durumunda annenizi ve adamlarınızı göndermenizdedir. O ülkeyi (Trabzon'u) aldıktan sonra onları serbest bırakacağım⁶⁵⁹."

Aşık Paşa zade Fatih Sultan Mehmet ile buluşmanın "Bulgar yanında" gerçekleştiğini ve Fatih'in Sara Hatun ve Şeyh Hasan'a teveccühle yaklaştığından bahseder. Trabzon'un ele geçirilmesinin ardından pek çok ganimeti de Sara Hatun ve Şeyh Hasan'a verecektir⁶⁶⁰. Sultan Fatih, Sara Hatun'u da yanına alarak Trabzon üzerine ilerlemekte iken, ikisi arasında gerçekleştirilen mülakatın olumlu geçmesinden olsa gerek Uzun Hasan da Gürcistan üzerine sefere çıkmıştır⁶⁶¹. Bu bilgi doğrultusunda Akkoyunlular ile Osmanlı Devleti arasında var olan husumete ve Akkoyunlu ile Trabzon hanedanları arasında mevcut olan akrabalık ilişkilerine karşın, Uzun Hasan'ın Trabzon'un Fatih tarafından fethinin kaçınılmaz olduğunu görerek onun tarafında yer almaya karar vermiş olabileceğini ve bu amaçla Trabzon'a Gürcistan'dan gelebilecek bir yardıma mani olabilmek için bu bölgeye sefere çıktığını görebiliriz.

İbn Kemal ise Sultan Fatih'in Sara Hatun'a hitaben şunları söylediğini belirtmektedir:

"Trazbuzan üzerine giderüz, gel ana, bizimle bile git; oğlun gaza sevabından mahrum oldu, sen bari ol fazileti hasıl it"⁶⁶².

Uzun Hasan'ın Annesini Sara Hatun'u ve Şeyh Hasan'ı Fatih Sultan Mehmet'e göndermesi bir çekincenin göstergesi olarak mı, yoksa sadece bir iyi niyet emaresi olarak mı değerlendirmek gerekecektir? Keza İstanbul'u fetheden devletin liderinin Anadolu'ya giriştiği sefer çevre ülkelerde muhakkak endişe yaratmış olmalıdır. Bu halde Akkoyunlu Uzun Hasan'ın Osmanlı ordusu üzerine yürümekten çekinmesi doğaldır. Aynı hal zaman zaman Trabzon üzerindeki menfaatleri için Osmanlılar ile çatışan Akkoyunluların artık bu politikalarından vazgeçtiklerinin de göstergesi olmalıdır. İstanbul'u fethederek bin yıllık Bizans'ı

⁶⁵⁹ Hasan-ı Rumlu, *a.g.e.*, s. 386.

⁶⁶⁰ Aşıkpaşazade, *a.g.e.*, s. 24; Yücel, Y., *A.B.H.A.*, s. 225.

⁶⁶¹ Bilgin, M., *a.g.m.*, s. 52.

⁶⁶² İbn Kemal, *a.g.e.*, s. 193-194.

tarihe gömen Fatih Sultan Mehmet, herhalde Trabzon kalesini de ele geçirmekte zorlanmayacaktır. En azından görünürde olan durum budur. Bu vaziyette Osmanlı ile sürtüşmektense iyi ilişkiler tesis etmeye çalışmak akıl icabıdır ve devletlerarası siyasetin en tabi gereğidir.

Fatih Sultan Mehmet'in Cihanşah Mirza'ya yazdığı bahsettiğimiz mektup bir tarafa, Trabzonlu Bilgin Georgios Amiroutzes de Kardinal Besarion'a bir mektup yazarak Fatih'in Trabzon üzerine seferi hakkında bilgi vermiştir. Amiroutzes Besarion'a Sinop'un Osmanlı hakimiyetine geçtiği haberini verdikten sonra Osmanlı ordusunun bir koldan donanma ile, diğer bir koldan da Uzun Hasan'ın ülkesi olarak nitelediği Kapadokya üzerinden hareketle Trabzon'a ilerlediğinden bahseder. Mektupta anlattığına göre Amiroutzes bu duruma tanık olmuştur. Kendi güçlerini Osmanlı ordusu karşısında yetersiz gören Besarion, ancak küçük çarpışmalar yaparak geri çekildiklerinden bahsetmektedir⁶⁶³.

Yukarıda Uzun Hasan'ın Trabzon'a sahip olma isteğinin gerekçelerini belirttiği Fatih'e yazdığı mektubu aktarmıştık. Fatih Sultan Mehmet de 19 Kasım 1472 tarihinde Uzun Hasan'a cevaben yazdığı mektupta Trabzon'un fethetme gerekçeleri olarak şunlardan bahseder :

“..... ordularım beni ona sahip kılmıştır (Trabzon ile alakalı olarak), Fetih hakkında dünyada tanınmış olan hakların birincisidir. Komnene bana verdiği sözde durmamış, benim hakimiyetime karşı seninle projeler kurmuş, bizzat Despina'nın mektupları da bu hususta bende kanaat hasıl etmiştir. Bende ona Asya'da vaat etmiş olduğum saltanatı vermekten çekinmişimdir. İşte bu suretle ona malik oluşum da kudretimi temin ediyor.....”⁶⁶⁴

⁶⁶³ Miller, W., *a.g.e.*, s. 60; Yücel, Y., *A.B.H.A.*, s. 227-228.

⁶⁶⁴ Peker, K., *a.g.m.*, s. 22.

7. Trabzon'un Teslim Alınması :

Görüldüğü üzere Uzun Hasan'ın ve David Komnenos'un Osmanlı'ya karşı izledikleri ikili politika Fatih Sultan Mehmet'i Trabzon'u fethetmeye yönelten sebepler arasındadır. Esasen Trabzon Devleti kurulduğu dönemden itibaren bulunduğu bölgede geleneksel olarak kabul edilebilecek bir politika izlemekteydi. Buna göre gücünü hissettikleri otorite hangisi olursa olsun, ki Moğol, Timur, Selçuklu vs. derhal bu devletlerin otoriteleri kabul ediliyor, gerekirse vergi ödeniyor ve Trabzon coğrafyasında onların bir uç beyi gibi hareket ediyor gibi görünerek siyasi varlıklarını devam ettiriyorlardı. Uluslararası hiçbir çatışmanın ve çekişmenin doğrudan tarafları olmak gibi bir adetleri yoktu. Diğer devletler savaş meydanlarında birbirlerini yerlerken, Trabzon Hanedanı en güçlü kimin olduğunu tespitle güçlünün yanında yer almaya gayret gösteriyordu. Şartlar değiştiğinde Trabzon Devleti de kendisine yeni hami olacak devletini değiştiriyor ama politikasını değiştirmiyordu. David Komnenos döneminde bu politika tamamen değişmiş, Trabzon Devleti hem kendisini ilgilendiren, hem de iki Türk devleti arasında cereyan eden çatışmalarda etkin rol oynamaya başlamıştır. Papa vasıtasıyla Avrupalı devletlerin de taraf olduğu ve Trabzon Devletini sona yaklaştıran bu gerilimde Fatih Sultan Mehmet, Komnenoslar'ın Avrupalı devletler yanında Uzun Hasan ile de yürüttüğü ikili politika ile beraber, Uzun Hasan'ın da bu politikalara karısı Despina vasıtasıyla ortak olmasından rahatsızdır.

Sara Hatun yanında olduğu halde Trabzon'a yönelen Fatih, ordusunu ikiye ayırır ve Mahmut Paşa komutasındaki Rumeli askeri birliğini önden gönderir. Rumeli askeri birliği soldan, kendisi de Anadolu ve Yeniçeri askerleri ile Gümüşhane ve Bayburt üzerinden hareketle Trabzon'a yöneldiler⁶⁶⁵. Öncü birlik olarak Bayburt'tan Mahmud Paşa gönderildi⁶⁶⁶. Bu esnada Osmanlı donanması zaten şehri denizden muhasara altına almıştı⁶⁶⁷. Bu donanma Trabzon açıklarına teçhizatı tam olarak gelmiştir. Fetih için gerekli demir, bakır, barut ve güherçileye sahip donanma, Mahmut Paşa'dan bir ay evvel şehre

⁶⁶⁵ Tursun Bey, *a.g.e.*, s. 22-23; Şahin, İ., *a.g.m.*, s. 156; Tekindağ, Ş., *a.g.m.*, s. 461.

⁶⁶⁶ Hasan-ı Rumlu, *a.g.e.*, s. 386; İbn Kemal, *a.g.e.*, s. 196.

⁶⁶⁷ Miller, W., *a.g.e.*, s. 59; Şahin, İ., *a.g.m.*, s. 156.

ulaşmıştır⁶⁶⁸. Bir yarma hareketini geri püskürttükten sonra Trabzon'un dış mahallelerini yaktılar ve otuz iki gün boyunca kuşattıkları şehrin denizden yardım almasını engellediler⁶⁶⁹.

Mahmut Paşa ise Fatih'ten önce Trabzon'a ulaşarak şehri karadan da kuşatma altına aldı⁶⁷⁰. Mahmut Paşa şehrin batı bölgesini kuşatacağı⁶⁷¹ ve Limana girdi⁶⁷². Fatih Sultan Mehmet ise güney'den Trabzon'a ilerleyerek ordusu ile beraber Bulgar Dağı olarak adlandırılan bölgeyi aştı⁶⁷³. Bu dağın aşılması oldukça meşakkatli olmuştur. Dik yamaçlara sahip ormanlık arazide yağmurun da etkisiyle yavaş ilerleyen ordu, yavaşlamaya sebebiyet veren toprakları ve ağırlıkları bırakarak yoluna devam edebilmiştir. Kara kuşatmasının yirmi sekizinci gününde⁶⁷⁴ ve Fatih'in şehre gelmesinden bir gün evvel Mahmut Paşa, Thomas Katabolenou adındaki bir kimseyi barış görüşmesi yapması için David'in yanına gönderdi. Katabolenou, tarafından Kral David'e şehrin teslim edilmesi durumunda kendisinin, ailesinin ve saray halkının yaşayabilecekleri bir yere kavuşturulacaklarını, şehir halkına zarar verilmeyeceğini, aksi halde halkın ya esir alınacağını ya da öldürüleceğini bildirdi⁶⁷⁵.

Fatih Sultan Mehmet bu görüşmeden bir gün sonra Gölçayır mevkiine gelerek ordugahını kurmuştur⁶⁷⁶. İstanbul'u fetheden komutanı ordusunun başında Trabzon önlerinde görmek muhakkak David'in düşüncelerine etki etmiştir. Trabzon'un her yönden kuşatılması, İmparator David'i çaresiz bırakmıştır. Trabzon'un savaşacak gücü vardır, ancak yetersizdir. Ayrıca karşılarında Bizans Devleti'ni yıkan ordu vardır. Bu halde David kendisi ve şehir için en mantıklı yol olarak Fatih ile anlaşma girişimlerinde bulunmaya mecbur kalmıştır.

⁶⁶⁸ İbn Kemal, *a.g.e.*, s. 196; Tekindağ, Ş., *a.g.m.*, s. 461; Miller, W., *a.g.e.*, s. 59.

⁶⁶⁹ Miller, W., *a.g.e.*, s. 59.

⁶⁷⁰ Tursun Bey, *a.g.e.* s. 22-23.

⁶⁷¹ Bilgin, M., *a.g.m.*, s. 52.

⁶⁷² İbn Kemal, *a.g.e.*, s. 196-197.

⁶⁷³ Şahin, İ., *a.g.m.*, s. 156; Tekindağ, Ş., *a.g.m.*, s. 461; Ayrıntılı bilgi için bkz: Kırzioğlu, F., "Trabzon'un Fethi Sırasında Fatih Sultan Mehmet'in Yaya Aştığı 'Bulgar Dağı' Neresidir?", *Öncesi ve Sonrasıyla Trabzon'un Fethi*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara, 2001, s. 128-133; Aşıkpaşazade, *a.g.e.*, s. 24.

⁶⁷⁴ Bilgin, M., *a.g.m.*, s. 52.

⁶⁷⁵ Miller, W., *a.g.e.*, s. 59.

⁶⁷⁶ Bilgin, M., *a.g.m.*, s. 53.

David evvela müttefik Akkoyunlu Uzun Hasan'ın annesi Sara Hatun'dan yardım istedi⁶⁷⁷. Uzun Hasan'ın annesini Fatih Sultan Mehmet ile Trabzon önlerine göndermesinden, muhtemel bir anlaşma için zemin arama çabalarında aracı olma vazifesi üslendiği sonucuna ulaşabiliriz. Öyle anlaşıyor ki Uzun Hasan dahi müttefik Trabzon Devleti'nin Osmanlı gücü karşısındaki geleceğinden ümidini kesmiştir. Bu halde Trabzon ve çevre bölgesinin müstakbel hakimi ile iyi ilişkilerin tesisi şarttır. Bu nedenle bir iyi niyet göstergesi olarak Uzun Hasan'ın, annesi Sara Hatun'u anlaşma arayışlarına katkıda bulunması ve David'i muhtemel bir savaş ve neticesinde kayıplar meydana gelmemesi için, ikna çabalarına yardımcı olabilmesi maksadıyla Fatih ile beraber göndermiş olması büyük ihtimaldir.

Sara Hatun'un girişimlerinden bir sonuç çıkaramayan David, Mahmut Paşa ile akrabalık ilişkileri olan mabeyincisi Georgios Amirutzes'i bu hususta görevlendirdi. Mabeyinci Georgios Amirutzes'in çabaları sonuç vermiştir⁶⁷⁸. Miller, David'in büyük yeğeni olan Amirutzes'in kralla ihanet girişimleri içinde olduğunu yazar. Buna göre Mahmut Paşa Amirutzes ile irtibata geçerek, David'e teslim olması halinde Fatih Sultan Mehmet'in kendisine rahatça yaşayabileceği bir yer vereceğini, eğer teslim olmaz ise kısa zamanda gerçekleştirilecek fetih neticesinde öldürüleceğini söylemesini sağlar⁶⁷⁹. Esasen Trabzon'dan çıkıp başka bir kaleye sığınmak fikrinde olması ile beraber⁶⁸⁰, başka bir çare olmadığını da görmüş olsalar gerek İmparator David ve ailesi teslim oldular ve Komnenoslar ve şehir ahalisinden bir kısım ile deniz yolunu kullanarak önce İstanbul'a⁶⁸¹, ardından da Edirne'ye gönderildiler⁶⁸². İstanbul'a gönderilenler arasında yüksek dereceli memurlar, şehrin ileri gelen aileleri, Trabzon'da çevre yöresinde bulunan imparatora bağlı beyler de bulunmaktaydı⁶⁸³. İbn Kemal David'in teslim olması ile ilgili olarak "*korhusından*

⁶⁷⁷ Tekindağ, Ş., a.g.m., s. 461.

⁶⁷⁸ Tekindağ, Ş., a.g.m., s. 462.

⁶⁷⁹ Miller, W., a.g.e., s. 59.

⁶⁸⁰ Hasan-ı Rumlu, a.g.e., s. 386.

⁶⁸¹ Tursun Bey, a.g.e., s. 23; İbn Kemal, a.g.e., s. 197-198; Miller, W., a.g.e., s. 61.

⁶⁸² Şahin, İ., a.g.m., s. 156; Tekindağ, Ş., a.g.m., s. 462; Hasan-ı Rumlu David'in tüm malları, ağırlıkları, çoluk çocuğuyla beraber İstanbul'a gönderildiğini ve ona bir görev verildiğini yazmıştır; Hasan-ı Rumlu, a.g.e., s. 387.

⁶⁸³ Bilgin, M., a.g.m., s. 53.

âmân dileyüb kal'ayı virdi" diye yazar⁶⁸⁴. Yanlarında şehir halkından olan bin beş yüz genç de vardı. Hristiyan olan bu kesimden bir kısmı Fener'e, Laz olanlar ise Beyazıt'a yerleştirildiler. Bu göçmenlerin arasında Georgios Trapezuntios ve Georgios Amirutzes gibi bilgin kimselerde vardı ve Fatih Sultan Mehmet bu kişilerin tecrübelerinden faydalanacaktır⁶⁸⁵.

Fatih Trabzon'u teslim aldıktan sonra bir müddet şehirde kaldı. Kaleyî ve sarayı gezdi. İlk Cuma Namazı'nı Saint Eugenius Kilisesi (Yeni Cuma Camii)'nde kıldı. Bu kilise ile beraber Orta Hisar mevkiindeki Panaghia Crysocephalos Kilisesi de Orta Hisar Camii adıyla camiye dönüştürüldü⁶⁸⁶. Kiliselerin camiye çevrilmesi şehirde yaşanacak köklü dönüşümlerin habercisidir.

Bunlarla beraber Fatih, demografik yapıda da değişikliklere neden olacak kararlar aldı. Savaşta Osmanlı Ordusunda yer alan askerlere karşı cephede yer almış olan askerlerin mülkleri dağıtıldı. Bu durumun tespiti için bir ferman çıkartıldı. Trabzon'dan bir kısım İstanbul'a gönderilmiş olsa dahi kalan Rum, Ermeni, Cenevizli Hristiyanlar surların dışarısında iskan edildiler⁶⁸⁷. Ayrıca Tursun Bey kaledeki kızlara ve oğlanlara dokunulmadığını, bazı vergiler alınması karşılığında yerlerinde bırakıldıklarını yazar⁶⁸⁸. İbn Kemal kızların ve oğlanların esir alındıklarını belirtirken, yerlerinde kalan ahali üzerine vergiler konulduğunu kaydeder⁶⁸⁹.

Trabzon'un Osmanlı Devleti'nin eline geçmesi ile beraber yöre Türk iskanına açılmış bulunuyordu. Trabzon'a Anadolu'nun çeşitli yörelerinden, özellikle de şehre çevre bölgelerde bulunan Türk nüfus yerleşim maksadıyla harekete geçirildi. Bundan evvel Trabzon'da kale içi mevkiye Yeniçeriler yerleşirken, piyadeler şehirde yerleşik kaldılar. Şehrin halkından olan gençlerden bir kısmı da Osmanlı Devleti'nin yeni oluşturacağı idari düzende

⁶⁸⁴ İbn Kemal, *a.g.e.*, s. 197.

⁶⁸⁵ Tekindağ, Ş., *a.g.m.*, s. 463.

⁶⁸⁶ Miller, W., *a.g.e.*, s. 60.

⁶⁸⁷ Tekindağ, Ş., *a.g.m.*, s. 463.

⁶⁸⁸ Tursun Bey, *a.g.e.* s. 23.

⁶⁸⁹ İbn Kemal, *a.g.e.*, s. 198

sipahi, silahtar ve yeniçeri olarak görev almaya başladılar⁶⁹⁰. Yeniçeri olarak hem şehir halkından hem de çevreden seçilen 1.500 gençten 800'ü ocağa dahil edildi⁶⁹¹.

Daha sonra ise büyük Türk gurupları yöreye doğru harekete geçirildi. Yöreye akın eden Türk guruplardan sayıca en fazla olan Çepniler dikkat çekmektedir. Zaten Çepniler yöreye yakın bölgelere kadar gelmişlerdir. Trabzon'dan da evvel, 14. yüzyılın sonralarından itibaren özellikle Giresun, Torul, Görele havalisine yerleşmişler⁶⁹², Trabzon Devleti hudutlarına yaklaşmışlar, hatta bazı saldırılarda bulunmuşlardır. Hatta Fatih Sultan Mehmet'in Trabzon'a seferi öncesinde Eynesil, Görele, Kürtün, Dereli, Tirebolu, Giresun'u içine alan geniş alan Çepni Türklerinin ellerinde bulunuyor olması büyük ihtimaldir⁶⁹³.

Bugün dahi özellikle Giresun'dan hareketle Trabzon'un Beşikdüzü İlçesinden denize dökülen Ağasar Deresine kadar olan bölgede yoğun bir Oğuz Türkü ve Oğuzların bir kolu olan Çepni nüfusuna rastlanmaktadır. Bu yöreden Trabzon'a doğru olan bölgede ise yine kısım kısım Çepni Türklerinin varlığı göze çarpmaktadır.

Bununla beraber bölgedeki Türk nüfusun tarihinin Fatih Sultan Mehmet tarafından Trabzon'un fethi ile başlatılmasının yanlış olduğu, şu ana kadar yapmaya çalıştığımız izahlardan ortaya çıkmış olması gerekmektedir. Ayrıca Shukurov'un aktardıklarına göre Trabzon ve havalisinde çok daha eski tarihlerde Türkçe isimlere rastlanılmaktadır. Bizim burada Türklerin Trabzon'un fethinden sonra çevre bölgeye olan akınlarından bahsimiz, daha evvelki tarihlerde bu yörede bir Türk nüfusun olmadığı şeklinde yanlış bir algılamaya sebebiyet vermemelidir. Bölgede yaşayan Türkler Türkçe isimler kullanmışlar ve bu durum kayıtlara geçmiştir. Hatta Anadolu'nun diğer bölgelerinde yaşayan Türklere nazaran konumuz olan yörede yaşayan Türkler adeta Türk olduklarını ısrarla vurgulamak isterlercesine Türkçe isimleri daha fazla kullanmışlardır.

⁶⁹⁰ Tekindağ, Ş., a.g.m., s. 463.

⁶⁹¹ Miller, W., a.g.e., s. 61.

⁶⁹² Tekindağ, Ş., a.g.m., s. 463.

⁶⁹³ Aygün, N., a.g.t., s. 14.

Ayrıca kayıtlar bize fetihten önce burada yaşayan Türklerde yerleşik hayata geçmiş, esnaf, köylü, zanaatkarlar bulunduğunu gösterir⁶⁹⁴ ki göçebe toplumlar için yerleşik hayata geçiş sürecinin oldukça yavaş gerçekleştiğini düşünürsek, şehirdeki Türk varlığının daha eski zamanlara ulaştığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Trabzon'un Osmanlı hakimiyetine geçmesinden sonra şehrin İdari yapısında da değişikliklere gidilmiştir. Nihayetinde Trabzon artık bir devlet merkezi değildir. Gelibolu Sancak Beyi Kazım Bey Osmanlı yönetimindeki Trabzon'un ilk idarecisi oldu. Kazım Bey bir donanma komutandır. Kendisine dört yüz asker verilerek bir garnizon oluşturulmuştur⁶⁹⁵. Ayrıca şehre kadı tayin edildi⁶⁹⁶.

Fatih, şehrin ele geçirilmesi esnasında yanında bulunan Sara Hatun'u, kendisine Trabzon'un fethi ile ele geçen ganimetin bir kısmını vererek oğlu Uzun Hasan'ın yanına gönderdi⁶⁹⁷.

Eski İmparator David, iki yıl Edirne'de yaşadı. 1463'e kadar süren bu zaman zarfında kendisine Tuna nehri dolaylarında 300.000 sikke geliri olan ve içinde köyler olan bir arazi verildi⁶⁹⁸. David bu geliri az bulmuştur. Bizans'ın temsilcisi olma vasfını da korumakla beraber Uzun Hasan'ın karısı olan yeğeni Katherina yazdığı bir mektupta kendisinden oğullarından bir tanesini istemektedir. William Miller, Amirutzes'in eline geçen bu mektubu Fatih Sultan Mehmet'e ilettiğini belirtir. Bu girişimlerden haber alan Fatih, David'i Edirne'de bir kulede zincire vurdurur ve nihayetinde David 1463 tarihinde ardılı olması muhtemel üç oğlu ile beraber öldürülür⁶⁹⁹.

Daha sonraki zamanda gerçekleşeceği üzere Karadeniz'in bir Türk Gölü haline getirilmesi Fatih'in zihninde önceden tekamül etmiş olmalıdır. Trabzon'un Osmanlı hakimiyetine geçmesi ile beraber Sultan Fatih'in Karadeniz siyasetine dair çok önemli bir merhale atlatılmış oldu. Keza Trabzon'un fethi bundan evvel

⁶⁹⁴ Shukurov, R., a.g.m., s. 114-116.

⁶⁹⁵ Miller, W., a.g.e., s. 59; Tekindağ, Ş., a.g.m., s. 462; (Miller Gelibolu Sancak Beyinin adını Haşim olarak kaydetmiştir).

⁶⁹⁶ İbn Kemal, a.g.e., s. 198.

⁶⁹⁷ Aşıkpaşazade, a.g.e., s. 24.

⁶⁹⁸ Tekindağ, Ş., a.g.m., s. 462.

⁶⁹⁹ Miller, W., a.g.e., s. 62.

Anadolu ve Anadolu'daki Türk nüfusunun Karadeniz ile daha kolay bağlantı kurabilmesinin yolunu açmıştır. Ayrıca Trabzon'u sınırlarına katan Osmanlı Devleti için Karadeniz'de sürdürülen ticaret daha kolay ve bu ticaret neticesinde elde edilen pay daha büyük olacaktır. Evvela Trabzon ve daha sonraları Kırım gibi bölgelerin Osmanlı hakimiyetine girmesi ve otoritenin tesisi ile önceki dönemlerin aksine Karadeniz'de Türk gemilerinin saldırıya uğraması sonlandırılmış olacaktır. Trabzon doğudan gelen ticaret yollarını batıya bağlayan kavşak noktadaki bir şehir olarak Osmanlı Devleti'nin ilerleyen zamanlarda gerçekleştireceği Karadeniz'e yönelik politikalarında önemli rol sahibi olacaktır⁷⁰⁰.

⁷⁰⁰ Tansel, S., *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 16-17.

BEŞİNCİ BÖLÜM

TRABZON'UN TARİHİ MİMARİSİ

1. Surlar (resim 7):

Bugünkü surların en eski bölümünün M.S. 1. yüzyılı Roma döneminden kaldığı düşünülmektedir⁷⁰¹. Bizans İmparatoru I. Justinianus Dönemi döneminde genişletilen surlar özellikle 11. yüzyılda Anadolu Selçuklularının saldırılarından Trabzon'un savunulmasında etkili olmuştur⁷⁰². Ancak Trabzon'da I. Justinianus'dan da evvel surların olduğuna dair savlarda vardır. Buna göre Got saldırıları zamanında şehrin savunulmasında kalenin etkisi olmuştur. Orta Hisar ve Kule arasında bulunan surlar muhtemelen bu dönemde de vardır. Roma İmparatoru Diocletianus döneminde kalenin tamir (284-304) gördüğüne dair bilgileri de aktarmak gerekir⁷⁰³. Bu zamanlarda ve hatta daha eski dönemlerde özellikle ticari açıdan önemli bir mevkide bulunan şehrin bir kaleye sahip olmadığını düşünmek zordur.

Bunlara göre I. Justinianus döneminde önceki zamanlarda zaten var olan kale tamir görmüştür. Bu tamir faaliyeti ile kale duvarları elden geçirilmiş, su getirebilmek maksadı ile bir kanal açtırılarak Kuleboyu tarafından kaleye getirilmiş ve Dabakhane kapısından dışarı çıkarılmıştır⁷⁰⁴.

Trabzon Devleti zamanında II. Aleksius Komnenos Aşağı Hisar bölümünü 1302-1325 yılları arasında surlarla çevirtirmiş, III. Aleksius Komnenos ise Orta Hisar bölümünde tadilat yaptırmıştır. Kale bir devlet başkentinin kalesi olarak Trabzon Devleti zamanında defalarca tamirat görmüştür. Bu zamanlarda kule ve saray gibi ilaveler yapılmıştır⁷⁰⁵.

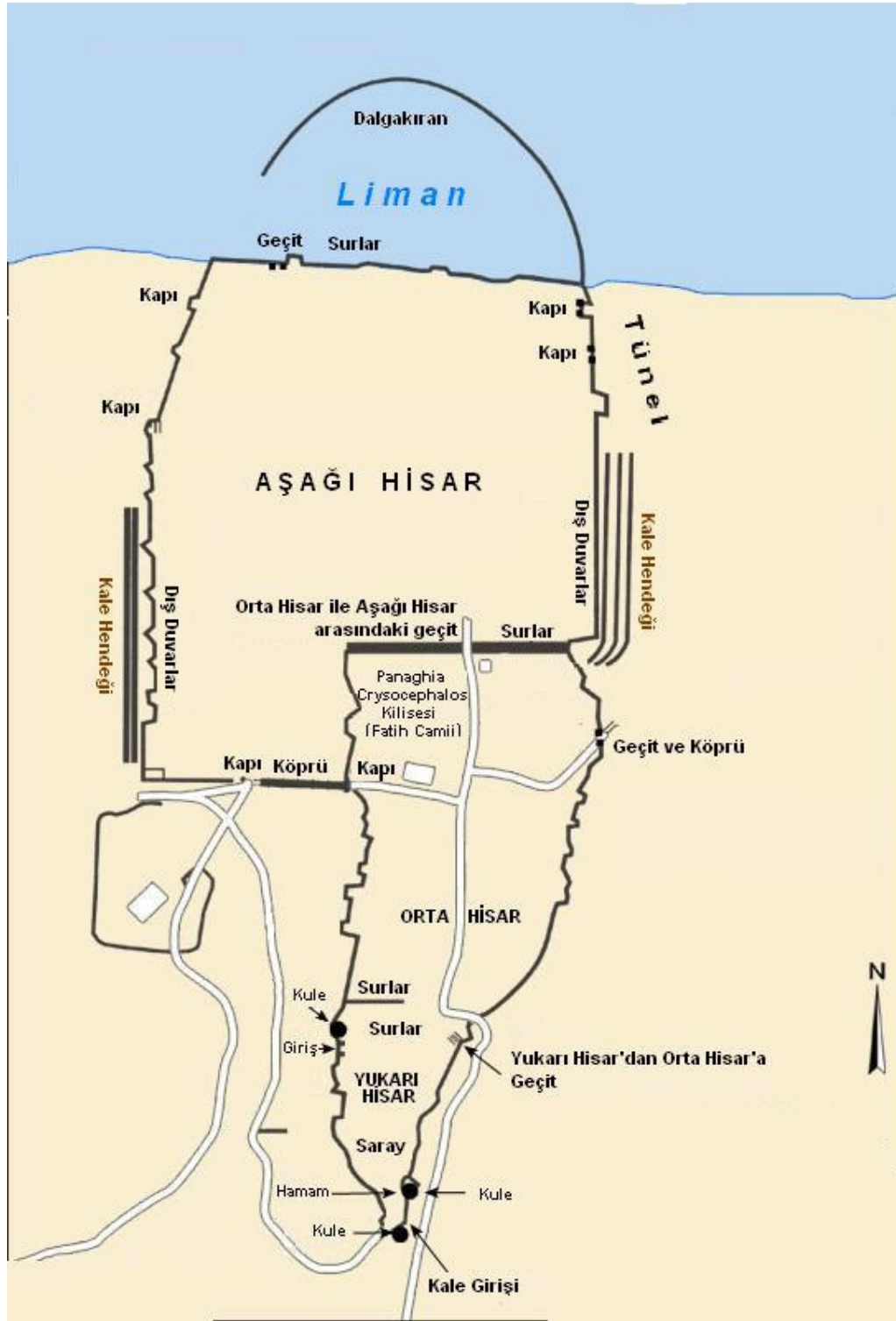
⁷⁰¹ Karpuz, H., a.g.e., s. 11.

⁷⁰² Anabolu, M., "Trabzon'daki Bizans Çağı Yapıları", İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, 07.05.1968 Tarihinde İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesinde Verilmiş Olan Konferans, (07.05.1968-İstanbul), İstanbul, 1969, s. 4.

⁷⁰³ Öksüz, M., a.g.e., s. 38.

⁷⁰⁴ Bijişkyan, a.g.e., s. 91.

⁷⁰⁵ Öksüz, M., a.g.e., s. 39.

resim 7: Komnenos Hanedanı Döneminde Trabzon Limanı ve Trabzon Kalesi⁷⁰⁶

⁷⁰⁶ Trabzon Kalesi; <http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?p=683218>; 13 Şubat 2009

Bijiskyan surlar hakkında şu bilgileri vermektedir:

“Zosimus’un dediğine göre, eski kale surları iki kat idi. Şimdiki kale, taş ve sütunlardan anlaşıldığı gibi, eskisinin yerine yapılmıştır. Kale o kadar metin bir şey idi ki komşu milletler de hazinelerini orada saklardı. Sur çok yerde kaya üzerine yapılmıştır ve hendeklerin bir kısmı geniş ve derindir. Çevresi bir saatten fazla uzunluktadır⁷⁰⁷.

Surlar Yukarı Hisar (resim 8), Orta Hisar ve Kuzey Hisar (Aşağı Hisar) olmak üzere üç kısma ayrılır⁷⁰⁸. Kaledeki burçlar, kalınlıkları 2 ile 4 metre arasında değişen surlarla sağlamlaştırılmışlardır⁷⁰⁹. Yukarı Hisar ile Orta Hisar kalenin en eski bölümleridir ve Kuzgundere ile İmaret (İskeleboz) Deresi arasında bulunan yüksekçe bir kaya kitlesi üzerindedirler⁷¹⁰. Ortahisar ve Aşağıhisar’a göre daha yüksek bir mevkidedir⁷¹¹. Orta Hisar bölümünün İmparator II. Aleksius zamanında yaptırıldığı tahmin olunur. II. Aleksius, kendi döneminde civar bölgelerden Trabzon’a yönelik göçlerin artması nedeniyle Yukarı Hisar ve Aşağı Hisar bölümlerinde yer alan derin çukurları doldurarak yer açmaya çalışmıştır⁷¹². Orta Hisar bölümünün temele yakın bölümlerinin Grek – Roma ve Bizans dönemlerinden de önce yapıldığı, I. Justinianus zamanında elden geçirildiği, 9. ve 11. yüzyıllarda da bazı ekler ilave edildiği zannedilir⁷¹³.

Orta Hisar mevkiindeki surlar kuzeyden güneye doğru 600 metre ve doğudan batıya doğru 200 metre genişliğe ulaşırlar. Kuzey yönünde birbirlerinden 225 metre uzaklaşan bu surlar güneyde 40 metreye kadar yaklaşır. Kuzeyde yer alan 600 metrelik kısmın 160 metrelik bölümü İç Hisar olarak anılmaktadır⁷¹⁴.

⁷⁰⁷ Bijiskyan, a.g.e., s. 92.

⁷⁰⁸ Horuloğlu, Ş., *Tarihi Eserleri İle Trabzon*, Cihan Matbaası Ankara, 1978, s. 10-12; *TKKT*, s. 15; *Tarih ve Kültür Kenti Trabzon*, Haz. Volkan Canalıoğlu, Trabzon, 2003, s. 15.

⁷⁰⁹ Anabolu, M., a.g.t., s. 4.

⁷¹⁰ Karpuz, H., “Trabzon İlçelerindeki Önemli Tarihi Yapılar”, *Trabzon*, Kültür Bakanlığı Yayınları / 1828, Ankara, s. 104.

⁷¹¹ Albayrak, H., *Trabzon Orta Hisar ve Çevresi*, Ankara, 1998, s. 109; Öksüz, M., a.g.e., s. 42.

⁷¹² Öksüz, M., a.g.e., s. 44.

⁷¹³ Horuloğlu, Ş., *Tarihi Eserleri İle Trabzon*, Cihan Matbaası Ankara, 1978, s. 12.

⁷¹⁴ Albayrak, H., a.g.e., s. 112.

resim 8: Yukarı Hisar Bölümü⁷¹⁵

Kalenin Aşağı Hisar bölümü ise bir 15. yüzyıl eseridir. Zağanos Köprüsünün batı bölümünden başlayarak Zağanos Burcuna ve oradan da kuzeye doğru ilerleyen kısımdır. Kısım kesme taş, kısmen ise moloz taştan imar edilmiştir⁷¹⁶. Surlar kuzeyde liman boyunca uzanarak tekrar güneye dönerler ve Orta Hisar ile birleşirler. Aşağı Hisarın Zağanos Burcu ile Köprüsü arasında kalan kısmında Zağanos veya İmaret Kapısı, batıda iki Sotha (Süt) Kapısı, kuzeyde ise limana çıkan Moloz Kapısı, doğuda liman kulesi yakınında Mumhane Kapısı ve daha güneyinde Pazar Kapısı yer almaktadır⁷¹⁷. Zağanos Burcu Fatih Sultan Mehmet'in veziri olan Zağanos Paşa tarafından yaptırılmıştır⁷¹⁸.

⁷¹⁵ Trabzon Kalesi; <http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?p=683218>; 13 Şubat 2009.

⁷¹⁶ Horuloğlu, Ş., *Tarihi Eserleri İle Trabzon*, Cihan Matbaası Ankara, 1978, s. 12.

⁷¹⁷ Karpuz, H., "Trabzon İlçelerindeki Önemli Tarihi Yapılar", s. 113.

⁷¹⁸ Albayrak, H., *a.g.e.*, s. 112.

resim 9: Surların Batıda Yer Alan Bölümünden Bir Görünüm⁷¹⁹

Yukarı Hisar, Orta Hisar ve Kuzey Hisarın kalelerinin toplam uzunluğu 7000 metredir ve surların kalınlığı yer yer 2 ile 4 metre arasında değişmektedir⁷²⁰.

2. Ayasofya (Haghia Sophia) : (resim 10)

Şehrin batısında bulunur. Esasen bir manastır kompleksi içinde yapılmış bir kilisedir. Trabzon Devleti zamanında, I. Manuel döneminin bir yapısı olduğu düşünülmektedir⁷²¹. Keza bina içerisinde G. Finlay tarafından görülen frenksler üzerinde yer alan I. Manuel Komnenos portresi bu sonuca ulaşmamıza neden olmaktadır. Bizzat imparator tarafından, imparatorun parası ile yapıldığı bilinmektedir⁷²².

⁷¹⁹ Trabzon Kalesi; <http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?p=683218>; 13 Şubat 2009.

⁷²⁰ Öksüz, M., *a.g.e.*, s. 48.

⁷²¹ Trabzon, TBKY, s. 20.

⁷²² Horuloğlu, Ş., *a.g.e.*, s. 25.

resim 10: Ayasofya İçerden Görünüş

Yüksek bir kubbeye sahip olan yapı kare haç planlıdır⁷²³. Taş süsleme bakımından oldukça zengindir⁷²⁴. Onikigen kubbeyi dört adet sütun ayakta tutmaktadır. Kubbe kasnağı Kafkas stilindedir.⁷²⁵ Kubbesinde de on iki penceresi vardır⁷²⁶. Kubbenin altında ise on dokuz farklı renkteki bir mozaik yer alır⁷²⁷.

Kare haç planlı taş bir yapıdır. Özellikle yan duvarları kalın kesme taşlardan imar edilmişlerdir. Üç nefli bir Bizans kilisesidir. Bir nefinin sonunda absid (rahibin bulunduğu yer) bulunmaktadır⁷²⁸. Absid kısmında beş, güneyde ve kuzeyde altı batısında ise bir pencere vardır. Kilise mihrabı içerden poligonal iken dışardan beş köşelidir⁷²⁹. Davet üzerine binanın batı kısmı Selçuklu

⁷²³ TKKT, s. 14.

⁷²⁴ Karpuz, H., "Trabzon", Kültür Bakanlığı Yayınları / 1127 (34), Ankara, 1990, s. 20.

⁷²⁵ Bijikşyan, M., a.g.e., s. 83-84; Öksüz, M., a.g.e., s. 57; Horuloğlu, Ş., a.g.e., s. 25.

⁷²⁶ Horuloğlu, Ş., a.g.e., s. 25.

⁷²⁷ Anabolu, M., a.g.t., s. 11

⁷²⁸ Anabolu, M., a.g.t., s. 10; Horuloğlu, Ş., a.g.e., s. 25.

⁷²⁹ Horuloğlu, Ş., a.g.e., s. 25.

ustaları tarafından yapılmıştır ve binanın kuzey bölümünde Selçuklu motifleri bulunmaktadır⁷³⁰. Yapıya kuzeyde bulunan kapısından girilmektedir⁷³¹.

Diğer Bizans kiliselerinden haricinde bu binada Çan kulesi bulunmaktadır (resim 11). İki katlı ve dört köşe bir kuledir⁷³². Bu kule IV. Aleksius Komnenos döneminde 1427 yılında yapılmıştır. İçerisinde balıkçı frenksleri de bulunan kule deniz feneri olarak da kullanılmıştır⁷³³.

resim 11: Ayasofya – Çan kulesi ile Beraber Genel Görünüm

Trabzon'un Osmanlı hakimiyetine geçmesi ile hemen camiye çevrilmemiştir. 1573 yılında camiye çevrilen binanın⁷³⁴ güney kısmında namaz yeri olduğu Bijikşyan tarafından kaleme alınmıştır⁷³⁵. 1964 yılında müzeye çevrilmiştir⁷³⁶.

⁷³⁰ Horuloğlu, Ş., *a.g.e.*, s. 27.

⁷³¹ Horuloğlu, Ş., *a.g.e.*, s. 25; Anabolu, M., *a.g.t.*, s. 11.

⁷³² Bijikşyan, M., *a.g.e.*, s. 84.

⁷³³ Horuloğlu, Ş., *a.g.e.*, s. 27.

⁷³⁴ Anabolu, M., *a.g.t.*, s. 10.

⁷³⁵ Bijikşyan, M., *a.g.e.*, s. 84.

⁷³⁶ *TKKT*, s. 14.

3. Panaghia Crysocephalos Kilisesi (Orta Hisar - Fatih Camii) :

“Altınbaşı Bakire Kilisesi” manasındadır⁷³⁷. Roma İmparatoru Konstantin’in yeğeni Hannibalianus yörenin idaresini üzerine aldığı zaman kendisine bu adla bir kilise kurma vazifesi de verilmişti⁷³⁸.

Trabzon’un Fatih Sultan Mehmet tarafından fethinin sembolü olarak bilinir⁷³⁹. 1461 yılındaki fetihten sonra evvelce adı Panaghia Crysocephalos Kilisesi olan bu yapı Orta Hisar Camii’ne çevrilmiştir⁷⁴⁰. Bazilika tipinde iken sonradan üzerine kubbe oturtularak merkezi planlı bir şekle dönüştürülmüştür⁷⁴¹. Kubbe dört ayak üzerine oturtulmuştur⁷⁴² (resim 12).

Üç nefli yapının yan neflerinde ve transeptlerinin doğu taraflarındaki bölmeler üzerinde galeriler bulunmaktadır. Güney transeptinin üzerinde de ahşap bir galeri mevcuttur⁷⁴³. Dört tarafta da bulunan pencereler vasıtasıyla yapı ışık almaktadır⁷⁴⁴.

Komnenos döneminde şehrin katedrali burasıydı⁷⁴⁵. Camiye çevrilmeden önce Komnenos krallarının taç giyme merasimleri burada yapılmaktaydı. Trabzon’da camiye çevrilen ilk kilisedir ve camiye çevrildikten sonra minber ve mihrap eklenmiştir⁷⁴⁶. Bijikşyan kilisenin Trabzon İmparatoru Aleksius zamanında tamir edilmiş olabileceğini yazmıştır⁷⁴⁷.

⁷³⁷ Anabolu, M., a.g.t., s. 6.

⁷³⁸ Miller, W., a.g.e., s. 9.

⁷³⁹ *Trabzon*, TBKY, s. 20-21

⁷⁴⁰ Tekindağ, Ş., a.g.m., s. 472.

⁷⁴¹ Anabolu, M., a.g.t., s. 6.

⁷⁴² Horuloğlu, Ş., a.g.e., s. 17.

⁷⁴³ Anabolu, M., a.g.t., s. 6-7.

⁷⁴⁴ Horuloğlu, Ş., a.g.e., s. 17.

⁷⁴⁵ Horuloğlu, Ş., a.g.e., s. 18.

⁷⁴⁶ *TKKT*, s. 18.

⁷⁴⁷ Bijikşyan, M., a.g.e., s. 94.

resim 12: Panaghia Crysocephalos Kilisesi (Orta Hisar - Fatih Camii)

Bu kilisenin I. Justinianus zamanında yapılmış olduğu bilgisi ile beraber⁷⁴⁸, kesin bir delil olmamasına karşın Roma İmparatoru Konstantinos (325 – 364) tarafından yaptırıldığına dair iddia da vardır⁷⁴⁹. Veyahut Roma devrine ait bir mabede ait enkazın üzerine bina edilmiştir⁷⁵⁰. Mükerrerem Anabolu, 1877 yılında yapıdaki bir onarım sırasında bulunan ve bugün kayıp olan bir yazıtın 914 tarihini göstermiş olduğunu kaydetmekle beraber bulunan yazıtın bu kiliseye ait olamayacağını belirtir. Buna delil olarak 1341 yılında Hamidoğulları burayı yakmış olduğunu gösterir⁷⁵¹. “Panaghia Crysocephalos” ismi ise 13. yüzyılda verilmiştir. Bu ismin verilme nedeni olarak camiye çevrilmeden önce kubbесinin bakır ile kaplı olduğu gösterilir⁷⁵².

⁷⁴⁸ Tekindağ, Ş., a.g.m., s. 472; Horuloğlu, Ş., a.g.e., s. 17.

⁷⁴⁹ Anabolu, M., a.g.t., s. 4.

⁷⁵⁰ Öksüz, M., a.g.e., s. 57.

⁷⁵¹ Anabolu, M., a.g.t., s. 7.

⁷⁵² Horuloğlu, Ş., a.g.e., s. 17-18.

4. Azize Anne Kilisesi (Küçük Ayvasıl) :

Trabzon'daki Bizans kiliselerinin en eskisidir⁷⁵³. Zemininde gizli bölmeleri bulunan bir kilisedir. Giriş kapısının üstünde bir kabartma vardır⁷⁵⁴. Bu kabartmadan Bizans İmparatoru I. Basilios (867-886) zamanında onartıldığı anlaşılmaktadır⁷⁵⁵. Bijişkyan bu kabartmaların putperestlik alametlerine benzediğini ve buna ilaveten kilisenin bir putperest tapınağı iken sonradan kiliseye çevrilmiş olabileceği ihtimalini aktarır⁷⁵⁶. (resim 13)

resim 13: Azize Anne Kilisesi (Küçük Ayvasıl)

Muhtemelen ikonoklastların yaptıkları tahribatın neticesinde Trabzon'da bir onarım çalışması yapılmıştır. Küçük Ayvasıl Kilisesi surların dışında

⁷⁵³ Horuloğlu, Ş., *a.g.e.*, s. 20, Anabolu, M., *a.g.t.*, s. 5.

⁷⁵⁴ *TKKT*, s. 19.

⁷⁵⁵ Horuloğlu, Ş., *a.g.e.*, s. 20.

⁷⁵⁶ Bijişkyan, M., *a.g.e.*, s. 104.

olmasına karşın günümüze değin ayakta kalabilmiştir⁷⁵⁷. Kalın duvarları taş olan bir kilise olmakla beraber kemerleri tuğladır⁷⁵⁸.

Üç nefli bir bazilikadır. Absidlerin planları içerden ve dışardan yuvarlaktır. Yan neflerin üzerlerinde galeriler bulunmaktadır⁷⁵⁹ ve günah çıkarma yerleri buralardadır⁷⁶⁰.

1923 yılına kadar faal olarak kullanılan kilise bu tarihten sonra boşaltılmıştır.⁷⁶¹

5. Saint Eugenios Kilisesi (Yeni Cuma Camii) :

Fetihten sonra Osmanlılar tarafından camiye çevrilmiş ve kuzeyine minare yapılmıştır. Trabzon'un koruyucusu olduğuna inanılan Saint Eugenios'a adanmış bir kilise olarak bu adla kurulmuş idi⁷⁶². Kiliseyi yaptıran Trabzon Hükümdarı I. Aleksius Komnenos'tur⁷⁶³. Fatih Sultan Mehmet'in Trabzon'u fethinden sonra ilk Cuma namazını burada kılması nedeniyle "Yeni Cuma" olarak adlandırılmıştır⁷⁶⁴ (resim 14).

Bu kiliseyi gezen Fallmerayer, kilisenin batı duvarında Trabzon İmparatorları I. Aleksius Komnenos'dan III. Aleksius Komnenos'a kadar olan imparatorları temsilen frenkslerin bulunduğunu belirtmiştir⁷⁶⁵.

Geniş bir alan içinde bulunan üç nefli Bizans bazilicasıdır⁷⁶⁶. Yapının son şekli ise bir dikdörtgen içerisine yerleştirilmiş haçtır. Ancak eski bazilika planının ana çizgileri görülebilmektedir⁷⁶⁷. Yapı dört taraftan pencereleri vasıtasıyla

⁷⁵⁷ Anabolu, M., a.g.t., s. 5.

⁷⁵⁸ Horuloğlu, Ş., a.g.e., s. 20.

⁷⁵⁹ Anabolu, M., a.g.t., s. 6.

⁷⁶⁰ Horuloğlu, Ş., a.g.e., s. 20.

⁷⁶¹ Anabolu, M., a.g.t., s. 6; Horuloğlu, Ş., a.g.e., s. 20.

⁷⁶² TKKT, s. 22.

⁷⁶³ Bijikşkyan, M., a.g.e., s. 102.

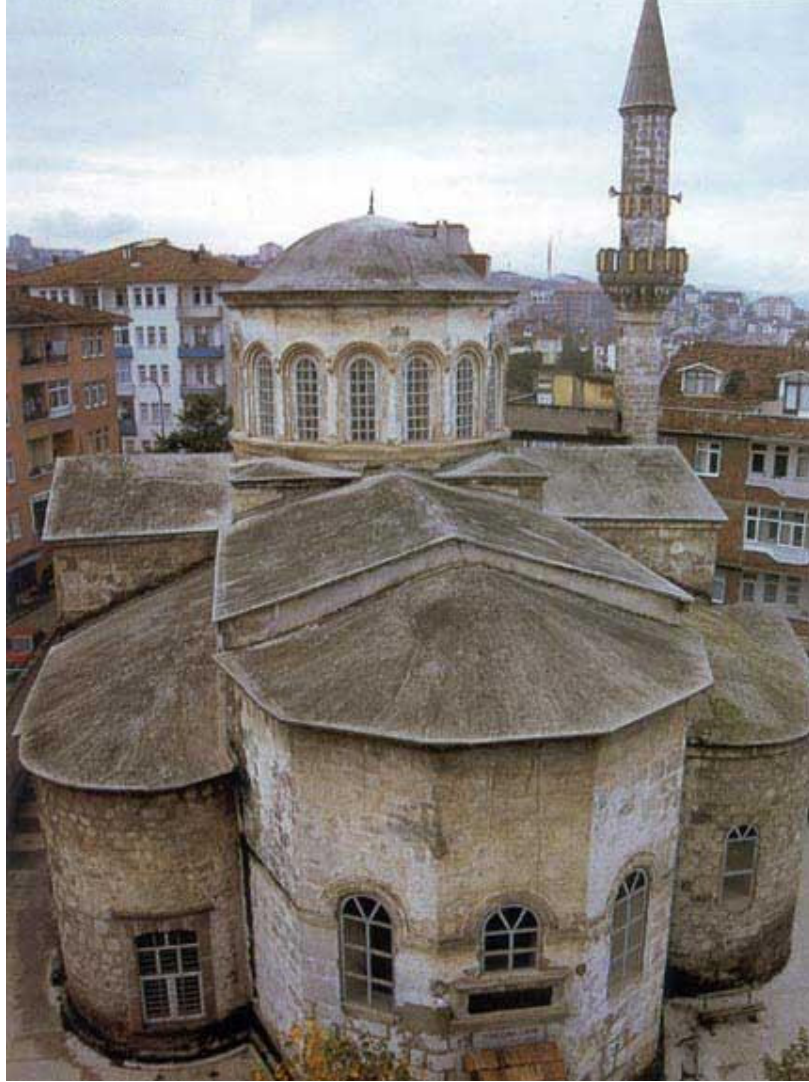
⁷⁶⁴ Anabolu, M., a.g.t., s. 8; Bijikşkyan, M., a.g.e., s. 102.

⁷⁶⁵ Anabolu, M., a.g.t., s. 8.

⁷⁶⁶ Horuloğlu, Ş., a.g.e., s. 29.

⁷⁶⁷ Anabolu, M., a.g.t., s. 8.

aydınlatılmaktadır⁷⁶⁸. Alt kattaki pencereler Osmanlılar zamanında açılmışlardır⁷⁶⁹.

resim 14: Yenice Camii (Saint Eugenius)

Kilise iken batıda, kuzeyde ve güneyde birer kapısı mevcut iken, camiye çevrildikten sonra yalnız kuzey kapısı bırakılmıştır. Kemer bağlantıları tuğladandır ve duvarları kalındır⁷⁷⁰.

⁷⁶⁸ Horuloğlu, Ş., *a.g.e.*, s. 29.

⁷⁶⁹ Anabolu, M., *a.g.t.*, s. 8.

6. Saint Andrea Kilisesi (Nakip Camii) (resim 15):

resim 15: Saint Andrea Kilisesi (Nakip Camii)

Trabzon'da Hristiyanlığın yayılması döneminde bu görevi Saint Andrea'nın üstlendiğinden bahsedilir⁷⁷¹. Onun adına yapılan bu bina da üç nefli bazilika tipindedir. Nefler at nalı planlıdır⁷⁷². Üç nefde absidle son bulur. Absid antik bloklardan yapılmış olmasına karşın duvarların diğer kısımlarında kullanılan taşlar iyi değildir. Yapıda tuğla da kullanılmıştır⁷⁷³.

Sonradan doldurulduğu anlaşılan boşluklardan anlaşıldığı üzere, yapı kilise olduğu zamanlarda kuzey, güney ve batı kapılarına sahip idi⁷⁷⁴.

11. yüzyıl yapısı olan bu eser Trabzon'un Osmanlı sınırlarına katılmasından sonra camiye çevrilmiştir⁷⁷⁵.

⁷⁷⁰ Horuloğlu, Ş., *a.g.e.*, s. 29.

⁷⁷¹ Miller, W., *a.g.e.*, s. 9.

⁷⁷² Horuloğlu, Ş., *a.g.e.*, s. 21.

⁷⁷³ Anabolı, M., *a.g.t.*, s. 9; Horuloğlu, Ş., *a.g.e.*, s. 21.

⁷⁷⁴ Horuloğlu, Ş., *a.g.e.*, s. 21.

⁷⁷⁵ Anabolı, M., *a.g.t.*, s. 9; Horuloğlu, Ş., *a.g.e.*, s. 21.

7. Aziz Philippe Kilisesi (Kudrettin Camii) (resim 16) :

resim 16: Aziz Philippe Kilisesi (Kudrettin Camii)

Trabzon Kralı III. Aleksius'un kız kardeşi Anna tarafından 1349 – 1390 yıllarında yaptırılmıştır⁷⁷⁶. Trabzon'un Osmanlı hakimiyetini takiben kilise olarak varlığını sürdürmeye devam etmiş olsa dahi, 1665 yılında camiye dönüştürülmüştür⁷⁷⁷. Bu hadise Rumların olay çıkarmalarına neden olmuştur⁷⁷⁸. Şehrin Çömlekçi mahalinde bulunmaktadır⁷⁷⁹.

Taştan yapılmış tek nefli bir yapıdır⁷⁸⁰. Kafkas sitili olarak nitelenebilecek bir kubbesi vardır⁷⁸¹. Bu nef bir absidle son bulmaktadır ve bu absid içerde yuvarlak dışarıda ise poligonal bir yapıdadır. Absid bölümü de kesme taştan yapılmıştır⁷⁸².

⁷⁷⁶ Horuloğlu, Ş., *a.g.e.*, s. 35.

⁷⁷⁷ Anabolu, M., *a.g.t.*, s. 9.

⁷⁷⁸ Öksüz, M., *a.g.e.*, s. 50.

⁷⁷⁹ Horuloğlu, Ş., *a.g.e.*, s. 35.

⁷⁸⁰ Anabolu, M., *a.g.t.*, s. 9; Horuloğlu, Ş., *a.g.e.*, s. 35.

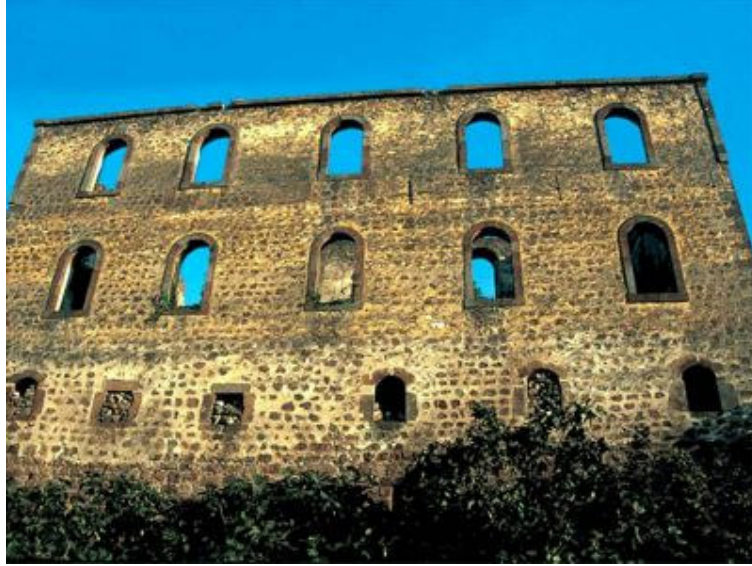
⁷⁸¹ Horuloğlu, Ş., *a.g.e.*, s. 35.

⁷⁸² Anabolu, M., *a.g.t.*, s. 9; Horuloğlu, Ş., *a.g.e.*, s. 35.

Panaghia Crysocephalos Kilisesi, Orta Hisar Fatih Camiine çevrilince şehirde kalan Hristiyan tebaa için yeni katedral burası olmuştu. Binanın batısındaki bölme bu zamandan kalmıştır⁷⁸³.

8. Kızlar Manastırı (Panagia Theoskepastos):

Boztepe yolu üzerinde bulunur ve il merkezindeki yegane manastırdır. Binanın bölümleri arasında çan kulesi, öğrenci odaları ve hizmet binaları vardır. Ayrıca üst kısımda ölen baş piskoposun mezarı bulunmaktadır⁷⁸⁴.

resim 17: Kızlar Manastırı (Panagia Theoskepastos)

Kaya içine oyularak inşa edilen yapı III. Aleksius (1349 – 1390) tarafından vakfedilmiştir. Etrafından kalın ve yüksek duvarlar vardır. Ahşap olan kat bölmeleri günümüze kadar ulaşamamıştır. Avlu içerisinde sağda ve solda yapılar vardır. Girişteki duvarlarda III. Aleksius'un karısına ve annesi İrina'ya ait freskler yer almakta iken günümüzde bunların görülmesi zordur. Bunların haricinde hayli bozulmuş halde olan aziz figürleri ve İncil'den sahnelerde

⁷⁸³ Anabolu, M., a.g.t., s. 9.

⁷⁸⁴ TKKT, s. 20.

duvarlarda yer almaktadır. Bir merdivenle çıkılan çan kulesi dört ayak üzerine oturtulmuştur. Manastır içinde bulunan şapelin yanında bir mezar bulunur. Bu mezarın III. Aleksius'un sarayın penceresinden düşerek ölen gayrı meşru oğlu Andronikos'a ait olduğu söylenmektedir⁷⁸⁵ (resim 17).

9. Sümela Manastırı :

Sümela “siyah, karanlık” anlamındaki “melas” kelimesinden gelmektedir. İçinde bulunduğu vadinin ve dağın koyu renginden dolayı bu isimle anılmış olmalıdır⁷⁸⁶. Maçka İlçesinin Altındere Vadisi içerisinde 200 metre yükseklikteki dik bir yamacın ortasında bulunan bir mağara içerine kurulmuştur⁷⁸⁷ (resim 18). Bu konumu itibarıyla tarihin en eski zamanlarından beridir bir ibadet yeri olarak kullanılıyor olması ihtimali vardır⁷⁸⁸. Keza manastırın yapılış zamanının Komnenoslar dönemi olduğu düşünülmesine karşın⁷⁸⁹ 375 – 395 yılları arasında Kapadokya tarzında bir ibadethane olarak yapıldığına dair bir bilgi de mevcuttur⁷⁹⁰. Manastırın Bizans İmparatoru I. Theodosius (379-395) döneminde Barnabas ve Sophronios adlı iki keşiş tarafından kurulduğu zannedilmektedir. William Miller yapılış amacının Aziz Lukas'a ait olduğu iddia edilen bir “bakire ikonası”nın muhafazası olduğunu yazmıştır⁷⁹¹.

Kendisinden önce gelen krallar II. Juhannes, II. Aleksius ve Basileus dönemlerinde de yardımlarda bulunulmasına karşın⁷⁹² özellikle Trabzon İmparatoru III. Aleksius manastıra ayrı bir ilgi göstermiştir. Aleksius buraya gelerek Meryem ikonası önünde ibadetini yapmış ve ondan gördüğü kanaatine vardığı yardımlar karşılığında bu manastıra kuleler, keşiş odaları ve sağlam duvarlar yaptırmıştır⁷⁹³. Ayrıca III. Aleksius'un tacını burada giymek istemesi

⁷⁸⁵ Horuloğlu, Ş., *a.g.e.*, s. 39-40; Miller, *a.g.e.*, s. 36; Hahanov, A., *Panaret'in Trabzon Tarihi*, çev. Enver Uzun, Trabzon, 2004, s. 89.

⁷⁸⁶ Horuloğlu, Ş., *a.g.e.*, s. 72-73.

⁷⁸⁷ Karpuz, H., *a.g.e.*, s. 27; *Trabzon*, TBKY, s. 28; *TKKT*, s. 35.

⁷⁸⁸ Eyice, S., “Trabzon Yakınlarında Meryem Ana (Sumela) Manastırı, *Belleten*, cilt.30, sayı:118, Ankara, 1966, s. 246.

⁷⁸⁹ *Trabzon*, TBKY, s. 28.

⁷⁹⁰ Horuloğlu, Ş., *a.g.e.*, s. 73.

⁷⁹¹ Miller, W., *a.g.e.*, s. 9, 36-37.

⁷⁹² Miller, W., *a.g.e.*, s. 37.

⁷⁹³ Başeğmez, Ş., “Trabzon Rum İmparatoru Aleksius Komnenos'un Fermanları”, *Antika*, Sayı:22, İstanbul, Ocak 1987, s. 10.

üzerine 72 odalı olarak yeniden imar edilen manastır büyük bir kitaplığa da dönüştürülmüştür⁷⁹⁴. Kitaplık bölümünde Yunanca “Sümela Kitaplığı” yazısı okunabilmektedir. Burada ceylan derisine yazılmış değerli bir İncil ile beraber yine ceylan derisine yazılmış 17 adet kitap daha bulunmaktaydı. Ayrıca İstanbul’un Osmanlı Devleti tarafından fethine kadar olan dönemde Bizans İmparatorlarının, Trabzon Kralı David’in ve Osmanlı Padişahlarının yazdıkları bazı fermanlar bu kitaplıkta yer almakta olmasına karşın 18. yüzyılda çıkan bir yangın nedeni ile bunların çoğu yanmıştır. Kurtarılabilenlerden ise daha sonraları kaybolanlar olmuştur. III. Aleksius tarafından 1360 yılında gerçekleştirilen bu inşa faaliyeti ile 17 metre yüksekliğinde, 40 metre uzunluğunda, 14 metre genişliğinde bir ibadet merkezi yaptırılmıştır⁷⁹⁵. Bu restore çalışmalarından sonra manastırın giriş kapısının dışına 1650’li yıllara kadar görülebilen şu kitabe yazılmıştır: *Bütün Doğu’nun ve İberya’nın İmparatoru, manastırın yeniden kurucusu*”⁷⁹⁶. Bu kitabe 17. yüzyılın ortalarına kadar durmasına karşın sonraki zamanlarda kaybolmuştur⁷⁹⁷.

III. Aleksius 1362 yılında gerçekleşen bir güneş tutulmasını buradan seyretmiştir⁷⁹⁸. Saray tarihçisi Panaretos bu olayın yılı olarak 1361’i verir. İmparatorla beraber bu manastırda bulunduğu sırada karşılaştığı bu doğa olayını şu şekilde aktarmaktadır:

*“5 Mayıs 1361 tarihinde pazartesi günü güneş tutuldu. Bizim zamanımızda böyle bir şey görülmemiştir. Gökyüzünde yıldızlar görünüyordu ve güneş tutulması bir saat devam etti. İmparator Kral Aleksius, annesi Kraliçe İrina ve tesadüfen bir çok arhont ben de onlar ile birlikte olmak üzere tesadüfen Matsouka’da bulunan Sümela Manastırı’na dua ediyorduk”*⁷⁹⁹.

⁷⁹⁴ Karpuz, H., a.g.e., s. 27.

⁷⁹⁵ Horuloğlu, Ş., a.g.e., s. 73-74-75.

⁷⁹⁶ Başeğmez, Ş., “a.g.m.” s. 10; Miller, a.g.e., s. 37.

⁷⁹⁷ Başeğmez, Ş., “a.g.m.” s. 10.

⁷⁹⁸ Eyice, S., a.g.m., s. 247.

⁷⁹⁹ Hahanov, A., a.g.e., s. 80; **Arhont**: Saraydaki yüksek kademedeki devlet görevlilerinden her biri.

resim 18: Sümela Manastırı (Vadiden Görünümü)

III. Aleksius bu güneş tutulması olayını öylesine önemsemiş olacak ki kendi dönemine ait sikkelerine güneş figürü işlettirmiştir. III. Aleksius bu manastırın idaresini, arazisini ve gelirlerini düzene sokmuştur. 14. yüzyıldan itibaren etrafındaki kiliseler ile beraber irtibatı artan manastır, düşman saldırılarına karşı ileri bir karakol vazifesi görmeye başlamıştır. Meşalelerle Trabzon'u saldırıdan haberdar etmiştir⁸⁰⁰.

Manastırın içi İncil'den alınma konuları anlatan fresklerle doludur. Karadeniz bölgesinin en eski manastırındır⁸⁰¹. III. Manuel (1390 – 1417) tahta çıktığı yıl, içinde Hz. İsa'nın gerildiği çarmıhın bir parçasının bulunduğu inanan bir haçı Sümela Manastırına hediye etmiştir⁸⁰².

III. Aleksius 1364 yılında ise çıkardığı bir ferman ile doğrudan kendisine bağladığı manastıra daha önce tanıdığı imtiyazları yeniden tanımakla beraber manastıra yeni haklar da tanımış, vakıflar bağışlamış ve bağışladığı vakıfların

⁸⁰⁰ Horuloğlu, Ş., *a.g.e.*, s. 73-74.

⁸⁰¹ *Trabzon*, TBKY, s. 26.

⁸⁰² Horuloğlu, Ş., *a.g.e.*, s. 73.

idaresini sağlam kurallara başlayarak⁸⁰³ tüm varlıklarını garanti altına almıştır. Yasadışı olarak Matzouka'nın vergi toplayıcıları tarafından manastırdan zorla alınan serfler iade edildi. Hazineye yılda iki kez ödenen vergiler dışındaki vergilerden muaf tutuldular. Eğer vasiyet bırakmadan ölürse malvarlığının manastıra kalmasını kararlaştırdı. Manastırın Müslüman saldırılarından korunması amacıyla keşişlerle başrahibin, serflerin arasından seçim yaparak görevlendirme yapmalarını istedi⁸⁰⁴.

Yapının içinde mutfak, fırın, çeşme, freskleri halen görülebilen küçük kiliseler, çan kulesi ve günah çıkarma yeri gibi yaşayanların ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli yapılar da mevcuttur⁸⁰⁵. Manastırın restorasyonu devam etmektedir (resim 19).

resim 19: Sümela Manastırı İçeriden Görünüm

⁸⁰³ Başeğmez, Ş., "a.g.m." s. 10.

⁸⁰⁴ Miller, *a.g.e.*, s. 27; Başeğmez, Ş., "a.g.m." s. 11.

⁸⁰⁵ Horuloğlu, Ş., *a.g.e.*, s. 75.

10. Diğer Tarihi Eserler:

10.1. Kaymaklı Manastırı:

9. yüzyılda bina edilmiş bir Ermeni manastırırır. Manastırın doğu kısmında yer alan bölümleri mutfak ve yemekhane olarak kullanılmış iken, güney kısımları öğrencilerin dersane ve yatakhaneleridir⁸⁰⁶.

Ortada yer alan tek nefli yapı tamamı ile kesme taştır. “Koca Stofenos Şemseddinli” isimli bir Ermeni tarafından 15. yüzyılda genişletilmiş ve içindeki freskler yenilenmiştir. İçten poligonol şeklindeki absidi dışarıdan beş köşelidir. Dış duvarında haç örnekleri olan binaya hem güneyden hem de batıdan girilebilir⁸⁰⁷ (resim 20).

resim 20: Kaymaklı Manastırı

10.2. Fatih Küçük Camii :

14. yüzyılda kilise olarak inşa edilmiş, Trabzon’un Osmanlı egemenliğine geçmesi ile bebabber camiye çevrilmiş bir eserdir. Bahçecik Mahallesinde bulunmaktadır⁸⁰⁸. Taştan imar edilmiş küçük bir yapıdır. Absidi beş köşelidir ve

⁸⁰⁶ Horuloğlu, Ş., *a.g.e.*, s. 77.

⁸⁰⁷ Horuloğlu, Ş., *a.g.e.*, s. 77.

⁸⁰⁸ Öksüz, M., *a.g.e.*, s. 71; Horuloğlu, Ş., *a.g.e.*, s. 36,37.

birer pencere bulunan cepheleri üzerinde bu pencereleri kemerlerle birbirine bağlayan silmeler bulunmaktadır⁸⁰⁹. Uzunlamasına olan bu yapının duvarları hayli kalındır⁸¹⁰.

10.3. Karabaş Camii :

Trabzon'un fethi ile beraber camiye çevrilen kiliselerdendir. Kiliseye isminin verildiği ve sonradan Müslüman olduğu düşünülen şehrin Rum Metropolitinin burayı camiye çevirdiği rivayet olunmaktadır⁸¹¹.

10.4. Kemer kaya Camii :

Kiliseden camiye çevrilen eserlerdendir. Kilisenin doğu kısmında Absidi hala görülmektedir⁸¹². Absid kısmında 5 penceresi vardır. 14. yüzyıl eseri olduğu düşünülmektedir. Mevkisi ismini aldığı Kemer kaya mahallesidir.

10.5. Çömlekçi Kilisesi :

14. yüzyıl yapısı olan kilise Çömlekçi mahallesindedir. Üç nefli bir bazilikadır. Absid kısmından ve kuzey kısmından ışık almaktadır. İçinde İncil'den tasvirler yer alır⁸¹³.

10.6. Kuştu – Hızır İlyas Manastırı (Saint Gregorius Peristera):

8. yüzyıl ortalarında kurulmuş ve daha sonraları gelişme göstermiştir⁸¹⁴. Horuloğlu, 10. yüzyıl Ermeni yapıtı olduğunu kaydeder. Bir kaya üzerinde bulunan Manastır, içinde yer aldığı vadiye bir kale gibi hakim bir konumdadır. Üç katlı ve taş bir yapı idi. Faaliyette iken içinde kitaplar vardı⁸¹⁵. Trabzon'un Maçka İlçesinin Esiroğlu Beldesinde bulunmaktadır (resim 21 - 22).

⁸⁰⁹ Öksüz, M., *a.g.e.*, s. 71; Horuloğlu, Ş., *a.g.e.*, s. 37.

⁸¹⁰ Horuloğlu, Ş., *a.g.e.*, s. 37.

⁸¹¹ Öksüz, M., *a.g.e.*, s. 73; Şakir Şevket, *a.g.e.*, s. 75.

⁸¹² Öksüz, M., *a.g.e.*, s. 75.

⁸¹³ Horuloğlu, Ş., *a.g.e.*, s. 36; Öksüz, M., *a.g.e.*, s. 84.

⁸¹⁴ Karpuz, H., "Trabzon İlçelerindeki Önemli Tarihi Yapılar", s. 113.

⁸¹⁵ Horuloğlu, Ş., *a.g.e.*, s. 79.

resim 21 : Kuştlı Manastırına ait renklendirilmiş, orjinaline yakın fotoğrafı⁸¹⁶

resim 22 : Kuştlı Manastırının Günümüzdeki Durumu

⁸¹⁶ Gregorius Peristera-Kuştlı Manastırı; <http://www.nuveforum.net/801-antik-kentler/18527-gregorius-peristera-kustul-manastiri>; 13 Şubat 2009.

10.7. Vazelon Manastırı (Saint John): (resim 23)

Maçka ilçesine bağlı Kiremitli köyünün 7 km. batısındadır⁸¹⁷. Kesme taştan imar edilmiş bu eser de Kuştul Manastırı gibi 10. yüzyıl Ermeni yapıtıdır. 1410 yılında tamir edilmiştir. Bugün bulunmayan çatısı ve kat araları ahşaptı. İçerisinde freskler vardır⁸¹⁸. Bugün ayakta duran yapı 19. yüzyıl eseridir⁸¹⁹.

resim 23 : Vazelon Manastırı

10.8. Sotha Kilisesi (Saint John Kilisesi) :

14. yüzyılda kilise olarak yapılmıştır. Şehrin Osmanlı hakimiyetine geçmesinin ardından camiye çevrilerek bir müddet bu şekilde kullanılmış olsa da bilahare Rum cemaatine verilmiş ve mübadele zamanlarına kadar kilise olarak kullanılmıştır⁸²⁰. Dört fil ayağı üzerine oturtulmuş kubbesi olan taş bir yapıdır⁸²¹ (resim 24).

⁸¹⁷ Karpuz, H., "Trabzon İlçelerindeki Önemli Tarihi Yapılar", s. 113.

⁸¹⁸ Horuloğlu, Ş., *a.g.e.*, s. 81.

⁸¹⁹ Karpuz, H., "Trabzon İlçelerindeki Önemli Tarihi Yapılar", s. 113.

⁸²⁰ Horuloğlu, Ş., *a.g.e.*, s. 34; Öksüz, M., *a.g.e.*, s. 84.

⁸²¹ Öksüz, M., *a.g.e.*, s. 84; Horuloğlu, Ş., *a.g.e.*, s. 33-34.

Üç nefli bir Bizans bazilikasıdır. Kalın duvarları vardır. Kemer bağları tuğladan olmakla beraber kilisenin üstü kiremittir. Kilise duvarında haç vardır⁸²².

resim 24: Sotha Kilisesi (Saint John Kilisesi)

10.9. Hüsnü Paşa Camii :

Üç nefli bir Bizans bazilikası olan yapının 15. yüzyıla ait olduğu zannedilmektedir. Mevkii Çömlekçi Mahallesi'dir. Çok kemerli olan bu yapı fil ayakları üzerinde durmaktadır. Dört tarafındaki pencerelerden ışık almaktadır⁸²³.

10.10. Asduadzadzin Kilisesi:

Katolik Ermeni cemaatine ait bir kilisedir. Trabzon Hükümdarı Aleksius zamanında yapılan kilise Trabzon'un fethi sırasında tahrip olmasına karşın daha

⁸²² Horuloğlu, Ş., *a.g.e.*, s. 33-34.

⁸²³ Horuloğlu, Ş., *a.g.e.*, s. 42.

sonra tamir edilmiştir⁸²⁴. Bijişkyan kilisenin 1414 yılında yapılmış olduğunu aktarır. Çan kulesi ve bir kuyusunun bulunduğu bahseder⁸²⁵. İki kapısı vardı ve bu kapılardan güneyde olanı kadınlara aitti⁸²⁶.

10.11. Çarhapan Kilisesi (Surp Stepanos):

Şehirdeki Ermeni cemaatine ait kiliselerden bir tanesiydi⁸²⁷. Hz. İsa namına yapılmıştır. Kilisenin ismi “fenalığı engelleyen” manasına gelir. Bijişkyan, kilisenin yapıldığı zaman çatıdan düşen bir kişinin ölmemesi üzerinde bu ismin verildiğini aktarır. Kilisenin üç mihrabı ve bir çan kulesi vardı. Koca Şemsedinli Stopenos tarafından 1431 yılında yapılmıştı⁸²⁸.

10.12. Surp Oksent (Sulu Manastır) Kilisesi

Bu kilise aynı zamanda Ermenilerin konsolosluk makamıydı. Çarşıya yakın, üç mihraplı küçük bir kiliseydi⁸²⁹. Katolik Ermeni cemaatine aitti⁸³⁰.

10.13. Aya Pondi Kilisesi

Bu kilisenin bulunduğu mahalle de Aya Pondi adını taşımaktaydı⁸³¹. Kemerli büyük bir Rum kilisesiydi⁸³².

10.14. Tarihi Hamamlar :

Krallık sarayının yanında bulunan hamam “Kral Kızı Hamamı” adı ile bilinmektedir. Küçük planlı bir hamam olan bu yapının 527 – 565 yılları arasında

⁸²⁴ Tekindağ, “Trabzon”, s. 473; Bijişkyan, a.g.e., s. 106; Öksüz, M., a.g.e., s. 84-85.

⁸²⁵ Bijişkyan, a.g.e., s. 106-107.

⁸²⁶ Öksüz, M., a.g.e., s. 84-85; Bijişkyan, a.g.e., s. 106-107.

⁸²⁷ Bijişkyan, a.g.e., s. 106; Öksüz, M., a.g.e., s. 85.

⁸²⁸ Tekindağ, “Trabzon”, s. 473; Bijişkyan, a.g.e., s. 107; Öksüz, M., a.g.e., s. 85.

⁸²⁹ Bijişkyan, a.g.e., s. 107; Öksüz, M., a.g.e., 85.

⁸³⁰ Bijişkyan, a.g.e., s. 212.

⁸³¹ Öksüz, M., a.g.e., 85; Tekindağ, “Trabzon”, s. 473.

⁸³² Öksüz, M., a.g.e., s. 86.

I. Justinianus Dönemi tarafından saray ile beraber yaptırıldığı sanılmaktadır. Tek kapısı ve tek penceresi bulunmaktadır⁸³³.

Pazarkapı Mahallesiinde bulunan "Sekiz Direkli Hamam" 1071 yılından sonra Selçuklular tarafından yaptırılmıştır. Hamama isim veren kubbesi sekiz adet direk üzerine oturtulmuştur. Kubbesinde altıgen delikler mevcuttur. Duvarları, kemer ve kemer bağlantıları taştandır. Hamam tabanı da kesme taştandır. İçerdeki bölmeler tuğladan yapılmışlardır⁸³⁴.

13. yüzyıl Rum eseri olan Fatih Hamamı ise Hacı Kasım mahallesindedir. Taştan yapılmış küçük bir yapıdır. Tek kubbelidir. Bir adet halveti ve yedi adet de kurnası vardır. Fatih Sultan Mehmet Trabzon'u fethettiğinde ilk burada yıkıldığı iddia edilse de ⁸³⁵ bulunun söylenceden ibaret olduğunu belirtenler de olmuştur⁸³⁶.

10.15. İrene Kulesi (Fatih Kulesi) :

1340 – 1341 yıllarında İmparatoriçe İrene tarafından yaptırıldığı bilinir. Yapı şekil itibarı ile yuvarlaktır. Kesme taştan imar edilmiş yapının etrafında kalın duvarlar vardır. Çok sayıda penceresi vardır⁸³⁷. Yapı harap bir durumda iken restore edilerek Trabzon turizmine kazandırılmıştır (resim 25).

Prokopius'un I. Justinianus ilişkin olarak Trabzon'da bulunan kiliselerden bazılarının onartıldığına dair kayıtlarından, bu dönemde şehirde çok sayıda kilise olduğu sonucunu çıkarmamız mümkündür. Buna karşın bugüne ulaşabilen yeteri sayıda kilise olmamasının nedeni olarak Mükerrerrem Anabolu, bu dönemlerde ortaya çıkan "ikonoklast" hareketin etkisi olmuş olabileceğinden bahseder⁸³⁸.

⁸³³ Horuloğlu, Ş., *a.g.e.*, s. 19.

⁸³⁴ Horuloğlu, Ş., *a.g.e.*, s. 24.

⁸³⁵ Horuloğlu, Ş., *a.g.e.*, s. 31.

⁸³⁶ Öksüz, M., *a.g.e.*, 122.

⁸³⁷ Horuloğlu, Ş., *a.g.e.*, s. 39.

⁸³⁸ Anabolu, M., *a.g.t.*, s. 4-5; **İkonoklast**: 726-842 yılları arasında Bizans'ta görülen "ikona karşıtlığı" ya da "put kırıcılık" hareketidir.

resim 25: İrene Kulesi (Fatih Kulesi)

Ayrıca Trabzon İmparatoru I. Manuel Komnenos (1238-1263) döneminde çıkan büyük bir yangın neticesinde Trabzon büyük tahribata uğramıştır. Bu hadisenin neticesinde bazı kiliselerde yok olmuşlardır. Bugüne kalan kiliselerin pek çoğu bu dönemde veya bundan sonraki dönemlerde imar edilmişlerdir⁸³⁹.

10.16. Su Kemerleri :

Şehirde başlıca üç adet su kemeri vardır. Bunlar Kuzgundere Su Kemer, Kavaklı Su Kemer ve İmaret Su Kemeridir. Bunlar şehrin su ihtiyacı için yapılmışlardır. 13. yüzyıl Bizans eserleridirler⁸⁴⁰.

⁸³⁹ Anabolu, M., a.g.t., s. 4-5.

⁸⁴⁰ Horuloğlu, Ş., a.g.e., s. 27-28.

SONUÇ

Osmanlı Devletinin hakimiyetine kadar geçen Trabzon Şehrini tarihini ele aldığımız bu çalışmamız ile öncelikler Trabzon'un ilk ve ortaçağlarda ticaret ile mamur bir yerleşim birimi mahiyeti kazandığı izah edilmeye çalışılmıştır. Ticaret şehrin adeta can damarıdır. Bu zamanlarda Trabzon, ticari yolların bir kavşak noktası, ticaret kervanlarının antreposu ve doğrudan ticari faaliyetlerin yürütüldüğü, zamanına göre büyük bir ticaret merkezidir. Doğu Karadeniz dağlarının ardındaki konumu, şehrin çoğu zaman askeri akınlardan korunmasına yardımcı olmuştur. Bununla beraber deniz ticaretine müsait konumu nedeniyle tüccarlar tarafından hep bilinegelmiştir. Sürdürülen ticarete güvenlik ihtiyacının üst düzeyde olduğu bu zamanlarda şehir korunaklı mevkii itibarı ile de tüccarların gereksinimlerine cevap verebilmiştir.

Şehir pek çok devletin sınırları içerisinde kalmakla beraber ismini verdiği bir devlete de başkentlik yapmıştır. Trabzon tarihi mevzu bahis olduğu zaman, bu tarihe ait bir öge olarak zikredilen devletlerden Pontus Krallığının Trabzon ile olan alakasının zihinlerde oluşturduğundan farklı bir şekilde olduğu görülmektedir. Keza Pontus Devleti Pers asıllı bir hanedan tarafından merkezi Amasya ve Sinop olarak tarih sahnesinde bulunmuştur. Buna binaen Pontus Krallığı ile 1204 yılında Bizans kökenli Komnenos Hanedanının idaresi altında kurulacak olan Trabzon Devletinin birbirine karıştırılmakta ve bu iki devletin aynı devlet olduğu zannedilmektedir. Trabzon ve Pontus Devletleri iki farklı merkezde hüküm sürmüş, iki farklı milletten hanedanlar tarafından idare edilmiş, iki farklı devlettirler.

Tarihi süreçte Trabzon şehrinin siyasal mücadelelerde etkin olmak gibi bir gaye güttüğünü söyleyemeyiz. Bu durum Komnenoslar zamanına kadar neredeyse her döneme yaygın bir tavır olarak şehirde bulunan halklar tarafından sürdürülmüştür. Doğrudan Trabzon odaklı bir siyasal çekişmeye rastlamak güçtür. Ancak çevre topraklarda yaşanan gelişmeler doğal olarak Trabzon'da da etkisini gösterebilmiştir. Şehir idarecileri bir karmaşa anında taraf olmama yada güçlüden yana gözükmeye hususunda gayretkeş olmuşlardır. Şehrin Roma yada Bizans zamanlarında bu devletlerin hakimiyetini tanımama

gibi bir çabası olmadığını görüyoruz. Keza şehir için asıl olan ticari hareketliliğin devamıdır ve bu konumunu sürdürebilmek Trabzon halkı için olduğu kadar şehir ile ticari faaliyetler gerçekleştiren tüccarlar için de önemlidir. Bu bakımdan Trabzon'da, Roma döneminde elde edilen ve şehrin karakterine uygun "serbest şehir" unvanının, o dönem açısından bağlı olduğu bu medeniyet dairesinden çıkmak gibi bir gayrete gerek duymamasına neden olduğunu düşünmekteyiz. Roma döneminde tanınan bu serbestiden olsa gerek şehir Bizans döneminde de zaman zaman bağımsız hareket edebilen valilerce yönetilmiştir. Bu durumun en tabii nedeninin şehrin bulunduğu coğrafya olduğu gözden kaçmamalıdır. Bizans Devleti tarafından ihdas edilen "Thema" vasıtasıyla askeri bir kimlik de kazanan Trabzon, bu devletin doğu sınırında daha da önemli bir konuma yükselmiştir.

Bilahare bu güçler etkinliklerini yitirdiğinde ortaya çıkan Trabzon Devleti ise dönemin şartlarına göre politikalar izlemiştir. Bu devletin bölgesindeki konumu ise hiç de adına yakıştırılan "imparatorluk" vasfına uygun şekilde değildir. Keza Trabzon Devleti çevre bölgesine etki edebilecek bir siyasi güce ulaşamamıştır. Ayrıca devletin Bizans'ın siyasal etkisinden kurtulabildiğini söylemek zordur. Bizans Devleti Trabzon tahtında kendi menfaatlerine uygun hareket edebilecek bir kralın bulunabilmesi için gerektiğinde Trabzon idaresine müdahalelerde bulundu. Bu amaçla şehir idaresinde söz sahibi olan bazı ailelerin de yanına çekmekten ve kendisine taraftar politikalar gütmelerine yardımcı olmaktan geri kalmamıştır.

Gerektiğinde Bizans ve Akkoyunlular ile olan münasebetlerde olduğu gibi akrabalık ilişkileri kurulmuş, gerektiğinde ise Moğollar zamanında, Timur döneminde, Akkoyunlu ile kurulan temasın ilk dönemlerinde yada Osmanlı'nın kendisini hissettirdiği fetihten önceki kısa bir dönemde olduğu gibi vergi vererek devletin ömrünün Fatih Sultan Mehmet dönemine kadar uzamasını sağlayabilmişlerdir. Diğer devletler ile akrabalık ilişkilerinin tesis edilmesi ise Trabzon'un yöneticileri tarafından adeta bir kalkan olarak kullanılmıştır. Trabzon Devleti etrafındaki devletler ile çatışmaktan kaçınmıştır. Bulunduğu bölgede ticaretin devamı için de huzur ortamına ihtiyaç vardı ve bu ortamı tesis edebilmek için çatışma siyasetinden olabildiğince uzak durmak gerekli idi.

Venedik ve Ceneviz Devletleri arasındaki ticari rekabette de Karadeniz'deki diğer bazı liman şehirleri ile beraber Trabzon da limanı ile beraber önemli bir aktör konumunda bulunmaktaydı.

İstanbul'un Osmanlı Devleti sınırlarına katılması ile başlayan süre içerisinde Trabzon Devleti yöneticileri, Osmanlı Devletine karşı bir ittifak oluşturma çabası içerisinde girerek bu siyasetlerinden devletlerinin son zamanlarında vazgeçmek mecburiyetinde kalmışlardır. Keza yükselen Osmanlı gücü Trabzon Devletini de tehdit eder görünmektedir. Anadolu'da Bizans kökenli son devlet olarak Avrupa'da da destek arayışları içerisinde olan bu ittifakta lider bir konum alan devletin umutları Osmanlı güçlerinin Trabzon'da görünmesi ile sona erecektir.

K A Y N A K L A R

Ahmet Refik, *Bizans Karşısında Türkler*, Haz. Fahameddin Başar, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2005

Ak, M., İslam Coğrafyacılarına Göre Trabzon, Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri, 6-8 Kasım 1998, Trabzon, 2000, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları

Aka, İ., *İran'da Türkmen Hakimiyeti (Karakoyunlular Devri)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001

Alan, H., *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360 – 1506)*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2007

Albayrak, H., *Trabzon Orta Hisar ve Çevresi*, Ankara, 1998

Anadolu, M., "Trabzon'daki Bizans Çağı Yapıları", İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, 07.05.1968 Tarihinde İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesinde Verilmiş Olan Konferans, (07.05.1968-İstanbul), İstanbul, 1969

Anna Komnena, Alexiad (Anadolu ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Devri) Malazgirt Sonrası, çev. Bilge Umar, İnkilap Kitapevi, İstanbul, 1996

Arrianus'un *Karadeniz Seyahati*, çev. Murat Arslan, Odin Yayıncılık, İstanbul, 2005

Ascherson, N., *Karadeniz*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001

Aşan, M. B., Bazı Anadolu Türk Beyliklerinin *Trabzon* ile Olan ilişkileri, Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri, 6-8 Kasım 1998, Trabzon, 2000, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları

Aşıkpaşazade, "Bu Bab Onu Beyan Eder ki Sultan Mehmet Han Gazi, Trabzon'a Nasıl Varı ve Nasıl Feth Etti", *Öncesi ve Sonrasıyla Trabzon'un Fethi*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara, 2001

Atalar, M., XIII. Ve XIV. Yüzyıllarda Karadeniz Ticaretinde Trabzon'un Yeri ve Önemi, Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri, 6-8 Kasım 1998, Trabzon, 2000, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları

Aygün, N., *XIII. Yüzyılda Trabzon'da Ticaret*, (Gazi Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2002

Başegmez, Ş., "Trabzon Rum İmparatoru Aleksius Komnenos'un Fermanları", *Antika*, Sayı 22, İstanbul, Ocak 1987

Baçoğlu, B., *Sinop İli Tarihi*, Ayyıldız Matbaası A.Ş., Ankara, 1978

Bakır, A., *"Ortaçağ İslam Dünyasında Madencilik ve Maden Sanayi"*, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2002

Baykal, B. S., "Fatih Sultan Mehmet – Uzun Hasan Rekabetinde Trabzon Meselesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Cilt:2, Sayı:2-3, Ankara, 1964

Baykal, B. S., "Uzun Hasan'ın Osmanlılara Karşı Katî Mücadeleye Hazırlıkları ve Osmanlı Akkoyunlu Harbinin Başlaması", *Belleken*, Türk Tarih Kurumu, Cilt:21, Sayı:82, Ankara, 1957

Bayram, M., Fatih Sultan Mehmet'in Trabzon'u Fethedişinin Gerekçeleri, Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri, 6-8 Kasım 1998, Trabzon, 2000, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, s.139

Belazuri, *Futuhu'l Buldan*, Maarif Basımevi, çev. Zakir Kadiri Ugan, İstanbul, 1955

Bijikşkyan, M., *Pontos Tarihi (Tarihin Horona Durduğu Yer Karadeniz)*, Çiviyazıları, İstanbul, 1998

Bilgin M., Doğu Karadeniz, Serander Yayınları, Trabzon, 2000

Bilgin, M., *Doğu Karadeniz (Tarih – Kültür – İnsan)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007

Bilgin, M., "Fetihten Sonra Trabzon Sancağı Üzerine Bazı Gözlemler" *Türk Yurdu*, cilt:11, (Aralık 1991), Ankara, 1991

Bostan, H., *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağı'nda Sosyal ve İktisadi Hayat*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2002

Cöhce, S., Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Türkleşmesinde Kıpçakların Rolü, Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi (Samsun 13-17 Ekim 1986) Bildirileri, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Samsun, 1988

Çiğdem, S., "Urartu Krallığı'nın Doğu Karadeniz İlişkilerinde Diauehi Ülkesinin Rolü", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Erzurum, 2006

Çetinkaya, N., "İğdır Tarihi", Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1996

Daş, M., *Bizans'ın Düşüşü*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2006

Demir, M., "Türkiye Selçuklu İktisadi Gelişimi İçinde Karadeniz Ticaret Yolu", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, *Anadolu'da Tarihi Yollar ve Şehirler Semineri*, (21 Mayıs 2001 - İstanbul), İstanbul 2002

Demir, M., "Perikles'in Karadeniz Seferi Üzerine Yeni Bir Yorum", *Belleten* LXV, S.243 (Ağustos 2001), Ankara, 2002, s.530

Demirağ, Y., *Önasya Dünyasında Kimmer ve İskitler*, (Gazi Üniversitesi Sos.Bil.Ens.Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2003

Demirkent, I., "Komnenos Hanedanının Büyük Başkumandanı: Türk Asıllı Ioannes Aksukos", *Belleten*, LX, sayı.227, (Nisan 1996), Ankara, 1996

Diehl, C., *Bizans İmparatorluğu'nun Tarihi*, İlgı Yayınları, İstanbul, 2006

Drews, R., "*Karadeniz'de En Eski Grek Yerleşmeleri*", çev. Ömer Çapar, AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, XV/26, 1991

Durmuş, İ., "Anadolu'da Kimmerler ve İskitler", *Belleten*, cilt.61, sayı:31, Ankara, 1997

Erdem, İ., "İlk Dönem Türkiye Selçuklu-Moğol İlişkilerinin İktisadi Boyutu (1243-1258)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt: 24, sayı:38, Ankara, 2005

Erdemir, H. P., *Göktürk – Bizans İlişkileri (VI. Yüzyıl Bizans Kaynaklarına Göre)*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2001

Eyice, S., "Trabzon Yakınlarında Meryem Ana (Sumela) Manastırı, *Belleten*, cilt.30, sayı:118, Ankara, 1966, s.246

Falmerayer, J. P., "*Geschichte des Kaiserthums Trapezunt*" (*Trabzon Tarihi*), Basımı yapılmamış nüsha, çev. Ahmet Cevat Eren

Fallmerayer, J. P., *Geschichte des Kaiserthums von Trapezunt*, München, 1827, s.256

Goloğlu, M., *Anadolu'nun Milli Devleti Pontos*, Goloğlu Yayınları, Ankara, 1973

Goloğlu, M., *Trabzon Tarihi*, Kalite Matbaası, Ankara, 1975

Gökbel, A., *Kıpçak Türkleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2000

Gregorius Peristera-Kuştul Manastırı; <http://www.nuveforum.net/801-antik-kentler/18527-gregorius-peristera-kustul-manastiri>; 13 Şubat 2009

Gül, M., "XIII. – XV. Yüzyıllarda Anadolu Türkleri İle Trabzon İmparatorluğu Arasındaki İlişkiler", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt:3, sayı:2, Elazığ, 2003

Gümüş, N., "İlk Anadolu Selçuklu - Gürcü Karşılaşması: Pasinler Savaşı ve Sonuçları", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VI, (2006), sayı: 3, s.2006

Hahanov, A., *Panaret'in Trabzon Tarihi*, çev. Enver Uzun, Trabzon, 2004

Hasan-ı Rumlu, *Ansenü't-Tevarih*, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006

Herodotos, “*Herodot Tarihi*”, çev. Müntekim Ökmen, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1991

Heyd, W., *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000

Hinz, W., *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyt (XV. Yüzyılda İran’ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi)*, çev. Tefik Bıyıköğlü, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992

Horuloğlu, Ş., *Tarihi Eserleri İle Trabzon*, Cihan Matbaası Ankara, 1978

Hourani, A., *Arap Halkların Tarihi*, İletişim Yayınları, Çev. Yavuz Hologan, Haz. Tanıl Bora, İstanbul

<http://www.coinarchives.com/a/results.php?search=%22Eugenius%22&s=0&results=100>; 28 Mayıs 2007

İbn Battuta, *Büyük Dünya Seyahatnamesi*, çev. Muhammed Şerif Paşa, Yeni Şafak

İbnü’l Esir, *el-Kamil fi’t Tarih*, çev. Ahmet Ağırakça – Abdülkerim Özaydın, İstanbul, 1985, s.242

İbn Kemal, *Tevarih-i Ali Osman VII. Defter*, Haz. Şerafettin Turan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991

Ionnes Kinnamos’un Historia’sı (1118 – 1176), Yayına Hazırlayan: Işın Demirkent, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001

Işık, A., “*Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi*”, TTK Yayınları (VI. Dizi – Sa. 60), Ankara, 2001

Karagöz, İ., *Mitolojide Doğu Karadeniz*, Derya Kitapevi, Trabzon, 2007

Karagöz, İ., “*Tarihsel Süreçte Trabzon Halkı*”, Derya Kitapevi, Trabzon, 1998

Karpuz, H., “*Trabzon*”, Kültür Bakanlığı Yayınları / 1127 (34), Ankara, 1990

Karpuz, H., “Trabzon İl Merkezi ve İlçelerindeki Önemli Tarihi Yapılar”, *Trabzon*, Kültür Bakanlığı Yayınları/1828, Ankara

Kaya, Ö., *Selahaddin Sonrası Dönemde Anadolu’da Eyyübler*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007

Kayaoğlu, İ.G., Belli, O., Trabzon’da Türk Bakırcılık Sanatının Tarihsel Gelişimi, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2002

Kırzioğlu, F., *Ani Şehri Tarihi, (1018 – 1236)*, San Matbaası, Ankara, 1982

Kırzioğlu, F., “Trabzon’un Fethi Sırasında Fatih Sultan Mehmet’in Yaya Aştığı ‘Bulgar Dağı’ Neresidir?”, *Öncesi ve Sonrasıyla Trabzon’un Fethi*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara, 2001

Koca, S., *Sultan İzzettin Keykavus (1211 – 1220)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997

Kökten, K., “Anadolu Ünye’de Eskitaş Devrine (Paleolitik) Ait Yeni Buluntular”, *AÜDTCFD*, c.20, s.3-4, Ankara, 1963

Kökten, İ. K., “Orta, Doğu ve Kuzey Anadolu’da yapılan Tarih Öncesi Araştırmaları”, *Belleten*, VIII/32, 1944

Köse, A. H., “Tarihsel ve mitolojik Verilerin Işığında Doğu ve Orta Karadeniz Bölgesi Uygarlıklarının Madencilik Faaliyetleri” *Jeoloji Mühendisliği*, sayı.39, (Kasım 1991), Ankara, 1991

Ksenophon, “*Anabasis*”, çev.Tanju Gökçöl, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1998,

Kurat, A. N., “Malazgirt Zaferi Sıralarında İdil Boyu ve Karadeniz’in Kuzeyindeki Türk Kavimleri”, *Türk Kültürü*, Sayı:106, Yıl:9, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1971

Laiou, A., “Marino Sanudo Torsello, Bizans ve Türkler: 1332-1334 Türklere Karşı İttifakın Perde Arkası” çev. Murat Keçiş, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt : 22, sayı : 34, Ankara, 2003

Makridi, “Milattan Evvel Sinop”, *Dıranaz*, Sayı 48, 1941

Marco Polo’nun Geziler Kitabı; çev. Ömer Güngören, Yol Yayınları, İstanbul, 1985

Mesudi, *Murûc Ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, Selenge Yayınları, çev. Ahsen Batur, İstanbul, 2004

Miller, W., “Son Trabzon İmparatorluğu”, Heyamola Yayınları, İstanbul, 2007

Nicol, D. M., *Bizans ve Venedik (Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine Bir Araştırma)*, Sabancı Üniversitesi, 2000

Niketas Khoniates, *Historia* (İonnes ve Manuel Komnenos Devirleri), çev. Fikret İşıltan, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995

Ostrogorsky, G., *Bizans Devleti Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006

Öksüz, M., *1746 – 1789 Tarihleri Arasında Trabzon'da Sosyal ve Ekonomik Hayat*, (Ankara Üniversitesi Sos.Bil.Ens.Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2004

Özalp, A.C., "Sinop Tarihi Hakkında Bir Mütalea", *Dıranaz*, Sayı 5, 1936

Özcan, K., Anadolu'da Selçuklu Kentler Sistemi ve Mekânsal Kademelenme (1), Ortadoğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi, Cilt 23, Sayı 2, ODTÜ Ankara, s.45

Özsait, M., *İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi*, Trabzon Tarihi Sempozyumu, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon, 1999

Pausanias, *"Description Of Greece"*, İng. Çev. J. R. Frazer, Macmillan and Co. Limited, London, 1898, (Book Eight - Arkadia), II-III

Paydaş, K., Akkoyunlular Döneminde Ticaret, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, cilt 23, sayı 36, 2004

Peker, K., "Tarih Boyunca Trabzon'un İktisadi Değeri", *İktisadi Yürüyüş*, Yıl:20, cilt:27, Sayı:377, İstanbul, 1959

Peker, K., "Tarihi Trabzon (Yunan – Roma – Bizans – Komnen ve Türk Devirleri)", *İktisadi Yürüyüş*, Yıl:20, Sayı:379, İstanbul, 1959

Peker, K., "Trabzon'un İktisadi Kronolojisi", *İktisadi Yürüyüş*, Yıl:8, Sayı:169, İstanbul, 1947

Ramsey, W., "Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası (Devlet Yolu)", *Dıranaz*, Sayı 17, 1937

Rasonyi, L., *Türk Devleti'nin Batıdaki Varisleri ve İlk Müslüman Türkler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1983

Robert De Clari, *İstanbul'un Zaptı (1204)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994

Robinson, D.M., "Eski Sinop (Üçüncü Bab – Sinop'un Ticareti)", çev. Nazlı Tengirşenk, *Dıranaz*, Sayı 15, 1937

Robinson, D.M., "Eski Sinop (Üçüncü Bab – Sinop'un Ticaret)", çev. Nazlı Tengirşenk, *Dıranaz*, Sayı 23, 1937

Robinson, D.M., "Eski Sinop (Yedinci Bab – Sinop ve Pontus Kralları)", çev. Nazlı Tengirşenk, *Dıranaz*, Sayı 24, 1938

Robinson, D.M., "Eski Sinop (Üçüncü Bab – Sinop'un Ticaret)", çev. Nazlı Tengirşenk, *Dıranaz*, Sayı 25, 1937

Rubruk, Wilhelm Von, Moğolların Büyük Hanına Seyehat 1253-1255, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2001

Runciman, S., "Ortaçağların Başlarında Avrupa ve Türkler", *Türk Yurdu*, Türk Ocağı, sayı: 246, Ankara, 1955

Ruy Gonzales de Clavijo, *Anadolu, Orta Asya ve Timur*, Ses Yayınları, İstanbul, 1993

Sevim, A., *Azîmî Tarihi (Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2006

Sevim, A., Merçil, E., *Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilat ve Kültür)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s.24

Shukurov, R., "Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Türkçe Konuşan Bizanslılar", Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları: 81, *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, (6 – 8 Kasım 1998 – Trabzon), Trabzon, 2000

Sinop'un Başkent Olduğu Yıllar, http://www.boyabatgazetesi.com/?subaction=showfull&id=11_85598597&archive=&start_from=&ucat=13&; 11 Kasım 2006

Sinor, D., "Osmanlı Öncesi Dönemde Akdeniz ve Karadeniz Dünyasında Türk – Moğol Varlığı Üzerine Düşünceler", *Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi*, Sayı:5, Ankara, 1996

Sümer, F., *Kara Koyunlular – 1. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992

Sümer F., "Tirebolu Tarihi", Tirebolu Kültür ve Yardımlaşma Derneği, İstanbul, 1992

Şahin, İ., Osmanlı – Akkoyunlu Nüfuz Mücadelesinde Trabzon, Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri, 6-8 Kasım 1998, Trabzon, 2000, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları

Şahiner, M., *Trabzon Salnamesi (1295)*, (Gaziosman Paşa Üniversitesi Sos.Bil.Ens.Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Tokat, 1999

Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Atlas Yayıncılık, Ankara, 2001

Tabakoğlu, A., *Türk İktisat Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2005

Tansel, S., *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999

Tarhan, T., "Eskiçağ'da Kimmerler Problemi", Türk Tarih Kurumu, *VIII. Türk Tarih Kongresi*, Cilt:1, (11-15 Ekim 1995 - Ankara), Ankara 1979

Tarih ve Kültür Kenti Trabzon, Haz. Volkan Canalıoğlu, Trabzon, 2003

Tarkan, H., "Tarihte Sinop", *Dıranaz*, Sayı 49, 1941

Tekindağ, Ş., "Trabzon", *İA*, C.XII/I, İstanbul, 1979

Tellioğlu, İ., *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, Serander Yayınları, Trabzon, 2004

The Parian Marble (Marmor Kroniği), <http://www.ashmolean.museum/ash/faqs/q004/q004001a.html>; 03 Haziran 2007

Trabzon, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Yayın No:28, Trabzon, 1996

Trabzon İl Yıllığı (1973), Ajans – Türk Matbaacılık, Ankara, 1973

Tarih ve Kültür Kenti Trabzon, Hazırlayan: Volkan Canalıoğlu, Trabzon, 2003

Trabzon Kalesi; <http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?p=683218>; 13 Şubat 2009

Tunçel, H., Gürgeç, G., Çiçek, İ., Doğu, A.F., “Doğu Karadeniz Dağlarında Yaylacılık”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt:14, sayı:2, Elazığ, 2004

Turan, O., *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1998

Turan, O., *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihi Takvimler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007

Turan, O., “Selçuk Türkiye'si ve Dünya Ticareti”, *Türk Yurdu*, Türk Ocağı, sayı: 280, Ankara, 1960

Turan, O., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2004

Tursun Bey, “Koyluhisar ile Trabzon'un Fethi ve Uzun Hasan'ın Tedibi”, *Öncesi ve Sonrasıyla Trabzon'un Fethi*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara, 2001

Umar, B., *Karadeniz Kappadokia'sı (Pontos)*, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 2000

Uspenski, F. İ., Trabzon Tarihi, Eser Ofset, çev. Enver Uzun, Trabzon, 2003

Uyumaz, E., *Sultan I. Alaeddin Keykubat Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi (1220 – 1237)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2003

Ülkütaşır, M. Ş., “Anadolu Selçukluları Tarafından Sinop’un Muhasara ve Zaptı”, *Türk Kültürü*, Sayı: 106, Yıl: 10, (Ağustos 1971), Ankara, 1971

Üstün, G., “Anadolu’dan Geçen Kadim Transit Yolları”, *Dıranaz*, Sayı 19, 1937

Yakubovski, A. Yu., *Altın Ordu ve Çöküşü*, AKDTYD, Türk Tarih Kurumu Yayınları, X. Dizi – Sayı 15¹, Ankara, 2000

Yılmazçelik, İ., “XVIII. Yüzyılda Trabzon’un Sosyal Durumu”, Trabzon Tarihi Sempozyumu, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon, 1999

Yücel, Y., “XIV-XV. Yüzyıllar Türkiye Tarihi Hakkında Araştırmalar (Mutahharten ve Erzincan Emirliği)”, *Belleten*, XXV, sayı.140, (Ekim 1971), Ankara, 1971

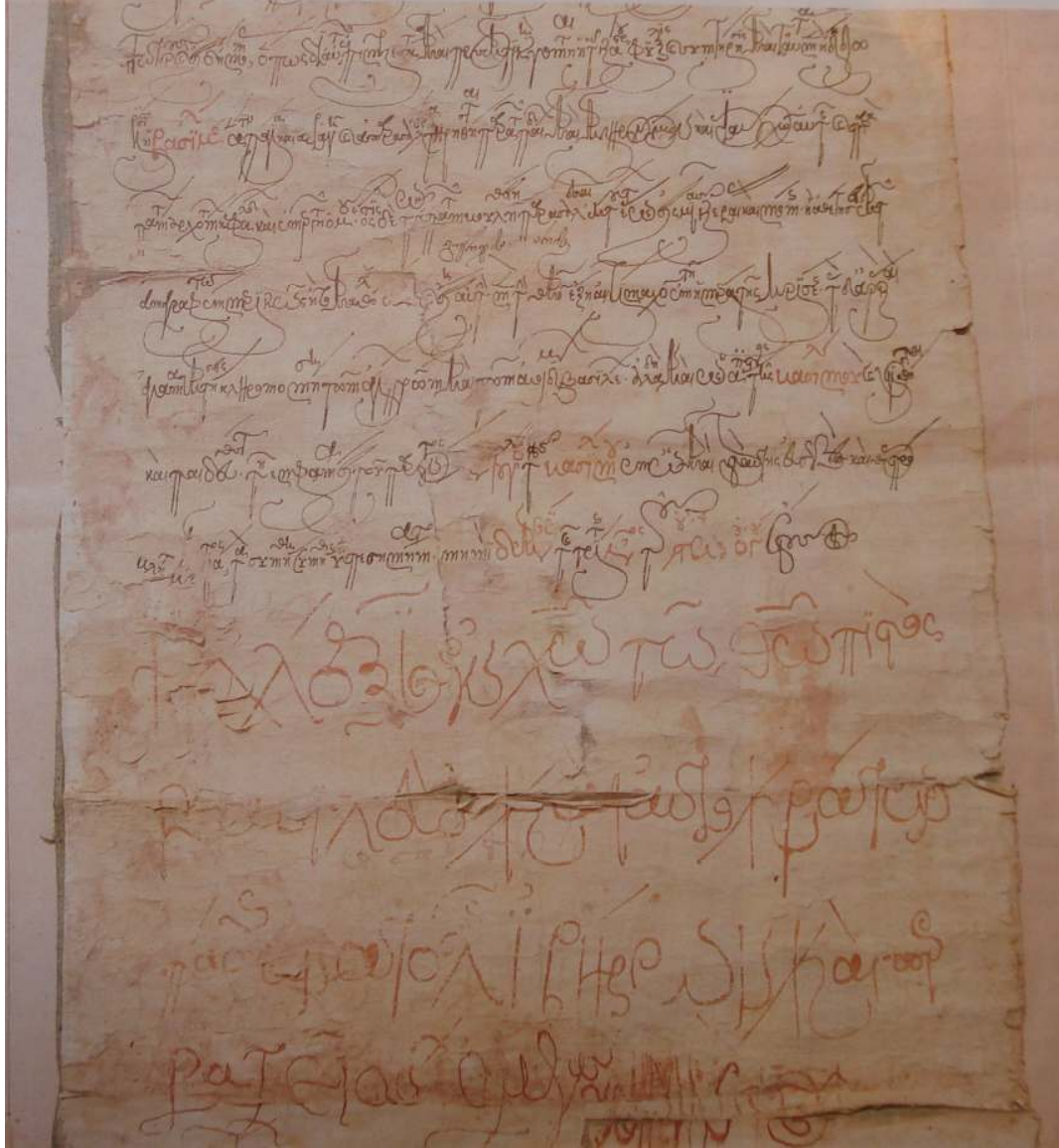
Yücel, Y., *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar 1*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991; Aynı Makale İçin: Yücel, Y., “Fatih’in Trabzon’u Fethi Öncesinde Osmanlı – Trabzon – Akkoyunlu İlişkileri”, *Belleten*, XLIX, sayı.194, (Ağustos 1985), Ankara, 1985

Yücel, Y., “Candar-Oğulları Beyliği”, *Belleten*, XXXIV, sayı.135, (Temmuz 1970), Ankara, 1970

E K L E R

Ek 1a: III. Aleksius tarafından Sümela Manastırına verilen 1364 yılına ait fermanın baş kısmı (Başegmez, Ş., "Trabzon Rum İmparatoru Aleksius Komnenos'un Fermanları", *Antika*, Sayı:22, İstanbul, Ocak 1987)

Ek 1b: III. Aleksius tarafından Sümela Manastırına verdiği 1364 tarihli fermanın imparatorun imzasını taşıyan son kısmı
(Başegmez, Ş., "Trabzon Rum İmparatoru Aleksius Komnenos'un Fermanları", *Antika*, Sayı:22, İstanbul, Ocak 1987)

Ek 2: Trabzon İmparatoru IV. Aleksius'a ait bir sikke⁸⁴¹

Ek 4: Trabzon İmparatoru II. Juhannes'e ait bir sikke

Ek 5: 1285 yılında kısa bir süre Trabzon tahtında oturan Theodora Komnenos'a ait bir sikke⁸⁴²

⁸⁴¹ <http://www.coinarchives.com/a/results.php?search=%22Eugenius%22&s=0&results=100>; 28 Mayıs 2007

⁸⁴² <http://www.coinarchives.com/a/results.php?search=%22Eugenius%22&s=0&results=100>; 28 Mayıs 2007

Ek 3: Trabzon İmparatoru I. Manuel'e ait bazı sikkeler⁸⁴³

⁸⁴³ <http://www.coinarchives.com/a/results.php?search=%22Eugenius%22&s=0&results=100>; 28 Mayıs 2007

Ö Z G E Ç M İ Ş

13 Şubat 1980 Tokat İli Niksar İlçesi Doğumlu. Aslen Trabzon İli Beşikdüzü İlçesi Nüfusuna kayıtlı. İlkokulu Trabzon ve Kars İllerinde okuduktan sonra, Kütahya İli Yenidoğan İlkokulundan 1990 yılında mezun oldu. 1993 yılında yine Kütahya İlinde Hüsnü Kişioğlu Ortaokulunda ve 1996'da Ordu İli Fatsa İlçesinde Fatsa Lisesinde orta öğrenimini tamamladı. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Mahalli İdareler Bölümünden 2000 yılında ve Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümünden 2004 yılında mezun oldu.